

ZBORNIK SOBOŠKEGA MUZEJA

13-14

ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA 13-14

Zbornik soboškega muzeja 13–14

Zbornik založil in izdal
Pokrajinski muzej Murska Sobota

zanj
Metka Fujs

Urednik
Franc Kuzmič

Prevodi
Peter Lamovec (v angleščino)

Lektoriranje
Marjan Maučec

Oblikovanje
Sandi Červak

Grafična priprava
Atelje za črko in sliko

Tisk
Tiskarna Klar

Naklada
500 izvodov

Izdajo zbornika sta denarno podprla
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
in Mestna občina Murska Sobota.

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

908 (497.4-18)

ZBORNIK soboškega muzeja 13–14 / [uredil
Franc Kuzmič]. – Murska Sobota : Pokrajinski muzej,
2009

ISSN 0354-012X

ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA 13-14

RAZPRAVE IN ČLANKI

<i>Mihaela Koletnik</i>	
Prekmursko lončarsko izrazje	7
<i>Pottery terminology in the Prekmurje</i>	21
<i>Jože Dežman</i>	
Prekmurska srečanja	23
<i>Prekmurje meetings</i>	44
<i>Bernarda Roudi</i>	
Vojna škoda v Prekmurju	45
<i>War damage in Prekmurje</i>	58
<i>Vinko Škafar</i>	
Julij Kontler, šolski ravnatelj	59
<i>Julij Kontler, head teacher</i>	80
<i>Gorazd Bence</i>	
Ikonografska rekonstrukcija Akvilovega prizora Marijine smrti in pogreba iz Turnišča	81
<i>Iconographic reconstruction of Aquila's painting of Virgin Mary's death and funeral from the church in Turnišče</i>	95
<i>Dejan Prša</i>	
Prekmurska slikarska muzika	97
<i>Painting music of the Prekmurje</i>	110
<i>Marija Kozar Mukič</i>	
Novakov govor na Gornjem Seniku	111
<i>Vilko Novak's speech in Gornji Senik</i>	123
<i>Viktor Vrbnjak</i>	
Pesnik domoljubne pesmi	125
<i>Andrej Pavlič</i>	
Biografski podatki nekaterih osebnosti okraja Murske Sobote iz obdobja Avstro-Ogrske monarhije (1867–1918)	131
<i>Biographical data about selected persons from the district of Murska Sobota in the period of the Austro-Hungarian Empire (1867–1918)</i>	145
<i>Jelka Pšajd</i>	
Vhod – prehod med materialnim in duhovnim	147
<i>Thresholds – Crossings between the Material and the Spiritual</i>	164

<i>Mark Krenn</i> Šalovski ribji lok	165
---	-----

GRADIVA

<i>Ivan Škafar</i> Gradivo k zgodovini Tretjega reda v Prekmurju	175
---	-----

<i>Vilko Novak</i> Govor na Gornjem Seniku	187
---	-----

POROČILA

<i>Marjan Toš</i> 27. januar – mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta ŠOA – spominjajmo se	197
--	-----

<i>Marjan Toš</i> Prevratni dnevi 1918/1919 pri Lenartu v Slovenskih goricah	203
---	-----

OCENE

<i>Marjan Toš</i> Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji	207
--	-----

<i>Marjan Toš</i> Samostani na Slovenskem do leta 1780	213
---	-----

<i>Franc Kuzmič</i> Vom Leben an der Grenze – O življenju ob meji	217
--	-----

<i>Vinko Škafar</i> Štiristoletnica prve (gradiščanske) Mekiničeve pesmarice	219
---	-----

KRONOLOGIJA

<i>Franc Kuzmič</i> Murska Sobota – kronologija mesta	223
--	-----

MIHAELA KOLETNIK

PREKMURSKO LONČARSKO IZRAZJE

UVOD

Med obrtni v Prekmurju je bila poleg tkalstva lončarska obrt najpomembnejša. Da je lončarstvo na prekmurskem ozemlju res zelo staro, kažejo arheološke najdbe z roko in lončarskim vretenom izdelane keramike na Madžarskem ob Krki in potoku Züric okoli Središča in Veleméra ob slovensko-madžarski meji ter krajevna imena *Gerencsér* (madž. *gerencsér* 'lončar' ← sloven. *grnčar*) in *Korong* (madž. *korong* 'disk, kolut, krog' ← sloven. *krog*) (Novak 1951: 111). Razvoj lončarske obrti v Prekmurju so pogojevala bogata ležišča primerne glin in velike potrebe po glineni posodi. S to dejavnostjo se je v nekaterih vaseh ukvarjala večina prebivalcev.¹ Zaradi industrijskega razvoja in spremenjene stanovanjske kulture, neugodne davčne politike, dnevnih in tedenskih migracij v sosednjo Avstrijo ter razvijajoče se naftne industrije, ki je mnogim nudila boljšo zaposlitev in večji zaslužek, se je število lončarjev v Prekmurju nenehno zmanjševalo: pred 2. svetovno vojno jih je bilo še 80, po vojni se je njihovo število prepolovilo, leta 1968 jih je delovalo še 21 (Bras 1996: 171). Danes se s to tradicionalno obrtjo v Prekmurju ukvarjajo le še tri družine: ena v Filovcih in dve v Pečarovcih na Goričkem. Prva nadaljuje tradicijo filovskih, druga pa goričkih lončarjev; ti se med seboj razlikujejo po značilnem loščenju in krašenju izdelkov: filovski lončarji so navadno žgano posodo krasili s svetlimi črtami, črno žgano z vtisnjenimi črtami in pikami, večje lonce pa s plastičnimi pasovi s prstnimi odtisi. Gorički lončarji so pod vplivom madžarskega obmejnega lončarstva posodo večbarvno loščili in bogato krasili z rastlinskimi motivi: lonce za smetano s cveticami, ročke in vrče s stiliziranimi smrekovimi vejicami in s polžasto zavitimi črtami (Bras 1996: 172).

¹ Tako je bilo v zadnjem desetletju 19. stoletja v Filovcih 90 lončarjev. Novak (1951: 112) piše, da je bil v vsej okolici znan naslednji šaljivi rek: »V Filovcih so fsi lončard'e, sômo rijtar pûtre dela.«

Najpomembnejša opravila, ki sestavljajo delo lončarja, so pridobivanje (kopanje) gline, oblikovanje izdelkov na lončarskem vretenu in žganje v peči, pomembni so tudi priprava loščev (glazure), sušenje izdelkov in prodaja. Tukaj predstavljeno lončarsko strokovno besedje je bilo zbrano v Filovcih,² prvič omenjenih leta 1322 z imenom Fyloch, in Tešanovcih,³ prvič omenjenih leta 1340 z imenom Tysinolch, katerih govor slovenska dialektologija uvršča k prekmurskemu ravenskemu podnarečju, ter Pečarovcih, prvič omenjenih leta 1365 z imenom Pynchrouch, katerih govor se uvršča k prekmurskemu goričkemu podnarečju.

Lončarsko tradicijo v Filovcih danes nadaljuje samo še družina Bojnec, v Pečarovcih jo nadaljujeta družini Jožeta in Franca Zelka, v Tešanovcih pa po smrti lončarja Franca Baumana (1922–2004) aktivnih lončarjev ni več.

PREKMURSKO LONČARSKO IZRAZJE⁴

Narečno lončarsko strokovno izrazje je, kakor velja za glavnino vseh strok, dvojno: delno gre za posebno, enopomensko besedje, ki se nanaša izključno na predmete ali opravila v zvezi z lončarsko dejavnostjo, drugi del sodi v splošni besedni zaklad in ima v stroki značilnosti splošne rabe, lahko pa je tudi pomensko ali oblikovno modificirano. (Prim. Jež 1997: 212.) Narečno strokovno izrazje, izpisano iz transkribiranih besedil in dopolnjeno z intervjujem z informanti, ki so skupaj z raziskovalko pregledali lončarsko orodje in izdelke v lončarski delavnici, jih poimenovali ter opisali njihovo izdelavo in uporabo, je predstavljeno v obliki slovarskih člankov.

Slovarski članek je sestavljen iz posameznih sestavin, ki si sledijo v določenem zaporedju. Poknjiženi iztočnici, zapisani krepko, za dvema navpičnicama (||) sledi njena fonetično zapisana narečna ustreznica v prvi (osnovni) in drugi slovarski obliki – samostalniki in samostalniške besedne zveze so torej zapisani v imenovalniku in rodilniku ednine (pri množinskih samostalnikih v množini), glagoli v nedoločniku in prvi osebi ednine sedanjika, pridevniki v oblikah za moški, ženski in srednji spol. Sledi besednovrstna oznaka iztočnice – m, ž in s so oznake za spol samostalnika, ki velja tudi za podiztočnice s samostalniškim je-

2 V tej vasi so imeli lončarji do 1. svetovne vojne svoje cehovsko združenje, leta 1923 pa so ustanovili svojo lončarsko zadrugo.

3 Upoštevano je tudi gradivo, ki ga je pod mentorstvom Mihaele Koletnik zbrala Lea Lehner (2004).

4 V tej vasi so imeli lončarji do 1. svetovne vojne svoje cehovsko združenje, leta 1923 pa so ustanovili svojo lončarsko zadrugo.

drom in pridevniškimi prilastkom, dov. in nedov. sta oznaki glagolskega vida iztočnice, prid. je oznaka za (vrstni) pridevnik, ki se sicer skupaj s samostalniškim jedrom pojavlja tudi kot podiztočnica ustreznega enobesednega termina. Temu sledi pomenska razlaga v ležečem tisku, ki je lahko knjižna ustreznica narečnega izraza, če ta obstaja, ali natančnejše terminološko pojasnilo, če v knjižnem jeziku ni ustreznega enobesednega termina; če je iztočnica enaka knjižni besedi, je pomenska razlaga povzeta po SSKJ. Kadar ima leksem več pomenov, so ti znotraj slovarskega gesla razvrščeni pod zaporednimi številkami. Dvopičju sledi ponazarjalno gradivo – izsek iz posnetega in zapisanega narečnega besedila, v katerem je rabljen narečni termin. Tu lahko gre tudi za metabesedilo, tj. informantovo pojasnilo o pomenu posameznega termina. Znak → pri pridevniških iztočnicah kaže k samostalniški iztočnici, ob kateri ta pridevnik nastopa kot levi prilastek v večbesedni podiztočnici. Nekatera gesla imajo še kazalko (↔), ki usmerja k sopomenkam ali besedam s sorodnim pomenom. Pri terminu, prevzetem iz tujega jezikovnega sistema, je v oglatem oklepaju z znakom ← označena smer izposoje, ugotovljena s pomočjo slovarjev (Bezljaj I–V /1976, 1982, 1995, 2005, 2007/, Skok I–III /1971–1973/, Snoj /2003/, Striedter-Temps /1963/) in drugih priročnikov.

akniti ↔ 'a:knōtī 'a:knen nedov. *prvič (enkrat) žgati*: /.../ »Jā, 'zāj mo 'a:knōlī, 'a:knōlī,« 'kā mo 'p̥:vikrat ž'ga:lī.

bajdla || 'ba:jdlā -e ž *velika globoka lončena skleda z dvema ročajema za mesenje kvašenega testa, pranje zelenjave, pomivanje posode ter pripravo glazur in barv v lončarstvu*: 'Ino 'vi:īdiva 'ba:jdlō, 'to:ū je bi'lo:ū za še'la:to al 'kāj 'tākšoga pa za obli'jālo, za ob'le:īvatī. [← domnevno bav. *baidl*, *baidling*]

luknjasta bajdla || 'lū:īknjasta 'ba:jdlā *globoka lončena luknjičasta skleda z enim ali dvema ročajema ter tremi ali štirimi nogami za odcejanje solate in testenin*: 'To:ū je ci'dilo, 'to:ū, z 'lū:īknjamī, so 'gu:čali 'sigdar, 'kā san p're 'dēlo 'lū:īknjaste 'ba:jdle. 'To:ū je bi'lo:ū za ci'ditī. ↔ **cedilo**

bajsa || 'ba:jsa -e ž *najkakovostnejša bela glina za barvanje oz. krašenje lončarskih izdelkov*: 'Ba:jsa, 'to:ū je pa 'tista 'be:īla 'zemla. 'Tista pa 'pa:, 'tāk 'kāk 'en kao'lin je 'bi:īla, 'kā si 'tē f'čāsi, na 'me:jko se je 'ba:rvalo 'to:ū. [← nem. *weiss*] ↔ **kaolin**

bidrača || bi'd'rāča -e ž **1.** *okrogel pekač (model) za potico z gladkim ostenjem, valovito ali gladko oblikovanim robom ustja, stožčastim nastavkom z vršno odprtino na dnu posode ali brez njega in enim ročajem*: Bi'd'rāče, f 'tōn smo pa po'gāče 'peklī. ↔ **okrogla modla** (1. pomen) **2.** *okrogel pekač (model) za*

potico z rebričastim ostenjem, valovito ali gladko oblikovanim robom ustja, stožčastim nastavkom z vršno odprtino na dnu posode ali brez njega ter enim ali dvema ročajema, redkeje brez njih ↔ **okrogla modla** (2. pomen) **3. podolgovat** (lahko tudi nekoliko ovalen) pekač (model) za potico z rebričastim ostenjem, valovito ali gladko oblikovanim robom ustja, enim ali dvema ročajema in tremi ali štirimi nogami, redkeje brez ročajev ali z dvema nogama ↔ **dolga modla**

cedilo || *ci'dilo* -a s globoka lončena luknjičasta skleda z enim ali dvema ročajema ter tremi ali štirimi nogami za odcejanje solate in testenin: 'To:u je ci'dilo, 'to:u, z 'lū:iknjami, so 'gu:čali 'sigdar, 'kâ san pre 'dêlo 'lū:iknjaste 'bajdle. 'To:u je bi'lo:u za ci'diti. ↔ **luknjasta bajdla**

čeber || 'čeber -bra m velik trebušast lonec z okrasnimi vtisnjenimi robovi, dvema ročajema in pokrovom za shranjevanje masti: No, 'to:u 'vi:diva 'en 'čeber z d'vōma p'ri:iličōma pa pokri'va:č 'gori, 'kâ je. 'To:u smo 'meļi za 'ma:st.

čopič || 'čopič -a m pripomoček iz daljših dlak za mazanje, barvanje in lepšanje lončene posode: 'To:u se vř'têlo po'mâli pa s 'čopičōn 'fa:jn 'tâk o'ko:uli si po'te:igno. 'To:u 'zâj še g'nes 'dêlamo 'tūi v'zorce 'tâk. ↔ **penzlin**

črepnja || č're:ipnja -e tudi črepnjē:i ž **1. posoda za vodo na lončarskem vretenu**: 'To:u je 'ta: č're:ipnja, 'jâ, 'tisti 'pisker, 'kâ je 'tê lončar 'tân 'nořt 'meu vo'do:u. ↔ **pisker** (3. pomen) **2. kos razbite lončene posode**: 'Tū se 'zâj na'la:ga 'gor po'so:uda 'ena do d'rū:ige pa 'tê d'rū:iga 'gor, 'tê se pa 'to:u f'se f'küper s 'tê:mi č're:ipnjami za'dêla. **3. kos, primerek lončarskega izdelka**: 'Tū sta d've:i č're:ipnji f'küper in sta, 'dâ se je la'di:ilo, 'tū je že 'bōle, 'tū pa 'ne:i in 'tân se je 'tisti f'lêk 'vido. ↔ **falat**

čutara || 'čutura -e ž ploščata, steklenici podobna okrogla lončena posoda s štirimi nogami za nošenje pijače: 'To:u so 'tê:i 'čuture. 'To:u so 'negda 'meļi 'tê:i pozvači:ni pa o'vâči, kâ si 'neso. [← hrv., srb. čutura ← turšč. çotra ← gr. kotýlē] ↔ **kulač**

delati || 'dêlati -an nedov. zavestno uporabljati telesno ali duševno energijo za pridobivanje dobrin; z delom omogočati nastajanje česa

delati peški || 'dêlati 'peški oblikovati glineno posodo na lončarskem vretenu brez pomoči elektromotorja: 'To:u san 'ges 'zâčno 'dêlati 'peški, z no'go:uf, z no'go:uf si 'gono 'ša:jbo.

delavnica || de'la:vnica -e ž prostor, ločen od ostalih prostorov v hiši, v katerem se izdelujejo in običajno tudi sušijo lončarski izdelki: 'Dêlati smo 'tū v de'la:vnici 'tistoga 'čâsa, 'dâ san 'ge 'sê p'rišo, so 'unī 'meļi že de'la:vnico po'sê:bej, 'ne:i f stano'va:nji, liki Oš'la:j pa 'dêlo 'nořtri, 'gi je s'pa:u. ↔ **verkštat**

dolg || 'du:ugi -a -o prid. *ki ima med skrajnima koncema razmeroma veliko razsežnost* → modla; → peč; → pisker

drog || d'ro:uk dro'ga: m 1. *dolg, raven, v prerezu okrogel lesen predmet pod stropom delavnice, ki se rabi kot nosilec, opornik za deske, na katerih se suši posoda*: Na 'tə:ivad'va: dro'ga: so se 'dɛ:ske 'da:le in 'tə se je 'to:u 'tân 'gɔr 'fa:jn si'ši:ilo po'målen.

drot || d'rɔt d'rɔda m 1. *daljše tanjše kovinsko orodje za rezanje gline; žica*: In 'tə pa je 'sigdar 'mɛu v de'la:vnicij d'rɔt pa si je 'rezo 'tākše 'tɛ:nke š'nite 'doj. 2. *daljše tanjše kovinsko orodje za ločevanje posode od podlage; žica*: 'To:u je d'rɔt, 'kå se 'doj v're:žje po'so:uda, 'då je 'gotova. [← nem. *Draht*]

dulec || 'dū:ilec -a m *kljunast podaljšek posode za zlivanje tekočine*: 'Tisto je 'vr:č, 'kå 'dū:ilec pa 'en p'ri:iloč 'ma:. ↔ **nos**

falat || 'fålat fa'låta m *kos, primerek lončarskega izdelka*: 'Tü 'eden 'fålat 'gɛ:i 'tākšj, 'kå je 'ne:i 'tū 'tāk 'čorno, 'kå s'vekle k'ro:uglice 'ma:. [← madž. *falat*] ↔ **črepnja** (3. pomen)

filc || 'filc -a m *tudi 'filca -e ž klobučevina kot pripomoček za glajenje posode od znotraj*: Ker 'un je 'tə od z'no:utra 'ne:i 'bi:u g'lådek, za'to:u 'tūdj 'filc, 'kå je od z'no:utra g'låtko 'dɛlo. – 'Filc, 'to:u si pa 'mɛu s klo'bū:ika, 'to:u je bi'lo:u s křš'ča:ka v're:izano. – 'Filca je pa za g'låditij, 'to:u f'sigdar lon'čar: d'ž'i: v 'le:ivoj ro:ukj. [← nem. *Filz*]

gladiti || g'låditij g'la:din nedov. *delati posodo gladko*: V 'le:ivoj ro'ke:j je 'mɛu 'filc, 'to:u še 'zāj 'ma:mo 'tāk, in 'to:u odz'no:utra je g'la:do. S 'filcon g'la:diš.

glajenga || g'lājenga -e ž *steklasta snov za prekrivanje lončarskih izdelkov; lošč*: 'To:u smo p'råvlj 'mi: 'kåmen, 'ne:i, 'kåmen za m'lɛtje g'lājenge. ↔ **obljalo**

glava || g'la:va gla've:ij ž *zgornja plošča na lončarskem vretenu, na kateri se oblikujejo glineni izdelki*: 'Mi: od 'nigda s've:ita smo 'tāk 'dɛlali, 'kå 'to:u je g'la:va pa se 'to:u s 'tɛ:n od're:žje in 'tākše ko'ma:de, 'kåk je 'to:u, 'to:u se z ro'ka:mj 'doj zdi'ga:vle. ↔ **mali potač**; ↔ **mala šajba**

globati || g'lo:ubati -an nedov. *globiti*

globati ven || 'vö g'lo:ubati vɔtliti, *globiti jamo, kjer se koplje glina*: 'Då se je p'rišlo 'to:u do g'line, je se pa, 'kåk 'mi: po do'ma:če p'ra:vimo, 'vö g'lo:ubalo.

ilovica || 'ilovica -e tudi 'ilojca -e tudi 'ilofca -e ž *gnetljiva snov, ki se uporablja kot surovina v lončarstvu; glina*: 'To:u je 'ilovica, 'mi: ne p'ra:vimo g'lina, 'ne:i, 'mi: p'ra:vimo 'ilovica. ↔ **ilovka**; ↔ **zemlja**

ilovka || 'ilofka -e ž *gnetljiva snov, ki se uporablja kot surovina v lončarstvu; glina*: No, 'tə si pa 'zāčno 'to:u 'ilofko k'lāčiti z no'ga:mj. ↔ **ilovica**; ↔ **zemlja**

inaš || 'i:naš -a m *kdor se s praktičnim delom uči lončarske obrti; vajenec*: 'I:naš je 'bi:u 'vājenec. ↔ **vajenec** [← madž. *inas*]

jesti || 'geski -j ž mn. *odprtina za vlaganje posode v peč*: 'Pe:ič 'velke 'geski 'mōre 'me:ti. 'Tān 'eden 'no:tri s'to:upo, pa g'dā se je nak'lālo, smo 'tiste 'geski 'dolj za'zi:idalj pa 'dolj za'māzali pa 'tə smo pa 'kō:irili na 'tri: 'lū:ikne.

kamenec || 'kāmenec -nca m *ozek, neloščen, zelo trden vrč z izlivom za vino in olje*: 'Kāmenec, 'to:u je pa ž'ga:no, 'to:u je pa ž'ga:no na 'kāmen, 'kā se 'ilovica prež'ge:ī na 'gezaro s'to:u. 'To:u so 'negda 'nūcali za pi'jāčo.

kaolin || kao'li:n -a m *najčistejša bela porcelanska glina*: 'Ba:jsa, 'tisto je 'be:ilo, 'to:u je 'tūi 'le:jko kao'li:n. 'Ba:jsa je 'tāk 'kāk 'en kao'li:n, 'sāmo 'to:u se 'kū:ipi, kao'li:n 'kū:ipiš f 'te:j 'bo:utaj, 'ge 'ma:jo 'ba:rve. [← knjiž. sloven. ← frc. *kaolin*] ↔ **bajsa**

klop || k'lo:up klo'pi:ī ž *podolgovata lesena priprava z nogami za gnetenje in valjanje gline*: 'Tū 'zāj na k'lo:up, si je pač v'rezo 'kūp 'ilojce, si je v'rezo, 'tān si je 'gor 'dža:u na 'to:u k'lo:up in je 'zāčno 'me:isiti.

kolobar || kolo'ba:r -a m *osnovna lončarska priprava iz zgornje in spodnje plošče, štirih stebrov in več desk, na kateri lončar oblikuje glineno posodo; lončarsko vreteno*: 'To:u 'ce:ilo smo p'rāvilī kolo'ba:r. [← verjetno rom.] ↔ **mašin**; ↔ **šajba** (1. pomen)

kropnica || k'ro:upnica -e ž *velika nepološčena lončena posoda brez ročajev za kuhanje svinjske krme*: In 'ta: 'zemla je zdī'ža:la, 'dā se je 'tisto 'dēlalo za s'vi:nje 'kūjati, k'ro:upnice.

kuhač || ki'ja:č -a m *velik trebušast lonec za kuhanje, navadno z ducem ter enim ali dvema ročajema*: Za f 'pe:ič 'to:u so bi'li:ī ki'ja:či. F 'tākšj so 'kūjali 'no:tri 'repo pa 'zeld'e f pe'če:j, 'prāfzap'rāf 'ra:no, 'ne:ī, 'že:nske.

kulač || 'kulač -a m *ploščata, steklenici podobna okrogla lončena posoda s štirimi nogami za nošenje pijače*: 'Kulač, 'to:u 'ge:ī 'čutora. 'Te:ī pozva'či:nj so 'to:u 'negda 'me:li. [← madž. *kulacs*] ↔ **čutara**

laboška || 'la:boška -e ž *okrogla, nekoliko višja posoda z dvema ročajema, pokrovom, navadno tudi nogami za kuhanje, dušenje, praženje, cvrtje*: No, 'to:u je 'la:boška, 'to:u je za me'so:u 'pečti, za me'so:u 'dūncati. [← madž. *labas*; prim. tudi madž. *lab*]

leder || 'leder -dra m *usnje za vlaženje gline in potegovanje posode navzgor in navzven*: In 'dā i'no:uk že 'ma:š scent're:irano, 'tə pa 'zāčneš 'gor v'le:ičti. 'To:u za'če:itki še 'dēlaš z 'lēdron. [← nem. *Leder*]

lončar || lon'ča:r -a m *izdelovalec glinene posode*: 'Tistj pa 'meu, 'bi:u je 'ma:jster s'ta:rj, pa 'si:in je 'bi:u lon'ča:r, pa so 'meļi še d'va: pomoč'ni:ika pa t'ri:ī 'vājence. ↔ **majster**

luknjast || 'lū:īknjastj -a -o prid. *poln lukenj* → bajdla

majster || 'ma:jster -tra m *kdor ima najvišjo usposobljenost v lončarski stroki*: In 'tē se mi 'to:u 'fa:jn 'vidlo, 'kā je 'ma:jster 'deļo 'to:u, 'kā 'to:u se vŕ'telo 'tān pa 'kā bi 'jes 'to:u 'tūdj 'deļo. [← bav. srvnem. *mōister*, stvnem. *meister*, nem. *Meister* ← rom. *maestro* ← lat. *magister*] ↔ **lončar**

mali || 'ma:li -a -o prid. *majhen* → potač; → šajba

mašin || ma'ši:in -a m *osnovna lončarska priprava iz zgornje in spodnje plošče, štirih stebrov in več desk, na kateri lončar oblikuje glineno posodo; lončarsko vreteno*: 'Te:ī ma'ši:in, 'to:u sva 'tē 'deļala z 'očon š'tirdešet'pe:itoga 'leta. 'Ge san jin koman'de:iro, 'onj so pa 'tē 'deļali 'kā mi'za:rsko 'deļo. [← nem. *Maschine*, frc. *machine* ← lat. *māchina* ← gr.] ↔ **kolobar**; ↔ **šajba** (1. pomen)

mlin || m'li:in -a m *stroj za mletje gline*: M'li:in smo p'rāvli, 'tākšj m'li:in, 'kā smo jo s'ko:us, pa 'tē smo, pa 'sr:pami smo 'dōlj 'režali, k'lāčili.

modla || 'mo:udla -e ž *lončena posoda za pečenje potice; pekač*: 'Mo:udla, 'to:u je pa za 'pečtj po'gāče.

dolga modla || 'du:uga 'mo:udla *podolgovat (lahko tudi nekoliko ovalen) pekač (model) za potico z rebričastim ostenjem, valovito ali gladko oblikovanim robom ustja, enim ali dvema ročajema in tremi ali štirimi nogami, redkeje brez ročajev ali z dvema nogama* ↔ **bidrača** (3. pomen)

okrogla modla || ok'ro:ugla 'mo:udla **1.** *okrogel pekač (model) za potico z gladkim ostenjem, valovito ali gladko oblikovanim robom ustja, stožčastim nastavkom z vršno odprtino na dnu posode ali brez njega in enim ročajem* ↔ **bidrača** (1. pomen) **2.** *okrogel pekač (model) za potico z rebričastim ostenjem, valovito ali gladko oblikovanim robom ustja, stožčastim nastavkom z vršno odprtino na dnu posode ali brez njega ter enim ali dvema ročajema, redkeje brez njih*: 'To:u so pa 'te:ī ok'ro:ugle 'mo:udle za po'tico 'pečtj. ↔ **bidrača** (2. pomen)

nos || 'no:us -a m *kljunast podaljšek posode za zlivanje tekočine; dulec*: 'No:us, 'to:u je enos'ta:vno bi'lo:u. 'Dā je 'me:jko, 'to:u si 'prst na'le:iko pa po'tisno 'kūp. ↔ **dulec**

obljalo || obli'jālo -a s *steklasta snov za prekrivanje lončarskih izdelkov; lošč*: 'Tista 'ilojca 'nikaj 'pe:iska 'ne:ī fsebo'va:la f 'sebi, ob'le:ivati je 'ne:ī 'mogo, 'kā bi obli'jālo 'doj po'kālo. ↔ **glajenga**

okrogel || ok'ro:ugeu -gla -o prid. *ki ima obliko kroga ali krogle* → modla; → peč

par || 'pa:r -a m *velika trebušasta lončena posoda naravne barve z nazobčanimi robovi po ploskvi za kuho perila in z odprtino z nastavkom spodaj za izpust vode*: 'Pa:rj so pa 'to:u, 'jã, 'to:u je 'pa:r. 'To:u je 'bi:u p'ra:lnj st'roj.

peč || 'pe:ĩč pe'či:ĩ ž *naprava za žganje lončarskih izdelkov pri visoki temperaturi*: 'Jes

ž'ge:ĩn 'tũ f 'to:j 'pe:ĩčĩ, 'enkrat ok'ro:uk 'osen do de'se:ĩt, e'na:jst 'võ:r 'tãk p'rb'li:žno, od v're:jmena od'vi:sno.

dolga peč || 'du:uga 'pe:ĩč *peč podolgovate oblike, s tremi kurišči spodaj in 7–8 odduški na vrhu pod obokom, kot vir energije se uporablja les*: Ok'ro:ugla, 'ge:ĩo 'mãlo, 'mi:ĩslin, p'ra:vokotne 'tũdĩ, podugo'va:te, na t'ri:ĩ ka'na:le, 'du:uge p'ra:vimo 'mi:ĩ, 'du:uge, 'jã. **okrogla peč** || ok'ro:ugla 'pe:ĩč *peč kopaste oblike, s tremi kurišči spodaj in 7–8 odduški na vrhu pod obokom, kot vir energije se uporablja les*: 'Mi:ĩ 'ma:mo ok'ro:uglo 'pe:ĩč, 'eni pa so 'me:ĩ lon'ča:rj 'te 'du:ugo 'tũdĩ za 'čorno.

penzlin || 'pe:jnzlin -a m *pripomoček iz daljših dlak za mazanje, barvanje in lepšanje lončene posode; čopič*: 'Tũ pa san 'to:u pošp'ricko 'gõr s 'tistin 'pe:jnzlinon 'tãk, 'dã so bi'li:ĩ 'sũjĩ. [← srvnem. *pensel*, *bensel* ← srlat. *penicellus*, klas. lat. *pēnicillus*] ↔ **čopič**

pisker || 'pisker -kra m **1.** *lončena posoda sploh*: Pa se 'to:u 'ne:ĩ z'go:ũdilo, g'dã smo pe'lãlĩ, 'kã bi š'terj 'pisker st'rõu se 'nõtrj. [← verjetno srvnem. *phister*, *phistrine* ← lat. *pistrina*] **2.** *posoda za kuhanje*: 'Te:ĩ 'velkĩ 'piskrj, 'to:u, 'to:u so s'kõron 'kãk kropn'jãče, pa 'te če je 'meu 'en p'ri:ĩloč 'coj pa 'ma:lj 'no:usek, 'tisto so pa že p'rãvlij, 'kã je 'pisker. **3.** *posoda za vodo na lončarskem vretenu*: 'Ta: po'so:ũda, 'pisker je 'bi:u 'to:u iz do'ma:, 'kãj si je lon'ča:r nap'rãvo, odž'ga:nj 'pisker, in 'te je pa vo'do:u 'meu 'nõtrj. ↔ **črepnja** (1. pomen)

dolgi pisker || 'du:ugj 'pisker *visoka in ozka posoda trebušaste oblike z ročajem ali brez za kisanje mleka*: 'Du:ugj 'pisker, 'to:u je bi'lo:u za se:ĩdano m'le:ĩko.

poknja || 'põknja -e ž *razpoka v lončarski peči, pri kateri uhaja dim*: 'Kã či se 'd'er 'pa: otp'rẽ:ĩ 'kãkša 'põknja al 'kãj, 'pa: 'moreš 'mãzati.

potač || po'ta:č -a m *večja okrogla lesena priprava, na kateri se oblikuje izdelek, pritrjena na zgornjo lončarsko ploščo*: 'Nešternj p'rej 'ma:jo 'tãk, 'kã za 'sãkšj iz'dẽ:lek po'ca:vek 'ma:, 'to:u, po'ta:če, pa 'te 'tistj po'ta:č 'gõr 'dene pa nap'ra:vĩ pa s po'ta:čõn iz'dẽ:lek 'doj. San p'rãvo, 'to:u je 'ne:ĩ lon'ča:rsko.

mali potač || 'ma:li po'ta:č zgornja plošča na lončarskem vretenu, na kateri se oblikujejo glineni izdelki: 'Tisto si 'vr̩go 'gor na 'te:ḡ, 'ob̩ na 'te:ḡ 'ma:li po'ta:č pa si 'začno 'delaṭi. ↔ **glava**; ↔ **mala šajba**

potegniti gor || po'te:ḡnitiḡ 'gorik dajati določen videz, obliko lončarskemu izdelku 'Pü:ṭro pa 'delaṃo s 't're:ḡ 'de:lof: scent're:ḡraš, po'te:ḡneš 'gorik, nap'ra:viš z'goren 'de:l 'gḡla, od're:ḡžeš pa 'dāle po'te:ḡneš 'gorik /.../.

presekati || pre'sekaṭi pre'se:ḡkan dov. z motiko ali lopato narediti majhne drobne dele iz kupa neobdelane ilovice, namakati jo in prekopavati, da postane mehka in primerna za nadaljnjo obdelavo: 'Tān se je 'me:ḡšalo, 'nika 'ne:ḡ d'rü:ḡga, 'sāmo z vo'do:ṭf, 'kā si jo pre'seko, 'ne:ḡ, 'kā se je 'da:la m'leṭi.

preša || p'reša -e ž naprava za stiskanje, s katero se na stiskalnici serijsko oblikujejo lončeni predmeti: Za dva'na:jst centi'me:trof 'te:ḡglinof si š'tiriḡ 'če:ntiḡ 'ilojce v'rezo in 'to:ṭ si f p'rešo 'noṭṭ 'vr̩go in 'to:ṭ je 'moḡo 'te:ḡglin p'ritiḡ 'vö. [← stvnem. p(f)ressa, srvnem. presse ← vlat. pressa]

putra || 'pü:ṭra -e ž lončen vrč (za vodo, vino, olje) s trebušastim telesom, ozkim in kratkim vratom ter ročajem z nastavkom za luknjico za pitje: 'Pü:ṭro pa 'delaṃo s 't're:ḡ 'de:lof: scent're:ḡraš, po'te:ḡneš 'gorik, nap'ra:viš z'goren 'de:l 'gḡla, od're:ḡžeš pa 'dāle po'te:ḡneš 'gorik, nap'ra:viš 'te:ḡ s're:ḡgen 'de:l, od're:ḡžeš pa 'doj 'deneš na b'lānjo, 'te pa b'lek nap'ra:viš. – 'Te so pa 'pa: 'ene 'pü:ṭre bi'le:, 'kā so na p'ri:ḡloḡi 'lū:ḡknje 'ne:ḡ 'mele. 'Te:ḡ so se 'nücale za 'olj. [← srvnem. puterich, buterich ← domnevno rom. buttis]

scentrirati || scent're:ḡratiḡ -an dov. 1. z enakomernim pritiskanjem navzdol in proti sebi potiskati glino v središče vrtenja: 'Pṭvo se 'moṭa 'ilofca pre'me:ḡsitiḡ in 'te se 'to:ṭ nap'ra:viḡ 'ena 'kepa in z'dāj 'to:ṭ 'kepo, 'fa:jn je, če jo za'deneš 'čin 'bole na s're:ḡdo, tṭ'be:ḡ scent're:ḡratiḡ /.../ in 'to:ṭ tṭ'be:ḡ pog'lādiṭi, 'kā mi'ruje, 'kā 'dā se vr'ti:ḡ, 'kā ne p'le:ḡše na vre'teniḡ. 2. naravnati na skupno središčno os sploh: 'Tü 'gor 'denemo 'ilovico pa 'tākšj po'ta:č 'gor za'kelimo 've:kšj. Ga 'moṭeš scent're:ḡratiḡ, 'to:ṭ je 'zāj 'ne:ḡ pra'vi:lno scent're:ḡrano, po'ta:č je s'lāp.

sejak || si'ja:k -a m lončarsko orodje(mlin) za mletje glazure, barve, ki sestoji iz dveh kamnov, s kakršnimi so nekoč mleli moko, vdelanih v leseno ogrodje, ki se ju poganja z batom: 'Te:ḡ 'kāmnj, 'to:ṭ 'ce:ḡlo f'küper, 'kā smo 'neḡda obli'jālo m'leḡi, 'tōmḡ smo p'rāvilḡ si'ja:k.

smolenje || smolen'je: -a s smolnate borove korenine Smolen'je: je pa p'rišlo na'za:jgnje 'noṭriḡ, 'dā je 'ḡotovo bi'lo:ṭ. 'To:ṭ je pa od bo'ra: koren'je:, 'tista s'mōla.

sopih || 'sop̩ -ja m *odprtina za zračenje na lončarski peči; oddušek*: 'Mi:ī smo p'rāvli 'sop̩ij̩, 'd̩e 'ma:jo 'lü:īknje, 'k̩ā 'v̩o se ka'di:ī, 'j̩ā, 'sop̩i, 'sop̩i.

spadnoti || s'pa:dn̩oti -en dov. *pasti*

spadnoti vkup || f'kü̩p s'pa:dn̩ot̩i *sesesti*: Če si 'ne:ī 'fa:jn nap'rāvo, 'd̩ā si 'd̩elo 'mo:ūdlo, ti je 't̩üdi f'kü̩p s'pa:dn̩ola.

sušiti || si'šiti si'ši:īn nedov. *delati kaj suho*

sušiti obri gor || si'šiti 'obri 'gor *surove lončarske izdelke sušiti na deskah pod stropom v delavnici*: 'To:ū so bi'li:ī 'xa:kl̩i že'lezn̩i in d'va: d'ro:ūga in 't̩ān po 't̩on s'ko:ūs so se b'l̩ānje 'da:le in 'to:ū se 't̩ān 'gor 'fa:jn si'ši:īlo po'mālen, 'obri 'gor p'ra:vimo 'mi:, 'obri 'gor.

šajba || 'ša:jba -e ž **1.** *osnovna lončarska priprava iz zgornje in spodnje plošče, štirih stebrov in več desk, na kateri lončar oblikuje glineno posodo; lončarsko vreteno*: 'To:ū je 'z̩āj 'ša:jba, 'mi:ī p'ra:vimo 'ša:jba 'te:n ma'ši:īni. [← nem. *Scheibe*] ↔ **kolobar**; ↔ **mašin 2.** *spodnja plošča na lončarskem vretenu*: 'To:ū je 'ša:jba, 'to:ū je po'ga:njo z no'go:ūf. ↔ **švunkšajba**

mala šajba || 'ma:la 'ša:jba *zgornja plošča na lončarskem vretenu, na kateri se oblikujejo glineni izdelki*: 'To:ū je 'ma:la 'ša:jba, 't̩ü se je 'gor̩i 'd̩elalo. ↔ **glava**; ↔ **mali potač**

škrabec || šk'ra:bec -a m *orodje za risanje na posodo*: Šk'ra:bec, 'to:ū je 'ko:ūs 'l̩edra, 't̩ākš̩i 'm̩e:jki 'l̩eder, 'pa 't̩ān 'v̩o naš'p'ricamo.

šprigla || šp'ri:gla -e ž *leseno ali pločevinasto orodje za glajenje posode od zunaj*: Šp'ri:gla, s 'te:n je 'fo:ūrm̩o 'd̩elo. [← nem. *Spreitel, Spriessel*]

štancati || š'ta:ncat̩i -an nedov. *na stiskalnici serijsko oblikovati lončene predmete*: 'Nāši lid'g̩e:ī 'to:ū ne z'na:jo 'ce:īnit̩i, 'ka je 'roč̩no 'd̩elo pa 'k̩ā je š'ta:ncano, 'to:ū ne 'lo:ūčijo. [← nem. *stanzen*]

štelaž || šte'la:š šte'la:ža m *stojalo iz lesenih desk za sušenje posode*: 'T̩e smo pa 'm̩eli 'gor̩i 't̩ākše šte'la:že nap'ra:vlene pa smo 'te 't̩ān 'gor̩i na 'd̩e:ske 'de:īval̩i, 't̩āk 'k̩ā se 'te 't̩ān si'ši:īlo. [← nem. *Stelage*]

švunkšajba || š'vunkša:jba -e ž *spodnja plošča na lončarskem vretenu, ki se poganja z ного*: 'To:ū 'g̩e:ī 'ša:jba, 'to:ū, 'g̩e 'guni'š s'p̩od̩i, 'to:ū pa 'g̩e:ī š'vunkša:jba, 'ne:ī. S 't̩on 'guni'š z no'go:ūf, 'k̩ā se 'to:ū v̩r̩ti:ī. ↔ **šajba** (2. pomen) [← nem. *Schwungscheibe*]

tepsija || 'tepsija -e ž *okrogel plitev pekač, katerega stena je podaljšani navzgor zavihani rob*: 'To:ū je 'tepsija, 'to:ū so 'm̩eli za 'peč̩ti, za 'gibanco. [← madž. *tepsi*]

vajenec || 'vâjenec -nca m *kdor se s praktičnim delom in strokovnim šolanjem usposablja za kak poklic, obrt* ↔ **inaš**

verkštat || 'verštat -a m *lončarska delavnica v bivalnem prostoru*: Če je 'noṭri v 'iži 'meu pa 'tân 'delo, 'verštat, 'verštat smo p'râvili 'tomi. [← nem. *Werkstatt*] ↔ **delavnica**

vrč || 'vrč -a m *večja trebušasta posoda z ročajem, ožjim grlom in dulcem za nalivanje tekočin (vode, vina)*: 'Jâ, 'to:u, 'vrč: smo 'delali 'tûj do 'osen, de'se:it 'litrof 'velke, za vo'do:u 'vö no'siti pa za 'piti. Smo vo'do:u za'ge:imali f s'tüdenči. – 'ovo, 'kâ pa za 'vino 'vrč, si pa 'tisto p're:ičko nap'râvo. 'Sâmo 'tisti je za kṛč'me:i 'bole 'bi:u, 'kâ je p'rijo za 'tisto p're:ičko, 'kâ je 'neso. – 'ovak bres p're:ičke 'vrč je 'tûj za 'vino. [← rom. ← lat. *urceus*]

zemlja || 'zemla -e tudi zem'le:i ž *gnetljiva snov, ki se uporablja kot surovina v lončarstvu*: 'Tüdi 'tepsije so 'ne:i 'ra:vne, če je 'ne:i 'zemla 'dobra. ↔ **ilovica**; ↔ **ilovka**

žgati || žgâti žg'e:in nedov. z *močnim segrevanjem delati trdno*: 'Pṛ:vo žga:nje je, na o'ko:uli de've:c'to:u sto'pi:nj smo žga:li, 'tâk 'kâ p'reci raz'bejeno 'more 'biti.

žgati glazirano || gla'ze:irano žgâti *drugič žgati, žgati položeno lončarsko posodo*: 'Te:i č're:ipnje pa 'nücaš, 'dâ gla'ze:irano žg'e:iš, 'kâ se s 'te:n 'to:u f'se f'küper za'dela. ↔ **žgati na čisto**

žgati na čisto || na 'či:sto žgâti *drugič žgati, žgati položeno lončarsko posodo*: 'To:u si, 'dâ si na 'či:sto žga:u, 'to:u je 'moglo 'biti, 'kâ če je 'tâk bi'lo:u sk'lâjeno 'to:u, 'te:i 'fâlat, 'to:u 'moglo s'ko:us n'jega 'viditi, 'telko svet'lôbe 'moglo 'biti. ↔ **žgati glazirano**

ANALIZA BESEDJA

Zbrano besedje lahko glede na izvor razdelimo na neprevzeto besedje, germanizme, romanizme, madžarizme in drugo prevzeto besedje.

Neprevzeto besedje (izbor):⁵ *čeber* ← beseda etimološko ni dokončno pojasnjena; če je domneva, da je beseda slovanskega izvora, pravilna, je *čeber* tako poimenovan po ročajih, za katere se posoda lahko obesi, *čopič* ← izpeljanka iz podstave *čop* s prvotnim pomenom 'majhen čop (las, dlak)', *črepnja* ← izpeljanka iz podstave *črep* (pslovan. *čērpъ, cslovan. čřepъ), znane v več slovanskih jezikih, ki izhaja iz ide. osnove s prvo-

5 Etimologije so povzete po Bezljaju (1976, 1982, 1995, 2005, 2007) in Snoju (2003).

tnim pomenom *'nekaj odsekanega razbitega', nato pa 'lončena posoda', *drog* ← pslovan. **drōgъ* s prvotnim pomenom *'kar drži, nekaj močnega' domnevno izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom 'držati', *glajenga* ← tvorjenka iz *gladiti*, kar izhaja iz splošnoslovanske podstave **glā dъkъ*, ki izhaja iz ide. osnove z domnevnim pomenom *'svetleč, gladek', *glava* ← etimologija besede, ki je sicer splošnoslovansko razširjena, ni zadovoljivo pojasnejna; domnevno je njen prvotni pomen *'goli, tj. neoblečen del telesa', metaforični pomeni pa so 'kos, razum, zgornji del, najvažnejša osebnost, vrh', *globati* ← *globsti*, *globem* 'dolbsti' tudi *globati*, *globam*, *globljem* 'dolbsti, izpodjedati' je morda nastalo po metatezi (deloma naslonjeno na *globok*) iz pslovan. **dъlbtī*, kar izhaja iz ide. osnove s pomenom 'kopati, dolbsti' in 'drog kot orodje za kopanje', *ilovica*, *ilovka* ← izpeljano iz splošnoslovanske podstave il 'ilovica, glina', kar je prvotno domnevno pomenilo *'umazana snov', *'temna snov', *jesti* ← pslovan. *(j)*ěstěja* domnevno izvira iz ide. osnove s pomenom 'goreti', *kamenec* ← izpeljanka iz splošnoslovanske podstave *kamen* (← pslovan. **kamy*, cslovan. *kamy*), ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom 'oster', *kropnica* ← praslovan-ska osnova **kropъ* 'krop, kipeča voda' je izpeljana iz **kropъti* in prvotno domnevno pomeni *'kar škropi', *lončar* ← izpeljanka iz južnoslovanske podstave *lonec* 'lonec, posoda', *obljalo* ← izpeljanka iz splošnoslovanske podstave *liti*, ki izhaja iz ide. osnove s pomenom 'liti, zlivati, točiti', *par* ← pslovan. **pārъ* je nomen actionis → nomen loci k **pārīti*, **pārīšъ* 'delati paro', *peč* ← splošnoslovanska beseda, ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom *'pečenje, kuhanje', nato pa 'mesto ali priprava, kjer se kuha ali peče', *poknja* ← izpeljanka iz podstave *pokati* 'dobivati razpoke, lomiti se' in 'tepsti, tolči' s prvotnim pomenom 'zlomiti se', 'tolči', *potač* ← domnevno star tkalski termin s prvotnim pomenom 'mного niti, ki jih lahko nasučemo na vreteno', *presekatī* ← izpeljanka iz glagola *sekati*, ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom 'rezati, obdelovati z ostrim orodjem', *sejak* ← izpeljanka iz podstave *sejati* 'metati, trositi seme v zemljo', ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim domnevnim pomenom *'tresti, stresati', *smolenje* ← izpeljanka iz splošnoslovanske podstave *smola*, kar izhaja iz ide. osnove s pomenom 'počasi goreti, tleti', *sopih* ← deverbativna nomina actionis iz v. **sop-ych-ati* oz. *sop-uch-ati* k **sop-tī* **sopěšъ* 'pihati, puhati', kar izhaja iz ide. osnove 'pihati, dihati, spatī', *škrabec* ← izpeljanka iz glagola *škrabati* 'praskati, strgati', ekspr. tudi 'napisati, čečkati'; izhaja iz ide. osnove s pomenom 'obdelovati z ostrim orodjem', *vajenec* ← izpeljanka iz splošnoslovanske podstave *vaditi* s prvotnim pomenom *'vleči, napenjati,

vpregati'; iz slednjega se je domnevno razvil pomen 'voditi, uriti', *vleči* ← pslovan. **vblt'ī* izhaja iz ide. osnove, *vzorec* ← izpeljanka iz podstave *vzor* s prvotnim pomenom *'pogled navzgor, na kar se (gor) ozremo', *zemlja* ← pslovan. **zeml'ā* 'zemlja' izhaja iz indoevropske osnove, *žgati* ← pslovan. **žēt'ī*, **žēgo* 'žgati' izhaja iz ide. osnove s pomenom 'žgati'.

Neprevzeti leksemi so tudi tisti, ki so tvorjeni iz prevzetih leksemov s pomočjo domačih besedotvornih postopkov (Šekli 2005: 178; Toporišič 1992: 218): *bidrača* iz *bidra* ← štaj. nem. *Wider*, *Widerl*, *kuhač* iz *kuhati* *kuhan* ← stvnem. *kohhōn* ← lat. *coquere*, *scentrirati* iz *centrirati* ← nem. *Center*, *Zentrum*, *zentrieren* ← lat. *centrum* ← gr. *kéntron*, V zbranem besedju se pojavljajo naslednji germanizmi: *bajdla*, *bajsa*, *drot*, *filc*, *leder*, *šajba*, *šprigla*, *štancati*, *štelaz*, *švunkšajba*, *verkštat* in romanizmi: *kolobar*, *majster*, *mašin*, *modla*, *penzlin*, *pisker*, *preša*, *putra*, *vrč*.

Nemške izposojenke, predvsem iz bavarske nemščine, so bile sprejete v knjižni jezik kot stilno nezaznamovane (*filca*), nižje pogovorne (*stelaža*, *šprekla*) ali narečne (*šajba* 'lončarsko vreteno'), večina pa jih živi samo v narečju (*bajdlin*, *bajsa*, *drot*, *leder*, *šajba* 'plošča na lončarskem vretenu', *štancpreša*, *švunkšajba*, *verkštat*).

Romanizmi so bili v panonsko leksiko prevzeti predvsem prek nemščine, nekateri med njimi že v staro- in srednjevisokonemški dobi (*preša*; *penzlin*, *pisker*, *putra*). S stališča sodobnega slovenskega knjižnega jezika so te besede označene kot stilno nezaznamovane (*vrč*), pogovorne (*mašina*, *pisker*, *preša* 'stiskalnica'), narečne vzhodne (*putra*), nekatere pa živijo samo v narečju (*kolobar* 'lončarsko vreteno'). Ena beseda (*mojster*) ima ekspresivni kvalifikator. Zelo stara romanska izposojenka je *mlin*.

Iz madžarščine prevzete besede so *falat*, *inaš*, *kulač*, *laboška*, *tepsija*, najdemo pa še eno izposojenko, prek hrvaščine prevzeto iz turščine: *čutara*.

SKLEP

Sklenemo lahko, da se v prekmurski narečni lončarski terminologiji prepletajo izvirna slovenska poimenovanja izdelkov, orodij, pripomočkov in delovnih postopkov s prevzetimi. Ta so večinoma germanskega izvora, prek nemščine so največkrat prevzeti tudi romanizmi, madžarskih prevzetih izrazov je malo.

Z zamiranjem lončarske obrti izginja tudi staro poimenovalno besedje. Z njegovim popisom želimo preprečiti, da bi potonilo v pozabo,

omogočiti primerjavo v slovenskem narečnem prostoru, kar bi omogočilo določitev arealov posameznih leksemov in njihovega pomenskega obsega, ter ga ohraniti kot pomemben del slovenske kulturne dediščine.

LITERATURA

- Anton BAJEC idr., (ur.), 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- France BEZLAJ, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Janez BOGATAJ, 1986: O slovenskem lončarstvu. *Likovni odsevi* 4–5. Ljubljana: ZKOS. 36–38.
- 1989: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1993: *Ljudska umetnost in obrti v Sloveniji*. Kranj: Domus.
- Ljudmila BRAS, 1992: Lončarstvo. V: *Enciklopedija Slovenije* 6. Ljubljana: Mladinska knjiga. 319–320.
- 1996: Lončarstvo na Slovenskem. V: *Od antičnega vrča do majolke: Katalog razstave = Vom antiken Krug bis Majolka : Ausstellungs Katalog*. Galerija Dolenjskega muzeja, 17. november 1995–4. marec 1996. Novo Mesto: Dolenjski muzej. 155–172.
- Marija JEŽ, 1997: Iz tkalskega izrazja na Pohorju. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ljubljana: ZRC SAZU. 209–216.
- Lea LEHNER, 2004: Lončarsko besedje v Tešanovcih. *Diplomska naloga*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- Vilko NOVAK, 1951: Lončarstvo v Prekmurju. *Slovenski etnograf* 5. 111–131.
- Petar SKOK, 1971–1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–3. Zagreb: JAZU.
- Marko SNOJ, 1997, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 2006: O tujkah in izposojenkah v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 54. 343–349.
- Hildegard STRIEDTER TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut Berlin, Berlin-Dahlem.
- Matej ŠEKLI, 2005: Odras medjezikovnih stikov v poimenovanjih za vaške poklice in dejavnosti v nadiškem narečju. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 176–181.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

MIHAELA KOLETNIK

POTTERY TERMINOLOGY IN THE PREKMURJE

The article deals with terminology from the field of pottery in the Prekmurje. This is a specialized terminology, which is vanishing from the active vocabulary of speakers due to the different way of life. Expressions for pottery and everything related to it still form a rich authentic Slavic substrate in Prekmurje, but the mid generation of speakers is quickly forgetting the old Slavic terminology, while the younger generation is not even acquainted with it.

Terminology of foreign origin in the dialectal pottery terminology is mainly of Germanic and Romance origin, which demonstrates that the connection with the non-Indo-European Hungarian language – even though the regions Prekmurje and Porabje were part of the Kingdom of Hungary until the 11th century and were thus separated from other Slavic regions – had less impact on the Prekmurje dialect than the German language, through which also words from Romance languages were imported

JOŽE DEŽMAN

PREKMURSKA SREČANJA

POLET DUŠE OB MURI

Leta 2007 sem ocenjeval novo postavitve stalne razstave v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti in izhajal iz tega, da je »Slovenija na neki način vsa mejna krajina. Nacija se šele zbira. ... Zato je vsako pričevanje o stoletjih, ki so jih slovenske dežele preživele ločene druga od druge, pričevanje o bogastvu različnosti v enem. Nova stalna razstava Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti je imenitno izhodišče za potrditev takega dojemanja patriotizma in spoštovanja življenja.« Kot temeljne in prepričljive nosilne elemente razstavne pripovedi sem izpostavil: »Vere, narodi, narava. Te tri prvine, ki sem jih kot osnovno sporočilo Prekmurja dojel na novi razstavi ..., so prvine, ki sem jih doživel kot veslač na Muri, kot graničar v Murski Soboti, kot tekač na maratonu v Radencih, kot muzealec na obisku pri kolegih. Verjamem, da se jih da osvetliti tudi drugače, jih začiniti bolj vzneseno ali bolj kritično. Vendar so toliko močne, da lahko rečem: Prekmurje, rad te imam!«¹

Ko človek spremlja npr. silovito naraščanje novih arheoloških odkritij ob gradnji avtocest, mu je jasno, da je na razstavi v Murski Soboti nujna vsaj prenova arheološkega dela. Vendar naj v svojem besedilu poskušam z nekaj ilustracijami nakazati, kako potrebna je tudi prenova dvajsetega stoletja.

V že omenjeni oceni razstave sem o narodih zapisal tudi: »Zato so junaki zgodbe o Prekmurju tako Slovenci kot podložniki, ki vstajajo do nacionalne emancipacije in suverenosti (tudi kot manjšina v Porabju), pa tudi Židje (do trenutka, ko jih iztrebijo nacisti), Romi in seveda Madžari (ti bolj kot represivni oblastniki in manj kot sedanja manjšina). Razmerja med njimi so vedno določale tektonske prelomnice, ki so tekle prek

¹ Polet duše ob Muri, Delo, Sobotna priloga, 6. decembra 1997.

tega ozemlja. /.../ Kljub tej zgodovinski tektoniki pa je za Prekmurje ob verski toleranci značilna tudi mednacionalna strpnost. Seveda ne kot romantična idila, ampak kot stanje, o katerem se moramo neprestano spraševati. Saj Vanek Šiftar svojega prispevka o Romih ni zamenjal intoniral z naslovom: 'Že dolgo so med nami – a smo še daleč narazen.'«

Prekmurje je sicer območje, ki je med vsemi slovenskimi pokrajinami najbolj mirno oz. z najmanj žrtvami preživel drugo svetovno vojno in revolucijo. Kljub vsemu pa so ti procesi segli tudi sem in posledice teh prelomov še odmevajo – in nekaj vprašanj o titoističnem terorju in preseganju tabujev v Prekmurju želim omeniti v tem prispevku. Vprašanje je dovolj nazorno zastavil Branko Žunec, ko zapiše, da »bi verjetno že bil čas za 'ideološko neobremenjeno sestavljanje mozaika' o tem, ali je bilo tudi v Prekmurju ... zaznati elemente državljanske vojne in antikomunističnega spopada? Je bila aktivna kolaboracija z nemškim in/ali madžarskim okupatorjem? So bile partijsko-vosovske oziroma oznovske in knojevske likvidacije?«²

Tisti Šiftarjev daleč narazen pa ne velja samo za spraševanje o tem, kako blizu oz. daleč narazen je narod od naroda, ampak tudi za Slovence med seboj oz. za razmerja med ljudmi nasploh. Ta *kako daleč narazen* smo je v titoizmu veljal zlasti za postavljanje meja med tistimi, ki so bili na pravi strani, in tistimi, ki jih je režim označeval kot osovražene druge.

Vprašanja, ki sem jih omenil v gornji oceni, pa so se samo potrjevala in odgovori na njih so odpirali nova. Med imenitnejšimi srečanji v tem presnovnem toku je bilo srečanje z Nado Pitz in prek nje z njenim očetom Janezom Titanom.

TITAN, BENKO, HALAS

Janez Titan je bil v tridesetih letih med vodilnimi slovenskimi komunisti. Njegova osebna izkušnja ni nič manj pomembna kot izkušnja Angele Vode in mnogih, ki so podvomili o leninistično-stalinističnem modelu revolucije. Titan je svoje dvome jasno in glasno izrazil in udeležan. Vrnil se je v Slovenijo in se javno odpovedal stalinizmu.³ Poudaril je, da nikoli

² Moja izjava katoliški javnosti (Novine, 7. januarja 1940).

³ Jože Dežman: Nada Pitz, rojena Titan: Oče Janez – Pod stalinistično giljotino, Moč preživetja, 2004, str. 38–95. Titanova usoda je bila predstavljena v dokumentarcu Jožeta Možine Zamolčani – moč preživetja (2004). Janez Stanovnik, predsednik partizanske veteranske organizacije, je po tem javno obsodil umor Janeza Titana, da je bil »žrtev arbitrarnega izvensodnega umora« (Delo, 17. aprila 2004).

Branko Žunec: Razkrivanje resnic(e) o umorjenem prekmurskem politiku, Večer 29. 10. 2005.

ni sovražno deloval proti veri in Cerkvi, da so njegove prevratne ideje »započele kot odpor na hud pritisk Živkovičevega diktatorskega režima, ki sem ga mrzil iz dna duše in se tudi proti njemu dejansko boril. V moji emigraciji sem sodoživel celo vrsto političnih, socialnih in revolucionarnih eksperimentov in sem nujno svoje preveč napete ideje toliko korigiral, da sem danes prepričan, da je možno socialno in gospodarsko vprašanje rešiti mirnim potom na podlagi združništva. Smatram in vem iz zadnjihkušenj, da revolucija res popravi nekatere socialne krivice, toda gre vedno v svojem zagonu predaleč in povzroči mnogo gorja premnogim nedolžnim žrtvam. Če vse to pretehtavamo in merimo koristi in škodo, se gotovo odločimo za mirno reševanje takih problemov.«

Titan se je izrekel za združno reševanje socialnega vprašanja na katoliški podlagi. Kritičen je bil do francoske in ruske revolucije. »Danes se že mirno presoja dobre in slabe strani ruske revolucije. Vse, kar je dobrega, bo brez dvoma prej ali slej prešlo v življenje vseh narodov, vse, kar je slabega, je pa bilo v Rusiji sami že v precejšnji meri do sedaj spoznano kot napačno, veliko pa bo še, ker je ta proces čiščenja in spoznavanja dobrih reform od slabih in njihovih korektur šele v začetkih in bomo doživeli tozadevno še mnogo presenečenj. Zato bi pozval predvsem našo mladino, posebno ono, ki je naklonjena komunističnim naukom, da malo bolj kritično proučuje vse spremembe, ki so se v Sovjetski Rusiji zgodile od začetka revolucije do današnjih dni. Jaz sem prepričan, da bodo mnogi napravili pametne zaključke ter spoznali, da je še poleg mnogih dobrih reform tam precej slabih, ki jih k nam ne moremo uvesti brez naše narodne škode. Če bo vsa ta ognjevita mladina zagrabila pri nas za združno delo, bi se mi čez 15 let tudi ponašali s kolosalnimi socialnimi in gospodarskimi pridobitvami, ki bi jih pa izvedli brez krvi in nedolžnih žrtev in bi tudi strli glavo kapitalističnemu monopolnemu znanju ter na njegovo mesto postavili združne monopole in dirigirano gospodarstvo, ki je v povojih. Poleg tega bi si pa še ohranili eno veliko pridobitev človeštva, to je demokracijo. Socialne in gospodarske reforme pa mi izvedimo čimprej sami in brez kake tuje intervencije.«

Vendar tudi Titan sam ni dojel, da je v Komunistični partiji za njim prišla na oblast brezobzirna, stalinsko oblikovana generacija. Zato se je konec vojne javil v partizane in takoj, ko so prišli predstavniki nove Jugoslavije, so ga aprila 1945 dali brezobzirno ubiti. Tako njegovo truplo kot njegov spomin so njegovi morilci odrinili daleč stran. Šele v

demokraciji je lahko hčerka Nada raziskala dogodke in očeta vrnila v javni spomin.⁴

Tranzicijski procesi v Sloveniji so od takrat tekli in še tečejo v izrednem tempu. Nova razstava Slovenci v XX. stoletju v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije je bila postavljena leta 1996 in ocenjeno je bilo, da jo bo po desetletju treba prenoviti. Ko sem leta 2005 prevzel direktorovanje tega muzeja, je bila nuja prenove stalne razstave že več kot očitna. Moje izhodišče je bilo, da naj pri obnovi povzamemo strokovna dognanja in tudi upoštevamo veliki obrat, ki ga Slovenija doživlja v prehodu iz titoizma v demokracijo, iz socialistične republike v samostojno državo.

Ko sem prenavljal sobo Slovenija 1945–1960, sem za eno od vizualnih podob svetov poražencev in zmagovalcev izbral na eni strani prihod zmagovitih partizanov in komunistične vlade v Ljubljano, na drugi strani pa edine fotografije povojnih eksekucij, ki jih poznamo. Na grajskem dvorišču v Murski Soboti so bili 23. julija 1945 obešeni Jožef Kerčmar, Ladislav Strokai in Jožef Turk, Ivan Peterka in Franc Poredoš pa sta bila ustreljena za murskosoboškim pokopališčem. Na smrt so bili obsojeni 29. junija 1945 pred vojaškim sodiščem.⁵

V središče javne pozornosti so vstopale tudi druge žrtve titoizma. Zlasti odmevni sta usodi Josipa Benka in kandidata za mučenca Danijela Halasa – o njiju so napisane knjige, posneti filmi, postavljeni spomeniki.⁶

MADŽARSKA MANJŠINA

Kot član Komisije za izvajanje zakona o popravilu krivic sem med žrtvami titoizma opazil tudi številne vloge pripadnikov madžarske manjšine. Številni med njimi so bili zaprti v koncentracijskem taborišču v Hrastovcu, nekateri tudi v Šterntalu – Strnišču. V obeh taboriščih so bili zaprti tudi pripadniki nemške narodnosti. Vendar so bile politične odločitve o usodi obeh narodnosti različne. Nemce so pobijali in izgnali. Tudi pokol okoli petnajstih oseb v Babjem ložiču je bil del nasilja nad

4 Jože Dežman: Slovenija 1945–1960, katalog razstave, 2008.

5 Očeta pa so zaprli že 9. julija v zgradbo nekdanje tovarne dežnikov v Lendavi. Nekaj dni kasneje je Sodišče slovenske narodne časti Murska Sobota izreklo sodbo, po kateri je bil obsojen na pol leta lahkega prisilnega dela, 10 let odvzema državljanskih pravic in odvzem vse lastnine. Kazen je prestajal do 11. 8. 1945 v Rakičanu, ko je bil v smislu amnestijskega ukaza z dne 03. 8. 1945 predčasno odpuščen. Kljub temu se je domov lahko vrnil 20. avgusta. Tudi po izpustitvi je trpel ponižanja in pritisk aktivistov.

6 Glej op. 1. Marjan Horvat: Pokol v Babjem ložiču, Mladina, 22. 8. 1990, 19. 9. 1990.

nemško manjšino.⁷ Pobijanje in izganjanje le-te je imelo veliko večje dimenzije na sosednjem Štajerskem, omenimo samo Apaško dolino.

V pogovorih s sogovorniki v Prekmurju⁸ nismo našli prepričljivega odgovora na vprašanje, zakaj je tako različen odnos do nemške in madžarske manjšine.⁹ Zakaj Madžarov niso pobili, izgnali?

Slovensko-madžarski dialog pa bo potreben tudi pri nadaljnji raziskavi nekaj pojavov, ki jih lahko razberemo iz pričevanj v arhivu Komisije za izvajanje Zakona o popravni krivic. Poleg Hrastovca in Šterntala topografski seznam zajame Filovce, Beltince, Petišovce.

26. marca 1996 sta pred t. i. Pučnikovo parlamentarno komisijo, ki je raziskovala povojne množične poboje, pravno dvomljive procese in druge nepravilnosti, pričala pripadnika madžarske manjšine Jozef Biro in Mirko Kaszas. Prvi »je bil leta 1944 odpeljan na prisilno delo na Madžarsko in kasneje v Nemčijo. Po koncu vojne se je vrnil domov. Desetega julija 1945 je sredi noči v vas pripeljalo 16 tovornjakov, na katerih so bili slovenski vojaki. Zbudili so krajane in jim ukazali, naj se v desetih minutah pripravijo na odhod, s seboj pa lahko vzamejo do 15 kilogramov prtljage. Naložili so jih na tovornjake in brez pojasnila odpeljali v taborišče Hrastovec. Med 557 interniranci madžarske narodnosti jih je bila večna žensk, otrok in starejših. (Preostale, predvsem člane madžarske nacionalistične stranke Nylasi, so namreč že prej odpeljali v taborišče Filovci.) Po dveh tednih so za delo zmožne izločili in jih odpeljali v taborišče Strnišče, kjer je že bilo 8.000 do 10.000 zapornikov, otroke od treh do dvanajstih let pa so odpeljali v Ormož, od koder se jih je nekaj konec septembra vrnilo v Hrastovec. Razmere v taborišču so bile strahotne, zato je mnogo ljudi pomrlo. Nekateri pripadniki madžarske narodnosti so pokopani v Spodnji Voličini, preživeli pa so se lahko konec septembra 1945 vrnili na domove.« Kaszas je »v spominu ohranil predvsem slabe razmere v taborišču, tifus in diarejo. Bil je najstarejši od šestih otrok v družini in je v taborišču skrbel za druge. Po nekaj tednih so otroke izpustili, le šestmesečni brat je ostal pri mami. Kasneje so izpustili tudi njega, vendar je zaradi izčrpanosti umrl še pred vrnitvijo staršev.«¹⁰

7 Zahvaljujem se Marii Poszonec, Josefu Szoekēju, Atili Kovaczu, Metki Fujs, Francu Kuzmiču za prijazno potrpežljivost in dragoceno pomoč.

8 Za internacijo v Hrastovec vlagatelj vlog na Komisijo za izvajanje zakona o popravni krivic npr. menijo. A: »Pozneje so izvedeli, da je bil vzrok za njihovo zaprtje v političnem povračilu, saj so Madžari leta 1942 internirali istrske priseljence v Šarvar, sedaj pa so nove politične oblasti odpeljale enako število ljudi v Hrastovec.« B: »Še sedaj ne ve, zakaj so jih odpeljali, verjetno zaradi hudobije vaškega sodnika.«

9 Marjan Toš: Zbirno taborišče Hrastovec pri Lenartu, Časopis za zgodovino in narodopisje, 2003, št. 3–4.

10 Sestra je prišla domov dne 4. 8. 1945, naslednji dan pa je za posledicami izčrpanosti umrla. * Hčerka je umrla 15. avgusta.

O Hrastovcu in Šterntalu je bilo že precej napisanega. Marjan Toš je zbral podatke o okoli sto žrtvah Hrastovca.¹¹ Seznamu teh žrtev bo potrebno dodati še nekaj oseb, predvsem otrok, ki so tako kot brat Mirka Kaszasa umrli po odpustu iz Hrastovca.¹² Mnoge so dogodki zlomili.¹³ Domačije so med odsotnostjo družin izropali.¹⁴

11 Njena sestra je tisto noč bila pri sosedih, zato je niso odpeljali. Vendar je, ko je prišla domov in ugotovila, da ni staršev in sester, doživela živčni zlom. Bila je še mladoletna, zato so jo odpeljali k sorodnikom v Gaberje. *Domov se je vrnil proti koncu avgusta 1945, njegova mati pa kasneje. Pripeljal ga je neki sosed z vozom, ki je šel tja po otroke, ki so bili zelo izdelani in na robu življenja. Tudi predlagatelj je prišel domov izdelan in suh, tudi govoriti je pozabil in je potem spregovoril še nekoliko kasneje.

12 V tem času, ko je bila družina po zaporih, so njihovo hišo popolnoma oropali, razdeljali, odpeljali so vse, kar se je dalo. Srečo so imeli, da so prebivalci Dobrovnika izvedeli, kje so in so jim prinesli hrano. Stražarji so je sicer veliko vzeli, a dali so jim vsaj kruh in mast. To jih je rešilo smrti. *Od tam so ju po nekaj mesecih s sestro popolnoma shirani in bolni poslali domov k teti, starši pa so se vrnili šele po nekaj mesecih. V njihovo hišo in domačijo so naselili Rome, ki so domačijo popolnoma izropali. Kot je vlagateljica pozneje izvedela, starši z okupatorji niso sodelovali. Druge družine iz obmejnih vasi, ki so bile nemškega rodu, so izselili v Avstrijo, kjer njihovi potomci živijo še danes. Te družine so dobile primerno vojno odškodnino.

13 Večkrat, ko so v vasi luščili bučno seme, je njegov oče pripovedoval, kako je bilo v taborišču v Filovcih. Tam je bil leta 1945 okrog 4 do 5 mesecev. Po pripovedovanju so morali moški, vpreženi v vozove, voziti gnoj po hribu navzgor, pomagali pa so tudi vaščanom pri žetvi. Partizani so se izživljali nad njimi tako, da so se morali vleči na tla, oni pa so se jim nato s kolesi in motorji vozili čez hrbet. *Spominja se, da je kot otrok nosil hrano očetu in je tako videl, kako so vpreženi v voz kot živali vlekli v hrib. Čuvali so jih partizani, od katerih so bili nekateri prijazni in so jim dovolili, da nosijo hrano očetu, druga pa so se nad taboriščniki izživljali. *Odpeljali so jih meseca maja 1945 in vrnila sta se enkrat julija istega leta. Njen oče je tam sodeloval pri rušenju šole v Turmšici. *Priča je povedala, da je bil njen mož skupaj z ... odpeljan s strani tedanje politične oblasti v Filovce v taborišče. To je bilo v začetku julija 1945. Tam je ... bil do konca meseca septembra. V taborišče naj bi bil odpeljan, ker so bili moški člani tedanje politične organizacije Nylas. V to organizacijo so se moški včlanili predvsem zaradi tega, ker potem niso bili vpoklicani v madžarsko vojsko. Druga priča je potrdila, da je bil ... odpeljan v Filovce v letu 1945 na prisilno delo, kjer je opravljal razna kovaška dela. Tam je bil kakšne tri mesece. Odpeljali so več moških. Dejansko so dobili poziv in so se morali sami javiti, vendar če se ne bi, bi jih iskali.

14 Takoj po vojni so fantje v Dobrovniku in okoliških vaseh dobili pisne pozive, da se morajo javiti v Lendavi. Tak poziv je dobil tudi njen mož. V Lendavo so skupaj odšli peš, tam pa so jih ločili na Slovence in Madžare, Slovenci so dobili uniforme in so jih nekam poslali, Madžare pa v Beltince na prisilno delo. Ona je dvakrat tedensko obiskovala moža in mu prinašala hrano in čisto obleko. Potem so tega nekam premostili in ji je znano, da so se potem do zime vsi vrnili. *V Beltince so jih privabili iz Lendave, kjer so se morali javiti na vojaškem povelju oboroženim stražarjem. V Beltincih je bil od 12. 5. 1945 do 12. 9. 1945 v gradu razlašene grofice. Od 15. 4. 1945 do 30. 4. 1945 je moral kopati strelske järke od Čentibe do Gerlince na Gorickem. *Po vojni so 1. 5. 1945 dobili obvestilo o mobilizaciji in so morali na prisilno delo v delavski bataljon. Potem so opravljali razna dela ob zelo skromni hrani ter ostali v tem bataljonu do 29. 11. 1945. Ko je kasneje govoril o teh razmerah, niso verjeli, češ da so tako z ljudmi ravnali samo Nemci, ne pa partizani. Razlog, zakaj so jih odpeljali na prisilno delo, je bil v tem, da so bili madžarske narodnosti. *To prisilno delo je bilo odrejeno s strani tedanje politične oblasti, predvsem so to odredili tisti domačini s tega območja, ki so se imeli za velike partizane. *Gradili so železniški most v Šalovcih, obnavljali železniško progo in delali tam, kamor so jih razporedili. Septembra so jih preselili v opekarno v Lendavo do konca novembra. *Pospravljali so ruševine, gradili mostove na Muri. *Pomagal je pri odstranitvi ruševin, graditvi mostov, sekanju drv, in to v Beltincih, na Hodošu in Janezdorfu. *Delali so na železnici, kjer so odstranjevali travo in podobno. To prisilno delo je bilo odrejeno s strani tedanje politične oblasti, na delu pa jih je varovala vojska oz. partizani. *V Beltincih so bili nastanjeni v gradu in so najprej na reki Muri kopali strelske järke, pozneje so pospravljali ruševine železniškega mostu. Sredi avgusta so jih premostili v Maribor, od tam pa v Kostanjevico in v sredini meseca novembra so jih spustili domov. *Spali so v gradu, delali pa so na železniški progi, ki so jo utrjevali, pulili travo, vrtali luknje in spajali tirnice. Da so bili na tem delu, je zabeleženo v vojaških knjižicah. *Domov so dobili poziv in se 3. 5. 1945 zbrali v Lendavi, od koder so jih oboroženi vojaki peš odgnali v grad Beltinci. Od tam pa so vsak dan peš hodili v Veržej, kjer so s pomočjo ladij spravljali ostanke porušenega mostu iz reke Mure. V Beltincih so bili tri mesece, nato pa so jih premostili v Maribor, kjer so delali na železniški progi. *Navajajo, da je bil on sam 1. 5. 1945 mobiliziran v delavski bataljon. Namestili so ga v Beltincih v Šoli, nato premostili v grad in cele dneve je delal na železniški progi. Nato je bil premeščen v Mursko Soboto in delala na strelišču v Mačkovcih, nato je bil premeščen v delavski bataljon v Maribor, kjer je bil šest mesecev. Od tam so ga premostili v Ljubljano, po dveh dneh v Novo mesto in nato v Kostanjevico, kjer je bil v 31. udarni diviziji in tam je prvič dobil orožje, ne glede na to, da je bil madžarske narodnosti. Prej Madžari niso dobili orožja. *Očeta so v sredini maja 1945 odgnali v Lendavo, v tedanji hotel Krona, kjer so se že zbirali nasilno prignani. Iz Lendave so jih nato odpeljali v Beltince na prisilno delo, kasneje pa še na prisilno delo v Mursko Soboto. Tam so gradili spominsko obeležje za ruske vojake. Na prisilnem delu so jih vsepovaldo spremljali oboroženi vojaki (partizani). Ko so postavili spominsko obeležje, so morali graditi železniški tir. Vlagateljevo očeta so izpustili šele na koncu meseca novembra 1945. *Bil je na prisilnem delu v Beltincih od 1. 5. 1945 do konca oktobra 1945. V tistem času so domov dobili obvestilo, da se morajo zglasti v Sokolskem domu, kjer so jih vpisali na sezname, nato pa so morali peš v grad v Beltince. Spremljali so jih pripadniki KNOJ-a, ki so bili oboroženi. Odpeljali naj bi jih tja, ker so bili Madžari in niso bili toliko vredni zaupanja, da bi jim dali orožje. Vsako jutro so dobili za zajtrk le kruh in skodelico čaja, nato pa so morali oditi peš na delo v Dokležovje. Med potjo so morali peti, tako zjutraj, ko so šli na delo, kot zvečer, ko so se vračali. Za kosilo so dobili le juho, saj so jim meso pojedli stražarji. V gradu so spali na slami, preginjeno s stvarmi, ki so jih prinesli od doma. Kopalnic ni bilo, umivali so se le v vedrih, če so si sami prinesli vodo. Delali so na železnici, kjer so morali puliti travo na progi iz Murske Sobotke do Mure, popravljati progo in opravljati vsa druga dela, ki so jim jih odredili. Za obstoj tega delavskega bataljona drugje v Jugoslaviji sploh niso vedeli, saj je v Mariboru prišel komandant kasarne k njegovemu poveljniku, mu strgal čin in ga vprašal, kako lahko tako izkoristijo ljudi, ki so se borili za Jugoslavijo.

V Filovcih so zbrali moške, ki so bili člani madžarske fašistične organizacije Puščičaste strele (t. i. njilaši). Po nekaj mesecih prisilnega dela so jih večinoma izpustili, nekaj pa jih je bilo še nekaj časa zaprtih po drugih taboriščih.¹⁵

Še eno taborišče za prisilno delo Madžarov je bilo v Beltincih. Po izjavah sodimo, da so vanj zaprli madžarske vojaške obveznike.¹⁶

Poglavje, ki še čaka podrobnejše raziskave, je mobilizacija Prekmurcev v madžarsko vojsko. Tako kot mobiliziranci v druge okupatorske armade so bili tudi mobiliziranci v madžarsko vojsko in njihovi svojci v titoističnem sistemu ohranjanja in razvijanja revolucionarnih izročil tabuizirani in rasistično diskriminirani.¹⁷

Kako bi se godilo Milanu Kučanu, če bi njegov oče padel na napačni strani fronte? Njegov oče Koloman je bil šolski »upravitelj vse do 6. januarja 1944. Do tedaj je poleg šolskega dela organiziral in vabil levante, madžarsko predvojaško vzgojo. Ko je začelo primanjkovati ljudi na ruski fronti, je bil tudi on, kot mnogi starejši letniki, prisilno mobiliziran na rusko fronto, kjer je prestopil na sovjetsko stran. Ker je bil ranjen v bojih pri Čačku, je 3. novembra 1944 umrl. Pokopali so ga v Gornjem Milanovcu. Sedaj je pokopan v Murski Soboti. Na novi zgradbi nekdanje šole Križevci stoji spominska plošča njemu v čast.¹⁸ Če bi Koloman Kučan padel v madžarski uniformi, bi bil zasramovan kot izdajalec, njegovo ime bi bilo pozabljeno, Milan Kučan pa bi verjetno nikoli ne študiral in pot v komunistične vrste bi mu bila zaprta.

PETIŠOVCI

Poglavje iz revolucionarne zgodovine, ki ga bo treba napisati pri zgodovini naftne industrije v Prekmurju, je izgon vaščanov vasi Petišovci.

15 Navedimo eno od zgodb. Oče je bil oktobra 1944 prisilno mobiliziran v madžarsko vojsko, od koder se ni nikoli vrnil. Iz Madžarske so jih leta 1945 odpeljali v okolico Berlina. Od tam se je zadnjikrat oglasil s pismom 5. 3. 1945. Od takrat se ni več javil. Družina ga je iskala, vendar brez uspeha. Po poizvedovanjih naj bi jih zajela ruska vojska in odpeljala v Sibirijo ali postrelila. Mama je doma ostala sama s šestimi otroki, ki jih je morala preživljati brez vsake pomoči države. Ker doma ni bilo dela, je šla delat v tujino.

16 <http://www.google.si/search?hl=sl&q=%22koloman+ku%C4%8Dan%22&btnG=Iskanje&meta> Ta del šolske kronike je napisala Marija Kučan in nosi datum 29. avgust 1946. Življenjepis Kolomana Kučana hrani arhiv Osnovne šole Gornji Petrovci.

17 Po začetnem uspešnem poslovanju je bila za Nafto usodna odločitev političnega vodstva Slovenije leta 1981, ko je gradnjo že kupljene rafinerije ustavilo. Podjetje je moralo samo plačati 45 milijonov dolarjev vredno premo in rezervirane zmogljivosti naftovoda po klavzuli "prazno za polno", nezgrajeno rafinerijo pa prodati Kitajcem z izgubo 26 milijonov dolarjev. Skupaj s preprojektnim, dokupom opreme in drugimi stroški je izguba pri tem poslu znašala 36 milijonov dolarjev, ki jih je Nafta sicer dolga leta odplačevala, a nikoli odplačala.

18 Ker v omejenem obsegu ni mogoče obravnavati nekaterih prav tako pomembnih tem, naj omenim le, da bi bilo treba raziskati tudi izgone družin z obmejnege območja na Kočevsko, prav tako pa tudi obseg, ki ga je imela prisilna mobilizacija na suženjsko delo, npr. sekanje lesa na Pohorju.

Ta zgodovina pridobivanja in predelave nafte je sicer kot ena od pomembnejših bankrotnih zgodb centralnoplanskega in samoupravnega socializma vredna posebnega opisa¹⁹, vendar ostanimo pri vaščanih Petišovcev. V Petišovcih na izgon vaščanov opozarja spomenik sredi vasi, Komisija za izvajanje zakona o popravi krivic je vaščanom za čas izгона iz vasi priznala status političnega zapornika. V pogovorih pa je zaznati nelagodje, ki vabi k pogovoru o tem, zakaj je bilo vse skupaj potrebno, kdo je bil odgovoren in zakaj sproščena razprava o tem nasilju ni možna?²⁰

Nisem tisti, ki bi predlagal kakršne koli sklepe, zato bom navedel le nekaj pripovednih drobcev iz arhiva Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic.

Razlog za izselitev prebivalcev iz Petišovcev je bil politični, čeprav se je takrat navajala nevarnost nafte, vendar pa je bila nafta še vedno tam, tudi ko so se prebivalci vrnili.

*

Razlog za izselitev predlagateljčine družine iz Petišovcev je bil politične narave, šlo je za povračilo, saj so leta 1941 madžarske oblasti izseli-

19 Ker v omejenem obsegu ni mogoče obravnavati nekaterih prav tako pomembnih tem, naj omenim le, da bi bilo treba raziskati tudi izgone družin z obmejnega območja na Kočevsko, prav tako pa tudi obseg, ki ga je imela prisilna mobilizacija na suženjsko delo, npr. sekanje lesa na Pohorju.

20 Ker v omejenem obsegu ni mogoče obravnavati nekaterih prav tako pomembnih tem, naj omenim le, da bi bilo treba raziskati tudi izgone družin z obmejnega območja na Kočevsko, prav tako pa tudi obseg, ki ga je imela prisilna mobilizacija na suženjsko delo, npr. sekanje lesa na Pohorju.

le istrske priseljence iz petišovske kolonije v Šarvar, po vojni pa so nove oblasti vse prebivalce iz Petišovcev izselile v razne kraje. Uradni razlog za izselitev vseh prebivalcev je bila nevarnost zaradi bližnjih naftnih vrtin, vendar so v času našega izgnanstva v naših hišah živeli delavci Nafta, ki so prišli iz drugih republik.

*

Takrat je šlo za revanšizem, saj so oblasti izselile Madžare, zunaj ograje je bilo osem hiš, kjer so živeli Madžari, pa so jih prav tako izselili. Niso pa izselili dela vasi, imenovanega Kolonija, kjer so živeli priseljenci iz Primorske, čeprav je bila vrtina sto metrov od tistih hiš, in tudi ogradi jih niso.

*

Prve družine so iz Petišovcev izselili jeseni leta 1948, marca leta 1949 pa tiste, v katerih so bili družinski člani zaposleni pri Nafti. Uradni razlog za izselitev je bila nevarnost nafte, dejanski razlog pa je bil politični, in sicer maščevanje, ker so Madžari leta 1942 iz petišovske kolonije izselili priseljence iz Istre v taborišče v Šarvarju, po vojni pa so nato kot povračilo izselili vse prebivalce iz Petišovcev.

*

V času izgnanstva so živeli v Dolgi vasi pri teti, kjer so imeli na razpolago le eno sobo. V Petišovce se niso mogli vrniti, saj so morali tam svojo hišo porušiti, ker je bilo območje, kjer je stala njihova hiša, namenjeno za zbirno postajo Nafta. Zato so si hišo zgradili v Čentibi. Razlog za izselitev vseh prebivalcev iz Petišovcev je bilo maščevanje novih oblasti, saj so v preteklosti istrske priseljence iz petišovske kolonije prav tako prisilno izselili v Šarvar. Govorili so, da obstaja nevarnost zaradi nafte, vendar pa so v času prisilnega izgnanstva v tako izpraznjene hiše v Petišovcih naselili oficirje in delavce iz nekdanih jugoslovanskih republik, ki so delali pri Nafti. Starejše hiše, ki so bile pokrite s slamo, so porušili, nove pa izropali tako, da so odnesli še okna in vrata.

*

Bil je prisilno izseljen aprila 1949 iz stanovanjske hiše v Petišovcih, v kateri je živel skupaj z mamo, očetom, bratom in sestro. Izselili so se v hišo v čentibskih gorica in je obsegala le eno sobo, prostor, kjer so v stiskalnici stiskali grozdje, ter klet. Predlagatelj je z družino živel v sobi, veliki 3 krat 3 metre. V tej kleti je predlagatelj živel z družino dve leti, do aprila 1951. Oče predlagatelja je bil zaposlen na občini Lendava,

žena pa je bila gospodinja. Družina je imela poleg kleti še vinograd; njiv, misli, da niso imeli. Aprila leta 1951 se je predlagatelj z družino vrnil v stanovanjsko hišo v Petišovcih. Za tem je predlagatelj oče v letu 1953 začel v Dolini pri Lendavi graditi novo stanovanjsko hišo, tja so se preselili leta 1954. Vanjo se je preselila vsa družina, sestra se je kasneje preselila v Ljubljano, brat pa v Slovenj Gradec. V času dveh let, ko je bil predlagatelj z družino izseljen, v njihovi stanovanjski hiši v Petišovcih ni živel nihče. Potem, ko so se odselili v Dolino pri Lendavi, sta v njihovi hiši v Petišovcih živela očetov brat in sestra.

*

Iz vasi so bili prisilno izseljeni nekega spomladanskega dne leta 1949. Izseljeni so bili zaradi »Nafte«, kot rečejo sedaj. Zakaj je bila potem zraven vojska in policija z orožjem!? Morali so zapustiti svoj dom in s tovarnjaki so jih odpeljali v tretjo vas. V svojo vas niso smeli do leta 1951. Takrat so našli njihovo hišo v obupnem stanju. Do leta 1956 so nato v bistvu živeli v karanteni, saj so bili okoli Petišovcev vojaki ter so za vhod in izhod potrebovali prepustnice.

*

1. 5. 1949 so jih odpeljali iz Petišovcev v petišovsko kolonijo, kjer so živeli Slovenci. Vas Petišovci pa je bila ograjena z žično ograjo in zastražena. Odpeljali so jih ponoči s tovarnjakom in naselili v neko prazno hišo. Vrnili so se lahko šele 1. 4. 1952, in to celotna družina. Za gradnjo nove hiše namesto porušene stare so dobili posojilo.

*

Družino je tedanja oblast prisilno izselila v Motvarjevce, nato v Doljni Lakoš, tam so bili oče, mati in štirje otroci do vrnitve leta 1953, šele leta 1959 pa so jim uradno vrnilo premoženje.

*

Hišo so razdejali, gospodarske objekte v celoti porušili. Štiri leta so živeli kot brezdomci, zaradi česar so trpeli velike fizične in psihične bolezni, ponižanja in revščino.

*

Štiri leta so se zadrževali na zgornjem podstrešju nekega hleva in še sedaj njihova parcela ni v njihovi lasti, temveč v lasti Nafte Lendava.

*

Pokojno mamó je tedanja oblast prisilno in brez obrazložitve izselila iz domače hiše na Hrvaško. Njena mama je bila tedaj stara 17 let. Njena stara mama je v izgnanstvu umrla in je tudi pokopana na Hrvaškem. Pod streho jih je vzela družina učitelja iz Križevcev. Učitelj je imel veliko

zemlje, ki so jo morali obdelovati v zameno za stanovanje, brez plačila. Ko so se vrnili, je bila njihova hiša porušena. Zato jih je vzel pod streho sosed, čigar hiša je ostala nepoškodovana. Štiri leta so stanovali v njihovi kleti pod hišo. Med tem časom se je mama poročila, oče pa je bila zaposlen pri Ini Nafti in začeli so zidati hišo.

*

Navaja, da je tedanja politična oblast njo in njeno osemčlansko družino prisilno izselila iz domače hiše v Petišovcih. Zatekli so se v Mursko Središče (Hrvaška). Kmetijska zemljišča je zaplenila Zadruga. Živino so odgnali s seboj. Ko so se vrnili, so hišo in gospodarske objekte našli porušene. Zemljišče, na kateri je stala hiša, še danes ni njihovo, pač pa je že od 1949 v lasti Nafta Lendava. Od leta 1949 do leta 1963 so začasno bivali pri babici v Petišovcih v enosobni hiši.

*

Šestčlansko družino je oblast prisilno izselila iz domače hiše v Petišovcih. Kmetijska zemljišča je zaplenila Zadruga. Zatekli so se v enosobno klet v čentibskih gorica. Ko so se vrnili, so hišo našli izropano in razdejano, gospodarski objekti pa so bili porušeni.

*

Vlagateljico so z možem izselili iz Petišovcev. Šla sta k sorodniku. Živel so poleg živine, ker je bila hiša majhna. Iz Čentibe so hodili obdelovat zemljo v Petišovce. Ker so živeli v slabih razmerah, je tast kmalu umrl.

*

Odpeljali so jih v Gornji Lakoš, nato so se decembra 1951 odselili v Dolnji Lakoš, od marca 1952 do avgusta 1952 so živeli v Gaberju. Podjetje Nafta je uporabljala njihovo hišo za svoje potrebe, za pisarne in garderobe; ko so se vrnili, so morali hišo prenoviti.

*

Njena družina je bila januarja 1951 prisilno izseljena iz Petišovcev, najprej v Gornji Lakoš, kjer so bili od januarja 1951 do decembra 1951. Potem so bili izseljeni v Dolnji Lakoš, od decembra 1951 do marca 1952, potem pa v Gaberje, kjer so bili do avgusta 1952, ko so se vrnili na svoj dom. Podjetje Nafta je njihovo stanovanje uporabljala za svoje potrebe, notri so bile pisarne in garderobe. Po vrnitvi so morali hišo prenoviti.

*

Tričlansko družino so prisilno in brez obrazložitve 15. 12. 1948 izselili iz lastne družinske hiše v Petišovcih. V izseljeništvu so živeli v hiši očetovih sorodnikov v zelo težkih razmerah do konca maja 1951, tam se

je leta 1949 rodil sin. Po vrnitvi v Petišovce se niso mogli vseliti v lastno hišo, ker je bila ta spremenjena v družbeno prehrano podjetja Nafta s stanovalci v pomožnih prostorih. Potem je družina stanovala v sobici pri sosedu, dokler svoje hiše niso usposobili za ponovno vselitev. Okna in vrata so bila razbita, pohištvo uničeno. Živel so v velikem pomanjkanju in ponižanju in si niso nikdar opomogli.

*

Vlagatelj navaja, da je morala cela družina (poleg takrat 25-letne matere tudi njegov devet let mlajši brat in stari starši) zapustiti svoj dom. Dve leti in pol so stanovali pri tujih ljudeh, v leseni baraki ob stanovanjski hiši "gostiteljev", ko pa so se po tem času vrnili domov, so našli le "gole zidove"; hiša ni imela ne oken ne vrat (odprtine so zadelali z deskami, ker za nova okna niso imeli denarja), gospodarsko poslopje je bilo povsem uničeno.

*

Družino je takrat veljavna politična oblast iz političnih razlogov prisilno izselila iz domače hiše, ki so jo razdejali, izropali in porušili. Nekaj časa so živeli pri dobrih ljudeh v Čentibi, nato je vlagateljica odšla na delo v Vojvodino. Ker porušenega doma niso mogli več obnoviti, je kasneje v Vojvodino odpeljala tudi svoje starše. Slednja sta v tujini tudi umrla.

*

Vlagatelj je navedel, da se je rodil v Petišovcih, v sobici, ki jo je dobil oče od podjetja Nafta Lendava, kjer je bil zaposlen. Ker mama še ni imela dovoljenja za vrnitev v Petišovce, se je morala z njim in njegovo sestro vrniti v Dolgo vas k Šavlovim, kjer so stanovali še pred njegovim rojstvom. Julija 1951 so se preselili nazaj k očetu v malo sobico Nafta Lendava, kjer je 4-članska družina stanovala vse do konca julija 1952. Prejšnja vrnitev domov ni bila možna zaradi delno porušene hiše. Po sanaciji hiše konec julija 1952 so se vrnili domov.

*

V času izselitve so živeli v Čentibi pri sorodnikih. V Petišovce se niso nikoli vrnili, saj so si v Čentibi v tistem času začeli graditi hišo in so se potem v njo tudi preselili. Njihova domačija v Petišovcih je bila v precej slabem stanju, okna so bila uničena, prav tako so bili uničeni zidani štedilniki v notranjosti hiše, skratka, na hiši je bila povzročena velika škoda, gospodarsko poslopje pa je bilo delno porušeno. Tako so to hišo z gospodarskim poslopjem prodali. Sicer pa, če bi hoteli, bi se lahko vrnili šele po letu 1951, kot so se začeli vračati ostali prebivalci Petišovcev – vsak glede na to, v kakšnem stanju je bila hiša.

*

Vlagatelj je navedel, da so ga skupaj s starši brez vsake preiskave in obtožbe ali sodnega sklepa 10. 3. 1949 prisilno odstranili z doma z minimalno ročno prtljago in jih odpeljali v Čentibo. Tam so ji pustili poleg ceste, od koder so šli peš k znancem v klet, kjer so živeli eno leto. Po tistem so šli v Trimline, kjer so dobili hišo, ki jo je raznesla mina, zato so jo morali popraviti, da so lahko v njej živeli. Predvideva, da se je to zgodilo

zato, ker so bili pripadniki madžarske narodnosti oz. iz političnega vzroka (Nafta). Šele aprila 1951 so se lahko vrnili domov v Petišovce.

*

Vlagateljica zahteve navaja, da je bila skupaj s starši in drugimi vaščani iz Petišovcev prisilno izseljena. Odpeljali so jih v neki skedenj v Dolino pri Lendavi, nato so si morali streho nad glavo poiskati sami. Naselili so se v majhni kleti v Čentibi, kjer so živeli v težkih razmerah in plačevali najemnino. Na svoje domove so se lahko vrnili maja leta 1951.

*

Navaja, da je bil izseljen iz domače hiše od oktobra 1948 do leta 1951, kot vsi družinski člani. Ko so se vrnili, je bila hiša porušena, prav tako gospodarsko poslopje, živeli so v veliki revščini. Imel je tudi probleme s šolanjem, kar je trajalo do leta 1953, saj se je vojska šele takrat izselila iz petišovske šole.

*

Najprej so vklenili očeta in ga odpeljali v zapor v Lendavo. Naslednjega dne so že prišli s tovarnjaki in policisti in so družino izselili v Čentibo v njihovo klet, nato pa so mamo celo odpeljali v zapor, ker se je upirala preselitvi tako kot oče. V tej kleti je predlagatelj živel do jeseni 1951, ko so se vrnili v Petišovce, tam pa dobili porušeno hišo. Bilo jih je pet bratov in šestmesečna sestra, oče in mama. In potem so sami delali opeko ter nato gradili hišo; tega se spominja, ker je njena družina pomagala pri izdelovanju opeke.

*

Starši so se morali aprila 1949 izseliti iz svoje hiše, morali so živeti v Čentibi v tuji, stari kleti. Živel so v revščini in bedi. Potem ko so se aprila leta 1951 že vrnili domov, so se morali maja 1952 znova izseliti do septembra 1954. Domačo hišo so jim porušili, zato so se preselili v Lendavo, družina pa se ni nikoli več vrnila v Petišovce.

*

Navaja, da je imel kot otrok željo, da bi postal strojni inženir. Na žalost se njegove želje niso uresničile, ker so jih leta 1948 izselili iz Petišovcev. Živel so v eni sobi, razmere so bile hude. Pretrpel je veliko psihično ponižanje, revščino in veliko duševno stisko, ki jo čuti še danes. Leta 1951 so odšli nazaj, toda hišo je bilo treba postaviti, ker je bila porušena. Takrat to ni bilo preprosto, ker so imeli samo kmetijo in devetčlanska družina je morala začeti znova. Tako za njegovo šolanje ni bilo sredstev. Na to je moral pozabiti in takoj po končani nižji gimnaziji je šel za mehanika. Čez nekaj let so se morali znova izseliti, živeli pa so v Čentibi.

*

Vsi iz Petišovcev so zaradi teh prisilnih izselitev veliko pretrpeli. Bolelo jih je, da niso povedali, kam jih bodo izselili, poslali so jih v težke razmere, predvsem jih je bilo hudo to, da so izgubili domove. Če so jih že morali izseliti, bi lahko to naredili na človeški način. Veliko se ne spominja, ker je bila otrok, dobro pa se spominja, kako so ob izselitvi jokali in kako težko je bilo graditi nove domove, ko so se vrnili, saj jim oblast ni pomagala.

*

Družina je bila aprila 1949 prisilno izseljena iz Petišovcev v Čentibo. Nafta je porušila njihovo gospodarsko poslopje, iz ostankov le-tega pa so si lahko zgradili začasni dom na travniku. V začasnem prebivališču so preživeli dve hudi zimi. Poleti 1951 jim je Nafta dovolila, da so se vrnil domov.

*

23. 1. 1948 jih je vojska hotela odpeljati v Apače, gospod iz Čentibe pa se je zavzel za njih in jih odpeljal k sebi domov. Mama s tremi otroki se je selila v hudi zimi, primerne obutve in obleke niso imeli. Vse, kar so le lahko, so naložili na voz, mati in otroci pa so pešali za njim. Leto dni so stanovali skupaj z gostitelji v eni sobi. Nato so se preselili v neko vinsko klet. V zameno za bivanje so opravljali vsa potrebna dela v vinogradu. Njihovo hišo v Petišovcih so takoj po izselitvi porušili. Dejali so, da parcelo potrebuje podjetje Nafta. Vlagateljica trdi, da je bil to samo izgovor in da so jih izselili iz političnih razlogov. Po treh letih, jeseni leta 1951, so se preselili nazaj v Petišovce. Sprva so stanovali kot podnajemniki, saj je bilo potrebno njihovo hišo znova sezidati. Šele čez leto dni, jeseni leta 1952, so se lahko preselili v lastno hišo.

*

Aprila 1949 so hoteli družino iz Petišovcev s šestimi otroki zaradi političnih vzrokov preseliti v Motvarjevce na Goričko. Družina si je sama poiskala bivališče pri družini Elizabete Tot v Dolini pri Lendavi. Sedemčlanska družina je živela dve leti v eni sobi. Otroci so poleti spali na skednju, pozimi v hlevu. Družina se je preživljala s kmetijstvom.

*

Decembra 1948 so morali zapustiti svojo rodno vas Petišovce. Na silo so se naselili v vinogradniško klet v Čentibi, njo in sestro pa so vselili v slamnato hišo pokojne prababice, kjer so ju gasilci dvakrat reševali iz goreče hiše. Njihovo hišo v Petišovcih so uničili. Ko so jih selili, so prišli s tovarnjakom, poleg so bili miličniki, odpeljali so celotno družino, nobeden se ni smel pritoževati, kdor se je upiral, so ga odpeljali v zapor. Potem so vas ogradili z bodečo žico.

*

Predlagateljica se je rodila v Čentibi in z družino se je vrnila leta 1958, ob vrnitvi so si kupili drugo hišo.

*

Leta 1951, ko so se lahko vrnil v Petišovce, je v njihovi hiši stanovala družina oficirja. Eno leto so morali stanovati pri sosedih. Hišo so našli hudo poškodovano.

*

Oktobra 1948 so njeno družino izselili. Nekaj dni prej je prišla policija, si ogledala njihovo hišo, pri tem pa jim ni nič povedala. Zatem je policija prišla še enkrat in jim rekla, da morajo v 24 urah zapustiti svojo hišo, sicer jih bodo odpeljali na Štajersko v prazne hiše Nemcev. Odselili so se v Dolino pri Lendavi, kjer so živeli v neki vinski kleti. Zatem so se preselili v vas. Tu so ostali do leta 1951, ko so se lahko vrnil v Petišovce, vendar v svojo hišo niso mogli, saj je bila tam vojska in so še eno leto stanovali pri sosedih. Razloga, zakaj so morali zapustiti svoje domove, jim niso povedali.

*

Navaja, da so nekega dne aprila leta 1949 zgodaj zjutraj tovarnjaki obkolili vas in začeli seliti vaščane. Ljudje so bili prestrašeni in so jokali. Naložili so jih na tovarnjake in odpeljali v Dolnji Lakoš. Tam je njegova družina dve in pol leti bivala pri neki ženici. Ko so se vrnil, je bilo njihovo gospodarsko poslopje porušeno, hišo pa so med tem časom uporabljali za skladišče.

*

Izselitev je bila izvedena jeseni 1948. V Petišovce so se vrnil avgusta 1952, ker je bila njihova hiša porušena, so najprej živeli v Petišovcih pri družini Varga, nato so si zgradili novo hišo. Pred vrnitvijo v Petišovce so si zunaj vasi na njivi postavili začasno leseno prebivališče, v katerem so živeli skupaj z živino. Razlog za prisilno izselitev naj bi bila nafta, govorilo pa se je, da je politične narave.

*

24. 4. 1949 so v njihovo domačo hišo prišli oboroženi vojaki in zahtevali, naj se spakirajo in izselijo iz hiše. Njih in njihove stvari so naložili na tovarnjak ter jih odpeljali do Čentibe, kjer so morali izstopiti, njihove stvari pa so zmetali v jarek. Nameščeni so bili v čentibskih goricah, kjer jim je bila dodeljena majhna soba, kjer so bile prej kokoši. Vlagateljica je morala prenočevati v drugi hiši, ker je bilo v sobici premalo prostora. Domov so se vrnil avgusta 1951, vendar so morali pred vselitvijo hišo urediti, saj je bila razdejana in oropana.

*

Takratna oblast jih je prisilno izselila. Vsak se je na hitro preselil, kamor je vedel in znal. Oče je bil dve leti in pol v zasilnem bivališču na njivi, skupaj z živino. Ležal je na koruzi, barako si je zbil sam. Vlagateljica mu je vsak dan nosila hrano.

*

Aprila 1949 so družino s tovornjakom izselili iz vasi Petišovci v Čentibo. S seboj so lahko vzeli le osebne stvari. Bila je v sedmem mesecu nosečnosti s tretjim otrokom. Mož je izprosil sobo, veliko 16 kvadratnih metrov, v stari vinski kleti. Tam so preživitarili do julija 1951. Vas Petišovci je bila obdana z bodečo žico. Vstop vanjo ni bil dovoljen, na vseh vstopnih mestih so bili stražarji. Ko so se leta 1951 v začetku julija lahko vrnili, niso našli ničesar. Hiša je bila izropana in porušena.

*

Do leta 1949 so živeli v Petišovcih, oče samohranilec in pet otrok, starih od 5 do 17 let. Živeli so na skromni kmetiji, spomladi 1949 pa so jih izselili na Gornji Lakoš, kjer je v dveh prostorih živelo 11 ljudi. Jedli so sede na tleh in pozimi jih je spalo vseh 11 na tleh v enem prostoru, poleti so spali na senu. Preživljali so se z obdelovanjem tuje zemlje, otroci pa niso hodili v šolo. Leta 1950 so jih iz Lakoša odslovili in dovolili so jim živeti na drugem kraju v starem skednju. Maja 1951 so jim dovolili vrnitev, doma so našli porušen skedenj in hlev, nikdar jim ni nihče povedal, zakaj so morali dve leti životariti v breme tujim ljudem.

*

Vlagatelji navajajo, da je takratna politična oblast nasilno izselila v 48 urah osemčlansko družino: očeta, mater, staro mamo in teto, ki je bila slepa, ter štiri otroke. S kravjo vprego so preselil svoje stvari v eno od vinskih kleti v čentibskih gorica h z enim samim prostorom. Otroci so spali v kleti, odrasli, ker ni bilo dovolj prostora, pa zunaj v šupi. Prostor za učenje otroci niso imeli, razen zunaj hiše. Kasneje so dobili stanovanje v Koloniji Lendava, vendar je sta njihova živina in polje ostala daleč stran v Petišovcih. Tako je bilo potrebno vsak dan hoditi daleč peš na molžo. Zato so starši prodali zemljo in kupili drugo hišo, vendar je ta kmalu pogorela in spet so se preselil nazaj v Trnovec. Med selitvijo s tovornjakom so imeli nesrečo, sin je doživel hud pretres možganov. Leta 1964 so se ostareli starši preselili nazaj v Petišovce, ker se nikjer niso mogli vživeti v tuje okolje.

*

Družino so aprila leta 1949 izselili iz Petišovcev, saj je bil njen oče zaposlen pri Nafti. V času izgnanstva so najprej živeli nekaj časa v neki vinski kleti v Čentibi, ker pa so bile tam slabe razmere, so se morali preseliti k starim staršem, ki so živeli v nekem kraju tik ob reki Muri. V Petišovce se več niso vrnili, saj je bila njihova hiša v zelo slabem stanju.

Čez nekaj časa jo je obnovil bratranec, sami pa so si kupili parcelo v Dolini in si tam zgradili hišo. Preživljali so se s plačo, ki jo je oče zaslužil najprej z delom v Nafti, pozneje pa je bil zaposlen na občini. Razlog za izselitev vseh prebivalcev iz Petišovcev naj bi bila nafta, vendar temu ni nihče verjel, saj so v naših domovih v času našega izgnanstva živeli vojaki, oficirji in vodilni delavci pri Nafti. V resnici je bil razlog politični.

*

Oče in mati sta bila 5. 4. 1949 izseljena iz vasi Petišovci brez sodnega ali upravnokazenskega postopka. Naselili so jih v zidanico v kraj Lendavske gorice. Tam so bili dve leti, do 18. 4. 1951. Oče je imel v času prisilne izselitve 22. 6. 1949 v prometni nesreči umrl. Ko so se vrnili domov, so našli hišo izropano. Razen štirih sten ni ničesar ostalo. Odpeljali so strešno kritino, vrata in okna skupaj z okvirji ter preostali inventar. Z materjo sta ostala tako rekoč brez vsega.

*

Vlagateljci navajata, da so mater, očeta in staro mater ter dva tedna starega sina prisilno izselili iz domače hiše v Petišovcih. Tam so imeli veliko hišo in kar nekaj zemlje, ki jim jo je pomagal kupovati stari oče, ki je delal v Kanadi pri železnici. Leta 1949 so morali čez noč pripraviti najnujnejše stvari, živino so odgnali v klavnico, ključke od hiše pa so morali prepustiti oblasti. Selili so se iz luknje v luknjo ter živeli v nemogočih higienskih razmerah. Prav tako so se morali s staro materjo raziti, saj nikjer niso dobili dovolj velike sobe za vse. Zaradi tako slabih razmer je verjetno umrl komaj tri mesece star sin. Ker je zaradi slabih razmer bolehala tudi stara mama, so se zelo trudili, da bi jo spravili v Kanado k možu. Po dolgem dopisovanju z Beogradom je novembra leta 1950 le lahko odšla.

Ker jim nikakor niso dovolili, da bi se vrnili domov, sta starša ob velikem odrekanju in varčevanju začela graditi hišo v Dolnjem Lakošu. Leta 1951 se jima je v izgnanstvu rodila hči. Februarja 1953 so si zasilno uredili dva prostora v novi hiši, kamor so se lahko preselili vsi. Ravno takrat pa so začeli prebivalcem Petišovcev dovoljevati, da se lahko preselijo nazaj. Ker pa so bile vse hiše izropane in poškodovane, se je družina odločila, da bo ostala v Dolnjem Lakošu. Za to prisilno izselitev, materialno uničenje in nekaj let trpljenja se jim ni nikoli nihče ne opravičil niti jim razložil, zakaj je bilo vse skupaj potrebno.

*

Navaja, da je neko zgodnje jutro pred vsako hišo stal tovornjak, vojaki pa so metali stvari in pohištvo na kamione. Skupaj s stvarmi so jih odpeljali v Motvarjevce, kjer so jih hoteli naseliti v župnišče, vendar se njena mati ni strinjala in je rekla, naj jih raje odpeljejo v Čentibo. Tam so vse stvari spakirali s tovornjaka ob cestnem jarku. Nato smo tam stali in jokali. Tamkajšnji vaščani so se jih usmili in jih začasno nastanili pri neki hiši. Nato so stanovali v Lendavskih goricah v eni sobi v neki kleti. Uporabljali so tudi dve drugi kleti za oskrbo živine. Niso imeli ne drv in ne vode, po slednjo so morali zelo daleč. Ko so se lahko vrnil, so bile vse hiše v vasi uničene. Na njihovi ni bilo ne oken in ne vrat, celo s stropa so pobrali deske. Hlev so porušili, ograjo razbili, dvorišče pa je zarasla visoka trava.

*

Vlagateljica navaja, da so brez vsake obrazložitve prišli vojaki in morali so zapustiti svoje domačije. S seboj so vzeli le najnujnejše stvari. Treba se je bilo znajti, kakor je kdo vedel in znal. Preselili so nas v Dolino, kjer smo stanovali v kleti brez vode in elektrike. Stara mama je utrpela hude duševne bolečine in od takrat ni bila več zdrava.

*

Navajajo, da je bila celotna družina izseljena decembra 1948. S tovarnjaki so jih odpeljali, najprej mesto selitve ni bilo znano, nato pa je oče izprosil neko mesto, kamor so se lahko selili. Kot veččlanska družina se niso mogli nastaniti pri eni hiši in so bili nameščeni pri več hišah, mama pa je kuhala na verandi pri hiši Štefana Lebarja. Petišovci, od koder so jih izselili, so bili ograjeni z bodečo žico in vstop je bil prepovedan. Ko jim je bila dovoljena vrnitev, je bila domačija precej uničena, na gospodarskem poslopu ni bilo več strehe, stanovanjska hiša je ostala brez oken in vrat.

*

Mati s tremi otroki je aprila leta 1949 dobila obvestilo, da jih bodo izselili zaradi raziskovanj naftnih polj. Še pred selitvijo so si v Čentibi našli družino, ki jih je bila pripravljena sprejeti na svoj dom. Tam je štiričlanska družina dobila sobico s kuhinjo. Poleg težkega življenja v izgnanstvu so se težko privadili tudi na dolgo pot do svoje zemlje v Petišovcih, do katere so lahko prišli le z prepustnicami. Po dveh letih so dobili obvestilo, da se lahko vrnejo domov. Doma pa jih je med drugim razdejanjem čakalo tudi porušeno gospodarsko poslopje.

PROTIKOMUNISTIČNI UPOR

Če bi hoteli viktimološko sliko Prekmurja v prvih letih po prvi svetovni vojni nadaljevati, bi morali začeti z novih poglavjem. Kakor Titan, Benko in Halas niso dojeli, da imajo opravka s stalinistično verzijo revolucije, tako tega ni dojel še marsikateri Prekmurec. Prav tako pa zmagoviti stalinisti niso dojeli, da na Štajerskem in v Prekmurju zlasti kmetje niso bili pripravljeni pristati ne na kolektivizacijo ne opustiti svoje vere. Tako se je zgodilo, da je novi režim v teh krajih izgubil volitve, doživel pa tudi silovit kmečki upor v različnih oblikah. Pri zatiranju tega upora je oblast uporabljala skrajna sredstva.²¹

Ena od točk, kjer se poleg razrednega in verskega boja do dandanes vleče nerazrešeno nacionalno vprašanje, je Štrigova.²² Tako kot pri Babjem ložiču tudi tu ne bo odgovorov na marsikatero vprašanje, če ne bomo mogli spodobno pokopati žrtev.

Letos slavimo padec berlinskega zidu. Za Slovenijo je bilo specifično, da je bila na njenem ozemlju železna zavesa vzpostavljena tako proti Zahodu kot proti Vzhodu. Na meji proti Madžarski je ekstremni mejni režim deloval vse do razpada vzhodnega bloka. Zato je raziskava te meje posebnega pomena. Zgodbe v arhivu Komisije za popravilo krivic nakazujejo izjemno napeto dogajanje pri obveščevalnih in protiobveščevalnih igrah med Jugoslavijo in Madžarsko, zgodbe o pobegih (npr. po madžarski revoluciji leta 1956 itn.).

Protikomunistični upor tako lahko postane ena od odlik prekmurske zgodovine.

Vse gornje naštevanje je seveda zelo povezano s prenovno stalne razstave v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota. Bliže resnici smo, manj smo daleč drug od drugega. Resnica nas sili k strpnosti, ponižnosti, sočutju. Da je pogled na življenje, nase, na bližnjega manj črno-bel, bolj pa siv, ne vnaprej obsojajoč, ampak mavrično pričakujoč. V teh premenah in presenečenjih bomo lahko sprejeli dejstvo, da so uporniki proti okupatorjem v isti sapi neusmiljeni stalinisti. In takih junakov, ki so nihali med stalinistično mesarico na eni strani, na drugi strani pa so se vpisovali v zgodovino literature, ima Prekmurje kar nekaj.

21 Dober pregled obsega teh dogodkov je v besedilih dr. Mateje Čoh: Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952, doktorska disertacija, 2004; Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951, 2007.

22 Dr. Peter Pavel Klasinc: Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi in okolici v prvih letih po drugi svetovni vojni, 2008.

Med obiskom v Petišovcih mi je gospod Szöke pokazal tudi ploščo, ki oznanja, da tam stoji muzej naftne industrije. Vendar razen nedokončanega parkirišča muzeja tam ni videti. Upam pa, da bo ta muzej postal resničnost in da bo v njem povedana tudi divja zgodba o izgonu vaščanov Petišovcev.

Tudi to bo korak k prenovi in obogatitvi našega skupnega spomina.

*

Pripomba lektorja:

Izpovedi ljudi so prepisane iz arhiva Komisije, zato so v njih tudi jezikovne in vsebinske nepravilnosti.

JOŽE DEŽMAN

PREKMURJE MEETINGS

The author draws attention to selected topics in the history of the People's and Socialist Republic, which could be taken into consideration for the renovation of the permanent exhibition at the Regional Museum of Murska Sobota. He points out certain chapters in the history of Titoist state terrorism (extrajudicial executions, the persecution of the German minority), the entering of taboo topics into the public recollection and especially the persecution of the Hungarian minority (concentration camps Hrastovec and Šternal, slavery in Beltinci and Filovci, expulsion of the village Petišovci), the description of which is based on testimonies acquired from the archives of the Commission for the implementation of redressing of Injustices Act. The author also encourages further research of the rich history of the anti-communist resistance in Prekmurje.

BERNARDA ROUDI

VOJNA ŠKODA V PREKMURJU

Obdobje po drugi svetovni vojni je v različni zgodovinski literaturi omenjeno kot obdobje administrativnega socializma ali »čas graditve«¹. Celoten povojni razvoj v Sloveniji je zaznamovalo dejstvo, da je kot najuspešnejša politična sila izšla iz vojne komunistična partija, ki se ji je uspelo obdržati na oblasti vse do 90. let. Že ob koncu vojne je partija ustvarila razmere za prevzem oblasti in izvedbo revolucionarnih ukrepov. Izvedeni sta bili **nacionalizacija in agrarna reforma**.

Kot izrazito agrarno pokrajino so Prekmurje po koncu vojne prizadeli predvsem ukrepi, ki so se nanašali na kmetijstvo (zaplembe v obdobju 1945–47, agrarna reforma 1945–46 in po letu 1953 še zakon o kmetijskozemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam).

Zaplemba (konfiskacija) je prisilni ukrep, s katerim so brez povračila oziroma odškodnine odvzeli del ali celotno premoženje fizični ali pravni osebi.² Zaplemba je bila v ekonomskem smislu po vojni velikokrat sredstvo premoženjskega kaznovanja narodnih sovražnikov in sodelavcev okupatorja. To je bil v bistvu prvi način razlaščenja zasebne lastnine in njenega prehoda v državno last.

Po obračunu z nasprotniki (v Prekmurju so bili to nemški prebivalci iz naselij Kramarovci, Ocinje, Fikšinci in Serdica; člani Kulturbunda, »nasprotniki nove oblasti«, med njimi odvetniki in posestniki³ dr. Friderik Fleck, dr. Franc Bajlec, dr. Aleksander Valy, dr. Nikolaj Pintar, tovarnar in trgovec Ludvik Šiftar in njegova soproga, tiskar in trgovec

1 Slovenska kronika 20. stoletja 1941–95, Nova revija, Ljubljana 1996, str. 93.

2 Leksikon CZ, Ljubljana, 1994.

3 PA Maribor, Okrajno sodišče Murska Sobota 1945–1978 (1945–56), spisi Zp 1–28, 1946, VS 1945 št. 108.

Izidor Hahn, hotelir Ludvik Bac in farmacevt Jožef Polack, industrialec Josip Benko in nekateri katoliški duhovniki:⁴ Ivan in Mihael Jerič, Janez Bejek in Ladislav Vojkovič), se je komunistična partija utrdila na oblasti in »začela graditi« socializem po sovjetskem vzoru. O obsodbah nasprotnikov novega režima je množično poročal tudi Vestnik, ki ga je izdajal okrožni odbor OF v Mariboru od 24. maja 1945. Izhajal je vsak torek, četrtek in soboto. Vestnik je junija 1945 poročal:

»PREKMURSKO LJUDSTVO OBSODILO VELEIZDAJALCE⁵ ... *Kerčmar Jožefa, Turk Josipa, Štrokai Ladislava na smrt z obešenjem in zaplembo celotne domovine. Peterko Ivana in Poredoš Ivana na smrt s streljanjem, Štivan Ernesta na prisilno delo za eno leto ter Horvat Antona na 20 let robije.*«

Na prvih povojnih volitvah je z veliko večino zmagala OSVOBODILNA FRONTA (v nekaterih volilnih okrajih v Prekmurju »naj bi presipali kroglice« iz črne skrinjice v belo), ki je zaradi medvojnih zaslug in obljubljenih sprememb uživala veliko podporo. Že oktobra 1945 je o pripravi na volitve pisal Vestnik v članku *Tudi cigani so prvič enakopravni.*⁶ V članku je zapisano, da v soboškem okraju živi približno 1.200 ciganov, ki so 23. septembra 1945 priredili svoj prvi kulturni miting. O velikem predvolilnem zborovanju ob spomeniku zmage pa je Vestnik pisal 18. oktobra 1945.⁷

Republiška volilna komisija je 1. novembra 1946 izdala poročilo o izidu volitev ljudskih poslancev iz okraja Murska Sobota. Izvoljeni so bili: Tone Zupančič, Ferdo Kozak, Milan Košmelj, Jože Šiftar, Bela Berglez, Anton Kržišnik, Rudolf Rogan, Ludvik Flisar, Janez Horvat in Štefan Špilak.⁸

Slovenija je kot ena od federativnih republik dobila svojo prvo ustavo v zgodovini.

Ustavodajna skupščina LRS jo je sprejela 17. januarja 1947.⁹

Med obnovo so ljudje z velikim navdušenjem in ob množični mobilizaciji s prostovoljnim delom obnavljali porušeno domovino. Te dogodke so v Prekmurju spremljali tudi takratni lokalni časopisi pod naslovi *Murska Sobota je dobila tri nove zgradbe* (12. 5. 1948), *V murskosoboškem okraju delovno silo načrtno razporejajo* (6. 8. 1948), *Tovarna mesnih izdelkov* (11. 8. 1948), *Opekarne v Prekmurju so v glavnem zaključile s svojim delom* (3. 11. 1948), *V Murski Soboti so ustanovili prva lokalna podjetja* (20. 1. 1949).

4 Ivan Jerič, *Moji spomini*, Murska Sobota, 2001.

5 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, št. 15, str. 3, 20. junij 1945.

6 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, št. 41, str. 3, 2. oktober 1945.

7 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, št. 48, str. 3, 18. oktober 1945.

8 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, št. 69, str. 3, 1. november 1945.

9 Božo Repe, *Sprejetje prve slovenske ustave*, Slovenska kronika 20. stoletja 1941–95, Nova revija, Ljubljana, 1996, str. 147.

Spor z Informbirojem leta 1948 je zelo poslabšal že tako slabe go-spodarske razmere in povečal represivnost državnih oblasti. Tako kot drugod po Sloveniji so se tudi v Prekmurju vršile številne obsodbe go-spodarskih špekulantov. Obsojeni so bili mlinarji Erik Deutsc iz Peskov-cev, Joško Obal s Pertoče, Jožef Šadl iz Genterovcev in Ludvik Ferenček iz Tešanovcev¹⁰ v članku *V okraju Murska Sobota so razkrinkali špekulante, ki so se kot bivši trgovci vrinili v zadruga in industrijske magacine*¹¹. Obsojeni so bili Janez Forjanič, mlinar z Dolnjih Slavečev, Adela Kosmač, trgov-ka iz Pečarovcev in Franc Flegar iz Murske Sobote. V obdobju spora z Informbirojem so se zaostriale razmere med Jugoslavijo in Madžarsko, kar so najbolj občutili porabski Slovenci. O tem je Vestnik poročal že 7. junija 1946 v članku *Zatiranje porabskih Slovencev je doseglo višek*¹² in 21. junija v članku *Brutalno kršenje šolskih uredb v Porabju*.¹³

Obdobje administrativnega socializma 1945–53 v Prekmurju kot agrarni pokrajini je čas izvajanja agrarne reforme in kolonizacije, čas ustanavljanja državnih in družbenih gospodarskih posestev (ekonomij), čas obveznih odkupov in formiranja kmetijskih zadrug.

Agrarna reforma in kolonizacija, izvedeni v Prekmurju v letih 1945 in 1946, pomenita v bistvu nadaljevanje agrarne reforme, izvedene po prvi svetovni vojni, ki ni mogla spremeniti družbenoekonomskih od-nosov v kmetijstvu. V agrarni sklad je prišlo premalo zemlje glede na veliko število agrarnih interesentov in tako delitev zemlje ni mogla biti ekonomsko upravičena. V Prekmurju so po zakonu o agrarni reformi delili največ veleposestniške zemlje, zemljo pripadnikov nemške naro-dnosti in cerkveno zemljo.¹⁴ Kolonizacija je leta 1945 in 1946 v dolnjelen-davskem okraju pomenila izselitev kolonistov, predvsem v Vojvodino in Apaško kotlino, okraj Murska Sobota (območja obmejnih vasi Kra-marovci, Ocince, Fikšinci, deloma Serdica in Sotina) pa je bil območje priseljevanja kolonistov z Dolinskega in iz Bele krajine.

Po vojni se je v Prekmurju razvilo več državnih posestev, med kate-rimi je bilo največje državno posestvo Rakičan, ustanovljeno leta 1945. Ekonomije (kmetijske obrate) so po zakonu ustanavljali podjetja, usta-nove in uradi ter ljudski odbori. Na območju Prekmurja jih je bilo usta-

10 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, str. 3, 5. maj 1948.

11 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, str. 3, 9. junij 1948.

12 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, str. 2, 7. junij 1946.

13 Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, str. 2, 21. junij 1946.

14 Krmečko vprašanje in kmetijska politika v obdobju administrativnega socializma 1945–53 v Prekmurju, Bernarda Pintarič, diplomsko delo, Maribor 1992, str. 142.

Prav tam, 69

novljenih 15 (Bogojina, Črenšovci, Dolnja Lendava, V. kongres Pince, Kobilje, Srednja Bistrica, Strehovci, Mostje, Turnišče, Filovci, Gornja Bistrica, Hotiza, Čentiba, Dolina).¹⁵ V prvih povojnih letih je imelo zadružništvo pri nas pomembno vlogo zaradi pestrosti oblik, v katerih se je pojavljalo, in kot prehodna oblika lastnine na poti v državno last.

Že v letu 1948 je bilo v Prekmurju ustanovljenih veliko splošnih kmetijskih zadrug, tega leta pa so se začeli pritiski na ustanavljanje kmetijskih delovnih zadrug (KOZ) po sovjetskem vzoru. Do konca leta 1949 jih je bilo 5 (Kramarovci, Tešanovci, Puconci, Mostje, Črenšovci)¹⁶ in so se reorganizirale leta 1953. Obdobje zadružništva je v številnih prekmurskih vaseh pomenilo tudi gradnjo novih zadružnih domov, ki je potekala s prostovoljnim in udarnim delom vaščanov.

Tako kot drugod so tudi v Prekmurju KDZ in KOZ obstajale kratek čas (od leta 1948 do leta 1952 oz. 1953) in niso povzročile samo gospodarske škode, ampak tudi politično. Prisilna kolektivizacija je pri prekmurskem kmetu povzročala nezaupanje v sistem in zaradi tega povzročila množične migracije kmečkega prebivalstva v mesto in v tujino. Reorganizacija kmetijskih zadrug po letu 1953 je narekovala tudi sprostitev obveznih odkupov, s čimer je dobil kmet pravico do proste prodaje svojih pridelkov. Prav obvezni odkupi kmetijskih pridelkov s svojimi pravilnostmi in nepravilnostmi so naleteli na velik odmev v prekmurskem časopisju.¹⁷

Z letom 1953, z zakonom o kmetijskozemljiškem skladu splošno narodnega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam, je nastopila t. i. »druga agrarna reforma«, ki je zemljiški maksimum zmanjšala na samo 10 hektarjev skupne zemlje.¹⁸ Tudi ta ukrep je močno prizadel prekmurskega kmeta in kmetijstvo.

Murska Sobota je avgustu 1945 dobila Spomenik zmage v spomin na uspehe Rdeče armade in prekmurskih partizanov, ki so aprila 1945 osvobodili Prekmurje in pregnali Madžare. Spomenik je bil najprej postavljen s Stalinovo podobo, a so jo odstranili v času spora z Informbirojem.¹⁹ Kljub poskusom odstranitve tega spomenika v 50. in 90. letih stoji še danes tudi v spomin na okrog 700 ruskih in bolgarskih vojakov, ki so v naših krajih za vedno ostali spomladi leta 1945. Žal pa ni več soboške

¹⁵ Prav tam, 69.

¹⁶ E. Čeferin, zadružništvo pri nas in v nekaterih drugih evropskih državah, Ljubljana 1990, str. 30.

¹⁷ Ljudski glas 3, 4. marec 1949, str. 2.

¹⁸ Kmečko vprašanje in kmetijska politika v obdobju administrativnega socializma 1945–53 v Prekmurju, Bernarda Pintarič, diplomsko delo, Maribor 1992, str. 143.

¹⁹ Metka Fujs, Posebnosti prekmurske zgodovine, Temeljne prelomnice preteklih tisočletij, Ljubljana 2001, str. 147.

sinagoge, ki so jo odstranili po sklepu soboškega mestnega sveta leta 1954. Nanjo in na Žide v Prekmurju, ki jih je bilo po 476 po ljudskem štetju leta 1931,²⁰ danes spominjata židovski blok v Lendavski ulici in židovsko pokopališče z eno samo marmornato ploščo.

A. VOJNA ŠKODA NA OBMOČJU OKRAJNE KOMISIJE MURSKA SOBOTA

*V krog vojnih žrtev spadajo vsi, ki so zaradi vojne izgubili svoje življenje, telesno celovitost, zdravje, svojce in s tem duhovno harmonijo(»... vsi, ki so izgubili svoje premoženje in s tem možnost za preživetje in vsi, ki so zaradi vključenosti v vojno izgubili svoja najlepša leta svoje mladosti ...«).*²¹

Velik delež vojnih oškodovancev predstavljajo izgnanci, žrtve nacizma, saj je bilo že do sredine novembra 1941 prisilno izgnanih 45.000 Slovencev.²²

Z ustanovitvijo državne komisije za vojno škodo se je na pretežnem delu jugoslovanskega ozemlja začel popis škode, ki so jo od aprila 1941 do maja 1945 povzročile okupatorske enote, njeni oblastni in drugi organi ter okupatorjevi sodelavci, kot tudi škode, ki so jo povzročili partizanske enote in zavezniki.

Slovenska komisija za vojno škodo je ugotovila, da je največji del škode povzročil nemški okupator, saj so njegove vojaške in civilne oblasti poškodovale 1.873 km federalnih cest in 60 večjih mostov, uničile ali močno prizadele okoli 73.000 stanovanj, javnih in gospodarskih objektov in naredile za okoli 1,2 milijarde dinarjev škode na pohištvu in opremi.²³

Po sklepih mednarodnih konferenc je bila Nemčija dolžna Jugoslaviji izplačati vojno škodo, ki je bila strogo namenska za zgraditev električnega omrežja. Leta 1945 so začeli z Uredbo o ustanovitvi državne komisije za vojno škodo zbirati podatke o celotni vojni škodi v državi, na osnovi katere so izdelali načrt za njeno razdelitev. V 5. členu te uredbe je bilo določeno, da se ustanove federalne komisije za vojno škodo, ki naj bi ugotavljale in ocenjevale vojno škodo v posameznih federalnih enotah. Na podlagi 7. člena citirane uredbe o ustanovitvi Državne komisije za vojno škodo je predsedstvo ministrskega sveta DFJ izdalo Pravilnik o prijavljanju in ugotavljanju vojne škode. Vsebuje 55 členov,

20 Miroslav Kokolj, *Prekmurski Slovenci 1919–41*, Pomurska založba, Murska Sobota, 1984

21 Okrajna komisija za vojno škodo 1945–1946, Inventarji 7, Maribor 1997, str. 5.

22 Prav tam.

23 Prav tam.

ki opredeljujejo pojem vojne škode, postopke o zbiranju in ugotavljanju podatkov o vojni škodi, pristojnosti komisij in način pritožbe.

Državna komisija za vojno škodo je predpisala tudi Navodila za delo Okrajnih komisij za vojno škodo.²⁴

Obrazci, ki jih je oškodovanec izpolnil pri prijavi vojne škode, so bili:

1. OBRAZEC ŠT. 2

Izpolnili so ga tisti, ki so utrpeli škodo v zdravju in na telesu, spolni integriteti, človeškem dostojanstvu in časti, odvzemu svobode, zlorabi delovne sile, zaradi pomanjkanja.

2. OBRAZEC ŠT. 3

Namenjen je bil prijavi škode na imovini in imovinskih pravicah; izpolnil ga je, kdor je utrpel škodo na zgradbah, zemljiščih, pridelkih, gotovini, vrednostnih papirjih, premični in nepremični imovini.

3. OBRAZEC ŠT. 6

Izpolnili so ga tisti oškodovanci, ki so prijavi smrtne žrtve in pogrešane. Vpisali so njegove podatke. V koloni B pa so bili navedeni podatki o osebah, za katere bi žrtev morala skrbeti (vdove, otroci).

4. OBRAZEC ŠT. 8

Na tem obrazcu so izkazovali cenilno mnenje izvedencev industrijske stroke.

5. OBRAZEC ŠT. 9

Izpolnil ga je, kdor je izgubil zaslužek v času, ki ga je prebil v zaporu, ujetništvu internaciji, na prisilnem delu ali je bil prisilno mobiliziran.²⁵

Po končanih cenitvah je Okrajna komisija izdala sklep o vojni škodi (obrazec št. 5), ki sta ga podpisala predsednik in tajnik. V osmih dneh se

²⁴ Okrajna komisija za vojno škodo 1945–1946, INVENTARJI 7, Maribor 1997, str. 6.

²⁵ Evropske države so žrtve vojnega nasilja obravnavale podobno kot borce in vojaške invalide, le v nekdanji Jugoslaviji in Sloveniji so bile žrtve razvrščene po stopnjah.

Okrajna komisija za vojno škodo 1945–1946, INVENTARJI 7, Maribor 1997, str. 7.

je prijavitelj lahko pritožil na sklep komisije. Če je prišlo do obnovitve postopka, je komisija izdala dodatni sklep o cenoitvi vojne škode, kar je razvidno iz obrazca št. 7.

B. ARHIVSKO GRADIVO OKRAJNE KOMISIJE ZA VOJNO ŠKODO MURSKA SOBOTA 1945–46

Obsega 43 ničnih enot z 11.600 prijavami.²⁶ V zadnji, 63. škatli so odložene poznejše prijave brez imen in podatkov. Med drugim so oškodovanci prijavljali tudi škodo pri industrijskih in rudarskih podjetjih, na gospodarskih poslopih (skice zgradb), škodo pri osebnih prejemkih zaradi devalvacije okupatorjevega denarja, seznam odvzetih predmetov od vzhodnih zaveznikov (Rdeča armada), prijavljeni so tudi podatki o prisilni mobilizaciji.

Prijave, ki jih najdemo v Okrajni komisiji Murska Sobota, so iz naselij: Adrijanci, Andrejci, Bakovci, Beltinci, Berkovci, Bokrač, Boreča, Borejci, Bratonci, Brezovci, Beznovci, Budinci, Cankova, Čepinci, Černelavci, Čikečka vas, Dankovci, Dokležovje, Dolenci, Dolič, Dolina, Domanjševci, Domajinci, Dolnji Slaveči, Fikšinci, Fokovci, Gančani, Gederovci, Gerlinci, Gorica, Gradišče, Gornja Lendava, Gornji Črnci, Gornji Petrovci, Gornji Slaveči, Hodoš, Hotiza, Ivanci, Ivanovci, Ivanjševci, Izakovci, Kančevci, Korovci, Kovačevci, Košarovci, Krajna, Kramarovci, Krašči, Križevci, Krog, Krplivnik, Krnci, Kruplivnik, Kukeč, Kupšinci, Kuštanovci, Kuzma, Lemerje, Lipovci, Lončarovci, Lucova, Lukačevci, Mačkovci, Mala kaniža, Markišavci, Martinje, Martjanci, Matjaševci, Markovci, Melinci, Mlajtinci, Moravci, Moščanci, Motovilci, Murski Črnci, Murski Petrovci, Murska Sobota, Nemčavci, Noršinci, Nuskova, Ocinje, Otovci, Poznanovci, Predanovci, Prosečka vas, Prosenjakovci, Puconci, Puževci, Satahovci, Sebeborci, Selo, Serdica, Skakovci, Sodišinci, Sotina, Središče, Stanjevci, Strukovci, Sv. Jurij, Tešanovci, Tišina, Topolovci, Trdkova, Tropovci, Vanča vas, Vaneča, Večeslavci, Veščica, Vidonci, Vučja gomila, Zenkovci, Ženavlje.

Arhivski fondi Okrajne komisije Gornja Radgona, Murska Sobota in Slovenj Gradec 1945–1946 obsegajo 165 arhivskih škatel. V okviru vseh treh Okrajnih komisij je gradivo urejeno tako, da so prijave vojne

²⁶ Okrajna komisija za vojno škodo 1945–1946, INVENTARJI 7, Maribor 1997, str. 8.

škode odložene v arhivskih škatlah po krajih. V publikaciji Inventarjev 7 so prijave oškodovancev razvrščene po abecednem redu. Vsaka arhivska enota je predstavljena z imenom in priimkom prijavitelja in krajem bivanja ter signaturo arhivske enote. Signatura je sestavljena iz dveh delov, ki sta razmejena s poševno črto (/). Prvi del signature ugotavlja tehnično enoto, drugi del pa arhivsko enoto v okviru tehnične enote, ki je enaka delovodni številki prijavitelja.

C. POPIS ARHIVSKEGA GRADIVA OKRAJNE KOMISIJE ZA VOJNO ŠKODO

MURSKA SOBOTA 1945–1946 – ANALIZA PODATKOV

Okrajna komisija Murska Sobota je po koncu druge svetovne vojne v času od julija 1945 do februarja 1946 prejela 11.600 prijav vojne škode. Izmed prijav sem jih pregledala 300.

Največ, kar 249 prijav, je bilo krajevnim narodnoosvobodilnim odbrom posredovanih avgusta 1945. 34 prijav je bilo posredovanih septembra 1945, 7 v mesecu juliju, 6 v mesecu februarju 1946, 2 v januarju 1946 ter po ena v novembru in decembru 1945 ter v marcu 1946.

PRIJAVA VOJNE ŠKODE je vsebovala podatke:

1. PRIJAVITELJA

- priimek, očetovo ime, ime, – poklic,
- stalno bivališče,
- podatke o prijavitelju kot oškodovancu, nasledniku, varuhu, skrbniku, upniku ali zastopniku oškodovanca.

2. PODATKE OŠKODOVANCA

- priimek, očetovo ime, ime, – leto starosti,
- poklic,
- stalno bivališče (kraj, okraj, okrožje), narodnost,
- priloge (številka obrazca), dokaze.

To je bil OBRAZEC ŠT. 1, ki se je končal z datumom ter lastnoročnim prijaviteljevim podpisom.

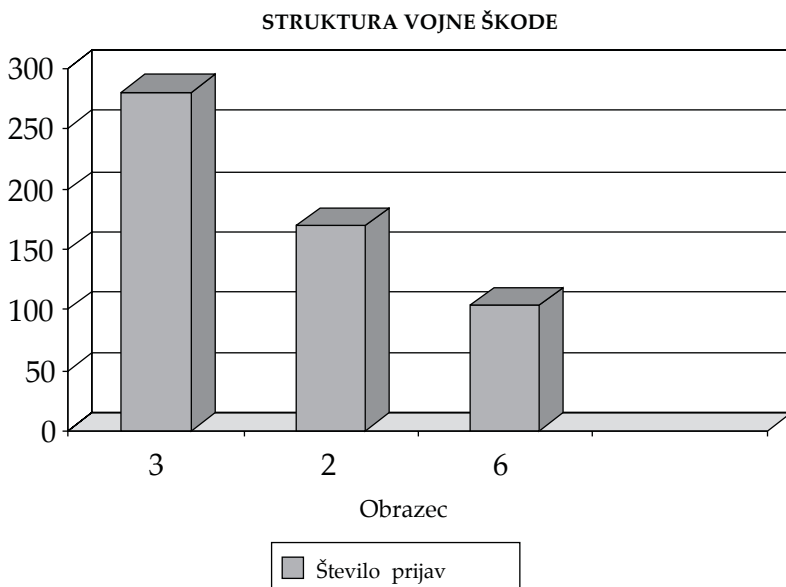
Med pregledanimi obrazci so skorajda v celoti zastopani Slovenci, le v enem primeru je prijavitelj po narodnosti Madžar. Zanimivo je, da so v primeru prijaviteljice romskega rodu pristojni zapisali kot narodnost Ciganka.

Komisija, ki je v posameznih krajevnih NOO sprejemala prijave vojne škode, je bila sestavljena iz predsednika, tajnika in treh odbornikov. Po pregledu dokumentacije je izdala PRVI SKLEP o ugotovitvi vojne škode, ter pripisala še KONCEPT VOJNE ŠKODE (npr. odvzem svobode, zloraba delovne sile, škoda na imovini ipd.).

Med prijavi je bilo največ OBRAZCEV ŠT. 3, kar 280. Obrazec 3 so vložili oškodovanci, ki so utrpeli škodo na imovini in imovinskih pravicah (na zgradbah, zemljiščih, pridelkih, gotovini, vrednostnih papirjih ter premoženju in nepremični imovini).

Sledijo prijave na OBRAZCIH ŠT. 2, ki so jih vložili oškodovanci, ki so utrpeli škodo v zdravju, na telesu, spolni integriteti, človeškem dostojanstvu in časti, odvzemu svobode, zlorabi delovne sile in pomanjkanju. Takih vlog je bilo med pregledanimi 170.

Oškodovanci, ki so izgubili zaslužek zaradi zapora, ujetništva, internacije, prisilnega dela ali prisilne mobilizacije, so bil 104.

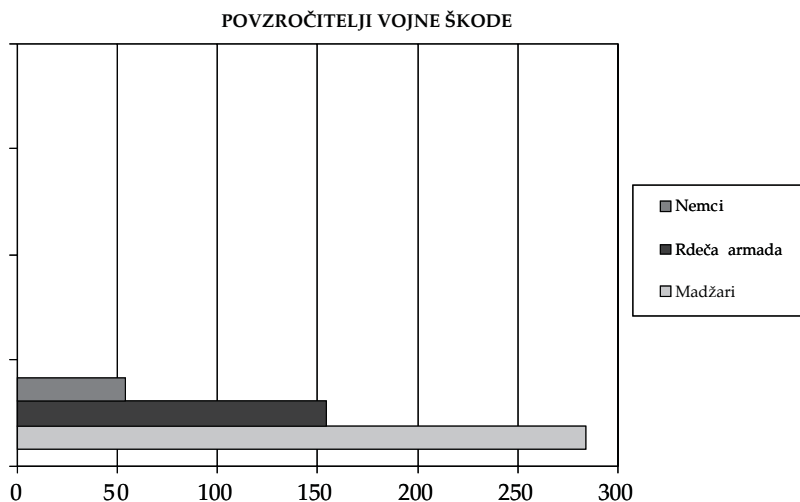

Smrtnih žrtev ali pogrešanih oseb je bilo v obdobju med drugo svetovno vojno na območju Murske Sobote 21. Njihovi sorodniki so vložili OBRAZEC ŠT. 6. V tem obrazcu so v koloni B navedeni tudi podatki o osebah, za katere je žrtev morala skrbeti (npr. vdove, otroci, ostareli starši ipd.). Med 300 pregledanimi prijavi vojne škode ni OBRAZCEV ŠT. 8. Tega so vložili oškodovanci, ki so priložili cenilno mnenje izvedencev industrijske stroke. To je odraz socialne strukture takratnega prebivalstva, saj so med prijavitelji vojne škode prevladovali poljedelci in posestniki.

SOCIALNA STRUKTURA VLAGATELJEV

Med 300 prijavitelji vojne škode je bilo le 34 žensk, med njimi je bilo 12 poljedelk, 9 posestnic, 5 gostilničark, po 2 kmetovalki, mali kmetici, gospodarici in trgovki ter po 1 srednja kmetica in šivilja. Ostali vlagatelji so bili moškega spola:

86 poljedelcev, 62 posestnikov, 44 kmetovalcev, 31 srednjih kmetov, 14 malih kmetov, 6 trgovcev, po 3 mizarji, kolarji in tesarji, po 2 mlinarja, kovača in delavca ter po 1 cestar, tesarski pomočnik, mesar, zidar, dnevničar, ključavničarski mojster, viničar, tkalec, jurist, lastnik strojne predilnice, pleskar, poljedelski dninar in mornariški narednik 3.

Delovna sila je bila zlorabljena v 166 primerih. Največ vlagateljev je kot vzrok zlorabe delovne sile navedlo kopanje strelskih jarkov leta 1945.

Prisilno mobiliziranih je bilo 80 vlagateljev oškodovancev, večina v madžarsko vojsko. Na območju vasi Kramarovci, Ocinje, Fikšinci in Serdica, ki so pripadle tretjemu rajhu, pa tudi v nemško vojsko. Eden izmed oškodovancev je bil borec NOV in POJ, ki je bil oškodovan zaradi izgube na zaslužku. Med 300 prijavitelji vojne škode je bilo tudi 36 internirancev in 2 zapornika.

Povzročitelji vojne škode so bili Madžari (284 primerov), Rdeča armada (154 primerov) in Nemci (54 primerov).

IZVOR PRIJAVITELJEV VOJNE ŠKODE

Največ prijaviteljev vojne škode je bilo iz vasi Gornji Slaveči (19), Sveti Jurij-Rogašovci (14), Markovci (12), Selo (11), Dokležovje (10), Dolnji Slaveči in Bakovci (9), Sotina in Gornja Lendava (7), Andrejci, Tešanovci, Krplivnik in Šalamenci (6), Serdica, Moravci, Dolenci in Beznovci (5), Sebeborci, Hodoš, Berkovci, Krog, Vučja gomila in Dokležovje (4), Gradišče, Murska Sobota, Čepinci, Budinci, Ivanjševci, Prosenjakovci, Nuskova, Skakovci in Križevci (3), Tropovci, Tišina, Križevci, Večeslavci, Krajna, Motovilci, Ropoča, Noršinci, Fokovci, Pordašinci, Gerlinci, Bodonci, Kruplivnik, Mlajtinci, Ivanovci, Puconci, Mačkovci, Moščanci, Satahovci, Trdkova, Lipovci, Nuskova (2) ter po 1 prijavitelj iz vasi Pečarovci, Prosečka vas, Pertoča, Sodišinci, Radovci, Dankovci, Matjaševci, Kuzma, Gornji Petrovci, Ratkovci, Šulinci, Borejci, Ocinje, Veščica, Ropoča, Polana, Motovilci, Košarovci, Krajna, Gorica, Kukeč, Petanjci, Rankovci, Fokovci, Kančevci, Ižakovci, Kramarovci, Dolič, Beltinci, Petanjci, Ženavlje, Domanjševci, Poznanovci, Vidonci in Trdkova.

SKLEP – POVZETEK

Okrajna komisija Murska Sobota je po koncu druge svetovne vojne v času od julija 1945 do februarja 1946 prejela 11.600 prijav vojne škode. Izmed teh sem jih pregledala in analizirala 300. Največ, kar 240 jih, jih je bilo krajevnim narodnoosvobodilnim odborom posredovanih v mesecu avgustu 1945. Med pregledanimi vlogami so skorajda v celoti zastopani

Slovenci, le v enem primeru sta prijavitelja po narodnosti Madžar oziroma Ciganka. Med prijavami vojne škode je največ (kar 280) oškodovancev, ki so utrpeli škodo na imovini in imovinskih pravicah.

170 oškodovancev je vložilo prijavo vojne škode, ki so jo utrpeli v zdravju, na telesu, odvzemu svobode, zlorabi delovne sile in v pomanjkanju. Oškodovanci, ki so izgubili zaslužek zaradi zapora, ujetništva, prisilnega dela ali prisilne mobilizacije, so bili 104. Smrtnih žrtev ali pogrešanih oseb je bilo v obdobju med vojnama na območju Murske Sobotе 21. Med 300 prijavitelji vojne škode je bilo 34 žensk, med njimi največ, kar 12, poljedelk, in 166 moških, med katerimi so po socialni strukturi prevladovali poljedelci, posestniki in kmetovalci. Delovna sila je bila zlorabljenā v 166 primerih, največ ob koncu vojne zaradi kopanja strelskih jarkov. Prisilno mobiliziranih je bilo 80 oškodovancev, največ v madžarsko vojsko. Med 300 prijavitelji je bilo 36 internirancev in 2 zapornika. Povzročitelji vojne škode so bili v 284 primerih Madžari, v 154 primerih Rdeča armada in v 54 primerih Nemci. Največ prijaviteljev vojne škode je bilo iz vasi Gornji Slaveči (19), Sveti Jurij-Rogašovci (14) in iz vasi Markovci (12). Prijave sem razvrstila po socialni strukturi vlagateljev in ugotovila, da je največ vlagateljev poljedelcev, posestnikov in kmetovalcev. Analizirala in pregledala sem tudi vzroke za vojno škodo (različne obrazce) in razvrstila oškodovance v kategorije povzročiteljev vojne škode. Na območju Prekmurja so bili to največkrat Madžari, Nemci in zavezniška vojska (Rdeča armada in Bolgari). Največ prijav vojne škode je bilo pri krajevnih ljudskih odborih oddanih avgusta 1945, prevladujejo pa vlagatelji iz Gornjih Slavečev, Rogašovcev in Markovcev.

Prijavitelji vojne škode po drugi svetovni vojni niso dobili nikoli povrnjene – kljub članstvu v Združenju materialnih oškodovancev druge svetovne vojne, ki v Murski Soboti obstaja od leta 2000 in si še vedno zaman prizadeva za rešitev tega problema.

VIRI IN LITERATURA

1. Čeh, Suzana, Inventarji 6, Okrajna komisija za vojno škodo Maribor, 1945–1946, Maribor, 1996.
2. Ferenc, Tone, Nacistična politika denacionalizacije Slovenije v letih 1941 do 1945, Založba Obzorja, Maribor, 1968.
3. Fujs, Metka, Posebnosti prekmurske zgodovine, Temeljne prelomnice preteklih tisočletij, Ljubljana 2001.
4. Jerič, Ivan, Moji spomini, Murska Sobota, 2000.
5. Kokolj, Miroslav, Prekmurski Slovenci 1919–41, Pomurska založba, Murska Sobota, 1984.
6. Leksikon CZ, Ljubljana, 1994.
7. Pintarič, Bernarda, Kmečko vprašanje in kmetijska politika v obdobju administrativnega socializma 1945–53 v Prekmurju, diplomsko delo, Maribor 1992.
8. PA Maribor, Okrajno sodišče Murska Sobota 1945–1978 (1945–56), spisi Zp 1–28, 1946, VS 1945 št. 108.
9. PA Maribor, fond Okrajna komisija za vojno škodo, 2/5085, 1934/66.
10. Predpisi o popisu, ugotavljanju in ocenjevanju vojne škode, Posebna priloga Uradnega lista Slovenskega osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije z dne 1. avgusta 1945.
11. Repe, Božo, Sprejetje prve slovenske ustave, Slovenska kronika 20. stoletja 1941–95, Nova revija, Ljubljana, 1996.
12. Seznam naselij LRS 1952, Geodetski zavod LRS, Ljubljana, 1952.
13. Slovenska kronika XX. Stoletja, Nova revija, Ljubljana, 1996.
14. Velunšek, Simona, Vojna škoda, SAČ, Letnik 3, št. 3–4, Maribor, 1996.
15. Vestnik, glasilo mestnega odbora OF, junij–december 1945.
16. Živković, Nikola, Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu, Beograd, 1975.
17. Žnidaršič, Ivica, Nekaj o vojni škodi in pravicah 1941–1945 (Zgodovinska, pravna in humana dejstva) RK Slovenije, Ljubljana, 1996.

BERNARDA ROUDI

WAR DAMAGE IN PREKMURJE

After World War II, from July 1945 to February 1946, the local commission of Murska Sobota received 11,600 war damage claims. 300 of them were reviewed and analysed for the purposes of this article. Most of them, 240, were submitted to the local national liberation committees in August 1945. Of all the reviewed applications almost all were submitted by Slovenes, only one application was submitted by a Hungarian and a Romani woman. The majority of claimants (280) suffered property damage or infringement of property rights. 170 claimants suffered bodily or health damage, deprivation of freedom, workforce abuse and indigence. 104 claimants lost their income due to imprisonment, forced labour or forced mobilization. 21 people were killed or went missing in the Murska Sobota area between both wars. Among the 300 claims 34 were submitted by women, most of them, 12, were engaged in farming, and 166 by men, mostly farmers and landowners. There were 166 cases of workforce abuse, mainly at the end of the war during the digging of ditches. 80 claimants were forcibly mobilized, mainly in the Hungarian army. There were 36 internees and 2 prisoners. In 284 cases the persons who caused war damage were Hungarians, in 154 cases the Red Army and in 54 cases the German army. The majority of claims were submitted in the villages Gornji Slaveči (19), Sveti Jurij-Rogašovci (14) and Markovci (12). The claims are arranged according to the social structure of the claimants – most of them were farmers and landowners. The reasons for war damage are also analysed (different forms) and the claimants are classified according to who the person who caused war damage was. In the Prekmurje region war damage was mostly caused by Hungarians, Germans and the Allied Army (the Red Army and the Bulgarian army). Most of the war damage claims were submitted to public committees in August 1945, mainly by the people from the villages Gornji Slaveči, Sveti Jurij-Rogašovci and Markovci.

There was never any compensation for the people who submitted war damage claims after World War II– despite the membership in the Association of People who Suffered Material Damage in World War II, which has been active in Murska Sobota since 2000 and still tries in vain to solve this problem.

VINKO ŠKAFAR

JULIJ KONTLER, ŠOLSKI RAVNATELJ

Julij Kontler¹ se je rodil 5. februarja 1892² očetu kovaču Karlu Kontlerju (rojen v Bezerédu blizu Zalaegerszega na Madžarskem) in mami Sidoniji. rojeni Nagy (rojena v Lendavi), ki sta se poročila 17. januarja 1891 v Lendavi.³ Po osnovni šoli v Lendavi je v Čakovcu, ki je takrat kot Dolnja Lendava spadal v madžarsko Zalsko županijo, nadaljeval šolanje na učiteljski in ga končal leta 1910.

Kot učitelj v Gornjem Lakošu se je 19. aprila 1920⁴ poročil z učiteljico Marijo Komloši (Komlóssy)⁵, rojeno 15. septembra 1898 v Dolnjem Svetem Martinu⁶ v Baranji na Madžarskem. V zakonu so se jima rodili štirje sinovi: 1. Zlatko (Avrelij) Dragutin, rojen 2. novembra 1921 v Vidoncih, krščen 18. novembra 1921 pri Gradu⁷; 2. Kazimir Martin, rojen 27. januarja 1923 v Vidoncih, krščen 4. februarja 1923 pri Gradu⁸; 3. Nikolaj Ed-

1 »Vse, kar bom napisal o našem priimku Kontler, je le pogojno točno. Očeta sem izgubil prerano, z mamo pa se o teh stvareh nisva preveč pogovarjala. V Nemčiji so mi rekli, da je priimek Kontler tipično avstrijski, vendar avstrijske pripadnosti nihče od nas ne bi priznal. Moje oče se je vedno imel za Slovenca,« mi je zapisal 5. 2. 2009 najmlajši sin Ladislav Kontler, ki živi v Zagrebu. Pozneje sem obiskal župnika župnije Zalacsány, ki soupravlja župnijo Bezeréd, žal pa nima dostopnih rojstnih in krstnih iz druge polovice 19. stoletja, kjer bi lahko našli rojstne podatke o Karlu Kontlerju, ki je bil večkrat poročen. Sicer pa priimek Kontler še danes lahko najdemo v Telefonskem imeniku Zalaegerszega.

2 Prim. Krstna knjiga Lendava, 1892.

3 Prim. Prepis Poročne knjige Dolnja Lendava, 1891. Prim. Dolnja Lendava, Matične knjige Prekmurja in Medimurja (PMA 1129036/401).

4 Prim. Poročna knjiga Lendava, 1920.

5 Oče Kontlerjeve žene Marije (najprej se je pisal Kolbl, pozneje je priimek pomadžaril v Komloši) je bil rojen v Prekijji in je kot poznavalec hrvaščine bil poslan za učitelja v hrvaško vas na Madžarskem (Alsószentmarton), kjer se je rodila hčerka Marija, poznejša žena Julija Kontlerja. (V pismu z dne 5. 2. 2009 Ladislava Kontlerja iz Zagreba).

6 V Alsószentmartonu (Dolnji Sveti Martin ali Donje Martince, škofija Pečuh, kjer je bil v letih 1948–1961 škof tišinski rojak dr. Franc Rogač) še danes živi hrvaška narodna manjšina (prim. Hrvatska narodna manjina u južnoj Mađarskoj i Rumunjskoj, /zemljevid/, v: Opći šematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji, Cerkev v Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975, 1040–1041). Marija Kontler, roj. Komloši, se je dobro naučila slovenščine in v njej učila prvošolce. Na Studencih v Mariboru se je starejši ljudje še spominjajo kot zelo nazorne učiteljice. Pred drugo svetovno vojno je učila prvi razred na dekliški osnovni šoli na Studencih, po vojni pa je prav tako učila na studenški osnovni šoli prvošolce.

7 Botra Adam Rippel, gostilničar, in Gizela Gomboši, Bolmani, S. H. S. Krstil Rudolf Bednarik, župnik (prim. Krstna knjiga župnije Grad, 1921). Zlatko Avrelij (Dragutin) je živel v Budimpešti. Zlatkov sin Laszlo Kontler je znani madžarski zgodovinar. Prevod njegove knjige Madžarska zgodovina je leta 2005 izdala Slovenska matica.

8 Botra Istvan Krištali, Pecs, in Szidonia Kontler, Dolga vas. Krstil Rudolf Bednarik, župnik (prim. Krstna knjiga župnije Grad, 1923). Kazimir je bil poročen z Nemko in je živel v Ameriki.

vard, rojen 6. aprila 1925 v Turnišču, krščen 3. maja 1925 v Turnišču⁹, in 4. Ladislav Tiburcij, rojen 31. decembra 1930 na Prihovi, krščen 9. januarja 1931 na Prihovi¹⁰.

1. NEMIRNI DUH

Julij Kontler je kot učitelj najprej služboval v Kančevcih v Prekmurju (1910–11)¹¹, nato v Nagy Kutasu v Zalski županiji na Madžarskem (1911–14), od koder je odšel k vojakom. Kot mlad učitelj v Nagy Kutasu je pisal v lendavski tednik Alsólendvai Hiradó. »Zavzet za napredek svojih rojakov, a obenem zaslužnjen z vsemadžarskim vplivom, je 8. marca 1912 priobčil razmišljanje 'Kaj storiti v Vendski krajini'. V njem je opozoril na 'štajerske novine', ki jih jemljejo v roke 'vendski' ljudje, zbrani ob zimskih večerih, ter uživajo iz njih mamilo. Namesto štajerskih časnikov, je napisal, je treba dati ukažalnemu in miroljubnemu ljudstvu 'vendskih' vasi mnogo dobrih madžarskih knjig, ki ga bodo zbližale z madžarsko besedo.«¹²

Po prvi svetovni vojni je Kontler spet učil v Nagy Kutasu, kjer pa ni ostal dolgo, ker je učiteljsko službo opustil in vstopil v Rdečo armado. Podpiral je namreč komunistični boljševizem in v Nagy Kutasu delal za revolucijo¹³. Po revoluciji je Upravna komisija Zalske županije začela disciplinsko preiskavo proti Juliju Kontlerju. Madžarski dokument z dne 10. septembra 1919, ki je v slovenskem prevodu ohranjen v Nadškofjskem arhivu v Mariboru, navaja naslednje razloge za disciplinsko preiskavo:

»Disciplinski postopek se je moral uvesti, ker navedbe z zapisnika 27. avgusta tekočega leta (1919., op. V. Š.), sestavljenega po okrajnem glavarju tekom predhodnega zasledovanja, odrejenega z odločbo upravne komisije šte. 1350/1919 kb. vsebujejo dejansko podpiranje proletarske diktature. Julij Kontler je namreč večkrat naglašal, da se duhovniško zemljišče, posebno pa posestvo župnika v Egerváru, mora razdeliti, prav tako

9 Botra sta bila Franjo Humar, učitelj, in Hildegarda, Vidonci. Krstil ga je Ivan Greif, kaplan. Poročil se je 21. 1. 1952 z Antonom Božič v Krškem (prim. Krstna knjiga župnije Turnišče, 1925). Nikolaj je živel in umrl v Mariboru. Nikolajeva hčerka je novinarka Dela Jasna Kontler Salamon.

10 Botra sta bila Alojzij Rac (Alajos Racz), upokojeni šolski upravitelj v Turnišču, in njegova žena Gizela. Krstil ga je Karel Kumer, župnik na Prihovi. Ladislav, ki danes živi v Zagrebu, je bil 27. 12. 1965 poročen v Zagrebu (občina Črnomerec) z Ano Vukoreb (prim. Krstna knjiga župnije Prihova, 1931).

11 V Prekmurskem šolstvu Julij Kontler kot učitelj ni omenjen v Kančevcih (prim. Miroslav Kokolj, Bela Horvat, Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977, 454).

12 Prim. Miroslav Kokolj, Bela Horvat, Prekmursko šolstvo, 295.

13 Ministrstvo za uk in bogočastje šte. 1947/38/B. V. (NŠAM D 25/28).

je tudi naglašal, da se bo občinski urbarijalni gozd med vse razdelil, in je pozval upravitelja urbarijalnega premoženja, da mu izroči vso pri njem se nahajajočo gotovino. Vzpodbudil je prebivalstvo, da se organizira v komunističnem duhu, in je rekel, da ostane komunist, četudi nihče druge ne bi bil. Vedno je spodbujal za organiziranje v komunističnem duhu tudi s tem, da je naglašal, da obče življenjske potrebščine samo tisti dobijo, ki vstopijo v strokovno organizacijo. Lovskega terena ni imel in je v prepovedanem času hodil na lov. Na dvorišču domače gostilne je hotel brez vsake protidajatve odvzeti enemu krošnjarju-trgovcu vse njegove obrtne izdelke in jih razdeliti med posameznike. Molitev, križanje je prepovedal. Ta dejstva pa tvorijo težki disciplinski prestop, po točki A in C & 14 zak. čl. iz l. 1907.«¹⁴

Kontlerjevi na Prihovi

14 Sodba za Julija Kontlerja. Disciplinski odbor Upravne enote županije Zala (NŠAM D 25/28).

Ministrstvo za uk in bogočastje v Budimpešti je 4. februarja 1920 izdalo Upravni komisiji Zalske županije odločbo, s katero je določilo »disciplinarno preiskavo proti Juliju Kontlerju, občinskemu učitelju, radi njegovega komunističnega početja, ga odstavilo od službe in reduciralo njegove prejemke«.¹⁵

Sodbo o disciplinskem prekršku je izrekel Disciplinski odbor Upravne oblasti Zalske županije 31. avgusta 1920 in se med drugim glasi:

»Julij Kontler, občinski osnovnošolski učitelj, se izreče krivim disciplinskega pregreška po točki 1c- in d. in i. par. 22 zak. čl. XXVII 1. 1907 in z uporabo točke 4 d. citiranega odstavka zakona in se obsodi z disciplinsko kaznijo na odstavitev službe in se izreče, da se obtoženec tekom 5 let, računši od pravomočnosti predležeče sodbe, ne more nikjer uporabiti za učiteljsko službo.«¹⁶

Razlogi za sodbo, ki je bila izrečena 31. avgusta 1920, so:

»Julij Kontler je bil pristaš takozvanega sovjetskega sistema in je temu take usluge storil, da so prekoračile njegov življenjski poklic in področje in so imele za cilj utrditev proletarske diktature, priznanje njene oblasti in moči po ljudstvu in razširjanje komunističnih načel.

Glasom izpovedi Mihaela Kapillerja, učitelja, je obtoženi imel v šoli predavanje in je dal izjavo, da ostaja komunist, tudi če bo edini. Za komunizem je agitiral in je dne 2. julija 1919 prostovoljno odšel za rdečega vojaka.

Priča Jožef Koczor potrjuje, da je Julij Kontler pozval blagajnika urbarijalne skupnosti na izročitev blagajne v roke predsednika sovjeta, ker za upravljanje občega denarja nihče ni upravičen, je agitiral za komunizem in je hujskal siromašne ljudi proti bogatim in izjavil, da bodo razdelili urbarijalni gozd.

Priči Štefan Kiss in Štefan Sebestyen potrjujeta, da je Julij Kontler na učiteljskem zborovanju pozval prisotne, da se organizirajo s tem razlogom, da življenjske potrebščine dobijo le v slučaju, če bodo organizirani, in da je kot redni tajnik sovjeta šel čez Kiskutas v svrhu, da organizira občino.

Tudi izpoved članov občinskega stolca potrjuje, da je obtoženi učitelj agitiral za organizacijo, vodil zapisnik na sejah sovjetov, pripravljaval volitve, napisal ovadbo direktoriju v svrhu odstavitve občinskega beležnika, seznanjal ljudi z naredbami takozvane sovjetske vlade. Podatki disciplinarne preiskave izpričajo, da je Julij Kontler bil dirigent in duhovni vodja lokalnega organa proletarske diktature.

¹⁵ Naše novine, 10. 10. in 17. 10. 1926.

¹⁶ Novine 1926, 42/1.

Zaradi njegovih pretiranih nazorov so Julija Kontlerja tudi iz sovjeta izključili, ker je ljudstvo bilo tega naziranja, da bi bil pripravljen še cerkev prodati.

Iz izpovedi prič in priziva Julija Kontlerja se da ugotoviti, da je prepovedal svojim učencem versko pozdravno obliko, torej je dal izjavo, ki žali vero učencev.

Julij Kontler je s tem, da je pustil svojo službo in sprejel službo, odvisno od imenovanja organa sovražne oblasti na ozemlju, zasedenem po sovražniku, prekršil svojo dolžnost, vezano s službo, in je zakrivil disciplinski prestopok.¹⁷ Iz ohranjene dokumentacije je razvidno, da je bil Julij Kontler kot mlad učitelj po prvi svetovni vojni navdušen za revolucijo in se je bil zato prisiljen, če je hotel ostati učitelj, umakniti iz Madžarske.

Tudi v Jugoslaviji se je glede tega moral zagovarjati, saj so ga nasprotniki obtoževali zaradi obsodbe na Madžarskem. Leta 1926 so madžarsko sodbo priobčile Naše novine¹⁸, Julij Kontler je odgovoril v Novinah, da je to zgodba, ki »so jo gospodje privedli iz devete dežele«.¹⁹

Vsekakor je dejstvo, da se je Julij Kontler leta 1920 umaknil iz Madžarske in se naselil v Prekmurju, kjer je najprej učiteljeval v Dolgi vasi (1920)²⁰, v Gornjem Lakošu (1920–21)²¹, pozneje v Vidoncih (1921–24)²², od 15. oktobra 1924 do 1. januarja 1925 bil šolski nadzornik v Lendavi in pet let, od 1925. do 1930. leta, šolski upravitelj v Turnišču.

2. UPRAVITELJ ŠOLE V TURNIŠČU

V starodavnem Turnišču, kjer je največja romarska cerkev v Prekmurju, je bil šolski upravitelj Julij Kontler po eni strani zelo cenjen, po drugi strani pa se je zapletel v dogajanje ob imenovanju novega krajevnega

17 V knjigi Prekmursko šolstvo Julij Kontler ni omenjen kot učitelj v Dolgi vasi (prim. Miroslav Kokolj, Bela Horvat, n. d., 432).

18 »V revolucionarnem času je šolo (v Gornjem Lakošu, V. Š.) zasedla enota rdečih topničarjev. Jugoslovanska oblast je (rimsko-katoliško, op. V. Š.) šolo podržavila in razširila v dvooddelčno, ki so jo obiskovali otroci iz obeh Lakošev. Pouk se je začel šele marca 1920 samo v eni učilnici, ker je vojaščina le delno izpraznila šolo. Tedanji upravitelj Julij Kontler je sam poučeval 150 otrok, v naslednjem šolskem letu mu je pomagala še učiteljica – žena Marija« (Miroslav Kokolj, Bela Horvat, n. d., 447).

19 »Novembra 1920 je okrajni šolski svet v Soboti imenoval Julija Kontlerja in njegovo ženo Marijo za vidonsko dvooddelnico. Ker so bivali v šoli vojaki in je bila potrebna temeljitga popravila, sta Kontlerjeva nastopila šele aprila 1921, s poukom pa začela 17. maja 1921. Poleg drugih težav je v kraju obstajalo še sovražno podpihovanje, naj starši ne pošiljajo otrok v slovenske šole. Edina knjiga, ki so jo učenci imeli v šoli, je bila Gabrškov abecednik. Oktobra 1924 je bil Kontler premeščen za okrajnega šolskega nadzornika v Doljno Lendavo« (Miroslav Kokolj, Bela Horvat, n. d., 509).

20 Prim. Franc Kuzmič, *Življenjska pot buditelja in graditelja*, v: Jožef Sakovič, graditelj in buditelj, Turnišče 2006, 21–27; Vinko Škafar, *Rokopisni viri in razsežnosti Sakovičevega oznanjevanja*, v: Jožef Sakovič, 72.

21 Julij Kontler, *Župnemu uradu v Turnišču*, pritožba zoper veroučitelja Ivana Greifa (NŠAM D 25/28).

22 Prim. Julij Kontler, *Prevzvišeni gospod knezoškofi*, 6. 3. 1928 (NŠAM D 25/28).

župnika. Iz ohranjenih dopisov spoznamo takratne družbene in cerkvene razmere v Turnišču in tudi Kontlerjev značaj. Mimogrede omenimo, da se je v Turnišču družini Kontler pridružila Julijana Horvat (1910–2008), ki je kot hišna pomočnica pozneje družino spremljala na Prihovo, v Koprivnik, na Studence v Maribor in med drugo svetovno v Baranjo. Horvatova je do smrti leta 2008 ohranjala stike s Kontlerjevimi potomci, saj je rada pripovedovala, da se je pri njih zelo dobro počutila. Predvsem je omenjala Kontlerjev socialni čut.

Julij Kontler z učenci

O sporih glede imenovanja novega župnika v Turnišču je ohranjenih kar precej dopisov, v katerih Julij Kontler nasprotuje imenovanju dotedanjega kaplana Ivana Greifa (1893–1971), doma iz župnije Št. Janž na Dravskem polju, za župnika v Turnišču. Jožef Sakovič (1874–1930), dotedanji turniški župnik, je namreč 30. novembra 1927 poslal prošnjo za upokojitev, ki pa najprej v lavantinskem škofijskem ordinariatu ni bila sprejeta. Tri mesece pozneje, 1. marca 1928, je bil Ivan Greif imenovan za župnijskega upravitelja turniške župnije.²³ Tik pred imenovanjem Ivana Greifa za župnijskega upravitelja v Turnišču, 24. februarja 1928, pa je Julij Kontler napisal dopis Župnijskemu uradu v Turnišču, kjer se zavzema, da bi postal župnik v Turnišču Franc Faflik (1886–1951), nekdanji turniški kaplan in takratni župnik pri Sv. Benediktu v Kančevcih. V do-

²³ Julij Kontler, *Velečasni narodni poslanec* (NŠAM D 25/28).

pisu kritizira kaplana Ivana Greifa, ker zahteva 1. preklic podpisov za Faflika: od občinskega odbornika, ki ima sina gimnazijca v Mariboru, sicer ne bo napredoval; 2. od drugega občinskega odbornika, ki bi rad najel posojilo v turniški posojilnici, ki ji je Greif načelnik, da ne bo dobil, če ne bo preklical svojega podpisa; in še trem članom občinskega odbora, ki so najeli posojilo v turniški hranilnici, prav tako grozi, da ga morajo v dveh dneh vrniti, sicer bodo izročeni odvetniku.²⁴ Deset dni zatem, 6. marca 1928, je pisal Kontler lavantinskemu knezoškofu Andreju Karlinu. V pismu omenja, da ga je pred štirimi leti pred večstoglavo množico pozdravil v Gornji Lendavi. Najprej pohvali Greifa in nato zapiše, da si župljani želijo starejšega duhovnika, ki bo imel več življenjskih izkušenj, ter predlaga Faflika, ki sicer nima župnijskega izpita, toda ima številne odlične duhovniške lastnosti. Turniščani ga poznajo iz časov, ko je bil pri njih še kaplan.²⁵ Kontler je o isti problematiki 15. avgusta 1928 napisal pismo na osmih straneh tudi Jožefu Kleklu, narodnemu poslancu in upokojenemu župniku. V uvodu piše: »Ko je javno nastopila protislovenska struja v Prekmurju, sem bil moralno prisiljen, da aktivno nastopim v političnem boju in kakor znate Vi in vsa javnost v Prekmurju, sem stal v prvi vrsti bojevnikov, sem žrtvoval čas, delo, prijateljske zveze, še celo družinski mir za zmago slovenske misli.«²⁶ V pismu se poteguje, da bi dobilo Turnišče za župnika Prekmurca. V drugem delu pisma obdela vrsto primerov, v katerih je Ivan Greif, takratni turniški upravitelj, zelo čudno nastopal. In končuje: »Svoječasno sem iz povsem idealnih nagibov informiral preuzv. knezoškofa Karlina, o tem kaj želi naš narod. Moja vloga je ostala brez odziva, četudi sem izrečno povedal, da prevzamem za vse svoje trditve odgovornost pred Bogom in zakonom. Sedaj sem vam povedal, kaj se godi pri nas. Svojo dolžnost sem torej storil. Vi pa presodite in ukrenite to, kar bo vam narekovala dušna vest in dolžnost, katero imate kot glavni nosilec ideje, da se usoda naših ne more in ne sme ločiti od usode bratov onkraj Mure.«²⁷

V Nadškofijskem arhivu sta še dve pismi, ki se nanašata na Kontlerja. Prvo je napisal 22. februarja 1929 dr. Anton Farčnik, sreski poglavar v Dolnji Lendavi, ki zoper Kontlerja začenja disciplinsko preiskavo in ga vabi na zaslišanje zaradi petih prekrškov. Farčnik ga med drugim želi zaslišati zaradi članka v Novinah, kjer je neutemeljeno napadel Josipa

24 Prim. Sreski poglavar v Dolnji Lendavi, 20. 2. 1929 (NŠAM D 25/29).

25 Prim. Upraviteljstvo osnovne šole v Turnišču, 1. 6. 1929 (NŠAM D 25/29).

26 Prim. Upraviteljstvo osnovne šole v Nedelici, 22. 6. 1929 (NŠAM D 25/29).

27 Popotnik 54(1932/33), 23–26.

Goriška, ravnatelja meščanske šole v Dolnji Lendavi, in s tem škodil njegovi časti in ugledu.²⁸

Drugo pismo pa je 1. junija 1929 odposlalo Upraviteljstvo osnovne šole v Turnišču, podpisal ga je Julij Kontler, upravitelj šole, in je naslovljeno na Knezoškofijski ordinariat v Mariboru. Kontler se pritožuje čez pomanjkljivi in neredni verouk, odkar je odšel Jožef Sakovič iz Turnišča.²⁹ K pismu je v Nadškofijskem arhivu v Mariboru priložen tudi dopis Ivana Kodriča, turniškega kaplana, in Ivana Greifa, turniškega župnijskega upravitelja, ki Kontlerjeve trditve zanikata. Ivan Greif piše: »Imamo v fari štiri šole, a nobeden izmed drugih šolskih upraviteljev ni imel vzroka za pritožbo razen g. Kontlerja, ki je to storil seveda iz osebnega sovraštva. Mož, ki je prepovedoval otrokom molitev in križanje in ki je vzel v šoli križ s stene (Dolga vas pri Lendavi) pa ga nesel v hlev v jasli z besedami: 'Tu si se rodil, tu bo di,' pač nikakor ni poklican za to, da bi se zdaj zgražal nad katehetom, če zaradi obilnega spovedovanja v cerkvi ne more priti v šolo ravno takrat, ko je njegova ura ... Glede zadnjega stavka pritožbe: 'Ni bilo nobenega reda glede verskega pouka, odkar je vlč. g. Sakovič odšel iz naše fare,' pa dostavljam, da pač g. Sakovič glede reda pri poučevanju verouka ni imel nobenih zaslug, ker ne le, da ni poučeval, je še meni branil in se norčeval iz mene, zakaj hodim toliko v šolo. Zdaj ga g. Kontler hvali, kot ga prej tudi ni mogel trpeti, saj ga je eno celo leto trgal po Novinah v velikanskih kolonah in to redno v vsakem tednu na naravnost ogaben način.«³⁰ Ob Kontlerjevem pisanju je ob kaplanu Kodriču in župnijskem upravitelju Greifu priložen z dne 22. junija 1929 tudi kratek dopis Lojzeta Poppisa, šolskega upravitelja v Nedelici.³¹ Dopisi razodevajo večkrat hudo polemičnost med Kontlerjem in Greifom v Turnišču, kar je bilo v tistem času običajno, čeprav se nam danes zdi čudno. Najbrž so tudi ti spori povzročili, da je Kontler moral zapustiti upraviteljsko službo v Turnišču, sicer pa je zapustil na učencih pečat zavzetega učitelja in uglednega upravitelja.

3. SLOVO OD PREKMURJA

»Po službeni potrebi« je bil Julij Kontler 20. maja 1930 premeščen na Prihovo pri Slovenskih Konjicah, kjer je bil vsestransko, predvsem pa

²⁸ Popotnik 54(1932/33), 81–87.

²⁹ Popotnik 55(1933/34), 18–27.

³⁰ Popotnik 55(1933/34), 47–52.

³¹ Popotnik 55(1933/34), 308–312.

pisno zelo dejaven. Kot šolski upravitelj na Prihovi je objavil v pedagoškem listu Popotnik članke Nekaj izvirnih vrstic o risalnem pouku³² v rubriki Posvetovalnica za risanje in rokotvorni pouk, Kmet je steber naše države³³ v rubriki Podeželsko šolstvo, Naš vsakdanji kruh³⁴ v rubriki Za šolsko delo v smislu novih učnih načrtov, Sreske šolske razstave³⁵ in Trije primeri za računski pouk v podeželski višji narodni šoli³⁶ v rubriki Podeželsko šolstvo. Objavljal pa je tudi recenzije oziroma predstavitve knjig³⁷. Na Prihovi je razvijal tudi svoj naravni dar za risanje in slikanje, saj je tam tudi poslikal vaško znamenje. Kontlerjevi sorodniki imajo iz tega obdobja ohranjenih tudi nekaj njegovih slik: Tihožitje, Panoramo, Štirje otroci, Kristus sejalec. Na Prihovi je zvedel, da so ga 'neznani denuncianti obdolžili', da ima zveze z inozemskimi madžarskimi listi, v katere piše proti koristim državi; na to je Kontler izjavil, da se ne da odvrniti od poti v službi ožje domovine. Po taki obdolžitvi je bil leta 1933 upokojen, toda istega leta je bila upokojitev razveljavljena. »Režim ga je vnovič premestil 'po službeni potrebi', tokrat za šolskega upravitelja v Koprivnik na Kočevskem.«³⁸ Škoda, da Etbin Bojc, ki je pisal o Zgodovini šolstva v kočevskem okraju, ni za šolo v Koprivniku omenjal učiteljev med dvema vojnama, čeprav je zapisal, da je bila leta 1919 v Koprivniku slovenska enorazrednica in zraven še dva nemška razreda, leta 1936 pa je bil nemški razred ukinjen in sta nastala dva slovenska oddelka, leta 1937 pa je bil ukinjen zadnji nemški razred.³⁹

Ko je 2. februarja 1936 v Mariboru na Studencih umrl Anton Hren - Kompoljski⁴⁰, dolgoletni upravitelj deške narodne šole, je postal 1. oktobra 1936 njegov naslednik Julij Kontler, s katerim je že v letih 1923 (1. zvezek) in 1928 (2. zvezek) izdal Narodne pravljice iz Prekmurja. Večjega zadoščenja kot nadomestiti na upraviteljskem mestu Antona Hrena - Kompoljskega si ni mogel želei, saj je to pomenilo njegovo dokončno rehabilitacijo in priznanje. V Mariboru⁴¹ se je ponovno vključil med so-

32 Julij Kontler, Do stvarnega uka v I. razredu osnovne šole. Spisala v madjarščini Quint József in Drózd Gyula. Za naše razmere priredil Evgen J. Antauer. Komisijska zaloga tiskarne sv. Cirila v Mariboru, 1933. Str. 240. Popotnik 55(1933/34), 61–62).

33 Miroslav Kokolj, Bela Horvat, Prekmursko šolstvo, 504.

34 Etbin Bojc, Koprivnik. Zgodovina šolstva v kočevskem okraju. Nova pot 21(1969), 437.

35 Učiteljski zbor deške narodne šole v Studencih pri Mariboru, Naš gospod šolski upravitelj je umrl ... Popotnik 57(1935/36), 179–187. Anton Hren - Kompoljski (12. 1. 1880, Kompolje pri Kočevju – Studenci v Mariboru, 2. 2. 1936) je ob 50. obletnici deške osnovne šole na Studencih, leta 1929, napisal in izdal knjižico Studenci pri Mariboru. SBL I, 343.

36 V Volilnem imeniku Maribor, desni breg, Občina Studenci, volišče I. A – L z dne 24. 2. 1937 je zapisan zadnji pod št. 676, kot šolski upravitelj, ki stanuje v Slomškovi ulici 15 (PAM).

37 Prim. Ernest Vranc. Enciklopedija Slovenije. 14. MD. Ljubljana 2000, 368.

38 D. Julij Kontler, Mali in veliki. Popotnik 59(1937/38), 180.

39 D. Julij Kontler, Mali in veliki, 180.

40 D. Julij Kontler, Mali in veliki, 181.

41 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. Popotnik 60(1938/39), 61.

delavce v Popotnik, saj je že v 59. letniku (1937/38) pisal o reformnem delu na studenški deški šoli in predvsem o reformnem voditelju Ernestu Vrancu (1899–1961)⁴², ki ga je zelo cenil in zagovarjal. »Šestnajst mesecev delujem s tov. Vrancem pod isto streho. V tem času sem imel dovolj priložnosti, da ob uradnih hospitacijah (pa tudi kot dobrodošel gost) opazujem način in uspehe njegovega dela ... Tov. Vranc ni revolucionar (četudi trdno sedi v družbi očetov studenške 'republike'). On je ideal demokrata, on s smotrnim delom in z velikim srcem idealista ustvarja to, kar bi radi ustvarili z nasiljem na zahodu in na vzhodu: novega, od današnjega boljšega človeka! Tov. Vranc ga poskuša ustvariti brez rožljanja z orožjem, brez ječe, brez krvi: s srcem pedagoga, prijatelja vseh, ki prenašajo socialno krivico, z živci flegmatika, ki gre mimo malih ljudi in malih razmer.«⁴³ Kontler skoraj evforično strne bistvo Vrančevega dela: »Vrančev razred je nesporno delovna zajednica. To je skupina mladih ljudi brez šarže. Tudi učitelj ne nosi s seboj maršalske palice. V tej zajednici ima mladina v šoli nepopačeno lastno življenje. Ta deca zna, kaj dela in zakaj dela, ne trapijo je s tujo učenostjo. Ta deca dosega uspehe, toda nikdar od zunaj sugerirane ali prisiljene uspehe. Kar zmorejo ti otroci, to so dosegli z lastnimi silami, rezultati so vedno veren izraz zmogljivosti kolektiva ... Učitelj v tem razredu ne razkazuje daljnih zvezd, v tem razredu je realnost doma. Življenje, ki nas obdaja, ima v to učilnico prosto pot in kar je lepega, plemenitega prišlo skozi na stežaj odprta šolska vrata, se navadno opazi, slabo pa odklanja. Deca ima svobodo v mišljenju in dejanju. Način mišljenja je otroško primitiven, vendar duhovit, način izražanja je otroško krepak in sočen. V tem razredu ni hraniva za hinavstvo, še manj za porast namišljenih veličin. Rast je vedno prirodna in če je ovirana, je ovirana po predpisih..., ki morda delujejo za pridobivanje 'lepo vzgojenih' in 'izobraženih otrok', niso pa preračunani za pridobivanje novega človeka, ki bo prej ali slej moral shoditi na razvalinah sodobne kulture in civilizacije.«⁴⁴ »Tov. Vranc je nesporno eden izmed onih, ki na svoj način vsaj poskušajo dajati inklinacijo za razvoj novega človeka, zato moramo za vedno postaviti njegovo delo in njegove uspehe na vidno mesto in se ne smemo strašiti obsodbe onih, katerim je dano oko, toda ne vidijo.«⁴⁵ V Vrancu vidi glavnega nosilca deške ljudske šole na Studen-

42 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

43 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

44 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

45 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

cih in skoraj evforično končuje: »Deška ljudska šola v Studencih slovi po slovenskem očetu 'strnjenege šolskega dela', studenska deška šola bo slovela tudi v bodoče, tudi takrat, ko ta zunanji okvir (strnjeno šolsko delo) več ne bo po današnje v modi. Slovela bo, ker bo lahko pokazala na trnjevo pot učitelja, ki je hotel in znal klicati ljudi k skupnemu delu za ustvarjanje boljšega in srečnejšega slovenskega otroka!«⁴⁶ Razumljivo je, da je bil Kontler navdušen Sokol. Bil je pa tudi borec proti »narodnemu odpadništvu«.⁴⁷

»Na Studencih v Mariboru je (Kontler) z izredno marljivostjo vodil vzorno šolo, v kateri je uveljavil napredne metodične in pedagoške nazore. Bil je eden najdejavnijših učiteljev Pedagoške centrale v Mariboru, izboren organizator in odličen šolnik ... Baval se je z reformo pisave in tudi izdal litografirano brošuro o tem vprašanju.«⁴⁸

Kontler je bil tudi ves čas naravnano socialno, tako je v letih 1938/39 na osnovni šoli na Studencih začela delovati prva šolska mlečna kuhinja, ko so najrevnejši otroci začeli dobivati za malico skodelico toplega mleka in kos kruha.

Kljub temu, da je Kontler izhajal iz madžarskih korenin, je postajal vse bolj zavzet Slovenec in predvsem nasprotnik Hitlerjevega nacional-socializma. Leta 1939 je zapisal v studensko šolsko Kroniko: »Vsa leta je potekala nacionalna vzgoja. Že odkar je začela s svojim delom slovenska šola, obstaja prikrit boj med slovensko in nemško mislečimi Studenci. Leta 1939 se to močno čuti. Zasedba Češke je povzročila zmanjšanje narodne zavesti, predvsem zaradi velike agitacije nemško mislečih ljudi. Nezadovoljni delavci so pričakovali, da jim bo politična sprememba prinesla delo in kruh. Zato ni čudno, da so se kot prvi znaki pojavili kljukasti križi po plotovih, hišah in vogalih. Risarji so bili otroci naše šole, kar je bilo tekom časa dokazano. Zato je šola okrepila patriotsko vzgojo in križi so polagoma kar sami izginjali. Pod vplivom zrušenja Čehoslovaške in njene priključitve Rajhu je bil ustanovljen Kulturbund, a je bil brez moči. Učenci so nosilce belih dokolenk kar sami kaznovali s polivanjem črnila nanje.«⁴⁹

Kontler je Kroniko končal z besedami, ki jih je zapisal januarja 1941: »Vojna psihoza, huda zima in tuja propaganda pretresajo naše šolsko delo, vendar zdravi temelji šole ne popustijo. Mnogo družin (železni-

46 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

47 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

48 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

49 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

čarskih) so preselili v Srbijo, a njihovi otroci so ostali v Sloveniji. Trpimo, vendar delamo še naprej v korist Jugoslavije.«⁵⁰

Kot drugi Prekmurci, ki so živeli pred okupacijo živeli zunaj Prekmurja, se je Kontler z družino (ženo, štirimi otroki in hišno pomočnico Julijano Horvat) lahko preselil v rodno Prekmurje, ki so ga zasedli najprej Nemci in nato zelo hitro Madžari. Iz Prekmurja je z družino odšel v Baranjo, kjer je poučeval v srbski vasi Bolman. Zaradi protinacistične usmerjenosti je tudi tam postal kmalu sumljiv. Hišo so mu zaznamovali z rumenim križem. S sinovoma so ga Madžari odpeljali v trdnjavo Komarno, od tam pa očeta Julija samega v zloglasno taborišče Flossenburg. Kljub svoji fizični moči je pri delu v kamnolomu obnemogel: umorili so ga v plinski celici 31. decembra 1944.⁵¹

4. PUBLICISTIČNA IN PEDAGOŠKA DEJAVNOST, ŠTEFAN BARBARIČ, LITERARNI ZGODOVINAR, JE ZATRDIL, »DA BI VZGOJITELJSKA IN PUBLICISTIČNA DEJAVNOST JULIJA KONTLERJA ZASLUŽILA OBSEŽNO IN STUDIOZNO OBRAVNAVO«.⁵²

4.1 PUBLICISTIČNA DEJAVNOST

Julij Kontler je bil zelo dejaven na strokovno pedagoškem in publicističnem področju.

4.1.1 Zbiratelj prekmurskih pravlji in pripovedk

Kontler se je lotil zbiranja prekmurskih pravlji. Zapise so mu v šolo prinašali otroci, ki so jih zapisovali doma pri dedkih in babicah. Četudi ne gre vedno za izvirne prekmurske pravljice in pripovedke, kljub temu izražajo takratno prekmursko vzdušje in miselnost. V sodelovanju z Antonom Hrenom (Kompoljskim) je izdal dva zvezka Narodnih pravlji iz Prekmurja (1923, 1928), ki so izhajale tudi v češkem prevodu v mladinskem listu Anđel Strážny.⁵³

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Miroslav Kokolj, Bela Horvat, Prekmursko šolstvo, 504. Miroslav Ravbar, n. d., 78.

⁵² Štefan Barbarič, *Spomin na Julija Kontlerja*, v: Stopinje 1974, 56.

⁵³ Franc Kuzmič, *Vsestranska dejavnost Julija Kontlerja*, v: Stopinje 2008, 70–71: 1. Kontler (Julij), Kompoljski (Hren Anton), *Narodne pravljice iz Prekmurja*. 1. zv. V Mariboru 1923. Založil Učiteljski dom v Mariboru. 123. str. 2. Kontler (Julij), Kompoljski (Hren Anton): *Narodne pravljice iz Prekmurja*. 2. zv. Ilustriral I. Vokač. V Mariboru 1928. Založil Učiteljski dom v Mariboru, 123 str.

4.1.2 Prevajalec v madžarščino in sodelavec pri madžarskem tedniku Népujság

Kontler je kot odličen poznavalec madžarščine iz slovenščine prevedel v madžarščino povest Matije Malešiča, ki je izhajala v Népujságu leta 1927, in Skodelico kave Ivana Cankarja. Kleklov tednik Népujság je izhajal v letih 1926–1929 za potrebe Madžarov, živečih v Prekmurju. Prevajal pa je tudi iz madžarščine v slovenščino.⁵⁴

4.1.3 Sodelavec časnikov

Dopisoval je v nekaj časnikov. Politično polemične dopise in spise o krajevnih razmerah je objavljaval v Kleklovih Novinah (Črensovci)⁵⁵, tudi s psevdonimom Peter Domačin in Kovačeva Julika. V Novinah se je zavzemal za rodno Prekmurje, proti brezbriznemu uradništvu, ki je hotelo zadeve reševati zgolj administrativno. Nasprotniki so mu očitali komunistično preteklost, konservativizem in madžaronstvo in Kontler jim je polemično odgovarjal. To je botrovalo, da je njegovim nasprotnikom uspelo, da so ga premestili iz Prekmurja.

Pisal je še v Prekmurski glasnik⁵⁶, Zvonček⁵⁷, Narodni dnevnik⁵⁸, Koledar Družbe Sv. Cirila in Metoda⁵⁹, Kalendar Srca Jezušovoga⁶⁰, Mladi Prekmurec, Učiteljski tovariš, Roditeljski list itn.⁶¹

54 Suženj Teofil. Iz ogrščine prevedel D. J. Kontler. Naš rod (Ljubljana) 13 (1941/42), 74.

55 1. Jezero pri Hotizi. *Novine* 10(1923) 46 (18. XI.), 3–4 (Pripovedka).

2. Zakaj ne da Múra več zlata. *Novine* 10(1923) 50 (16. XII.), 3.

3. Domačini vkúp. *Novine* 11(1924) 52 (28. XII.), 1. (psevd. Peter Domačin).

4. Kaj ne vidijo? *Novine* 11(1924) 28 (13. VII.), 1–2.

5. Kotnjekov Janoš. *Novine* 11(1924) 44 (2. XI.), 3–4; 45 816. XI.) 3. (psevd. Peter Domačin).

6. Nikelko reči tištim, šteri ešče ne vidijo. *Novine* 11(1924) 50 (14. XII.), 1.

7. Izjava. *Novine* 13(1926) 45 (7. XI.), 3.

8. Zgubili so bitko. *Novine* 13(1926) 42 (17. X.), 1–2.

9. Kak se prosi odpis dače? *Novine* 14 (1927) 43 (23. X.), 2.

10. Gospod Gorišek napada. *Novine* 15(1928) 23 (3. VI.) 1; 24 (10. VI.), 1. – psevd. Peter Domačin.

11. Rádio. *Novine* 16 (1929) 9 (3. III.), 1. (Proza)

12. Izjava. *Novine* 17 (1930) 29 (20. VII.), 2; in 3. VIII., 2–3.

13. Pisma iz soseščine. *Novine* 17 (1930) 32 (10. VIII.), 3. (Proza)

14. Božično pismo našim kmetom. *Novine* 20 (1933) 52 (24. XII.) 2.

15. Kaj se godi v Ameriki. *Novine* 20 (1933) 38 (17. IX.), 3–4.

16. Kapelica na suhi skali. *Novine* 20 (1933) 52 (24. XII.), 2–4.

17. Kmet. Ne bodi zaspan! *Novine* 20 (1933) 38 (17. IX.), 4–5.

18. Lübi svojega bližnjega! *Novine* 20 (1933) 42 (15. XI.), 1.

19. Ne! Ne! Nikdar! *Novine* 20 (1933) 37 (10. IX.), 3–4 (polemika – beltinsko veleposestvo!).

20. Občinske volitve. *Novine* 20 (1933) 40 (1. X.).

21. Takšni smo. *Novine* 20 (1933) 49 (3. XII.), 2–3.

56 Naše šolstvo. *Prekmurski glasnik* (Murska Sobota) 26. XII. 1920, št. 22, str. 1 (psevd. Peter Domačin).

57 Do Dolnje Lendave. (Potopis s slikami). *Zvonček*. (Ljubljana 24 (1923), 129.

58 Gimnazija ali meščanska šola? *Narodni dnevnik* (Ljubljana) 1(1924) 118 (20. V.), 3.

59 V Beltince. *Koledar Družbe Sv. Cirila in Metoda* (Ljubljana) 1924, 81.

60 1. Törki v Lendavi. *Kalendar Srca Jezušovoga*, 1925, 47–49. (Narodna).

2. Naše šole. *Kalendar Srca Jezušovoga* 1927, 48–49. (Zgodba).

3. Prekmurci. *Kalendar Srca Jezušovoga* 1929, 23–33. (Zgodba).

4. Pisani kamenčki. *Kalendar Srca Jezušovoga* 1931, 67–71. (Povest).

5. Samo za siromake. *Kalendar Srca Jezušovoga* 1935, 29–33. (Esej).

61 Franc Kuzmič, Vsestranska dejavnost Julija Kontlerja. *Stopinje* 2008, 70.

Ob članku Spomin na Julija Kontlerja, ki ga je napisal v Stopinje Štefan Barbarič, je bila objavljena Kontlerjeva »narodna pravljica« Gizdalinka⁶².

4.2 PEDAGOŠKA DEJAVNOST

Večplastna je bila Kontlerjeva pedagoška dejavnost. Kot praktik je eksperimentiral v razredu in tudi povsod uspešno vodil šolo. Svoja izvirna pedagoška spoznanja in ocene knjig ali pedagoških poizkusov je objavljala v pedagoškem glasilu Popotnik⁶³ in bi zaslužil, da bi bil posebej predstavljen. Navedimo nekaj naslovov: Fonomimika (1925), O lepopisju (1925), Idealna »prva čitanka« (1929/30), Individualna pisava (1930/31), Kako naj bi pričeli (1930/31), K Fleretovemu abecedniku (1930/31) idr. Dodati moram tudi, da so številni članki opremljeni z zelo dobrimi Kontlerjevimi risbami.

Njegovi učenci mariborske osnovne deške šole na Studencih, s katerimi sem govoril, se ga spominjajo kot zelo spoštovanega in cenjenega učitelja, kot nadučitelja in ravnatelja.

Svoje spomine na učitelja in turniškega upravitelja Julija Kontlerja je zapisal dr. Štefan Barbarič (Turnišče 1920 – Ljubljana 1988), ki mu je bil Kontler učitelj v drugem razredu osnovne šole v letih 1927–1928 v Tur-

62 Julij Kontler, Gizdalinka. *Stopinje* 1974, 58.

63 1. Fonomimika. *Popotnik* (Ljubljana) 1925, 5/6, 110–116.

2. O lepopisju. *Popotnik* (Ljubljana) 1925, 9/10, 188–195.

3. Idealna »Prva čitanka«. *Popotnik* (Ljubljana) 1929/30, 5/8, 170–172.

4. Beležke. *Popotnik* (Ljubljana) 1930/31, 8, 228–232.

5. Pharus, katolische Monatsschrift für Orientierung in der gesamten Pädagogik. *Popotnik* (Ljubljana) 1930/31, 5, 160. (Podpis J. K.).

6. »Enajsta šola« k Fleretovemu abecedniku. *Popotnik* (Ljubljana) 1930/31, 7, 210–218.

7. Individualna pisava. *Popotnik* (Ljubljana) 1930/31, 1, 9–14.

8. Kako naj bi pričeli? *Popotnik* (Ljubljana) 1930/31, 4, 42–44.

9. Nekaj izvirnih vrstic o risalnem pouku. *Popotnik* (Ljubljana) 1932/33, 1, 23–26.

10. »Kmet steber države«. *Popotnik* (Ljubljana) 1932/33, 3, 81–87.

11. Sreše šolske razstave. *Popotnik* (Ljubljana) 1933/34, 2, 47–52.

12. »Naš vsakdanji kruh«. *Popotnik* (Ljubljana) 1933/34, 1, 18–27.

13. Trije primeri za računski pouk v podeželski višji narodni šoli. *Popotnik* (Ljubljana) 1933/34, 10, 308–312.

14. »Vrabc in konj«. *Popotnik* (Ljubljana) 1933/34, 2, 61–62.

15. Testi v službi podrobnega šolskega dela. *Popotnik* (Ljubljana) 1937/38, 9/10, 208–216.

16. Mali in veliki. *Popotnik* (Ljubljana) 1937/38, 7/8, 179–181.

17. Ne »Tednik« nego »Delovnik«. *Popotnik* (Ljubljana) 1938/39, 5/6, 150–156.

18. Primer na miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* (Ljubljana) 1938/39, 1/2, 60–63.

19. Enorazrednica na Ogrskem. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 3/4, 108.

20. Tam v mestih, predmestjih in večjih naseljih. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 5/6, 113/115.

21. »Krompir v naši banovini«. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 1/2, 42–49.

22. Verska šola na Ogrskem. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 7/8, 203–204.

23. V šoli bodočnosti. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 9/10, 231–238.

24. Kako so organizirane šole v USA. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 3/4, 107–108.

25. »Prišla bo pomlad«. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 7/8, 189–191.

26. Vtisi, poskusi in izsledki. Izpovedi učiteljev neoficialnih poskusnih razredov. *Popotnik* (Ljubljana) 1939/40, 5/6, 129–141. (Sodeloval tudi Julij Kontler).

27. »Lutorjeva nova pisava«. *Popotnik* (Ljubljana) 1940/41, 1/2, 55 (ocena)

nišču. Barbarič kot tajnik Slovenske matice (1972–1980) izraža osebne občutke in spoštovanje svojega učitelja in ravnatelja in daje priznanje delu, »ki je na mnoge nas pri našem zgodnjem duhovnem oblikovanju odločilno vplivalo«. ⁶⁴

»Prava lastnost učitelja in vzgojitelja je, uvajati mladino v razpoznavanje vrednot, k samostojnosti in k odgovornosti. Na prvem mestu velja omeniti narodno vzgojo, kar je bilo v prvem desetletju po priključitvi matici Sloveniji še posebno pomembno. Kontler je napisal in uprizarjal večidel na šolskem dvorišču igrokaze, ki so npr. oživljali zgodbe o starih Slovanih, oživljali Kocljevo dobo ipd. Navajal nas je na branje in ilustriral šolski list, v katerega je sprejemal boljše sestavke in spise učencev. Ta list se je imenoval Zvezdica. Za mene in še za najbrž koga drugega velja, da se je takrat v nas porodila želja po pisanju.

Julij Kontler s prijatelji

64 Štefan Barbarič, n. d., 57.

Brez pomišljanja je sprejel skupnoslovenski knjižni jezik za kulturno posredovalno sredstvo. Kakor lahko beremo v Prekmurskem glasniku leta 1921, je zgodaj spoznal, da narečje potrebam sodobne komunikacije ne zadošča in da je sodobna izobraženost dostopna samo z obvladovanjem knjižnega jezika.

Drugo, kar mi je spomin ohranil: Kontler nas je navajal na red, ki je prvo znamenje civilizacije in kulturnosti. Morda se bo zdelo čudno, da sem na marsikaj pozabil, medtem ko se spomnim pobiranja smeti med odmorom. Upravitelj je postrojil učence vseh šestih razredov ob zidu sosednih hlevov, vrsta se je zganila ter je korakoma – počistila dvorišče. Ko videvam v ljubljanskih parkih in po ulicah mlade in stare, ki brez najmanjšega pomisleka mečejo stran listke ali kaj drugega, se pogosto spomnim našega upravitelja (poslal bi jih k njemu v šolo).⁶⁵

Tudi v Mariboru se ga nekdani učenci studenške deške šole spominjajo kot uglednega nadučitelja in ravnatelja. Zdi se, da je svojo pedagoško večino prenesel tudi na svojo ženo, ki je poučevala prvi razred osnovne šole, njen način pa so si učenke na Studencih zelo zapomnile.

5. JULIJ KONTLER SAM O SEBI KOT UČITELJU

Urednik Popotnika, časopisa za sodobno pedagogiko, je povprašal inovativne učitelje, med njimi tudi Julija Kontlerja, o vtisih, poskusih in izsledkih v takratni osnovni šoli. Kontlerja bomo kot človeka in učitelja najboljše spoznali, če objavimo njegovo »izpoved«, saj v njej najgloblje izraža odnos do svojega učiteljskega poklica in svoj pedagoški eros.

»Težko nalogo mi je naložil tovariš urednik, ko je želel, da bi podal neko javno izpoved kot eden od pedagoških delavcev, kakršnih imamo širom lepe domovine več kot dovolj. Vendar mu odgovarjam, kajti do te izpovedi ima pravico slovenski učiteljski stan, ki mi je dal v okviru svoje organizacije dovolj prilik tako za zbiranje pobud kakor tudi poslušalcev, ki so tovariško dobrohotno prenašali ustna in pismena poročila.

Če odkrito pogledam na svoje že tridesetletno pedagoško delo, bi lahko ugotovil eno vedno in vsem vidno karakteristiko: nemirno iskanje, stalno stremljenje po nečem boljšem, popolnejšem. Imel sem ure, včasih tudi dni v šolski praksi, ko sem bil eno telo, eno srce in ena duša

⁶⁵ Štefan Barbarič, n. d., 57.

z vsemi malčki, ki so mi bili zaupani v vzgojo in pouk. Toda takih srečnih trenutkov je bilo bore malo, in takih srečnih trenutkov sem si želel veliko, zelo veliko ... Evo, to je najgloblji izvor mojega nemirnega iskanja, ki me je spremljalo od moje prve nastavitve do danes.

Še kot mlad začetnik sem imel priliko videti na nekem socialno-pedagoškem tečaju v Budimpešti nastope praktikov umetnikov (1914. leta!). Ti so me prepričali. Da je tako podrobno šolsko delo, o katerem tudi sam sanjam in sem kmalu tudi spoznal poti do take umetnosti: v pridni, vestni pripravi na podrobno šolsko delo, zlasti pa v nadaljnji izobrazbi. Obvladal sem poleg madžarščine deloma srbohrvaščino, domače slovensko narečje in nekaj nemščine. Vse to je bilo odločno premalo. Boga te zakladnice tuje pedagoške literature so bile zame zaradi neznanja jezikov za vekomaj nedosegljiva tuja last.

Manjkala mi je tudi trdna splošna izobrazba. Učiteljišče nam je dajalo preskromno popotnico na dolgo življenjsko pot. In potem – revščina, ki je nas mlade, delavoljne in delaželjne ljudi priklenila k trdnemu zidu večne pasivnosti. Vedno sem čutil in danes imam dokaze za to v svojem zavoženem življenju, da ozke in malenkostne podeželske razmere niso ugodno okolje za razvijanje orlovskih kril. Za kulturno delo dozorevaš v kulturnem okolju. Greši družba, ko pošilja sposobne mlade učitelje na deželo, preden bi dozoreli v sposobne pedagoške osebnosti.

Uspehi, vprašaj tovariš urednik? Imam jih: v svoji večni mladosti. Tudi danes sem globoko ganjen, ko prestopim prag učilnice, kakor pred tridesetimi leti in sem neizmerno hvaležen vsem, ki me puste, da delam na svoj način. Ta 'svoj način' sem že karakteriziral v uvodu⁶⁶, to je večno iskanje, hrepenenje po boljšem, popolnejšem.

Ali sem se boril s kakšnimi ovirami? Da. Vedno. Preskromna splošna in strokovna izobrazba, zlasti pa slabost v jezikih, so bile stalne ovire, ki mi niso dovoljevale prostega poleta. Zanimivo: ljudje me nikdar niso ovirali, še več, bili so mi vedno naklonjeni, tako v prejšnji kakor v jugoslovanski dobi. V tem oziru ni bil izjema niti oni revež kmetič, ki je moral prenašati zaradi mojih novotarij prej neobičajna bremena.

O živih prijateljih sicer težko govorim, vendar sem le pošten in odkrit, če povem, da je imelo name vedno velik vpliv delo tov. Vranca. Bilo je morda pred dvanajstimi leti, ko sem ga prvič spoznal na 'terenu', v njegovem takratnem poskusnem razredu na Studencih. Do-

66 Julij Kontler, Tam v mestih, predmestjih in večjih naseljih ... *Popotnik* 61 (1939/40), 113–115.

poldanska hospitacija v njegovem razredu me je opozorila na vlogo modernega učitelja. Ta vloga obstaja v tem, da pomagaš, da režiraš skupno delo, si skrben vrtnar, toda veruješ v tvorne sile otroka in mu pustiš samosvojo pot. Lastne izkušnje so mi pokazale, da Vrančeva pot ni edina, ne, da jih je več, in da je vendar vsaka taka pot nujno določena po učiteljevi osebnosti.

Kaj sem iskal v splošnem, je že omenjeno. Rad pa priznavam, da so me zanimali tudi problemi podrobnega šolskega dela. Zanimala me je metodika risarskega pouka, metoda dela v elementarnem razredu, poznavanje prirode kot predmetno področje, teorija učnega načrta, snov in metoda računskega, zemljepisnega in v zadnjem času: snov in metoda zgodovinskega pouka v ljudski šoli.

Vse to je samo na videz veliko. Močne osebnosti v srečnem okolju zmorejo tudi več. Kaj mislim o svojem poskusnem delu? Udeleževal se je morda simpatičen diletant, toda samo diletant.

O vrlinah našega današnjega šolstva bi ne upal govoriti, ker jih ni veliko. Jugoslavija ni namreč nadaljevanje predvojne Avstrije in vendar smo na šolskem področju v marsikaterem oziru nadaljevali to, kar je bilo zavoženo že v rajnki Avstriji. Vzgajamo mladi učiteljski naraščaj – idealiste, in jih pošiljamo na deželo zmrzovat. V mestih imamo marsikje srečne ljudi, ki so dosegli zaželen pristan ..., nimamo pa veliko takih, ki bi kaj dajali kulturnim pionirjem v zaledju ... Služba v mestih je plačilo in odmor, morala pa bi biti požrtvovalno izgorevanje za skupnost.

Rad bi opozoril še na neko usodno napako: naši tovariši le preveč pričakujejo od vzornih učnih načrtov. V dobrih učnih načrtih vidijo začetek in konec pedagoške modrosti, dejansko pa je dober učni načrt samo kos papirja, če ni izraz koncentriranja tvornih sil, ki se morajo potrošiti na terenu.

Bodoči načrt?

Rad bi nabral v predmestju in v mestu veliko bogastvo: dosti teoretičnega in praktičnega znanja in vse to z radodarno roko razdelil tam, od koder me je povedla življenjska pot: v Slovenski krajini.⁶⁷

Kakšne narodnosti je bil Julij Kontler, sem povprašal še edinega živečega sina Ladislava, ki živi v Zagrebu. Vprašal sem ga, ali je bil oče Madžar, Nemec, Hrvat ali Jud? Odgovoril je, da bi lahko bil vse to, in dodal, da so mu v Nemčiji povedali, da je Kontler avstrijski priimek, če-

67 Julij D. Kontler, Primer za miselno pripravo na strnjeno šolsko delo. *Popotnik* 60(1938/39), 61.

prav se oče v nobenem primeru ni imel za Madžara, imel se je za Slovenca, vsaj kolikor se on spominja pogovora o tem. Sicer pa po očetu izhajamo iz okolice Lendave, tj. iz madžarske Zalske županije. Predstavitelj knjige Madžarska zgodovina na spletnih straneh, ki jo je napisal Laszlo Kontler, Julijev vnuk, prav tako omenja, da je avtor po očetu slovenskega porekla. Laszlo Kontler pa žal ne razume slovenščine, zdi se, da lahko rečemo, da kri ni voda.

6. ZAPISI O JULIJU KONTLERJU

O Juliju Kontlerju kot osebi, o njegovem poljudno znanstvenem in pedagoškem delu je nekaj zapisov, četudi je umrl dokaj mlad.

Ob izidu Narodnih pravljič iz Prekmurja, 1. zv., V Mariboru 1923, je izšlo več ocen: dr. I. P(regelj). je napisal oceno v Domu in svetu (1924, 48); J. Glaser v Časopisu za zgodovino in narodopisje (1924, 121–122), J. Polivska v reviji Slavia IV (1925/25, 177–180), ocena pa je izšla tudi v Popotniku (1924, 3/4, 107).

Ob izidu Narodnih pravljič iz Prekmurja, 2. zv., je izšla ocena v Popotniku (1929/30, 1/2, 60) in v Časopisu za zgodovino in narodopisje (1929, 211–213), ki jo je napisal Janko Glaser.

Narodni dnevnik v Ljubljani (1/1924/, 234, 16. X., 2) je v zapisu Naše Prekmurje pisal zoper politične napade na šolskega nadzornika Kontlerja.

Popotnik iz Ljubljane je pisal o Kontlerju že leta 1930 (1930/31, 9/10, 297–298), Še ena beležka kot odgovor na Beležke J. Kontlerja, in leta 1930 (1930/31, 6, 167–171) v članku »Kako naj bi pričeli« ali pisanje ali čitanje?

Slovenec v Ljubljani je pisal dvakrat o Kontlerju. Prvič leta 1927 (6. I., 6) pod naslovom Kontlerjeva igra (Silvestrov večer v Turnišču) in drugič leta 1930 (29. XI., 6) Prekmurske pravljičice v češčini, ko so Kontlerjeve pravljičice začele izhajati v mladinskem listu Anđel Stražny v Brnu.

Kalendar Srca Jezušovega (1933, 67) je pisal o Kontlerju pod naslovom Naši dušni delavci.

Mariborski Večernik je leta 1940 (29. VIII., 4) pisal o Kontlerju v članku O pouku v elementarnem razredu kot o zanimivem predavanju mariborskega pedagoga v Ljubljani.

Po smrti so o Kontlerju še pisali:

Miroslav Ravbar, Svobodi do smrti je služil vaš glas ... V spomin prosvetnim delavcem, ki so žrtvovali življenje v NOV. Ob deseti obletnici osvoboditve, Ljubljana 1955, 77–78.

Štefan Barbarič: Spomin na Julija Kontlerja. Stopinje 1974, 56–58.

Miroslav Kokolj, Bela Horvat: Prekmursko šolstvo. Murska Sobota, Pomurska založba 1977, 447. 503–505.

Franc Kuzmič: Vsestranska dejavnost Julija Kontlerja. Stopinje 2008, 69–73.

SKLEP

Julij Kontler je bil vsestransko delaven učitelj v času med svetovnjima vojnama. Njegova življenjska pot je bila zelo dinamična. Madžarski fevdalni sistem ga je moral zelo motiti, da se je po prvi svetovni vojni odločil za komunistični boljševizem, kar mu je po neuspehu revolucije onemogočilo nadaljnje življenje na Madžarskem. Zato se je umaknil v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, kamor je bila priključena tudi njegova rojstna Lendava. V politično polemičnih spisih se je zavzemal za rodno Prekmurje in se boril proti vsem, ki so imeli brezdušen odnos do tamkajšnjih ljudi, ali pa so hoteli uradniško in brez posluha urediti prekmurske razmere. Najprej so mu očitali komunistično preteklost, nato pa ga dolžili konservativnosti in madžaronstva. Politični nasprotniki so dosegli, da so ga »po službeni dolžnosti« premestili iz Prekmurja. V sebi je nosil socialni čut in željo po novem in boljšem svetu, kar je kot učitelj poskušal udejanjati z vzgojo in poučevanjem. Julijana Horvat, hišna pomočnica v Kontlerjevi družini, se je zaradi socialnega čuta počutila zelo dobro, saj je bila sprejeta kot enakovredna članica družine. Kontler je svoja socialna in pedagoška prepričanja udejanjal v šoli in družbi, obenem pa je tudi o njih pisal. Zato je razumljivo, da je imel navdušene posnemovalce in prijatelje, pa tudi nasprotnike, ki so dosegli, da je večkrat moral zamenjati kraj poučevanja. S prevzemom upraviteljske službe na deški narodni šoli v Mariboru na Studencih je našel izjemno primeren kraj za udejanjanje svojih načrtov, ki pa jih je žal druga svetovna vojna uničila. Bil je eden najbolj delavnih učiteljev Pedagoške centrale v Mariboru. Takoj po okupaciji se je z družino preselil v Baranjo na Madžarskem, kjer je poučeval v srbski vasi Bolman.

Kot protinacista so ga Madžari zaprli v trdnjavo Komarno, od tam pa prepeljali v taborišče Flossenburg, kjer je končal v plinski celici. Tako se mu ni izpolnila želja, da bi svoja spoznanja, nabrana v predmestju in mestu, delil v Slovenski krajini. Ohranjene Kontlerjeve slike pričajo, da je bil tudi slikarsko nadarjen.

VINKO ŠKAFAR

JULIJ KONTLER, HEAD TEACHER

Julij Kontler was a versatile teacher in the period between both World Wars. His life was very dynamic. The Hungarian feudal system disturbed him so much that after World War I he became a supporter of communist bolshevism. After the failure of the revolution this fact prevented him to continue to live in Hungary. He moved to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, part of which was also his birthplace Lendava. In polemical political writings he stood for his native Prekmurje and fought against everyone who had a soulless relation to the people of Prekmurje or wanted to bureaucratically and insensitively tackle the conditions in this region. At first he was reproached with his communist past, than he was accused of conservatism and Hungarianism. His political enemies achieved his »ex officio« transfer from Prekmurje. He had a strong social sense and a wish for a new and better world, which he tried to transmit trough education and teaching. Julijana Horvat, a house maid of Kontler's family, was overwhelmed by this social sense, as she was accepted as an equal member of the family. Kontler declared his social and pedagogical beliefs at school and in society, and also wrote about them. It is thus understandable that he had ardent followers and friends, but also enemies, who achieved that he was transferred to different schools several times. By taking the head teacher position at the Maribor national school in Studenci, he found an appropriate place for implementing his plans, which were unfortunately destroyed by World War II. He was one of the most diligent teachers at the Pedagogical School in Maribor. Immediately after the occupation he and his family moved to Baranja in Hungary, where he taught in the Serbian village Bolman. Being an anti-Nazi, Hungarians imprisoned him in the Komarno fortress, from where he was transferred to the concentration camp Flossenburg, where he died in a gas chamber. He could therefore not fulfil his wish to share his knowledge in the region Slovenska Krajina. His paintings confirm that he was also a talented artist.

GORAZD BENCE

IKONOGRAFSKA REKONSTRUKCIJA FRAGMENTARNO OHRANJENEGA PRIZORA MARIJINE SMRTI IN POGREBA SLIKARJA JANEZA AQUILE IZ STARE ŽUPNIJSKE CERKVE V TURNIŠČU

UVOD

Stara župnijska cerkev Marijinega vnebovzvetja v Turnišču je tako umetnostnozgodovinski stroki kot širši javnosti dobro znani spomenik gotskega stenskega slikarstva. Njegovo navezanost na srednjeevropski kulturni prostor potrjujejo zadnje monografske publikacije in objavljeni članki.¹ Pri tem so posebno zanimivi docela prezrti izsledki zadnjih večjih konservatorsko-restavratorskih del, ki so v turniški cerkvi potekala v sedemdesetih letih 20. stoletja pod vodstvom Ivana Bogovčiča.² Zaradi izbrane tematike se bomo omejili le na del, ki govori o ostankih »prizora ob osrednji konzoli na južni strani prezbiterija«.³ Gre za t. i. sneti *fragment s svetniškimi glavami in fragment z arhitekturnim členom*, ki sta shranjena v depojih Restavratorskega centra v Ljubljani in ju smiselno povezujemo z in situ ohranjenim prizorom *Pokopa*. Sneti fragmenti so sicer stroki formalno znani,⁴ vendar do zdaj zaradi premajhne pričevalnosti niso bili deležni povezave z vsebinskim konceptom poslikave turniškega prezbiterija. Njihovo avtorstvo se pripisuje slikarju Janezu Aquili, ki je poslikavo prezbiterija končal leta 1383.

1 Pričujoči članek je nastal v sklopu seminarja pri izr. prof. dr. Marjeti Ciglencečki na Oddelku za likovno umetnost Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru. Za posredovanje informacij in konzultiranje pri članku dolgujem zahvalo mag. Ivanu Bogovčiču in dr. Janezu Balažicu, ki sta sicer veliko pripomogla k ponovni valorizaciji snetih fragmentov.

Marijan ZADNIKAR, Janez BALAŽIC, *Turnišče. Zgodovinska in umetnostna podoba farne cerkve*, Murska Sobota 1994 (Zbirka Panonika); Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Štajerska in Prekmurje*, IV, Ljubljana 2004, pp. 18–19, 229–236; Anabelle KRIŽNAR, Tehnična izvedba nekaterih srednjeveških stenskih poslikav v severovzhodni Sloveniji, *Zbornik soboškega muzeja*, 8, Murska Sobota 2005, pp. 247–261; Janez BALAŽIC, Sakralni spomeniki v Prekmurju, *Škofija Murska Sobota* 2006. *Zgodovinski oris krščanstva v Pomurju*, Murska Sobota 2006, pp. 155–163, passim.

2 Ivan BOGOVČIČ, *Turnišče. Varstvo spomenikov*, XXII, Ljubljana 1981, pp. 319–320. O tem podrobno v poročilih za leto 1974, 1975, 1976, 1977 in 1979, ki jih hrani INDOK center Ministrstva za kulturo RS v Ljubljani (INDOK center); dvojniki pa se hranijo tudi v dokumentaciji pristojnega Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije OE Maribor (dosje 550/1). Mag. Ivan Bogovčič je o tem javno govoril tudi na okrogli mizi *Kaj s kulturno dediščino?* v organizaciji Mežnarskega ceja v Turnišču, 17. junija 2005.

3 BOGOVČIČ 1981 (n. 2), p. 320.

4 HÖFLER 2004 (n. 1), p. 236 (literatura); Anabelle KRIŽNAR, *Slog in tehnika srednjeveškega stenskega slikarstva na Slovenskem*, Ljubljana 2006, p. 260.

Na podlagi rekonstrukcije prizora poslikave in iz nje izhajajoče ikonografske povezave ohranjenih fragmentov bomo poskušali določiti njihovo pomensko vpetost. Že zdaj bi jo lahko iskali v sklepnih prizorih iz cikla *Marijinega in Kristusovega življenja*, ki imenitno dopolnjuje slikarjev program poslikave prezbiterja v viziji *Nebeškega Jeruzalema*. Zaradi slavnega patrocinija cerkve, ki je že tedaj presegal pražupnijske okvirje, je takšen razplet vsekakor pričakovan.

FRAGMENTARNO OHRANJENI PRIZOR STENSKE POSLIKAVE V OBMOČJU SREDNJE KONZOLE NA JUŽNI STENI TURNIŠKEGA PREZBITERIJA

Delovanje slikarja Janeza Aquile (*Johannes Aquila*) iz Radgone je od zadnje četrtine 14. stoletja pa do njegovega izteka pomembno zaznamovalo kulturni prostor na takratni avstro-ogrski meji. Njegovemu slikarskemu opusu lahko sledimo po do danes evidentiranih spomenikih: madžarski Velemér (1377/1378), Turnišče, avstrijska Radgona (ok. 1390), Martjanci (1392 do ok. 1400) in Fürstenfeld na avstrijskem Štajerskem (ok. 1400). Glede njegove slogovne usmeritve povejmo le toliko, da je zastopnik drugega praškega sloga poznih petdesetih in zgodnjih šestdesetih let 14. stoletja pred mojstrom Teodorikom, ki se najverjetneje naslanja na rokopisno slikarstvo. Pri slikarskih delih mu pomaga obsežna delavnica, posebno v Martjancih pride do svoje veljave mlajši sodelavec, katerega formalne spodbude že temeljijo v novih elementih Třebonskega mojstra.⁵

Poslikave turniške Marijine cerkve se je Aquila s svojo delavnico lotil kmalu po dokončanju gotizacije leta 1380⁶ – prvotno majhno romanško cerkvico so spremenili v prezbitrij, ki so ga prek šilastega slavaloka povezali z mnogo večjo ladjo, ob severni steni prezbiterja pa so dogradili zakristijo in gotski zvonik. Naročnik poslikave je bil dolnjo-lendavski plemič Ladislav I. iz rodbine Hohhold-Bánffy. V cerkvi ohranjeni dokumentarni napisi nam sporočajo, da je bila poslikava prezbiterja končana leta 1383, poslikava mnogo obsežnejše ladje pa leta 1389.⁷ Poslikava je v tehniki slikanja na sveži omet (a fresco).⁸

5 Janez BALAŽIC, Janez Aquila, *Gotika v Sloveniji*, Narodna galerija, Ljubljana 1995, razst. kat., pp. 231–233. Za podrobno analizo Akvilovega opusa glej: Janez HÖFLER, Janez BALAŽIC, *Johannes Aquila*, Murska Sobota 1992 (Zbirka Panonika).

6 ZADNIKAR, BALAŽIC 1994 (n. 1), p. 48.

7 HÖFLER, BALAŽIC 1992 (n. 5), p. 32.

8 KRIŽNAR 2005 (n. 1), pp. 254–257.

Ikonografski program poslikave prezbiterja razkriva Aquilovo teženje k upodobitvi vizije t. i. *Nebeškega Jeruzalema*.⁹ Središčni prizor takšne upodobitve v kaloti apsida zavzema *Kralj v slavi*, naslikan v mandorli, ki jo držijo angeli. K temu sodi poslikava križnorebrastega oboka – na njegovem vzhodnem delu so upodobljeni *simboli evanangelistov*, na zahodnem pa *angeli z instrumenti*. Površina obočnih podločij je namenjena prizorom iz *Marijinega in Kristusovega življenja*. Tako na severni steni sledimo *Marijinemu oznanjenju*, *Kristusovemu rojstvu* in *Poklonu Svetih treh kraljev*, vsebina vzhodnega podločja na južni steni ni razberljiva, sosednje podločje pa predstavlja fragmentarno ohranjeni prizor *Kristusove predstavitve v templju*. Osrednji pas poslikave na severni steni tvorijo celopostavni liki *apostolov*. Tej plasti pripadajoča poslikava na južni steni se je zaradi recentnih prezidav ohranila le fragmentarno.¹⁰ Na vzhodnem delu južne stene tako zasledimo le skromen, prostorsko zelo učinkovit fragment naslikane arhitekture nad vzhodno sedilijo. Na zahodnem delu južne stene nad ogelno konzolo je le stežka prepoznavna stranica lesenega prestola, tik pod njo pa fragmentarni prizor *Pokopa* (sl. 3).¹¹ Tu v desnem delu prizora sledimo skupini angelov, ki se mudijo ob odprtem sarkofagu, v zgornjem levem delu pa še delno prepoznamo do pasu izrisano figuro sivobradega starčka s svetniško avreolo, ki se z obema rokama oklepa bremena na ramenih, pri tem mu pomaga angel. Celotni prizor je postavljen v kamnito pokrajino. Prav k temu delu poslikave moramo prišteti snete fragmente iz območja srednje konzole, o katerih poroča Ivan Bogovčič¹² in so izrednega pomena za vsebinsko analizo tu upodobljenega prizora. O tem bo več govora pozneje.

Odkrivanju in preučevanju stenskih poslikav v turniški cerkvi je bilo namenjeno nekaj pozornosti že pred prvo svetovno vojno, po letu 1920 pa se z njimi v glavnem ukvarja France Stelè.¹³ Stelè kot prvi poimenuje ohranjene fragmente poslikave na zahodnem delu južne stene prezbiterja, datira jih z *apostolom* sočasno poslikavo, in to v času, ko so bili fragmenti še na prvotni lokaciji. Tistega ob srednji konzoli poime-

9 ZADNIKAR, BALAŽIČ 1994 (n. 1), p. 48. Janez Balažič poudarja navezavo na *Apokalipso* (Raz 21, 10–27) in različne liturgične spise srednjeveških mislecev. Prav tako ugotavlja, da gre pri poslikavi turniškega prezbiterja za prvi tovrstni poskus omenjeni shemi prilagojene razporeditve prizorov na Slovenskem. Za podrobnejšo ikonografsko analizo prizorov v prezbiteriju glej: ZADNIKAR, BALAŽIČ 1994 (n. 1), p. 47–59.

10 Gorazd BENCE, Mi zidamo Bogi na čast. Katalog razstave, Jožef Sakovič – graditelj in buditelj. Ob devetdesetletnici nove cerkve v Turnišču, Turnišče 2006, p. 164. Leta 1853 je bil ob južni strani prezbiterja zgrajen oratorij, ki je s svojima okenskima odprtinama posegel v njegovo ostenje.

11 Cf. ZADNIKAR, BALAŽIČ 1994 (n. 1), p. 51, fig. 13.

12 BOGOVČIČ 1981 (n. 2), p. 320.

13 HÖFLER 2004 (n. 1), p. 230.

nuje *fragment s svetniškimi glavami*,¹⁴ v fragmentu pod ogelno konzolo pa prepozna *angele, ki pokopavajo bradatega mrliča*.¹⁵ Slednji se nato v literaturi pojavlja kot fragment prizora *Pokopa*.¹⁶ Stelè pa ne poda vsebinske konstelacije fragmentarno ohranjenega prizora. Med konservatorsko-restavratorskimi deli, ki so v turniški cerkvi redno potekala od leta 1971 do leta 1979 in jih je vodil Ivan Bogovčič, je bilo zaradi na novo odkritih romanskih sedilij na južni steni prezbiterja in njihove rekonstrukcije komisijsko odločeno, da se del poslikave, ki zakriva prvotne sedilije na območju srednje konzole, sname.¹⁷ Zato je bil leta 1974 snet del tu ohranjene stenske poslikave, ki je pripadal prizoru ob srednji konzoli južne stene.¹⁸ Danes vemo, da je šlo natančneje za dva sneta fragmenta, in sicer za *fragment s svetniškimi glavami* in *fragment z arhitekturnim členom*. K tej plasti poslikave pripadajoči prizor *Pokopa* pa je ostal ohranjen in situ, ker ni motil odpiranja zazidanih sedilij. Vse snete fragmente stenske poslikave so prepeljali v Ljubljano v takratni Republiški restavratorski center, kjer so jih primerno konzervirali in jih montirali na panoje, da bi jih kasneje lahko prezentirali na praznih stenah ladje v turniški cerkvi.¹⁹ V depojih Restavratorskega centra v Ljubljani sta danes shranjena oba sneta fragmenta iz ostankov prizora ob srednji konzoli južne stene turniškega prezbiterja.²⁰

Fragment s svetniškimi glavami se je ohranil v velikosti 126 x 182 cm. Originalna plast poslikave je bila primerno konzervirana in utrjena s plastjo dekorativnega ometa iz grobega peska in apna. Z namenom kasnejše prezentacije je bila poslikava restavrirana že do leta 1979.²¹ Omenili smo že, da je bil fragment snet leta 1974, ker je v veliki meri zakrival vrh novoodkrite sedilije pod osrednjo konzolo južne stene prezbiterja, tik nad zdaj zazidanimi vrati v novo zakristijo. Sneti fragment je bil ob srednji konzoli lociran tako, da je njegov manjši del zavzemal prostor le-

14 France STELÉ, *Gotsko stensko slikarstvo*, Ljubljana 1972 (izredna knjiga zbirke Ars Sloveniae), tab. XLIII (shematični prikaz), fig. 36.

15 STELÉ 1972 (n. 13), tab. XLIII (shematični prikaz), fig. 37.

16 HOFER, BALAZIČ 1992 (n. 5), p. 118 (shematični prikaz), fig. 15; ZADNIKAR, BALAZIČ 1994 (n. 1), p. 51, fig. 13.

17 Zapisnik sestanka strokovne komisije o nadaljevanju restavratorsko-konservatorskih del in prezentaciji prezbiterja stare cerkve v Turnišču (Turnišče, 1. 8. 1974) mi je posredoval mag. Ivan Bogovčič, ki o tem piše tudi v letnih poročilih. Komisijo so sestavljali: Ivan Bogovčič, Franc Kokalj, dr. Ivan Komelj in dr. Marjan Zadnikar.

18 INDOK center, Turnišče, Poročilo o restavratorsko-konservatorskih delih v prezbiteriju stare ž. c. v Turnišču, v letu 1974 (Ljubljana, 30. 11. 1974), p. 2.

19 INDOK center, Turnišče, Poročilo o konservatorsko-restavratorskem posegu na stenskih slikah v stari ž. c. v Turnišču, v letu 1979 (Ljubljana, 27. 11. 1979), p. 2. Poleg obeh omenjenih fragmentov so med deli sneli še fragmentarno ohranjeni prizor svetega Krištofa z zunanje južne stene cerkve in ob njem ohranjeno *sončno uro*, ki ju prav tako pripisujemo Aquili. V notranjosti so sneli še veliko slikarjo *Zadnje večerje* iz 19. stol., ki je bila tik nad slavolokom. Vse je shranjeno v Restavratorskem centru v Ljubljani.

20 Podatke o snetih fragmentih in slikovno gradivo sta posredovala Mojca Čermelj in Valentin Benedik iz dokumentacije Restavratorskega centra ZVKDS v Ljubljani.

21 INDOK center, Turnišče, Poročilo o konservatorsko-restavratorskem posegu na stenskih slikah v stari ž. c. v Turnišču, v letu 1979 (Ljubljana, 27. 11. 1979), p. 2.

vo od konzole, večji pa desno (shema I, op. 1). Ohranjeno poslikavo na *fragmentu s svetniškimi glavami* (sl. 1) bi lahko glede na prvotno lokacijo v grobem razdelili na tri dele. Z leve strani srednje konzole je bil manjši del poslikave z upodobljeno trikotno arhitekturno zasnovo na vijolični podlagi, ki pa zaradi male pričevalnosti ne dopušča vsebinske konstelacije. Pač jo moramo povezati s prizorom uničene poslikave, ki je bil na vzhodnem delu južne stene prezbiterja, med zdaj zazidanim, prvotno gotskim bifornim oknom in srednjo konzolo. Poslikavo, ki na fragmentu zavzema prostor tik pod srednjo konzolo, določa modra ploskev, v njenem središču še lahko prepoznamo dekorativno zasnovano rastlinsko motiviko (na nasprotni severni steni prezbiterja to mesto zavzema pravokotna ploskev, na kateri je bil v sedmih vrsticah dokumentarno zanimiv napis o poslikavi prezbiterja). Največji del ohranjene poslikave snetega fragmenta je bil na desni strani srednje konzole. Iz prizora lahko razberemo zelo uničeno upodobitev petih svetniških figur, določajo jih jasno vidne in vtisnjene avreole, ki se drenjajo med zgornjim in levim robom poslikave. Prizor je v spodnjem delu očitno okrnjen, tam namreč ne zasledimo naslikanega okvirja, v desno polovico prizora pa je posegla na tem mestu predrta stenska odprtina. Ob zgornjem robu poslikave sledimo skupini štirih stoječih figur. Prva v vrsti je postavljena tik na levi rob prizora in z zgovorno iztegnjeno desnico gledalčev pogled usmerja na dogajanje v njegovem središču. Obraz, razen obrisov las in avreole, ima docela zabrisan. Odeta je v vijolično ogrinjalo, katerega draperija se od ramena do oprsja okoli roke spušča v izraziti polkrožni gubi. Na njeni levi stoječa figura se s pogledom obrača k njej. Le deloma vidni obrisi obraza, sivih las in pristrižene brade v njej določajo postavbo starca, katerega prav tako vijolično ogrinjalo je potegnjeno okoli vratu, v levi roki pa na oprsju pridržuje nekakšen predmet (zaprta knjiga?). Tretja figura v tej vrsti razkriva le dve tretjini obraza, orisanega s svetlimi lasmi in avreolo. Karakteristične črte naslikanega nosu, oči in čela v njej razkrivajo lik mladega moža; njegov pogled je uperjen proti zgornjemu robu, očitno proti središčnemu dogajanju tega prizora. Čisto v desnem zgornjem robu ohranjenega fragmenta lahko zasledimo le še čelo s sivimi lasmi in delom avreole neke tu naslikane četrte figure. Pod orisano partijo skupine figur je nekoliko nižje, proti središču prizora, naslikana peta figura. Odlikuje jo izrazito diagonalna drža, ki lahko napeljuje k njeni sključeni ali celo klečeči pozi. V zgornjem delu vidimo le koder lepo izrisanih sivih las, obdanih z avreolo. Njena postava je odeta

v bogato rumeno ogrinjalo, katerega spodnji del izrisujejo lepo oblikovane gube. Skrajni desni del poslikave je nerazberljiv, ohranjeni barvni nanosi pa dajo slutiti obrise draperije (šesta figura?).

1. Fragment s svetniškimi glavami z južne stene turniškega prezbiterja

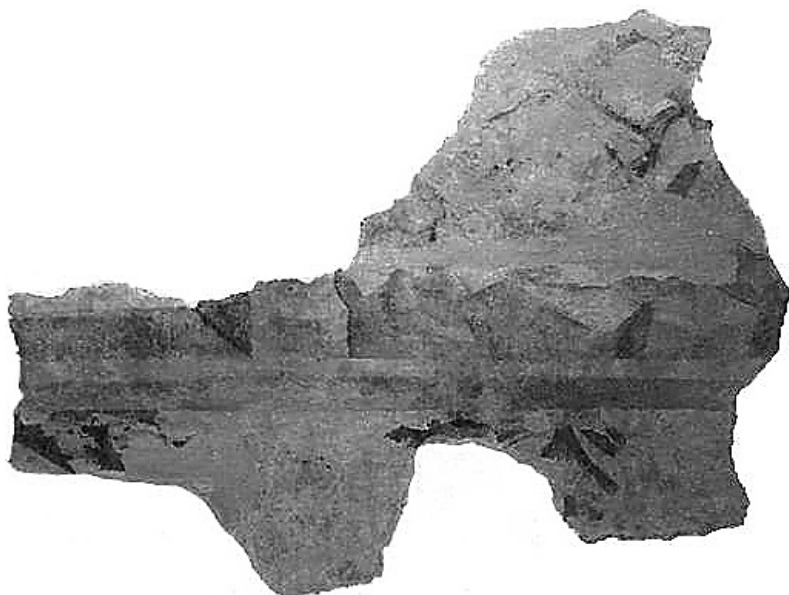
Fragment z arhitekturnim členom, v velikosti 86 x 135 cm, je bil kljub snetju leta 1974 zaradi tehničnih problemov konservatorsko in restavratorsko obdelan komaj leta 2008.²² Podobno kot *fragment s svetniškimi glavami* je njegova plast poslikave stanjšana in utrjena z dekorativnim ometom. Po posvetu z Ivanom Bogovčičem²³ je njegova prvotna lokacija med lociranim *fragmentom s svetniškimi glavami* in in situ ohranjenim prizorom *Pokopa*. Natančneje naj bi bil fragment na vrhu manjše (zahodne) sedilije južne stene prezbiterja in je bil prav zaradi njene rekonstrukcije tudi snet (shema I, op. 2)²⁴. Pri tem opozarjam, da gre le za eno od možnih lokacij snetja, ki se pa zdi najverjetnejša.²⁵

22 Fragment je bil obdelan za potrebe razstave *Umetnine iz Prekmurja – Od romanike do modernizma*, avtorja Janeza Balažica, ki je potekala leta 2009 (Murska Sobota, Pokrajinski muzej, 5. 2.–30. 5. 2009; Ljubljana, Narodna galerija, 9. 6.–20. 9. 2009).

23 Dokumentacija ni ohranjena.

24 K temu napeljuje pozicija spodnjega roba na tem mestu zazidane recentne stenske odprtine in potek električne napeljave, ki je bila speljana prek sredine ohranjenega fragmenta. Pri iskanju točne lokacije sem si pomagal s shematičnim prikazom sondiranih in na novo odkritih površin prezbiterja iz leta 1974, posredoval mi ga je mag. Ivan Bogovčič.

25 Glede na velikost ohranjenega fragmenta bi lahko bil ta snet tudi na vzhodni strani južne stene prezbiterja na polnilu srednje niše, in sicer v isti ravnini, vendar tam ne zasledimo ostankov električne napeljave, ki je tako drastično posegla v osrednji del fragmenta (Glej: shema I., op. 2a).

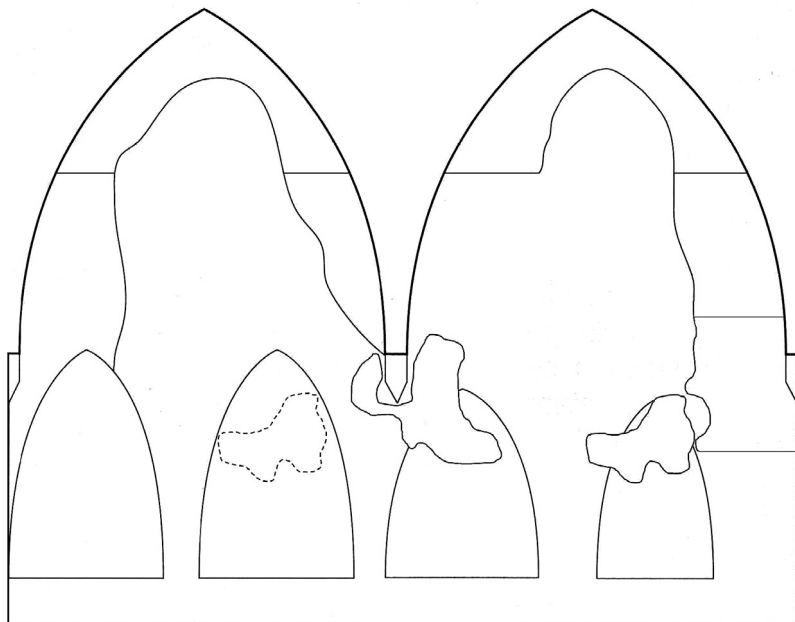

2. Fragment z arhitekturnim členom z južne stene turniškega prezbitterija

Poslikavo *fragmenta z arhitekturnim členom* (sl. 2) jasno na zgornjo in spodnjo polovico deli tu potekajoča linija (okvir prizora), izrisana v oker in rjavi barvi. Ostanke barvne plasti v spodnjem delu fragmenta lahko vključimo v dekorativni motiv naslikane zaves, ki je potekala v pritličnem pasu prezbitterija. Nekoliko v levo – vendar v središču poslikave – vidimo na prej opisanem okvirju postavljeni arhitekturni člen, ki se ga da prepoznati kot bazo določenega predmeta ali celo stebra. Njegovo prostorsko vpetost lepo izrisuje črta, ki poteka po njegovem desnem robu. Tik ob njem, na levi strani, se v zrcalni podobi črke L nakazuje iluzionistično oblikovani prostor (izrazita diagonalna linija), ki bi ga lahko prepoznali tudi kot del arhitekturne zasnove (npr. podest).²⁶ Vendar se mu zaradi majhne pričevalnosti njegovega vsebinskega konteksta ne da natančno določiti. Bolj zgovoren je zato na drugi strani upodobljeni slikarski prizor, ki ga z leve zamejuje arhitekturni člen, njegov spodnji rob pa določa tu potekajoča linija. Dogajanje je očitno postavljeno v skalnato pokrajino, katere obrisi so jasno vidni. V večjem delu je na tem mestu slikarija poškodovana zaradi izsekanega žleba, prek nje speljane električne napeljave. V njenem zgornjem delu zasledimo obrise odprte knji-

26 Opozorilo dr. Janeza Balažica.

ge (slutnja na tem mestu upodobljene osebe, na katere kolena je položena knjiga, je zgolj spekulativna).

I. Shematična ponazoritev umestitve fragmentov na južni steni turniškega prezbiterja (prirejeno po risbi Jožeta Varge)

1. fragment s svetniškimi glavami
2. fragment z arhitekturnim členom (2a – možna druga lokacija)
3. fragmentarni prizor Pokopa

POSKUS IKONOGRAFSKE REKONSTRUKCIJE PRIZORA

Umestitev obeh snetih fragmentov na prvotno lokacijo pomaga rekonstruirati tipološki in ikonografski kontekst naslikanega prizora. Fragmentarno se izrisuje slikarska površina, ki se je raztezala v drugi vodoravni vrsti zahodnega dela južne stene prezbiterja, tik nad dekorativnim motivom naslikane zavese, v velikosti 130 x 360 cm. Slikarska površina je, glede na razvidno prostorsko razdelitev naslikanih prizorov (razvrščeni so v štiri vodoravne pasove), zavzemala njihov sklepni del (cf. shema I). V prezbiteriju skrbno izoblikovani koncept poslikave v ikonografiji *Nebeškega Jeruzalema*, v katerega se vpleta cikel prizorov

iz *Marijinega* in *Kristusovega življenja*, dopušča sklep, da je šlo za vsebinsko upodobitev prizora *Marijine smrti* in *pogreba*. Zanimivo je, da je zaradi patrocinija cerkve, sicer v nekem drugem kontekstu, takšen prizor v prezbitariju iskal že Janez Höfler.²⁷

Nastanek ikonografskega motiva *Marijine smrti* je povezan s pisnimi predlogami, ki govorijo o poslednjih dneh *Marijinega življenja*. Odločilno so na dano motiviko vplivali različni apokrifni spisi, legende in liturgija.²⁸ Strnjeno bi lahko dogodke ob Marijini smrti razdelili na prizore: *Oznanjenje smrti*, *Prihod apostolov*, *Marijina smrt*, *Pogreb in pokop*, *Vnebovzetje* in *Kronanje*. Najzgodnejši primeri likovne upodobitve *Marijine smrti* segajo v bizantinsko umetnost 9. stoletja in se izražajo v motivu *Koimesis*. Marijino mrtvo telo leži na mrtvaškem odru, za katerim so v treh vrstah izredno ploskovito razporejeni apostoli. V središču prizora, za posteljo, stoji Kristus, ki sprejema Marijino dušo v podobi majhne deklice. Tak tip je prenesen v zahodnoevropsko umetnost in se z določenimi lokalnimi posebnostmi razširi predvsem v 14. stoletju. Vzporedno z njim se v srednjeevropskem prostoru izoblikuje t. i. tip *Zadnje Marijine molitve*, Marija umira v molitvi med zbranimi apostoli.²⁹

Skozi celostno obravnavanje naslikanega prizora v turniškem prezbitariju in ikonografskimi izhodišči motiva zavzemajo že prej opisani fragmenti določnejšo vsebinsko opredelitev (shema II). Prizor je na vseh fragmentih prostorsko zamejen z naslikanim okvirjem. V levem delu upodobljene svetniške figure zdaj prepoznamo kot apostole iz prizora *Marijine smrti*. Kljub kompozicijski okrnjenosti dajeta njihova dinamična gestikulacija in mimika obeh vidnih obrazov (v tretjem apostolu bi lahko identificirali Janeza Evangelista)³⁰ vtis dramatičnega dogodka, katerega pomensko jedro je bilo postavljeno v središče prizora. Tu bi, glede na ikonografijo motiva,³¹ pričakovali upodobitev *Marijine figure*, ležeče na postelji, nad njo pa Kristusa, ki v rokah drži njeno dušo. Vendar je takšno opredeljevanje zgolj spekulativno, ker je osrednji in desni del prizora v celoti uničen. Prizor je v desnem delu sklenil naslikani stebel (gre za značilni Aquilov prostorski motiv ločevanja prizorov), katerega bazo je mogoče zaslediti na *fragmentu z arhitekturnim členom*.

27 HÖFLER, BALAZIČ 1992 (n. 5), p. 34.

28 Montague Rhodes JAMES, *The Assumption of the Virgin, Apocryphal New Testament*, Oxford 1985, pp. 194–227. Predvsem gre za grško verzijo *Janezovega protoevanjelija* iz 7. stoletja in latinski tekst *Transitus Mariae*, na katerem sloni *Legenda aurea* dominikanca Jacobusa de Voragine iz 13. stoletja.

29 Hannelore SACHS, Ernst BADSTÜBER, Helga NEUMANN, v. s. *Tod der Maria, Wörterbuch der christlichen Ikonographie*, Regensburg 2005, p. 347.

30 Oris in modelacijo obraza lahko primerjamo z upodobitvijo *Janeza Evangelista* na severni steni prezbitarija. Cf. HÖFLER, BALAZIČ 1992 (n. 5), p. 67, fig. *Janez Evangelist*.

31 Hannelore SACHS, Ernst BADSTÜBER, Helga NEUMANN 2005 (n. 29), p. 347.

II. Shematična ponazoritev rekonstrukcije prizora na južni steni prezbiterija

In situ ohranjeni fragment *Pokopa* smiselno povezujemo s prizorom *Marijine smrti*. Opredelimo ga lahko kot prizor *Marijinega pogreba*. Ohranjen je le spodnji in desni del prizora, ki je za vsebinsko opredelitev dogajanja povsem zadosten. V svetniški figuri, tik pod zgornjim okvirjem prizora, je na čelu pogrebnega spreveda upodobljen eden izmed apostolov. Z rokama se tesno oklepa na ramena položenih nosil, pri tem mu pomaga angel. Identificiali bi ga lahko z apostoloma Petrom ali Pavlom, ki po apokrifnem izročilu vedno nosita mrtvo Marijino telo.³² Vendar ostaja ikonografska opredelitev zaradi poškodb nejasna. Bolj zgovorno je zato dogajanje na desnem delu prizora, ki je postavljeno v skalnato pokrajino z votlino, v katero je izrazito diagonalno postavljen odprti kamniti sarkofag – očitno gre za Marijin grob v dolini Jozafat.³³ Nad njim je skupina angelov, ki se pripravlja na polaganje Marijinega mrtvega telesa v grob. V ohranjeni barvni plasti spodnjega dela prizora se, razen knjige na levi strani in orisa neke figure na desni strani, ne da razbrati ničesar. Lahko bi šlo za kompozicijsko rešitev dveh kotnih figur, ki gledalca s svojo pozicijo usmerjata k osrednjemu delu prizora, za kar pa ni oprijemljivih vsebinskih spodbud. Današnje stanje ohranjenosti prizora *Marijine smrti* in *pogreba* ne dopušča dokončnega sklepa o njegovi celostni vsebinski in kompozicijski zasnovi. Vprašanja glede njegove rekonstrukcije (predvsem uničenega osrednjega dela prizora) lahko navežemo na sam ikonografski motiv *Marijine smrti* in na njegov razvoj, deloma pa se do njih moramo opredeljevati tudi glede na stilne in ikonografske usmeritve slikarja Janeza Aquile.

32 Hannelore SACHS, Ernst BADSTÜBER, Helga NEUMANN 2005 (n. 29), p. 347.

33 Montague Rhodes JAMES 1985 (n. 28), p. 196 ss.

Na Slovenskem srečamo številne upodobitve motiva *Marijine smrti*,³⁴ vendar moramo za prizor v turniški cerkvi iskati vzore v širšem, srednjeevropskem prostoru. Vse do srede 14. stoletja je Marija ob smrti vedno upodobljena leže na postelji – prvo do zdaj znano upodobitev t. i. *Zadnje Marijine molitve* srečamo ok. leta 1360 v miniaturi *Vyšehradskéga antifonarija* (Vorau, Samostanska knjižnica).³⁵ Tako recimo na krilu *Morganovega diptiha* (ok. 1355–1360) v New Yorku (Pierpont Morganova knjižnica)³⁶ ali v miniaturi *Liber viaticus* Jana iz Střede (ok. 1355–1360) v praškem narodnem muzeju.³⁷ Stilno oba navedena primera pripadajo drugemu praškemu slogu, katerega slogovna izhodišča povezujemo z Aquilo. Glede na ikonografijo pa sledita severnjaškemu razvoju tipa *Marijine smrti*.³⁸ Pri tem je Marija upodobljena na postelji, ki jo obdajajo kompozicijsko razvrščeni apostoli, Peter in Janez sta prva ob Mariji, Kristus pa vedno zavzema prostor v mandorli nad apostoli. Njihova pozornost je večinoma namenjena Kristusu, ki sprejema Marijino dušo, kar poudarjata izraziti gestikulacija in mimika obrazov. Vzorednice s takšno upodobitvijo v turniškem prizoru najdemo v kompoziciji apostolov, gesti iztegnjene roke in v proti središču dogodka usmerjenemu pogledu Janeza Evangelista (?) (cf. sl. 1, shema II). Ne povsem direktno lahko primerjavo iščemo v sicer nekaj desetletij mlajšem prizoru *Marijine smrti* na osrednjem oltarnem retablu iz Grudziądza (ok. 1390–1400) v narodnem muzeju v Varšavi.³⁹ S turniškim prizorom ga povezuje kompozicija razvrščenih apostolov. Na tem mestu bi to lahko najbolje potrdila primerjava obeh apostolov v ospredju, ki sta sključena nad posteljo in dajeta izhodišče za vsebinsko rekonstrukcijo položaja sprednjega apostola v turniškem prizoru. Čeprav pri Aquili ne najdemo neposrednih ikonografskih vzorov za upodobitev prizora *Marijine smrti*, lahko dano problematiko navežemo na upodobitev prizora *Kristusovega roj-*

34 Viktor STESKA, Gotske podobe Marijine smrti na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XV, Ljubljana 1938, pp. 59–69; France STÉLÉ, *Slovenske Marije*, Celje 1940; Gyöngyi TÖRÖK, Die Motive vom Marientod auf slowenischen Fresken im Lichte der mitteleuropäischen Ikonographie, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., XVI, Ljubljana 1980, pp. 75–82; Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologije slovenske marijanske umetnosti od začetka do prve svetovne vojne*, Celje 1994, passim.

35 Gyöngyi TÖRÖK, Die Ikonographie des letzten Gebetes Mariä, *Acta historiae artium Academiae scientiarum Hungaricae*, XIX, Budapest 1973, pp. 151–152, fig. 1.

36 Jiří FAJT, *Morganův diptych, Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Obrazarna na Pražském gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 98–99, cat. 15b.

37 Jiří FAJT, *Liber Viaticus Jana ze Středy, Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Obrazarna na Pražském gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 96–98, cat. 14.

38 Jiří FAJT, *Liber Viaticus Jana ze Středy, Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Obrazarna na Pražském gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 96–98, cat. 14.

39 Jiří FAJT, *Liber Viaticus Jana ze Středy, Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Obrazarna na Pražském gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 96–98, cat. 14.

stva na podločju severne stene turniškega prezbiterja.⁴⁰ Tu Marija še vedno leži na postelji, ki je v prostor postavljena nekoliko diagonalno, pokrita je s progastim pregrinjalom, Kristus pa je ob njej položen v jasli. Vsebinsko je za turniški prizor *Marijine smrti* pomenljiva tudi kompozicija *Smrti sv. Martina* na južni steni prezbiterja v Martjancih. Prav tako kot *Marijina smrt* v turniškem prezbiteriju prizor tipološko zavzema sklepni del poslikave martjanskega prezbiterja. Orisuje ga naslikani leseni okvir, prostor dogajanja pa opredeljuje v celotno dolžino prizora postavljena postelja,⁴¹ na kateri leži mrtvo telo sv. Martina. V obredno liturgijo zatopljene meniške figure so postavljene za posteljo, eden od akterjev pri tem z iztegnjeno desnico kaže na angela, ki sprejema dušo sv. Martina. Da se je slikar pri tem zgledoval po isti kompozicijski rešitvi prizora kot v Turnišču, zaradi premajhne pričevalnosti ohranjenega prizora ne moremo trditi. V turniškem prezbiteriju je prizoru *Marijine smrti* dodan še prizor *Pogreba*. Gre za temo, ki se ikonografsko razvija z motivom *Marijine smrti* in se uveljavi predvsem v italijanskem slikarstvu 14. stoletja. Na Slovenskem srečamo edini primer upodobitve te teme v župnijski cerkvi sv. Jurija v Starem trgu pri Ložu iz začetka 16. stoletja.⁴² Posebno zanimiva je tipološka navezava prizorov *Marijine smrti* in *Pogreba*, ki kompozicijsko ni tipična za stensko slikarstvo, izoblikuje pa se predvsem v južnonemški katedralni plastiki 14. stoletja.⁴³ Na to je opozorila že Gyöngyi Török na primeru poslikave severne stene prezbiterja Marijine kapele v Bistrici na Dravi (Feistritz an der Drau), ki je pripisana delavnici Friderika Beljaškega iz ok. leta 1440.⁴⁴ Nad prizoroma *Marijine smrti* in *Pogreba* je tu upodobljen še prizor *Marijinega kronanja*, ki ga v Turnišču srečamo kot samostojni prizor nad severno oltarno menzo v ladji. Za iskanje kompozicijskih predlog prizora *Pogreba* bi lahko odločilno vlogo odigral mikavni fragment z angeli ob sarkofagu, ki mu pa natančnih ikonografskih zgledov zaenkrat ne moremo določiti.

40 Jiří FAJT, Liber Viaticus Jana ze Středý, Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437, Obrazárna na Prašském gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 96–98, cat. 14.

41 Jiří FAJT, Liber Viaticus Jana ze Středý, Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437, Obrazárna na Prašském gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 96–98, cat. 14.

42 Janez HÖFLER, Srednjeveške freske v Sloveniji. Okolice Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino, III, Ljubljana 2001, pp. 165–167, fig. 137.

43 Tako recimo na južnem portalu Augsburgske stolnice (po 1356) ali na portalu v Ulmu (ok. 1380).

44 Gyöngyi TÖRÖK 1980 (n. 34), pp. 79–80, tab. XXX, fig. 64.

SKLEP

Oba fragmenta iz južne stene prezbiterja stare župnijske cerkve v Turnišču, shranjena sta v Restavratorskem centru v Ljubljani, je zaradi rekonstrukcije na novo odkritih sedilij leta 1974 snel Ivan Bogovčič. Gre za plast poslikave na freski, ki jo je do leta 1383 v turniškem prezbiterriju naslikal slikar Janez Aquila. Ponovna umestitev fragmentov in poskus ikonografske rekonstrukcije nam v njih razkriva upodobitev prizora *Marijine smrti in pogreba*, ki v turniškem prezbiterriju imenitno končuje cikel prizorov iz *Marijinega* in *Kristusovega življenja*, obenem pa dopolnjuje slikarjev program poslikave prezbiterja v ikonografiji *Nebeškega Jeruzalema*. Stanje ohranjenosti prizora, kljub podanim ikonografskim in slogovnim smernicam, ne dopušča dokončnega sklepa o njegovi celostni kompozicijski zasnovi, katere odmev bi lahko iskali v sočasnem srednjeevropskem kulturnem prostoru, zato se do nje opredeljujem zgolj spekulativno. Ob sklepu naj še opomnim, da bi si fragmenti kljub snetju in majhni pričevalnosti zaradi svoje stilne in vsebinske provenience po več kot tridesetih letih zaslužili večjo pozornost, tako lastnika kot umetnostnozgodovinske stroke.⁴⁵ Njihova percepcija namreč zaokroža globlji pomen koncepta poslikave turniškega prezbiterja. K temu in mnogim drugim umetnostnozgodovinskim opredelitvam bi lahko pomembno prispevalo tudi boljše poznavanje izredno zanimivih rezultatov konservatorsko-restavratorskih del v turniški cerkvi.

45 Gyöngyi TÖRÖK 1980 (n. 34), pp. 79–80, tab. XXX, fig. 64.

CITIRANI VIRI IN LITERATURA

- Janez BALAŽIC, Janez Aquila, *Gotika v Sloveniji*, Narodna galerija, Ljubljana 1995, razst. kat., pp. 231–233.
- Gorazd BENCE, Mi zidamo Bogi na čast. Katalog razstave, *Jožef Sakovič – graditelj in buditelj. Ob devetdesetletnici nove cerkve v Turnišču*, Turnišče 2006, pp. 163–170. Ivan BOGOVČIČ, Turnišče, *Varstvo spomenikov*, XXII, Ljubljana 1981, pp. 319–320.
- Jiří FAJT, Liber Viaticus Jana ze Středy, *Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Obrazarna na Praškem gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 96–98.
- Jiří FAJT, Morganův diptych, *Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Obrazarna na Praškem gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 98–99.
- Wilfried FRANZEN, Oltářní retábl z Grudziądz, *Karel IV. Císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Obrazarna na Praškem gradu, Praha 2006, razst. kat., pp. 418–419.
- Janez HÖFLER, Janez BALAŽIC, *Johannes Aquila*, Murska Sobota 1992 (Zbirka Panonika).
- Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*, III, Ljubljana 2001.
- Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Štajerska in Prekmurje*, IV, Ljubljana 2004.
- INDOK center, Turnišče, Poročilo o restavratorsko-konservatorskih delih v prezbiteriju stare ž. c. v Turnišču, v letu 1974 (Ljubljana, 30. 11. 1974).
- INDOK center, Turnišče, Poročilo o konservatorsko-restavratorskem posegu na stenskih slikah v stari ž. c. v Turnišču, v letu 1979 (Ljubljana, 27. 11. 1979).
- Montague Rhodes JAMES, The Assumption of the Virgin, *Apocryphal New Testament*, Oxford 1985, pp. 194–227.
- Anabelle KRIŽNAR, Tehnična izvedba nekaterih srednjeveških stenskih poslikav v severovzhodni Sloveniji, *Zbornik soboškega muzeja* 8, Murska Sobota 2005, pp. 247–261.
- Anabelle KRIŽNAR, *Slog in tehnika srednjeveškega stenskega slikarstva na Slovenskem*, Ljubljana 2006.
- Hannelore SACHS, Ernst BADSTÜBER, Helga NEUMANN, *Wörterbuch der christlichen Ikonographie*, Regensburg 2005.
- France STELÈ, *Gotsko stensko slikarstvo*, Ljubljana 1972 (izredna knjiga zbirke Ars Sloveniae).
- Gyöngyi TÖRÖK, Die Ikonographie des letzten Gebetes Mariä, *Acta historiae artium Academiae scientiarum Hungaricae*, XIX, Budapest 1973, pp. 151–205.
- Gyöngyi TÖRÖK, Die Motive vom Marientod auf slowenischen Fresken im Lichte der mitteleuropäischen Ikonographie, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., XVI, Ljubljana 1980, pp. 75–82.
- Marijan ZADNIKAR, Janez BALAŽIC, *Turnišče, Zgodovinska in umetnostna podoba farne cerkve*, Murska Sobota 1994 (Zbirka Panonika).

GORAZD BENČE

ICONOGRAPHIC RECONSTRUCTION OF AQUILA'S PAINTING
OF VIRGIN MARY'S DEATH AND FUNERAL FROM THE CHURCH
IN TURNIŠČE

Depots of the Restoration Centre in Ljubljana keep fragments of the wall painting which was removed off the wall of the old Saint Mary of the Assumption Church in Turnišče by Ivan Bogovčič in the 1970s during regular conservation and restoration works. Especially interesting are the so-called fragment depicting Saints' heads and the fragment with the architectural element which is linked to the preserved in situ fragment depicting the Funeral. This is the layer of painting which was made by the painter Janez Aquila in the presbytery in Turnišče by 1383. Taking into consideration the preserved fragments, the iconographic reconstruction of the image in the painting reveals that it could in fact be the painting of the death and funeral of Virgin Mary, which magnificently concludes a series of images from the lives of Mary and Christ.

DEJAN PRŠA

PREKMURSKA SLIKARSKA MUZIKA

Vrednoti posebnosti in odličnosti, ki zaznamujeta prekmurske umetnike v razmerju do celotne slovenske likovne umetnosti 20. stoletja, se udejanjata tudi v prisotnosti glasbe v njihovih likovnih delih. Prekmurske slikarje vseskozi zaznamuje značilna oblikovna dovršenost in zvestoba lastnim ustvarjalnim konceptom na strani vsebinskih sporočil, ki se izmikajo klišejskemu naglaševanju. Obravnavane prekmurske umetnine se oddaljujejo od pričakovanih in predvidljivih glasbenih vsebin in so z glasbo povezane zato, da lahko slavijo in povečujejo slikarstvo.

Avtoportretno podobo Zdenka Huzjana iz leta 1984 s pomenljivim naslovom *Varuh gnezda* lahko upravičeno uvrstimo v bližino glasbene avtoportretne problematike, ki ji je tudi Luc Menaše v svoji študiji iz leta 1962¹ namenil veliko pozornosti, a je ob teh primerjavah potrebno opozoriti na njeno različnost in samosvojost. Huzjan se namreč loteva skladateljske motivike in se s svojim avtoportretom navezuje poleg tega še na enega najznamenitejših portretov slovenskega ekspresionizma: do najmanjših detajlov je namreč prevzel pozo Pilonovega portreta skladatelja Marija Kogoja. Čeprav je upodabljanje z glasbili ali maskiranje v muzikante na portretnih ali avtoportretnih podobah slovenskih umetnikov (Jožef Tominc, Fran Klemenčič, Stane Kregar, France Mihelič, Klavdij Zornik, Jože Tisnikar ...) presenetljivo pogosto, je Huzjan s slikarskimi nameni še najbližji Božidarju Jakcu in Aleksiju Kobalu. Prvemu zaradi motiva skladatelja, ker je Jakac leta 1975 naslikal nadvse zanimiv avtoportret, ko je ob sebe postavil slavnega norveškega skla-

¹ Obravnavani so mnogi ustvarjalci od 16. do 20. stoletja: Arnold Böcklin, Pierre Mignard, Jacek Malczewski, Sofonisba Anguissola, Judith Leyster, Evaristo Bachenis, Rembrandt, Jan Liss, Gustave Courbet, Dick Ket, Max Beckmann itn. -Luc Menaše, Avtoportret v svetu in pri nas, Ljubljana, Slovenska matica, 1962, str. 244.

Zdenko Huzjan: *Varuh gnezda*, 1984

datelja Haralda Saeverudo, in drugemu zaradi preoblačenja v zgodovinske osebnosti. Kobal se je na mladostnem avtoportretu *Weathercock* iz leta 1981, na katerem se v različnih pozah in z različnimi glasbenimi inštrumenti pojavi kar devetindvajsetkrat, upodobil v podobah flavtistov iz 16. ali 17. stoletja in v kostumih srednjeveških glasbenikov. Navezava na zgodovinske osebnosti, ki jo z *Varuhom gnezda* vzpostavlja Huzjan, v avtoportretih prekmurskih umetnikov nikakor ne pomeni osamljenih ustvarjalnih konceptov, ker so ti prisotni tudi pri Nikolaju Beeru in Štefanu Galiču. Če se Beerova navezava na Kristusa, ki jo je Robert Inhof dejansko povezal s Huzjanovimi *inteligentnimi rešitvami*², izmika obstoječim slikarskim kompozicijam, je vez s slikarsko preteklostjo znova vzpostavljena z Galičevim *Av-*

toportretom iz leta 1993, ko se je prekmurski Lepke (Metulj) naslonil na avtoportret Janeza Aquile v cerkvi svetega Martina v Martjancih, ki priča o poistovetenju srednjeveškega mojstra prekmurskih fresk z Janezom Evangelistom (orlom), in si s tem nakopal kritiko interpretov, ker je (podobno kot Aquila) v programsko shemo slike vključil lastno podobo.³

Huzjan je zaobšel opevano kakovost Pilonovega portreta na oblikovni in vsebinski ravni in lastno podobo v celoti zasnoval v skladu s svojimi uveljavljenimi slikarskimi koncepti. Z docela drugačnim obli-

2 Robert Inhof, Lastna podoba in podoba Kristusa pri Nikolaju Beeru, Murska Sobota, v: Zbornik soboškega muzeja, št. 7, 2003, str. 157–177.

3 Hagymás István: Štefan Galič: zvezda Dolnje Lendave, Lendava, 2008, str. 59–60.

kovanjem fiziognomije je izničil Kogojevo *telesnost*⁴, ki vseskozi velja za nepreksosljivo kakovost Pilonovega ustvarjanja, in utišal skladateljevo mitizacijo v slovenskem slikarstvu, ki se v vrhuncih uveljavlja ravno s tem slavnim portretom.⁵ Glasba je iz Huzjanove lastne podobe v celoti izvzeta, pred nami stoji varuh poduhovljenih, v molk zavitih bitij, ki je kljub priličenju prividni postavi poln človečnosti in miline. Inhof se je glasbenim interpretacijam povsem izognil in podobo označil kot trenutek *tik pred tem, da iz prepoznavnosti zdrkne v neprepoznavnost, iz forme in stanja človeka v formo in stanje mumije*.⁶ Tudi v barvni skali ostaja slikar zvest samemu sebi in poznani prekmurski barvni tradiciji, ki sega vse do Lajčija Pandurja in Ludvika Vrečiča.

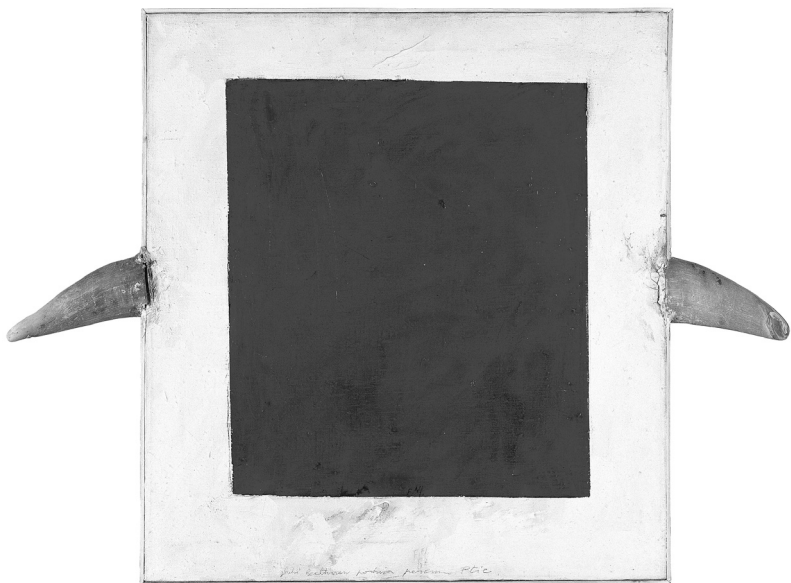
S samosvojim pogledom na skladatelja Ludwiga van Beethovna je slikar Franc Mesarič zagotovo soroden Huzjanovi lastni podobi. Če je na Mesaričevi sliki *Znana pevka* (2003) mogoče zaznati prisotnost cinizma, ki je bil značilen zlasti za slikarjeve zvočne motive iz šestdesetih let (Krohota (1968), *Mož, ki se v stolu smehlja* (1967), *Žena, ki se smeje* (1968), slika *Gluhi Beethoven poslušča petje ptic* (1986/87) iz cikla *Doma* izrazito odstopa od teh kompozicij zaradi izvirne oblike in neobičajne vsebine. Na prvi pogled bi Mesaričevo kompozicijo z belo in rdečo ploskvijo upravičeno pripisali tradiciji minimalizma v slovenskem slikarstvu (Gustav Gnamuš, Marjan Gumilar ali Bogdan Borčič), a je ta zveza prekinjena z dvema rogovoma, ki simetrično rasteta iz leve in desne strani slike. Zaradi njih je zazveni vsebina slike po eni strani polna človeškega sočutja do gluhega skladatelja in po drugi trdno vpeta v tradicijo prekmurskega slikarstva. V sliko montirana resnična kravja rogova pomagata izoblikovati frontalno postavljeno glavo živali, ki se motivno navezuje ne le na likovna dela prekmurskih slikarjev (Ludvik Vrečič, Lajči Pandur, Štefan Galič ...) ampak tudi na ostale Mesaričeve slike z motivom krave.⁷

4 Tomaž Brejc, *Temni modernizem*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1991, str. 214–215.

5 Doslej je bil Huzjanov avtoportret zaznamovan le z interpretiranjem nekaterih oblikovnih detailov: *Pilonov portret skladatelja Marija Kogojca iz leta 1923, ki velja med slovenskimi portreti za enega najbolj ekspresivnih v prikazu prekipevala notranje dinamike, je v Huzjanovi samoupodobitvi pritegnjen v ustvarjalni dialog. Rumenkasto-črnkasto ozadje in črna, kot v frak odeto telo ter še posebej poudarjeni nerazložljivi vsad ob spodnjem robu obeh slik, zaradi katerega se pri Pilonu telo, ki je vseskozi voluminozno oblikovano, splošči, vežejo obe sliki. Huzjan se v svojem slikarstvu večkrat pokloni mojstrom iz preteklosti. Pač ni slikar, ki bi bil naduto prepričan, da se z njim izumlja slikarski svet. Zato je zveza obeh slik predvsem slikarska, predstavlja jo skrivnost trikotne ploskve.* – Nadja Žgonik, Zdenko Huzjan, Murska Sobota, Zbirka Monumenta Pannonica, 2001, str. 92–93.

6 Robert Inhof, Zdenko Huzjan, Murska Sobota, r. k., 2000, str. 20–21.

7 Na tovrstne aluzije je opozoril Mitja Visočnik: *Gluhi Beethoven poslušča petje ptic, ki neizbežno zbujajo asociacije na poslušanje neslišnega, kar prevedeno v slikarski jezik pomeni slikanje nevid(e)nega, ni več samo slika, ampak postaja že pravi slikarski trodimenzionalni objekt. Dva roga, ki obdajata rdeči pravokotnik na beli podlagi, lahko spominjata na nekdanja slušna pomagala ali dajeta celo pastoralni vtis silno shematiziranega portreta goveda, vsekakor pa pričata, da umetniku za pripovedovanje neizpovedljivega ne zadoščajo več samo tradicionalna slikarska sredstva.* – Mitja Visočnik, Franc Mesarič, Murska Sobota, Zbirka Monumenta Pannonica, 1999, str. 40–41.

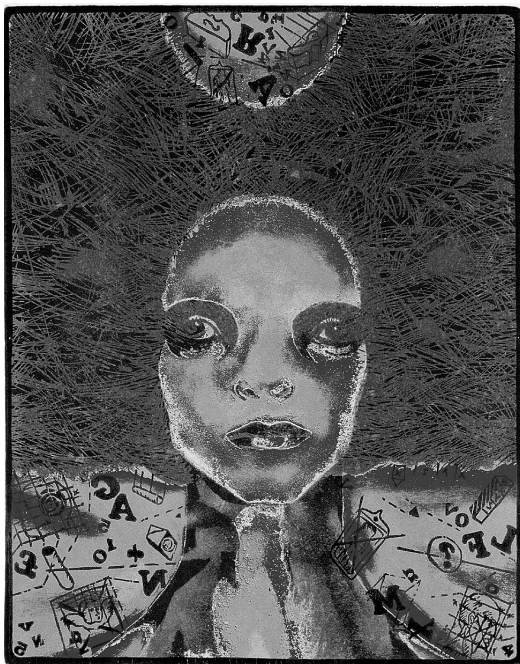
Franc Mesarič: *Gluhi Beethoven posluša petje ptic*, 1986/87

S številnimi glasbenimi motivi se je od glasbenih vsebin oddaljil tudi Štefan Galič, ki se je motivom glasbil posvečal predvsem v obsežnem ciklu *Violine* (1974–1984). Vstop vanj pravzaprav predstavlja vsebinsko precej zapletena in nadvse zanimiva grafika *Obraz XX* iz leta 1973, ki v sebi združuje vse najpomembnejše motive, ki se jim bo Galič natančneje posvečal v omenjenem ciklu. Čeprav bi marsikateri opazovalec kompozicije ostal zadovoljen le z dejstvom, da je na njej upodobljen ženski obraz z bujno pričesko, pričajo sugestivne oblike o množici aluzij. István Hagymás, avtor obsežne študije o lendavskem grafiku, ki postreže z obsežnimi vsebinskimi interpretacijami številnih Galičevih grafik, se je ob *Obrazu XX* najprej spomnil na portret Jimija Hendrixa⁸ in slavnega kitarista z Galičem povezal na globlji vsebinski ravni, ki že napoveduje ustvarjalčeve kasnejše odmike od klišejskih glasbenih vsebin: *Kot je Hendrix žrtvoval, razbil svojo kitaro na enem od znanih nastopov, tako je Galič*

8 Hendrix spada med tiste glasbene ikone (Madonna, Freddie Mercury itn.), ki so jih slovenski slikarji 20. stoletja preoblikovali po meri avtorskih vsebin in jih ustrezno demitizirali. Hendrix je naredil velik vtis na Tuga Šušnika v New Yorku: *Ko je Jimi ubral tisto struno »Let Jimmy take over ...«, je bilo to tako interno, cel barvni spekter.* – Milan Golob, Robert Lozar, Tugo Šušnik, Ljubljana, v: Likovne besede, št. 38, str. 4–11. Slovitega kitarista je v sliko *Tri figure* (1974) skupaj z Marilyn Monroe vključil Marko Šuštaršič in mu odvzel zvezdniški sij, počlovečil ga je v skupni ideji svojih zadnjih slik polnih transcendence in zavesti o človekovi minljivosti.

*pred našimi očmi na kasnejših grafikah razklal violino ... Glasbenik, ki se posveti s kitaro, izniči oziroma žrtvuje nekaj, kar mu največ pomeni. Prav to počne – ko je temu čas – naš lesorezec: med obredom izdelave lesoreza ponuja svoja najljubša bitja in tako postavi na oltar metulje, violine ...*⁹ Ker se skrivnostni obraz interpretu izriše tudi kot podoba violine, metulja, iz semena rastočega drevesa in bube, je ob reproducirano Hendrixovo fotografijo postavil še kultni kipec iz časa neolitika, ki z obliko ženskega telesa prav tako aludira na drevo ali violino.

Interpretacija *Obraza XX* vseskozi namiguje na štiri pomembne vsebinske odvode, ki jih bo Galič v nadaljevanju razvil ob motivu violine in se z njimi povsem odmaknil od glasbenih vsebin. Prvi sklop pomenov je posvečen erotičnemu kontekstu v primerjavi oblike violine z ženskim telesom. Ker ta vsebina pri violinah zagotovo ni najpomembnejša, se zdi reproduciranje slavne Man Rayeve fotografije *Ingresova viola* (1924) v Bassinovem¹⁰ besedilu morda malce preveč prenačljeno, ker se Galič

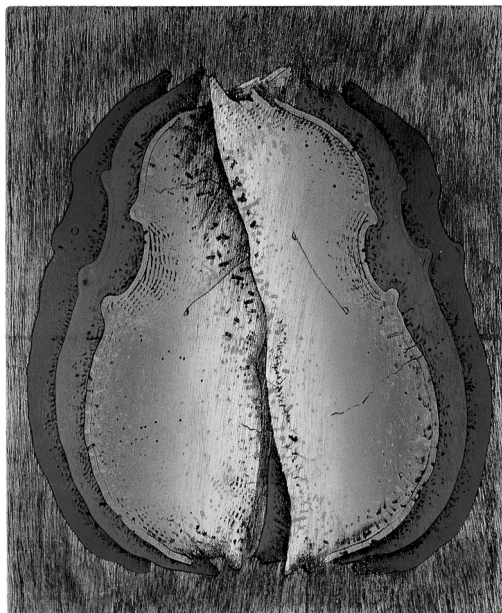

Štefan Galič: *Obraza XX*, 1973

9 Hagymás István, Štefan Galič: zvezda Dolnje Lendave, str. 21.

10 Aleksander Bassin, Štefan Galič, Murska Sobota, v: *Štefan Galič*, Zbirka Monumenta Pannonica, 1999, str. 20–21.

izmakne izrazitim vitalističnim vsebinam v prid posebne nežnosti in zastrtosti.¹¹ V združevanju človeškega telesa in glasbenega instrumenta se tako zelo približa od minljivosti zaznamovanim Miheličevim motivom, ki jim je blizu tudi po ideji propadanja in odmiranja. Galič namreč že z zgodnjo kompozicijo *Par II-A* (1972) nakaže razkroj svojih violin, ki ga na poznejših kompozicijah le še stopnjuje.¹² Grafiki *Zadnji pozdrav* (1976) in *Pokrajina II* (1979), ki sta bili označeni kot *violinski holokavst*¹³ in *zapuščeno violinsko pokopališče*¹⁴ dejansko pričata o bližini fantastičnih koncertov Franceta Miheliča, ki jih zaznamujejo mrtvaške melodije razpadajočih muzikantov in se po upodobljenih prostorih širita melanholija in otožnost. Takšno razpoloženje je v Galičevem ciklu *Blumchen*, ki sledi *Violinam*, še stopnjevano, ker

Štefan Galič: Violina IX-B, 1984

11 V nasprotju z zadržanim Galičem so se erotične vsebine, po vzoru metamorfoze hrbta znamenite pariške Kiki (ki so jo v manj razgaljenih pozah upodobili nekateri slovenski slikarji: Veno Pilon in France Mihelič) v godalni instrument, razživele v slovenski umetnosti zlasti pri Branku Suhjuju in Stanetu Jagodiču. Suhy je v ciklu *Španska palma* (1994–1997) ženske akte preoblikoval v osmice, žarnice, školjke, kitare in hruške. -Igor Zidič, *Sveto banalno*, Kostanjevica na Krki, v: *Branko Suhy*, r. k., 1997, str. 19–20. Jagodič se je s kompozicijo *Simetrija* (1972) hote naslonil na Rayevo metamorfozo in se fotografije lotil tudi v kottiču svojih duhovitih interpretacij, ko jo pohotni gledalec pohotno komentira: *Violina, vredna napetega loka*. -Stane Jagodič, *Art Paradox*, Novo mesto, 1993, str. 112.

12 O razkroju je pisal Hagymás: *Delo, ki predstavlja violino, je žrtvena litografija, ki kaže na harmonijo, na disonančni finale vseh glasov, glasbe in razsvetljenja. Pevske skladbe, pesmi in himne prav tako izginejo z violino, kot zapusti svoje domovanje v glasbilo »lesna duša«: les violine propade in violina v lesu prav tako ...*-Hagymás István, Štefan Galič: zvezda Dolnje Lendave, str. 24.

13 Ibid., str. 28.

14 Ibid., str. 29.

na slikah kljub prisotnosti krhkih metuljev prevladajo razpadajoče violine, ki se razkrajajo same od sebe. Tretja skupina grafik se umakne v svet sakralnih motivov (*Srečanje-A*, 1973 in *Pričakovanje XXI-E*, 1974) in dokončni metamorfozi v svet metuljev, ki nikoli ne priletijo v glasbeni svet. Tudi četrta skupina grafičnih kompozicij obide glasbo in prinese s seboj posebno prekmursko vsebinsko okolje. Številni Galičevi interpreti so postavitev kosov violin na mnogih umetnikovih grafičnih kompozicijah primerjali s prekmursko pokrajino. Že umetnik sam je v intervjuju z Janezom Balažicem nakazal možnosti takšnih vsebinskih interpretacij: *Geografski položaj oz. lega vpliva na sam milje in držo v njem. O tem so ob mojih delih nekateri avtorji govorili že v začetku. Določene poteze so pripisovali vplivu okolja oz. pokrajini, ob tem pa prepoznavali »glasbeno« razporeditev ljudi. Tu je šlo za ciklus Violin, pri tem pa se je najbrž mislila identifikacija glasbe (violine) z liričnimi krajinskimi pejsaži.*¹⁵ Tudi Urška Mlinarič¹⁶ je pisala o podobnih pomenih, dobro je te grafike (predvsem *Pokrajina*, 1986 in *Pokrajina-X-B*, 1986) označil Hagymás, ko je pisal o *izsušenih violinskih kanjonih, strugi Mure in o violinskih bregovih potoka Ledave*¹⁷ in jih interpretiral s pomočjo pesmi Zvest Jószeffa Attile:

*Kot kup razklanega lesa
leži drug na drugem svet,
stiska, se združuje
ena stvar z drugo
in tako je vsaka determinirana.
Le česa ni, ima grm,
le kar bo, je cvetlica,
kar je, razpade v kose.*¹⁸

Čeprav je fotograf Jože Kološa - Kološ svoje podobe violin in drugih godalnih instrumentov v ciklu *Svetlobni zapisi* (1985) izdelal v popolnoma drugem ustvarjalnem mediju, imajo z Galičevimi kompozicijami violin in metuljev veliko skupnega. Da je mogoče te Kološeve fotografije povsem upravičeno obravnavati skupaj s slikarskimi umetninami, nam priča dejstvo, da jih je prekmurski fotograf sam imenoval kot slike, ki zvenijo in se jim je mogoče približati le s poslušanjem, ker se le tako lahko približamo njihovem duhovnemu bistvu.¹⁹ Naslovi njegovih foto-

¹⁵ Janez Balažic, Intervju: slikar in grafik Štefan Galič, Ljubljana, v: *Likovne besede*, št. 32, 33, 34, 1995, str. 60–65.

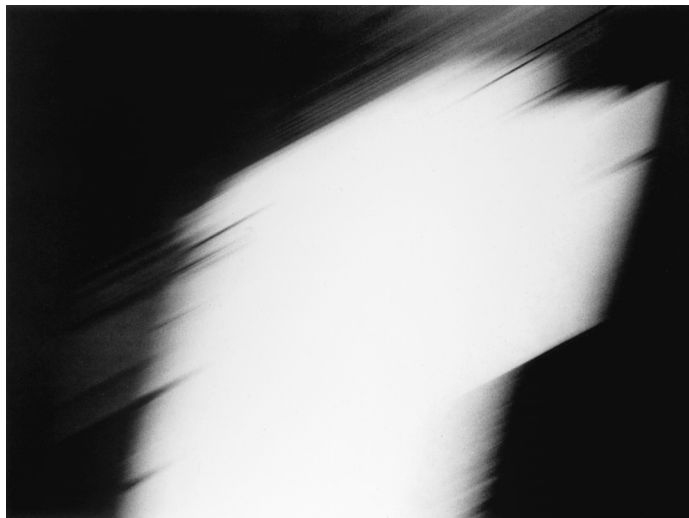
¹⁶ Zapisala je, da violine simbolizirajo *čutno razporeditev prekmurske pokrajine*. -Urška Mlinarič, *Umetniška izpoved skozi les*, Maribor, v: *Večer*, 1999, str. 19.

¹⁷ Hagymás István, Štefan Galič: *Zvezda Dolnje Lendave*, str. 37.

¹⁸ *Ibid.*, str. 36.

¹⁹ Jože Kološa - Kološ, *Murska Sobota, Pomurska založba*, 1990, str. 11–14.

grafskih kompozicij (*V noči sam Chopin je pisal svoje sanje, Petru Iljiču Čajkovskemu 1, Iz Schubertove nedokončane simfonije št. 8 v H-molu ...*) so polni glasbenega izrazja, ki pa tu ni zaradi površnega spogledovanja z glasbo, ampak zaradi dosledne navezave na glasbeni svet.²⁰ Enako kot Galičeve grafike je primerno te Kološeve abstraktne slike, ki so nastale s premikanjem fotoaparata med snemanjem in se tako s svojo ekspresivnostjo in dramatičnimi osvetlitvami približale futurističnim kompozicijam

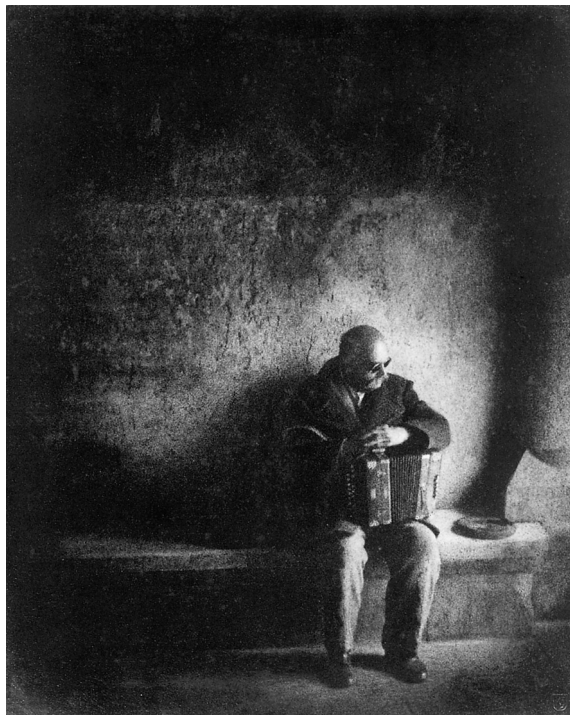
Jože Kološa – Kološ: *Iz Schubertove nedokončane simfonije št. 8 v H-molu*, 1985

poznanih ustvarjalcev (Boccioni, Balla, Carrà itn.) z začetka 20. stoletja, brati kot simbole neustavljive minljivosti in podobe slutenj nekega novega neznanega sveta, ki šele prihaja in se šele počasi izrisuje in udejanja v vidnih metamorfozah Kološevih skrivnostnih vizij. Ob vsebinskih konotacijah ne smemo pozabiti tudi na posebno estetsko vrednost teh očarljivih ustvarjalčevih izdelkov.

Kološeva povezava z glasbo nikakor ni le stvar trenutnega navdiha, ampak ga spremlja tako rekoč skozi celotno življenje in ustvarjanje. Že v

²⁰ Vpeljava glasbenih izrazov v umetnostnozgodovinska in slikarska besedila (posebej v oblikovanje naslovov umetniških del) zaznamuje tudi svet prekmurskih slikarjev. Podobno kot je Robert Inhof ob razstavi slik Andreja Jemca v Murski Soboti pisal o *orkestraciji barvnih skladov*, je Maja Vetrlih ob slikah Lajčija Pandurja pisala o *usklajeni barvni orkestraciji*. -Maja Vetrlih, *Poskus sinteze*, Maribor, v: Lajči Pandur, r. k., 1974, brez oznake strani. Povsem ustrezno je tudi Obalovo glasbeno pisanje ob slikah prleškega slikarja Ignaca Premoše, ker je pri njem glasba prisotna tudi kot vir slikarskega navdiha: V *Premoševem slikarstvu se prepletajo impresija – lirizem intimno občutenega sveta narave in poetika naslikanega predmetnega sveta ženske, ptice, cveta in konja v vertikalni in diagonalni kompoziciji glasbeno občutenih akordov zabrisanih podob, porojenih iz slikarjevega emotivno doživetega in intuitivno izražene predmetnega sveta*. -Ignac Premoša, Ljubotmer, v: 11 slikarjev Prlekije, r. k., 2008, brez oznake strani.

rosni mladosti okoli leta 1930 je z violino poziral neznanemu fotografu in kasneje veliko pisal o svoji navezanosti na glasbo in o pomembnosti njene prisotnosti pri ustvarjanju: *Brez glasbe ne morem delati slik. Če pa me sama glasba ne motivira, ostane poezija.*²¹ V skladu s temi podatki gledalca ne more presenetiti izstopajoče število glasbenih motivov. Kompoziciji *Muzikant 1* (1940) in *Slepi muzikant* (1941) spadata v primerjavi z obsežnim ciklom *Svetlobni zapisi* v prostor ikonografske klasike in ju je mo-

Jože Kološa – Kološ: *Slepi muzikant*, 1941

goče primerjati s slovenskimi umetninami.²² Motiv beraškega oziroma pouličnega muzikanta, ki je pri Kološi interpretiran kot magična in osamljena postava polna človečnosti, je namreč priljubljeni motiv slovenskih likovnih umetnikov 20. stoletja: od slavnega *Poca* (*Berača s cerkvico*, 1903) Petra Žmitka in *Invalida v Benetkah* (1925) Toneta Kralja, do *Berača*

²¹ Jože Kološa - Kološ, str. 11–14.

²² Med ikonografsko klasiko lahko uvrstimo še mnoge pomurske umetnine: Lajči Pandur: *Bobnar* (1953), *Ciganka z violino* (1958), *Starček in vnuk* (1938), Ante Trstenjak: *Bobnar* (1968), *Tihožitje z violino* (1934), *Prleško gostovanje* (1960), Mirko Bratuša: *Violinist* (*Glas sredine*, 1994) itn.

v mestu (1932) Maksima Sedeja, Berača (1942) Franceta Miheliča in do zanimive slike *Predmestje* (1932/36) Lajčija Pandurja, ki predstavlja skupino treh uličnih glasbenikov (najverjetneje ciganov), ki ob violini in tamburinu razveseljujejo poslušalce in gledalce še s plešočim medvedom. Takšnih uličnih predstav so se ponavadi še najbolj razveselili otroci in jim na upodobitvah lahko sledimo v starejše slikarske tradicije. *Slepemu muzikantu* s harmoniko je blizu slika *Slepi lajnar* (1609) Davida Vinckboonsa, ki pa se od njega razlikuje zlasti v predstavitvi vedrejšega razpoloženja. Potepuškega lajnarja, ki mu dela družbo za nogo privezan psiček, je obkrožila množica otrok in ostalih radovednežev, ki slepega muzikanta spremljajo na njegovem glasbenem pohodu skozi vas.

Kološa se v prekmursko glasbeno problematiko nepogrešljivo vključuje še v enem zelo pomembnem detajlu. Ob upoštevanju njegove kompozicije iz že obravnavanega cikla *Svetlobni zapisi* s pomenljivim naslovom *Sporočilo, ki ga poraja tihota* (1985) in dejstva, da so ustvarjalcu ob fotografskih kompozicijah nemalokrat očitali *pobeg v zatišje, v iskanje, odkrivanje prabitne strukture, ki ni moteča in ki še živi sredi moderne civilizacijske dobe*²³, bi se nam razkrila njegova tesna povezanost z motiviko tišine, ki ima za prekmursko umetniško okolje poseben pomen in vrednost. Tišina, ki jo lahko razumemo kot del glasbe ali njeno nasprotje, se najizraziteje uveljavi s slikarskim ustvarjanjem Zdenka Huzjana, ki ne zavzema izrazitega mesta le v sklopu prekmurskih slikarjev, ampak tudi v razmerju s celotno slovensko likovno umetnostjo 20. stoletja.²⁴ Huzjan je slikar tišine oziroma molka, k takšnim naslavljanjem pa interprete njegovih del napeljujejo že sami naslovi slikarskih kompozicij: *Kariatida molka* (1989), *Molk* (1989), *Figura molka* (1989), *Tišinasta slika* (1987), *Slavolok molka* (1999), *Brstenje tišine* (1993) ... Tišini in molku pa ni zavezana in posvečena le pokrajina, ki jo vztrajno in prepričljivo slika Huzjan v svojih značilnih prekmurskih barvnih tonih, temveč tudi vsa bitja in celo-

23 Jože Kološa - Kološ, str. 11–14.

24 Prijatelj Milček Komelj je posebej za mojo podiplomsko besedilo o razmerju med slovensko likovno umetnostjo 20. stoletja in glasbo ob problematiki tišine napisal pesem:

Najlepša glasba je tišina.
Žalost v njej je violina,
upanje je v njej klavir;
flavta je opojen mir
in obup je lutnja vina.

Najlepša glasba je tišina,
v njej se gode venomer.
Čelo je vonj rožmarina,
jutro citre, bas večer,
orgle v njej so bolečina.
Najlepša glasba je tišina.

tno stvarstvo²⁵, ki se naseli v slikarjevem svetu. Kot piše Inhof, za ta svet ni značilno *burno gibanje, plavanje, letenje in vsestransko žuborenje, kjer so življenjski boji, hrup in cvetoča zrelost*²⁶, ampak le *gluhi molk*²⁷, pogreznjenost v tihoto, ki pa ne simbolizira osamljenosti, nesreče ali žalosti, pač pa prav nasprotno: spokojnost, mir in posebno srečo. O ustvarjanju slik molka je slikar spregovoril v intervjuju z Milčkom Komeljem: »Ko poje v meni tihota vsega vzvišenega, kar je izoblikovalo moje življenjske izkušnje, se prepustim nežno stkani preji, ki me obda s svojo vlažnostjo«, sem zapisal, ko je nastajal cikel z imenom *Molk*, in potem naprej, »ko v zaprtem prostoru delavnice, v tej hranilni tekočini ostanejo samo še komaj zaznavni gibi, ki jih usmerja intuicija, skozi samospoznanja postane prostor krhek in samotnen«. Ta kratki zapis delno pove, kako nastajajo slike, ki jih štejem za tihe, preproste in spokojne.²⁸ Nekaj let kasneje je Huzjan spregovoril tudi o interpretacijah molka: *Pri Molku sem govoril o preoblikovanju, transformaciji likovne realizacije, o miselni tezi, ki nam jo posreduje razprostranjenost našega prebivanja. Molk kot področje občutenja sveta je pravzaprav domena 19. stoletja, ki se je pojavil kot reakcija ob prvih tovarnah in ponovno sedaj, ob koncu industrijske dobe, ko se družba pospešeno levi v globalno dvorišče. Ob tem, kot sem že povedal, smo izpostavljeni kruti realnosti, kjer je komaj kaj prostora za metafizični pogled, saj nam predmeti tehnike kradejo in pustošijo Nebo in Zemljo. V tem ranljivem sobivanju se preživetje ohranja le prek iskrenosti izraza ...*²⁹ Ker naj bi bil Huzjan, po besedah Franca Obala, *najbližje resnični identifikaciji duha kraja*³⁰, je zagotovo zadosten dokaz o pomembnosti tišine v prekmurskem slikarstvu, a je ta posebno izrazito zaznamovala tudi številna druga prekmurska likovna dela.

V črne slike Sandija Črveka je Inhof vabil s *spevom siren, Lorelei in Rusalk*³¹ in slikarjevo ustvarjanje spretno povezal z glasbenim svetom: *Sandi Črvek s svojim strukturiranjem slike iz hipne percepcije preide v zaporedje in svojim slikam da temporalni značaj glasbe, vendar s to razliko, da lahko glasbo uporabimo le kot metaforo, ki ustreza sliki le na formalni ravni zaporedja ali sukcesivnosti, medtem ko na pomenski ravni ne moremo govoriti o glasbi, pač pa o molku. Vsekakor pa temporalni značaj Črvekovih slik kaže na glasbo – in to predvsem rokovsko glasbo šestdesetih in sedemdesetih let, ki zanj predstavlja ene-*

25 Zlasti slike: *Onemele ptice* (1991), *Poviti zvoki* (1986), *Pranema usta* (1987), *Neslišni gibi* (1996/2003) ...

26 Robert Inhof, Zdenko Huzjan, str. 18.

27 Ibid., str. 18.

28 Milček Komelj, Iskanje davnega reda stvari, Ljubljana, v: *Likovne besede*, št. 19, 20, 1991, str. 36–38.

29 Robert Inhof, Besede molka, Murska Sobota, v: *Vestnik*, 2001, str. 10.

30 Tomaž Brejc, Slikarske metamorfoze, Ljubljana, 1999, str. 44.

31 Robert Inhof, Svetloba in tema v slikah Sandija Črveka, Murska Sobota, v: *Zbornik soboškega muzeja*, št. 11, 12, 2008, str. 41–54.

ga izmed glavnih in nepresahljivih virov navdiha.³² Na razmišljanja o molku in tišini na vsebinski ravni bi nas pri Červekovih slikah lahko napeljala že sama črna barva, ki bi jo lahko razumeli kot simbol molka in tišine. V tej smeri bi lahko kot slikarstvo tišine označili celotni slikarski minimalizem (tudi slike že omenjenega prekmurskega slikarja Marjana Gumilarja), ki bi nas z odsotnostjo nekaterih likovnih elementov (predvsem črte in oblike) poskušal prepričati, da se da slike utišati.

O tišini je bilo nekaj govora tudi ob kompozicijah Štefana Galiča, zlasti ob že omenjenem avtoportretu iz leta 1993, ko so nekateri umetnikovi interpreti govorili o *giottovski tišini*.³³ Nadalje nas na pomen tišine v prekmurskem slikarstvu opozarjajo že sami naslovi nekaterih slikarskih izdelkov: *Tišina ob reki* (1998) Mirka Rajnarja, *Prekmurska tišina* (1955) Lajčija Pandurja, *Veliko tišine* (2004) Ištvana Huzjana ... V tem pogledu je mogoče govoriti o povezanosti z drugimi slovenskimi ustvarjalci, ki jih je prav tako zaznamovala tišina. Tu mislim na množico slikarjev skozi celotno 20. stoletje: Albert Sirk, France Pavlovec, Lojze Spacal, Metka Krašovec, Jože Spacal, Viktor Šest, Marijan Tršar, Joni Zakonjšek, Anja Jerčič in mnogi drugi. Zavezanost slikarstva tišini se vsekakor ne vzpostavi v 20. stoletju, ampak je ta zveza prisotna že zelo dolgo.³⁴ Da je tišina v prekmursko slikarstvo prišla prek resničnih značilnosti naravnega prostora, ki zaznamuje tudi čustveni in mentalni svet prekmurskih ustvarjalcev, potrjujejo še nekateri detajli. Kot je bilo dobro razvidno že pri Huzjanu, Červeku in Galiču, se tišina praviloma vzpostavi pri različnih motivnih sklopih, za katere pa nikakor ni nujno, da so vezani na okolje, v katerem so bili upodobljeni. Na tem mestu mislim tudi na vse motive, ki jih prvenstveno zaznamujejo veseli in radoživi vsebinski toni. Pri takšnih motivih so vsebinska sporočila prirejena po ustvarjalnih konceptih prekmurskih slikarjev, ki vseskozi ostajajo zvesti svojim prepričanjem in nazorom. Zanimiva je Rajnarjeva slika *Rakičanski jezdec* (2007), ki je kljub prisotnosti energičnega motiva konjenika potisnjena v tišino in dejansko predstavlja prekmursko slikarsko interpretacijo priljubljenega motiva. Kompozicijo zaznamujeta kontemplativnost in meditativnost, ki sta tudi drugače zelo priljubljeni vsebinski konotaciji na

³² Ibid., str. 41–54.

³³ Aleksander Bassin, Štefan Galič, str. 13.

³⁴ V poglavju *Molčitel* je Jure Mikuž pisal o pomeni tišine v evropskem slikarstvu starejših stoletij in njeni vlogi v modernem ustvarjanju: *Tišina je od nekdaj povezana s slikarstvom. /.../ Tišina, ki mu je lastna in usojena, zato ni izguba besede, ampak njen umik v zanjo bolj ustrezn in izvorni prostor. /.../ Že v antiki je Simonid vedel, da je slikar nemi pesnik (in pesnik slikar, ki govori). Antično idejo »ut pictura poesis, pesništvo kot slikarstvo«, ohranja tudi Giambatista Marini v svojih »Dicerie sacre« iz leta 1614, ko pravi, da pesništvo imenuje govoreče slikarstvo in slikarstvo molčeča poezija, ki ji je lastna zgovorna tišina.* -Jure Mikuž, *Nema zgovornost podobe*, Ljubljana, 1995, str. 10.

prekmurskih likovnih kompozicijah.³⁵ Tudi pri motivu kopalcev v novejšem slikarskem ciklu Franca Mesariča se srečamo s podobnim predstavljanjem znamenitega motiva, ki je prisoten praktično skozi celotno zgodovino slikarstva. Kopalci pri Mesariču izgubijo nekatera klišejska vsebinska sporočila in se popolnoma umaknejo v značilnosti slikarjeve osebne izpovedi in v značilnosti prekmurskega slikarstva. Enako kot pri Rajnarjevem konjeniku je tudi pri Mesaričevih kopalcih prisotna tišina, ki jo je v interpretacijah slikarjevih del dobro zaznal Robert Inhof; zapisal je: *Celotno vzdusje obvladuje mučna tišina*.³⁶

Kot sem omenil že v uvodu, se glasbeni motivi in druga razmerja med likovno umetnostjo in glasbo v okolju prekmurskih umetnin skorajda v celoti podreajo oblikovnim in vsebinskim značilnostim prekmurskih slikarjev. Slikarske kompozicije nikoli ne zazvenijo s konotacijami bučne karnevalske plehkosti, ampak so velikokrat potisnjene v pridušeni in spokojni svet otožnosti in melanholije. Vsa likovna dela, ki sem jih pri raziskovanju zastavljene problematike obravnaval, se torej praviloma izmikajo glasbenim vsebinam in so prisotne zato, da pričajo o kakovosti in samosvojesti prekmurskega slikarstva. To raste iz prepričljivih osebnih svetov prekmurskih ustvarjalcev, ki jih je v celoti izoblikovalo okolje, v katerem ustvarjajo. Kljub značilni posvečenosti tišini je prekmursko slikarstvo neobičajno prodorno, glasno in izvirno ter predstavlja nepogrešljiv oblikovni in vsebinski prispevek pri prepoznavnosti in kakovosti slovenske likovne umetnosti 20. stoletja.

35 Mirko Rajnar, Ljubljana, v: *1. Mednarodni konjeniški festival*, r. k., 2009, str. 35.

36 Robert Inhof, *Sklenjene osamljenosti*, Murska Sobota, r. k., 2008, str. 2–12.

DEJAN PRŠA

PAINTING MUSIC OF THE PREKMURJE

In addition to numerous works of art by artists from the Prekmurje region, such as Lajči Pandur's *Drummer* (1953) and *Gypsy Woman with Violin* (1958), Jože Kološa-Kološ' *Musician 1* (1940) and *Blind Musician* (1941), Anton Trstenjak's *Still-Life with Violin* (1994), *Wedding in Prlekija* (1960), Mirko Bratuša's *Violinist* (1994), Franc Košar's *Composer* (1918), which in their subject matters relate to the stereotype presence of music, the painters from the Prekmurje region mostly developed a special iconography undependably of this context. Themes of music in the works of art by France Mesarič, Zdenko Huzjan, Štefan Galič and Jože Kološa are consistently marked by the spiritual context of the region from which they appear and by the characteristic independence of individual artists. An important deviation from the concept of music is often created by the theme of silence, which itself has an important place in their oeuvres. The silence, too, can be viewed upon as a result of the painters' personal preoccupations with the iconography of the region in which they live and work. Not only does it influence those subject matters that arise from the archetypes of the Prekmurje region and from the artist's personal mythology, such as in Mirko Rajnar's *Silence by the River* (1998), Lajči Pandur's *Silence of Prekmurje* (1955), Jože Kološa-Kološ' *Message Born out of Silence* (1985), Zdenko Huzjan's *Inaudible Movements* (1996/2003), *Great-Silent Mouth* (1987), *Silence* (1989), but it also affects all those themes which belong to the so-called iconography classics and are usually rendered in a highly vital and jovial painterly language. The unique tranquillity and contemplative peace of silence imbue also the equestrian motifs and the motif of bathers, which are thus represented quite differently from those by painters from other Slovenian regions. An important contribution to the iconography of music is achieved in abstract paintings by Sandi Červek and Marjan Gumilar, whose reduced artistic expression represent additional argumentation to the presence of the concept of silence in painting of the Prekmurje region.

MARIJA KOZAR

NOVAKOV GOVOR NA GORNJEM SENIKU

(Ob 100. obletnici rojstva)

Ob 100. obletnici rojstva (28. april 1909) profesorja Vilka Novaka¹ bi se ga rada spomnila z njegovim govorom na Gornjem Seniku. Fotokopijo tipkopisa mi je – kot svoji študentki iz Porabja – podaril osebno. Po drugi svetovni vojni je leta 1956 Vilko Novak prvi uradno prišel iz Jugoslavije (Republike Slovenije) na Madžarsko in v Porabje. Na Gornjem Seniku je govoril v slovenskem narečju ob odprtju kulturnega doma Avgusta Pavla, v Sombotelu ob odkritju spominske plošče na Pavlovi hiši ter imel predavanje v madžarščini o slovensko-madžarskih kulturnih stikih. Zaradi svojih govorov in izjav na Madžarskem je bil napaden v prekmurškem Vestniku, deležen dveletne disciplinske preiskave, kar ga je oviralo pri strokovnem napredovanju, čeprav mu preiskava ni mogla dokazati nič slabega, kot je sam povedal v nekem intervjuju leta 1997.² Ob stoletnici rojstva objavljamo Novakov gornjeseniški govor v celoti. Govor ob spominski plošči, njegovo predavanje in izjavo novinarjem pa predstavimo s pomočjo člankov takratnih madžarskih in slovenskih časopisov. Izrezke iz časopisov in fotografije hrani hčerka Judita Pavel v Pavlovi hiši v Sombotelu, na kateri so odkrili spominsko ploščo leta 1956.

Novakov gornjeseniški govor je napisan v dolinskem prekmurškem narečju, ki ga je poskušal prilagoditi porabskemu: *Vüepam se, ka te me razmili pa žao mi je, da nemrem tak čisto po domačoj vašoj reči gučati, ar san na Dolinskem Markaston doma – rad vas pa man ránc tak, kak svoje bližánje, màrkaste dolnje rojake, či ne šče bole!* Rokopis obsega 8 strani formata A\4 in je gosto

1 O življenju in delu glej: Ingrid Slavec Gradišnik, »Delal sem za dve stroki in še za fakulteto«: Namesto biografije, v: Kolesar s Filozofske, Ljubljana 2000, 11–14., in Franc Kuzmič, Bibliografija Vilka Novaka, v: Kolesar s Filozofske, Ljubljana 2000, 21–73.

2 Janez Votek, Raznarodovanje rodilo »srečne« sadove. Intervju, v: Vestnik (Murska Sobota) 49 (1997) 21 (22. V.), 8., in Vilko Novak, Zgodovina iz spomina, Ljubljana 2004, 132.

natipkan. O vsebini govora je leta 1986 sam dejal: *Sem skušal v narečju ljudem preprosto, razumljivo predstaviti delo Avgusta Pavla, predvsem, da je hodil med njimi, kaj je pisal o njih, o njihovem življenju. Govoril sem o tem, kaj nam pomeni materin jezik, domača omika, narodna zavest, kar je Pavel v tujem okolju vse ohranil in gojil. Tedaj, enajst let po vojni, so se spet šele začeli normalni stiki med našima državama – in kaj vse so obljubljali!*³ (gl. govor v prilogi)

Vilko Novak je bil za Avgustom Pavlom⁴ drugi poklicni slavist iz Prekmurja. Nista bila le kolega, ampak tudi velika prijatelja. Kljub temu, da je bil Pavel 23 let starejši od Novaka in je živel na Madžarskem. Na Pavlovo pobudo je Novak postal tudi etnolog. Avgusta Pavla je spoznal v Bogojini leta 1921, z vso njegovo družino pa se je seznanil leta 1929 na Cankovi. Novak je s Pavlom sodeloval do njegove smrti leta 1946, z družino pa je bil v stikih vse do svoje smrti leta 2003.

VILKO NOVAK O PROSLAVI

Na prvi dan proslave (10. marca 1956) je izšel Novakov prispevek o Avgustu Pavlu in prireditvah ob 10. obletnici njegove smrti na Madžarskem v osrednji slovenski reviji *Naši razgledi*.⁵ »... Letos v januarju so posvetili štiri večere njegovemu spominu z govori univ. profesorjev in drugih strokovnjakov o njegovem pomenu. Nadaljevanje tega slavlja pa bo dne 11. marca t. l., ko mu bodo v Szombathelyju odkrili pod pokroviteljstvom Izvršnega sveta Železne županije spominsko ploščo, isti dan pa bodo v Slovenskem Porabju, v naši meji najbližnji vasi Gornji Senik po njem imenovali nov kulturni dom s slovenskim govorom – vse v okviru Slovenskega dne. S tem hočejo Madžari poudariti veliki pomen pokojnega našega rojaka za pošteno spoznavanje in zbližanje obeh narodov, obenem pa obnoviti pretrgane kulturne vezi ... Upamo, da bo njegovo delo nastopilo končno zmagovito pot, da bo z njegovim imenom in njegovo človečansko ljubeznijo vred povrnjena vez med nami in Madžari pri snovanju medsebojnih odnosov na temelju enakopravnosti, prav tako pa tudi pri poglobljanju vsestranskega, zlasti kulturnega spoznavanja. S to mislijo in željo bomo v duhu prisotni pred spominsko ploščo Avgusta Pavla in v tem znamenju naj nas veže njegov kulturni dom na Gornjem Seniku.«

3 András Bertalan Székely-Francek Mukič, Zvesti sin dveh narodov. Pogovori o Avgustu Pavlu. Vilko Novak. Budimpešta-Szombathely 1986, 57.

4 O življenju in delu glej: Vilko Novak. Življenje in delo Avgusta Pavla, v: Razprave VII. Ljubljana (SAZU) 1970, razr. za filološke in literarne vede, 293–341, in Vilko Novak, Življenje in delo Avgusta Pavla, v: A magyarországi délszlávok néprajza. 4. Budapest 1982, 7–26.

5 Vilko Novak, Avgust Pavel. v: Naši razgledi (Ljubljana), 14. marec 1956. št. 5.

Desetletja pozneje (leta 1991) se je slavnostnih dogodkov ob 10. obletnici smrti Avgusta Pavla leta 1956 spominjal Vilko Novak v časopisu *Porabje* takole: »...marca 1956 me je Inštitut za kulturne stike v Budimpešti povabil, naj se udeležim odpiranja kulturnega doma Avgusta Pavla na Gornjem Seniku. Moral sem čez Beograd odpotovati v Budimpešto, od tam pa smo se z avti odpeljali v Sombotel, kjer smo v [Hotelu op. M. K.] Savariji prenočili: jugoslovanski veleposlanik Dalibor Soldatič in njegov tajnik, nekateri iz madžarskega zunanjega ministrstva in moj stalni spremljevalec z Inštituta. V Sombotelu smo popoldne odkrili spominsko ploščo na Pavlovi hiši (Szt. Imre utca 5.), zvečer pa sem v madžarščini govoril o slovensko-madžarskih stikih.

Drugo jutro pa smo se odpeljali skozi Monošter do Slovenske vesi, kjer sem dal ustaviti pred Bedičevo hišo. Ljudje so se zbrali in na moje vprašanje odgovorili: »Te pa ne vejte, ka so je odpelali v tabor? Ena či je na Švedskon, druga pa v Pešti.« (Za to sem vedel, ker mi je mladi Bedič iz Sobote pisal, naj ji nesem steklenico pijače). Ogorčen sem povedal veleposlaniku, kaj sem slišal, in da jih je bilo iz Porabja še več odpeljanih v taborišče. Enako ogorčeno je odvrnil: »In jaz o tem nič ne vem!« Dejal sem mu: »Vse to so poročali iz Ljubljane v Beograd ...« On pa: »Recite jim, da drek velja, kar sporočajo v Beograd, od tam ne zvem ničesar, naj poročajo meni direktno!«

Pripeljali smo se do Gorenjoga Senika, izstopili iz vozil in pozdravili so nas zastopniki občine. Zadaž sem opazil župnika – Vincija Kousa, belega Hrvata, ki je nadomeščal iz župnije izgnanega župnika Jánosa Kúharja ... »Pridem k vam« sem mu povedal in šli smo naprej v novi dom Avgusta Pavla. Tu sem moral govoriti – preprostim ljudem o znanstveniku, kajpada v »našen domačen jeziki« – v narečju, malo po goričkon, ka bi me bole razmili. Povedal sem jim, kako je profesor hodil med njimi, ka je pisal in sem navajal njegove besede (kak gospoda drek gjej pri lanforaj ...), tako da so se večkrat glasno zasmeli. Pošteni Dalmatinec Soldatič mi je stisnil roko: »Česa takega, kot je bil vaš govo,r še nisem slišal!«

Med kosilom sem moral spregovoriti v madžarščini, nato sem odšel na župnišče, kjer mi je g. Kous (nekoč tudi beltinski kaplan) pokazal Košičeve rokopise. Kmalu pa sta prišla dva za menož: hitro moramo v Sombotel! Da ja ne bi bil predolgo sam s kakim – Hrvatom, če že ne Slovencem ...

V hotelu [v Sombotelu op. M. K.] je bilo zvečer polno oficirjev, zjutraj prav tako. Rekli so, da Kúharja ne moremo obiskati, kar me je hudo prizadelo. Ko smo se zjutraj odpeljali in oficirji istočasno z nami, so mi rekli, da gremo lahko h Kúharju (v Izsákfa). »Zdaj pa jaz nočem, če je pri vas tako ...«

Ko sem se vrnil v Ljubljano, sem zvedel, da me je v sobočkem Vestniku grdo in smešno napadel prekmurski »ljudski poslanec, mi očitil prevod Madácheve Tragedije človeka pred vojno in vse laži, ki so jih madžarski časniki pisali, da sem jih menda govoril. Mojega zahtevanega popravka nikoli niso objavili, pač pa so mi priskrbeli na univerzi disciplinsko preiskavo in izgubil sem kakih dvajset službenih let zavoljo nenapredovanja ...«⁶

O srečanju z župnikom Kousom priča dokument v sombotelskem škofijskem arhivu. O obisku in nastopu Vilka Novaka je župnik moral poročati škofiji.⁷

Iz pisma izvemo, da je bil 11. marca v vasi narodnostni dan. Kous se programa ni udeležil ne dopoldne ne popoldne. Izjavil je, da ni rojen v Jugoslaviji, da tam nima sorodnikov. »Univerzitetni profesor v Ljubljani Vilko Novak, prekmurskega rodu« ga je obiskal kot stari znanec. O obisku je poročal zaradi tega, ker je vedel, da so Jánosa Kúharja premostili z Gornjega Senika zaradi tega, ker je simpatiziral z Jugoslavijo in je tudi vernike spodbujal k temu.⁸ POROČILA V MADŽARSKIH ČASOPISIH Osrednji madžarski dnevnik *Magyar Nemzet*, ki še danes izhaja v Budimpešti, je že 5. marca 1956 najavil dogodek: »Pred desetimi leti je umrl Avgust Pavel, odlični raziskovalec madžarsko-slovenskih etnoloških stikov. Ob obletnici organizirajo v Železni županiji narodnostno slavo, katerega se bo udeležil tudi profesor jugoslovanske filologije na ljubljanski univerzi Vlko (sic!) Novak.«⁹

Isti dnevnik je zabeležil, da je Novak prispel: »Kot gost Inštituta za kulturne stike je v petek prispel v Budimpešto profesor etnološkega oddelka ljubljanske univerze Vlko (sic!) Novak. Jugoslovanski profesor je svojčas sodeloval z znanim raziskovalcem madžarsko-slovenskih kulturnih stikov, Avgustom Pavlom. Vlko Novak se bo 10. marca v Szombathelyu udeležil slavnosti ob odkritju spominske plošče Avgusta Pavla, ki je umrl pred desetimi leti.«¹⁰

Judita Pavel hrani sporočilo madžarske tiskovne agencije MTI z dne 8. marca 1956, ki priča o tem, da je Novak prispel na Madžarsko na desetdnevno študijsko potovanje in se poleg proslave ob 10. obletnici Pavlove smrti se je udeležil narodnostnega kulturnega festivala ter srečeval z madžarskimi etnologi.

6 Vilko Novak, *Moja srečanja s slovenskim Porabjem* (2), v: *Porabje* (Monošter) 4; 23–24 (19. XII.), 6.

7 Škofijski arhiv v Sombotelu (szombathelyi Püspöki Levéltár, v nadaljnjem PL) AC 330/1956.

8 PL AC 330/1956

9 *Magyar Nemzet* (Budapest), 5. marec 1956.

10 Leleplezik Pével Ágoston emléktábláját. v: *Vasmege*, 8. marec 1956; *Magyar-szlovén est Szombathelyen*. v: *Vasmege*, 8. marec 1956; *Névadó ünnepség és nemzetiség fesztivál*. v: *Vasmege*, 8. marec 1956.

»v petek je prispel v našo domovino jugoslovanski profesor vilko novak
kot gost inštituta za kulturne stike
v petek je prispel v budimpešto profesor etnološkega oddelka ljubljanske
univerze
... na Gornjem Seniku ... si bo ogledal **prvi županijski kulturni festival na-
rodnostnih manjšin v Železni županiji** ... na desetdnevnem študijskem po-
tovanju po Madžarski bo obiskal etnološke institucije, muzeje, knjižnice v bu-
dimpešti, univerzo v debrecenu, dogovarja se in si izmenja izkušnje z madžar-
skimi etnologi. /mti/«

Narodnostni festival na Gornjem Seniku leta 1956 je bil prvi te vrste v Železni županiji. Narodnostni dnevi so bili potem organizirani vsako leto v drugi narodnostni vasi vse do 90. let 20. stoletja. Ponovno so jih oživile manjšine v Sombotelu od leta 2003, leta 2009 pa so se spet razširile na vse kulturne skupine v županiji in 13. junija je bil Železnožupanijski narodostni festival v Županijskem mladinskem kulturnem centru (MMIK) v Sombotelu.

Lokalni časopis *Vasmege* je prinašal 8. marca 1956 tri novice o Pavlovih prireditvah. O Novakovem govoru pri spominski plošči: »V spomin slavnega znanstvenika, pesnika in prevajalca Železne županije Avgusta Pavla bodo na steno hiše št. 5. v ulici Úttörő – kjer je živel – položili spominsko ploščo. Ploščo bodo odkrili 10. marca popoldne ob 4. uri. Prireditve bo odprla podpredsednica IO mestne občine tovarišica Imréné Kovács. Slavnostna govornika bosta profesor Henrik Fodor in profesor ljubljanske (Jugoslavija) univerze Vilko Novak. Na koncu proslave bodo položili vence na spominsko ploščo.«

O Novakovem predavanju isti dan: »V organizaciji literarnega oddelka ljudske univerze (TTIT) in Oddelka za prosveto Županijskega sveta bo v soboto, 10. marca ob 6. uri zvečer v Szombathelyu v klubu ljudske univerze slovensko-madžarski večer. O slovensko-madžarskih kulturnih stikih bo predaval jugoslovanski univerzitetni profesor dr. Vilko Novak.«

O poimenovanju kulturnega doma na Gornjem Seniku in narodnostnem festivalu naslednji dan: »Na Gornjem Seniku, kjer živijo jugoslovanski prebivalci, bodo 11. marca dopoldne ob 10. uri poimenovali kulturni dom. Potem se bo odvijal festival narodnostnih kulturnih skupin.«¹¹

Na dan proslave v Sombotelu je *Vasmege* spet opozoril na Novakov govor: »Danes odkrijejo spominsko ploščo Avgusta Pavla. Ob deseti obletnici smrti velikega znanstvenika in pesnika Železne županije, Avgusta Pavla bodo

11 Ma leplezik le a Pável Ágoston-empléktáblát. v: *Vasmege*, 10. marec 1956.

popoldne ob 4. uri odkrili Pavlovo spominsko ploščo v Sombotelu na Pavlovi hiši v ulici Úttörő številka 5. O znanstvenih dosežkih Avgusta Pavla bosta govorila jugoslovanski univerzitetni profesor dr. Vilko Novak in profesor dr. Henrik Fodor.»¹²

O dogodkih, Novakovih govorih in predavanju so poročali lokalni časopis *Vasmege* in državna časopisa *Magyar Nemzet* ter *Szabad Nép*.

Spominska plošča na Pavlovi hiši (Sombotel, 10. 3. 1956)

Lokalni časopis je naštel med gosti veleposlanika Jugoslavije na Madžarskem Dalibora Soldatića, sodelavce veleposlaništva in profesorja ljubljanske univerze Vilka Novaka. O sobo-

¹² Legyen ez a nap a magyar-jugoszláv barátság elmélyítésének ünnepe. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság követe jelenlétében leleplezték Szombathelyen a Pável-emléktáblát. v: *Vasmege*, 11. márc 1956.

tni proslavi je časopis poročal že v nedeljo, 11. marca 1956.¹³ Gostje so prispeli v Sombotel v soboto dopoldne. Izvršni odbor županijskega sveta jim je priredil sprejem, na katerem sta se pozdravljala podpredsednik županije in jugoslovanski veleposlanik. Pri odkritju spominske plošče se je Vilko Novak »v Pavlovi materinščini, slovenščini« zahvalil za to, da se ohranjata Pavlova zapuščina in njegov spomin.

Pod posebnim podnaslovom se povzame Novakovo predavanje 10. marca zvečer na ljudski univerzi v Sombotelu. Vilko Novak je s svojim predavanjem »o razvoju madžarsko-slovenskih zgodovinskih, literarnih in etnoloških stikov, o medetničnih vplivih in delovanju Avgusta Pavla na področju vzajemnega spoznavanja obeh narodov požel velik uspeh. Med drugim je povedal, da ni slučajno, da so začeli ravno v Sombotelu prvič obravnavati madžarsko-slovenske stike. Tu je središče Železne županije, v kateri živijo Slovenci, sem so hodili v šole, tu so se učili pomembni slovenski izobraženci. Profesor je tako rekoč od prihoda Madžarov začel naštevati primere, kakšni so bili medsebojni vplivi med Slovenci in Madžari, na primer na področju jezikoslovja. Kljub temu se je tako na področju literature, zgodovine in etnologije dokaj pozno začelo vzajemno spoznavanje vrednot drug drugega. Vloga Avgusta Pavla je prav zaradi tega pomembna, ker je navdušeno, neumorno in neomajno deloval na vsakem področju pri gradnji madžarsko-slovenskih stikov. Tak odnos Avgusta Pavla – je rekel Novak – je okrepil v nas vero, da te umetnostne in literarne vezi služijo spoštovanju in razumevanju obeh narodov. **'Če spoznamo, tudi vzljubimo drug drugega'** – je zapisal Pavel v reviji Dunántúli Szemle. – Po osvoboditvi smo začeli negovati kulturne stike z novim elanom, je nadaljeval profesor in naštel madžarska dela, ki so pravkar izšla v slovenščini, nekatera tudi v njegovem prevodu. Slovence so stoletja vzgajali Madžari, potem pa so nekateri vzgajali Madžare. Med temi je pomembna osebnost Avgust Pavel. Naloga nadaljnjega raziskovanja je, da ob Avgustu Pavlu ocenimo delovanje ostalih znanstvenikov in kulturnikov, ki so se trudili za razvoj madžarsko-slovenskih stikov. Če se poglobimo v zgodovino madžarskega in slovenskega naroda, vidimo, da sta se oba naroda močno zanimala za kulturo daljnih narodov, toda komaj kaj sta znala o neposrednem sosedu. Zdaj smo mi na vrsti, je rekel na koncu, da nadoknadimo, kar smo zamudili. Na obeh straneh moramo začeti delati na tem, da se vzajemno spoznamo Madžari in Jugoslovani. Dokler nas kultura ne združi, do takrat bodo naša prizadevanja za prijateljsko sodelovanje

13 Leleplezték Pável Ágoston emléktábláját Szombathelyen. v: Magyar Nemzet (Budapest), 11. marec 1956.

neuspešna. Spomin, delovanje, ideologija in požrtvovalnost Avgusta Pavla naj nas vodi k uresničevanju prijateljskega sodelovanja obeh narodov.»¹⁴

Budimpeštanski dnevnik *Magyar Nemzet* je prav tako že v nedeljo pisal o sobotnih proslavah. Novak je pred spominsko ploščo poudaril, da »tudi proslava ob spominski plošči dokazuje, da Avgust Pavel ni živel zaman. Spominska plošča nas opozarja na to, da je najinima narodoma vredno, potrebno in aktualno delovati skupaj.«¹⁵

Na isti strani, toda v posebnem članku, je predstavljeno predavanje Vilka Novaka in tudi tu je citiran Pavlov izrek: »Če spoznamo, tudi vzljubimo drug drugega.«¹⁶

Tednik *Szabad Nép* je v ponedeljek poročal o nedeljski prireditvi na Gornjem Seniku, tako tudi o slovenskem govoru Vilka Novaka. »Professor Novak je v svojem slovenskem govoru predstavil življenje in delo Avgusta Pavla. Popoldne je bilo v kulturnem domu prijateljsko srečanje kulturnih skupin. Slovenskih z Gornjega Senika in Sakalovcev, hrvaških iz Narde in Hrvaških Šic ter nemških iz vasi Pornóapáti.«¹⁷

Madžarski tiskovni agenciji MTI je dal Novak v Budimpešti izjavo, ki je bila objavljena v dnevniku *Magyar Nemzet* 17. marca 1956. Vilko Novak je med drugim dejal: »... namen mojega študijskega potovanja po Madžarski je tudi to, da oživim svoje večdesetletne stike z madžarskimi etnološkimi institucijami in strokovnjaki ... veseli me, da se v slovenskih vaseh v okolici Monoštra poučuje slovenski knjižni jezik in so na razpolago tudi učbeniki. Na Inštitutu za slavistiko na budimpeštanski filozofski fakulteti pa izobražujejo slovenske učitelje ... V Jugoslaviji, v Novem Sadu, deluje katedra za madžarščino ...« Novak je govoril še o najnovejših slovenskih prevodih madžarskih romanov, o sodelovanju slovenskih in madžarskih etnologov (izmenjava strokovne literature, dopisovanje ipd.). Obiskal je tudi Inštitut za etnologijo na Filozofski fakulteti v Debrecenu ter okoliške vasi Hajdúsámson in Nyíradony. Iz Debrecena se je vrnil domov v petek popoldne, 16. marca 1956.¹⁸

14 Vilko Novak professor eladása a magyar-szlovén esten. v: *Magyar Nemzet* (Budapest), 11. marec 1956.

15 Vend, horvát és német kulturális csoportok találkozója Felsőszőlőn. v: *Szabad Nép*, 12. marec 1956.

16 »A magyar-szlovén kulturális kapcsolatok a két nép egymás iránti megbecsülését és megértését szolgálják". Vilko Novak jugoszláv professor nyilatkozata. v: *Magyar Nemzet*, 17. marec 1956.

17 Štefan Barbarič, Ob odkritju spominske plošče. Avgust Pavel in slovensko-madžarski kulturni stiki, v: *Ljubljanski dnevnik*, 10. marec 1956, št. 59.

18 Štefan Barbarič, Ob odkritju spominske plošče. Avgust Pavel in slovensko-madžarski kulturni stiki, v: *Ljubljanski dnevnik*, 10. marec 1956, št. 59.

POROČILA V SLOVENSKEM IN »JUŽNOSLOVANSKEM« TISKU

O proslavah na Madžarskem ob 10. obletnici smrti Avgusta Pavla je bilo objavljeno poročilo Štefana Barbariča 10. marca 1956 v *Ljubljanskem dnevniku*. Avtor podčrta pomen praznovanja in predstavi Pavlovo delovanje.¹⁹

»Te dneve bodo na oni strani prekmurske meje, na Košičevem Gornjem Seniku in v županijskem glavnem mestu Szombathelyu za 10. obletnico smrti častili spomin pesnika, jezikoslovca, etnografa in prevajalca Avgusta Pavla. Slavnosti (odkritje spominske plošče v Szombathelyu, prireditve »slovenskega dne« na Gornjem Seniku in poimenovanje tamkajšnjega kulturnega doma po Pavlu) bodo potekale v znamenju pozitivne slovensko-madžarskih kulturnih in drugih stikov. Slovence bo zastopal Pavlov prijatelj in dolgoletni delavec na področju poglobljanja naših kulturnih stikov univ. doc. dr. Vilko Novak, ki bo v Pavlovi nekdanji rezidenci v Szombathelyu predaval o obojestranskih kulturnih zvezah v preteklosti, na Gornjem Seniku pa v slovenščini o pomenu Pavlovega delovanja.

Vse to obeta, da se bodo ti dnevi pomembno zapisali v zgodovino kulturnih stikov med obema narodoma. Ker proslave organizirajo s poudarjanjem Pavlove kulturno posredniške vloge, počastitev njegovega spomina daleč prerašča lokalni pomen in zahteva od nas nedvomno več kot enodnevno pozornost.

Za poznavalca razmer ob naši severovzhodni meji je organiziranje »slovenskega dneva« (ne: »vendskega«, kar je pogosto služilo za potujočo firmo) na Gornjem Seniku kulturno politični dogodek zgodovinske vrednosti. Znano je, da je uradna Madžarska vse do zadnjega kratila Slovencem »med Muro in Rabo« njihovo slovensko bistvo. Naši sosedje skušajo s tem zadnjim stvarno pogledati zgodovinskim dejstvom v obraz. Počastitev dela sinu slovenske matere v tem šovinizmu izključujočem okviru dobiva s tem šele svoje pravo mesto. Tako pojmovanje proslave pomenijo triumf njegovih naprednih idej o sodelovanju in prijateljskem sožitju sosednih narodov, mu dajejo po smrti moralno zadoščenje in javno priznanje.

Z isto pravico kot Adamiča bi lahko Pavla označili kot **sina dveh domovin**. Resda je živel vključen v madžarsko kulturo in je pisal v tujem jeziku, vendar pretežno o slovenskih in jugoslovanskih snoveh, tako je njegovo mesto v tujini služilo v največji možni meri spoznavanju slovenske kulture pri sosedih.«

V Ljudski pravici je 15. marca 1956 zabeležil dogodek Jože Ftičar: »Pozornost madžarske kulturne javnosti je bila te dni posvečena slovenskemu rojaku Avgustu Pavlu. Njegovi učitelji in prijatelji so v njegov spomin izdali »Kujigo spominov«, letos ob 10. obletnici smrti pa so mu Madžari pripravi-

19 Štefan Barbarič, Ob odkritju spominske plošče. Avgust Pavel in slovensko-madžarski kulturni stiki, v: *Ljubljanski dnevnik*, 10. marec 1956, št. 59.

li široko zasnovano slavje. Dne 11. marca [v resnici 10. marca op. M. K.] so mu odkrili spominsko ploščo, na Gornjem Seniku v Slovenskem Porabju pa so v okviru »slovenskega dneva« po njem imenovali kulturni dom. K svečanostim so povabili tudi prof. dr. Vilka Novaka iz Ljubljane, ki je v Szombathelyju (sic!) predaval o slovensko-madžarskih kulturnih stikih, na Gornjem Seniku pa je v slovenščini govoril o Pavlovem delu ...»²⁰

Časopis Demokratične zveze južnih Slovanov na Madžarskem – *Naše novine* – je 15. marca 1956 objavil sliko o spominski plošči z venci in predstavil življenje in delo Avgusta Pavla. Dopisnik časopisa se je udeležil odkritja spominske plošče in se je pogovarjal tudi z Vilkom Novakom, od katerega je zvedel, kako je žena Pavla branila pred neprijetnimi posledicami njegove narodnostne zavesti:

»Pavel je svoje ime uvek pisao bez akcenta po slovenačkom pravopisu. Tadašnjim vlastima se to nije dopadlo. Prilikom štampanje jednog njegovog dela, njegova je supruga morala tajno, bez njegovog znanja da nagovori štampare na štampanje imena sa akcentom (Pável). Ona je, naime, doznala da vlasti sprema ju klevete zbog ovakvog njegovog držanja in bojala se njihovim posledica.«²¹

Na tretji strani iste številke *Naših novin* je prispevek o dvodnevni prireditvi s štirimi fotografijami.²² Govor Vilka Novaka ob spominski plošči je v članku povzet: »Na kraju je profesor ljubljanskog univerziteta Vilko Novak zahvalio na slovenačkom jeziku mesnim vlastima za oživiljanje ostavštine Pavla Agoštona i očuvanje njegove spomene.«

Iz Novakovega predavanja v madžarščini na sombotelski ljudski univerzi povzema avtor članka, da je Pavel »ukazao na medjusobni razvitak madjarsko-slovenačke istorijske, književne i etnografske veze. Naročito je istakao rad Pavel Agoštona, čija je zasluga baš u tome što je bio neumorni organizator uspostavljanja madjarsko-slovenačkih kulturnih veza. Pavel je naglašavao: **»Ako se budemo upoznali, onda ćemo se i zavoleti«**. Neumorno je organizovao i pomagao svima onima koji su radili na ostvarenju ovog cilja. Profesor Novak je baš pod njegovim uticajem i na njegov podstrek počeo da se bavi izučavanjem i predavanjem madjarskih književnika.

U daljem delu svog govora profesor Novak bavio se interesovanjem Slovenaca za madjarske kulturne tekovine. On je ovde izmedju ostaloga govorio i o svom radu i naročito se osvrnuo na svoj prevod »Čovekove tragedije« od Madača.

20 Štefan Barbarič, Ob odkritju spominske plošče. Avgust Pavel in slovensko-madžarski kulturni stiki, v: Ljubljanski dnevnik, 10. marec 1956, št. 59.

21 Štefan Barbarič, Ob odkritju spominske plošče. Avgust Pavel in slovensko-madžarski kulturni stiki, v: Ljubljanski dnevnik, 10. marec 1956, št. 59.

22 Ž. P., Svečanost povodom otkrivanja spomen-ploče Pavelu Agoštonu, v: *Naše novine* (Budimpešta), 15. marec 1956, 3.

Sada leži na nama da popravimo stare propuste i da obostrano pristupimo ozbiljnom poslu koji će uspostaviti odnos između madjarstva i jugoslovenstva. Dogod nas kultura ne zbliži, dotle će biti uzaludne sve težnje usmerene na prijateljsku saradnju. Uspomena na Pavla Agoštona, njegov rad, njegova ideja i samopragorni primer neka sve nas vode ka ostvarenju prijateljske saradnje između dva naroda – rekao je profesor Vilko Novak na kraju svoga govora.»²³

Iz Naših novin smo izvedeli še nekaj o slovesnosti na Gornjem Seniku.²⁴ Na eni od slik se vidi slavolok, ki je bil postavljen pri vhodu v središče vasi. Na slavoloku je pozdrav v madžarščini, slovenščini, srbohrvaščini in nemščini: »Z ljubeznijo pozdravljamo naše drage goste!« Delegacija, katerega član je bil tudi Vilko Novak, je prispela na Gornji Senik v nedeljo, 10. marca 1956, dopoldne.

V šoli so v čast gostom priredili sprejem, potem so jih pospremili v kulturni dom, kjer je bila proslava. »Tu je profesor Novak na slovenačkom jeziku održao predavanje o značaju rada Pavla Agoštona. Posle predavanja druga profesora Novaka čerka Pavla Agoštona poklonila je domu kulture veliku sliku svoga oca.«

V svojem zasebnem arhivu hrani Judita Pavel svoj kratki govor, po katerem je predala fotografijo očeta predsedniku občine na Gornjem Seniku Kalmanu Bajzeku:

»Z ljubeznijo in ganjeno predajam vam portret svojega očeta. Naj bo ta kulturni dom vseh domačih Slovencev in Madžarov ter dom ljudske kulture, ki služi razvoju in sreči narodov. Srce in hiša Avgusta Pavla sta bila odprta pred vsakim človekom, pred vsako dobro idejo in mislijo. Če boste delovali v njegovem duhu, potem se združijo v mirnem delovanju vsi narodi.«

Po slovesnosti so pionirska kulturna skupina »i organizacija žena« priredili kratek kulturni program. Popoldne ob treh se je začel v kulturnem domu festival kulturnih skupin narodnostnih manjšin v Železni županiji. Na festivalu so nastopile hrvaške kulturne skupine iz Narde, Hrvatskih Šic, slovenska kulturna skupina iz Sakalovcev in nemška kulturna skupina iz Pornóapátija.

S tem se je končala dvodnevna slovesnost, prirejena v spomin Avgusta Pavla. »Naša naloga je, da v duhu delovanja Avgusta Pavla – danes, ko so nam dane vse možnosti za razvoj prijateljstva med obema narodoma, uresniči-

23 Svečanost u Gornjem Seniku. v: Ž. P., Svečanost povodom otkrivanja spomen-ploče Pavlu Agoštonu, v: Naše novine (Budimpešta), 15. marec 1956, 3.

24 Štefan Barbarič, Ob odkritju spominske plošče. Avgust Pavel in slovensko-madžarski kulturni stiki, v: Ljubljanski dnevnik, 10. marec 1956, št. 59.

mo vse to, za kar se je on boril in kar njemu ni bilo dano da uresniči,» je končal avtor svoj članek v tedniku Naše novine.

Vilko Novak je vse življenje deloval in vzgajal svoje študente iz Prekmurja in Porabja v tem duhu. V prilogi objavljeni Novakov govor in odmevi v sočasnih medijih pričajo o tem, da je bilo sodelovanje Vilka Novaka na dvodnevni Pavlovi proslavi leta 1956 res »kulturno politični dogodek zgodovinske vrednosti« (Štefan Barbarič).

MARIJA KOZAR

VILKO NOVAK'S SPEECH IN GORNJI SENIK

(On the 100th anniversary of his birth)

After World War II, in 1956, Vilko Novak was the first person to officially come from Yugoslavia (the Republic of Slovenia) to Hungary and Porabje. In Gornji Senik he gave a speech in the Slovene dialect upon the opening of Ágoston Pável's House of Culture and in Sombotel and at the ceremony upon the unveiling of the memorial plaque on Pável's house. He also lectured in Hungarian on the Slovene-Hungarian cultural connections at the commemoration of the 10th anniversary of Ágoston Pável's death. On the 100th anniversary of Vilko Novak's birth we present his speech in Gornji Senik, written in the Dolinska variant of the Prekmurje dialect, which he tried to adapt to the Porabje dialect. The speech upon the unveiling of the memorial plaque, his lecture and press statement are presented with the help of articles from Hungarian and Slovene newspapers of that time. The participation of Vilko Novak at the two-day Pável's celebration in 1956 was »a cultural political event of historical value« (Štefan Barbarič).

VIKTOR VRBNJAK

PESNIK DOMOLJUBNE PESMI SLOVENEK SEM

V Trstu je 23. marca 1906 umrl pesnik in pisatelj Jakob Gomilšak, rojak iz Biša in nečak dr. Josipa (Jožefa) Muršca, na katerega smo se dostojno spomnili leta 1995 v Domu vaščanov v Trnovski vasi. Danes se precej skromneje spominjamo drugega pomembnega Bišanca – Gomilšaka, čigar ime se je po domoljubni pesmi *Slovenec sem* (in po Ipavčevem napevu) trajno zapisalo v slovensko pevsko kulturo.¹ Ta pesem je postala popularna narodna budnica, v nekem smislu himna slovenskega narodnjaštva v desetletjih boja za našo nacionalno samostojnost. Zanimivo je, kako je Ipavc to pesem uglasbil. Ko naj bi šel neko nedeljo od maše, ga je ustavil domači učitelj Vučnik² in mu dejal: »Gospod doktor, to bo- de pa nekaj za vas!« Dal mu je Gomilšakovo pesem *Slovenec sem*. Ipav- ca je pesem prevzela in že čez četrte ure jo je glasbeno priredil. Hitro se je razširila med ljudstvom in v zvezi z njo se je širilo tudi nekaj anekdot. Vranski dekan in župnik Anton Balon,³ ki se je hodil zdraviti k dr. Ipavi- cu, mu je »potožil«, da ga je uglasbena pesem *Slovenec sem* »marsikak petak stala«. Ko je nekoč godoval, so mu prišli igrati godci iz Šmarja pri Jelšah. Pesem mu je ugajala, zato je stopil med godce in jih povprašal, kje so dobili to pesem. Ko so mu povedali, čigava je, jim je dal petak s prošnjo, naj jo še enkrat zaigrajo. Od takrat so mu vselej igrali to pesem za god in seveda »petak ni smel nobenkrat manjkati«. Tudi »celjanski doktor Šuklje« se je z veseljem spominjal svojih dijaških let, kako je po- toval po Savinjski dolini. S prijatelji so imeli »lep kvartet in malo denar-

1 Fran ILEŠIČ, Gomilšek Jakob. – V: *Ljubljanski zvon* 26 (1906), str. 139 (Splošni pregled); SGp 40 (1906) 13 (29. marec), str. 3 (Pesnik pesmi »Slovenec sem« umrl); enako je zapisal tudi *Slovenec* (1906) 73 (30. marec), str. 3.

2 Zelo znana učiteljska družina Vučnik je dalj časa živela v Dravski dolini, v Selnici ob Dravi, v zaselku Zg. Selnica 3. Spomin nanjo je bil živ vse do konca stare Jugoslavije. Domačijo je nekajkrat obiskal tudi »gospod iz Gradca« dr. Hans Vučnik, ki je kot univerzitetni profesor deloval na graški univerzi.

3 1867 je nastopil službo na Polzeli župnik Anton Balon in ostal do leta 1876. Od tod je odšel za župnika na Vransko.

ja«. Ipavčeva uglasbitev Gomilšakove Slovenec sem je iznajdljivim dijakom plačala skoraj tritedensko popotovanje. Kamorkoli so prišli, so zapeli to pesem in naenkrat je bila miza polna dobrot.⁴

Le kdo, ki je drgnil srednješolske klopi, ne pozna Gomilšakovih veselih študentovskih pesmi (npr. *Kovač si zažgal je tobak, pa usedel se je v zapečjak, Od pridnega študenta, Študent na potu*), njegovih napitnic, polnih rodoljubja, ali tako imenovane prleške himne *Dere sen jas mali bija*?⁵ Tukajšnjim domačinom pa je zlasti pri srcu njegova hudomušna 12-ki-tična *Slava Bišancev*,⁶ ki z refrenom (*Z našega Biša je nekda pritiša*) lakonično, vendar dovolj plastično kaže, kako so se bišanski rojaki uveljavljali v svetu.

Jakob Gomilšak (v matični knjigi Gomilshag) se je rodil 1. maja 1843 v Bišu pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah (danes Trnovska vas). Njegova, le deloma ohranjena rojstna hiša stoji v neposredni bližini Murščeve domačije. Oče Jožef, ki je umrl leta 1849, ko je bilo Jakobu komaj šest let, je bil kmet, mati Uršula je bila sestra dr. Josipa Muršca, duhovnika in narodnega buditelja, ki je bil nečaku Jakobu tudi krstni boter in kasneje podpornik njegovega šolanja. Po ljudski šoli pri Sv. Bolfenku v Slov. goricah, kjer je dolga leta poučeval Janez Rojko, doma iz sosednje svetourbanske župnije, je dala ovdovela mati svojega nadarjenega sina Jakoba k bratu oziroma ujcu dr. J. Muršču v Gradec, da bi tam vstopil v šole, gotovo z željo, da bi postal kdaj »gospod« (tj. duhovnik) in bil ponos hiše in v čast vsej župniji bolfenski. V Gradcu je Gomilšak obiskoval nižje, v Mariboru pa višje razrede gimnazije. Takrat je začel pesniti, sprva po nemško⁷, pozneje (v mariborski dobi) pa je pisal izključno slovenske pesmi. Za svoje mladostne pesniške izdelke, v katerih opeva naravo, verska in domoljubna čustva, je prejel več dijaških literarnih nagrad. Pesmi je pošiljal v dijaški list *Torbica jugoslavjanske mladosti* (1862–64).

Po maturi leta 1863 je Gomilšak nekoliko omahoval med zgodovino in zemljepisom ter teologijo, dokler se končno ni odločil za slednjo in stopil v graško bogoslovje. Tam je bril mrzel nemški veter, ki je globoko segal v Gomilšakovo rodoljubno srce (kar posebej potrjujejo nekateri verzi *Pesmi na ptujem*, spesnjene 13. oktobra 1865 v Gradcu in objavljene v Janežičevem Slovenskem glasniku 1866. V času visokošolskega študija

4 Josip BARLE, Ipavci. – V: Dom in svet 22 (1909), str. 120–4.

5 Anton FUNTEK, O besedilu naših popularnih pesmi. – V: Ljubljanski zvon 42 (1922) 12, str. 708–709.

6 Jakob GOMILŠEK Bišaneč, Slava Bišanov (Pesem). – V: SGp (1909) 40 (7. okt.), str. 2.

7 Blütenkränze aus der Jugend Jak. Vital GOMILŠAK, 1861, zv. (4). – V: Katalog rokopisov. Inventarizirano gradivo. Lj. 1980, str. 13 (št. 55 Gomilšek Jakob, Zapuščina).

je Gomilšak s pesmimi pridno sodeloval pri celovškem *Slovenskem glasniku* in pri ljubljanski (Jeranovi) *Zgodnji danici*.

Novo mašo je Gomilšak imel leta 1867 v Gradcu, ponovil pa jo je v rojstni bolfenski cerkvi. Dr. Fran Ilešič, častilec dr. Josipa Muršca in raziskovalec njegovega dela, je v Mohorjevem koledarju za leto 1908 na kratko popisal tudi Gomilšakovo življenje. O primicijah med drugim pravi: »Hej, to so vam nove maše! Na trati pred rojstno hišo novomašnikovo stoji uta, nalašč za primicijo postavljena, obsežna senčnica, lepo okrašena z venci in zelenjem. Tri dni zbrani v tem domu veselja vaščani in sorodniki novomašnikov; belo opravljena dekleta (svatovce), bogoslovci-tovariši in cela dolga miza dijaštva – godba svira, govori se govore, 'živio' doni gromovito, to je slika štajerskij primicij. – Prava duša takih primicij je bil bogoslovec Gomilšak; razveseljeval je vso družbo s svojimi pesmicami in s svojim petjem; zato so ga vabili na vse strani. Razlegale so se po domačih tratah njegove napitnice in klicale Slovincem: »Ne vdajmo se, ne vdajmo! Primicije so bile prave narodne svečanosti, narodni »tabori«, kjer sta bila gospod in kmet eno, dijaštvo pa med svojim narodom.«⁸ – Tako je zapisal Fran Ilešič, brat nekdanjega bolfenskega župnika.

Prvo kaplansko mesto od 1867 do 1876 je Gomilšak dobil v Radgoni, ki je bila tedaj še pretežno slovenska. Nedaleč od tod je po razdelitvi Avstrije na nemški in ogrski del države potekala meja med avstrijsko in madžarsko polovico monarhije. Delitev oziroma preureditev države v Avstro-Ogrsko se je izvršila leta 1867, torej prav v letu Gomilšakovega nastopa službe v današnji avstrijski Radgoni. Prek tega mesta je v kratkem navezal stike s prekmurskimi Slovenci, med katerimi je z leti pridobil večje število mohorjanov in članov Slovenske matice.

Zgodovinsko zanimivo mesto in okolica, kjer je živel tradicija o turških vpadih in drugih dogodkih, sta dajala Gomilšaku dovolj spodbud, da se je v njem prebudila mladostna zgodovinarska žilica. Krajše zgodovinske, krajepisne, potopisne, življenjepisne in podobne sestavke je pošiljal sprva v *Novice* in *Zgodnjo danico*, potem pa v *Slovenski gospodar* in druge liste. Gomilšakova prozna (leposlovna) dela, če omenim samo nekatera, npr. Radojuri (*Novice* 1862); Iskrice (*Slovenske večernice* 1865); Slava nedolžnosti, ljudska pravljica (izšla v *Koledarju Mohorjeve družbe* 1865); Hudobna mačeha, pravljica iz Slovenskih gor (Zgodnja danica 1867); Čujte, čujte, možje! (*Koledar Mohorjeve družbe* 1879 idr.), so brez posebne literarne vrednosti. Vendar tudi niso bistveno slabša, kot je bi-

8 Fran ILEŠIČ, Jakob Gomilšak. – V: *Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1908*. str. 32–3 (sl.).

la tedanja povprečna večerniško-mohorjanska beletristika. Iz češčine je poslovenil Silvestrovo noč (Novice 1865, v novoletni številki), kjer se je podpisal kot G. Višečki.

Primerno daljše članke, kot so bila pogosta Gomilšakova poročila o lokalnih dogodkih v Slovenskih goricah in Prekmurju, so njegove objave zgodovinskih, krajepisnih in biografskih sestavkov v koledarjih Mohorjeve družbe in v Slovenskih večernicah. Po člankih Nekaj o mogilah (Novice 1864), Luč krščanstva pri panonskih Slovencih⁹ in po zgodovinski pripovedki Devica oglejska¹⁰ je Gomilšak objavil več zgodovinskih sestavkov, ki so bili zaradi zanimivega pripovedovanja temu primerno berljivi. Gomilšak je dobro zadel ljudski ton, ki je bil pogodu mohorjanu. V Zori (1875) je objavil sestavek o Halozah, v Mohorjevih koledarjih je pisal o Pohorju (1867), o Sv. Trojici v Slovenskih goricah (1868) in o Trstu (1890). V SGp je popisal Stoletnico župnije sv. Bolfenka v Bišu in Trnovcih. Na rojstno župnijo oziroma na dr. Josipa Muršca je vezan tudi članek o Murščevi zlati maši 1880, objavljen v Slovenskem gospodarju istega leta, in napol leposlovna črtica Glas iz domače fаре (Slovenske večernice 1880), ki pod kratico Šak opisuje dr. Muršca. Temu je pod psevdonimom Vrbanov (hišno ime Gomilšakovih) posvetil daljšo in doslej najizčrpejšo biografijo¹¹ – pod naslovom dr. Jožef Muršec je izšla v Slovenskih večernicah (Celovec 1898, 51. zv.).

Raziskovalec naše politične, a tudi šolske zgodovine 19. stoletja najde v tem sestavku prenekateri droben, vendar pomemben podatek. Vsakdo, ki bo preučeval Murščevo vlogo v slovenskem narodnopolitičnem življenju, bo moral seči po tem Gomilšakovem besedilu.

Nabiral je ljudsko blago: Pregovori s Štajerskega (SGp 1862) in razpravljajl o njih, npr. zapis Volkodlak je izhajal v Novicah v nadaljevanju, z njim je prebujal rodoljube, da tudi sami nabirajo »pravlice o volkodlaku«, ki so »posebno spomina vredne«. Skupaj s svojim prispevkom pa je objavil še prevod Puškinove pesmi O volkodlaku. (Novice 1865).¹² Z opisom »Trsta in tamkajšnjega pristaništva« pa je Gomilšak zašel tudi v Sketovo Slovensko čitanko za 4. razred (1893).

9 Jakob GOMILŠAK, Luč krščanstva pri panonskih Slovencih II. – V: SGp 9 (1875) 13, str. 90, 107–8, 116, 124–5, 147–8.

10 J. GOMILŠAK, Narodne stvari. Zastran 'Dodatka o mogilah' ... V: Novice 2 (1865) 34 (1. febr.), str. 34. V sestavku bralce Novic posebej opozarja, da lahko bero popis vseh gomil od »Lipnice do Radgone, pa od Cmureka do Štradne in nemške Sv. Ane« v Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 1864 (zv. 3, 4, 10).

11 Leto dni pred izidom knjige je Domovina prinesla prošnjo iz Trsta, dne 25. febr. 1897, v kateri je bilozaprosilo vsem Murščevim korespondentom, da posodijo prosilcu Murščeva pisma za nekaj mesecev, ker pisec namerava spisati »življenjepis dr. Jos. Muršca«. – V: Domovina (1897) 9 (26. febr.). V Gomilšakovem dnevniku pa je dne 28. aprila 1898 zapisano: »Družba Mohora mi je za spis Dr. Jož. Muršec poslala nagrado 140 fl.« (Letne plače je G. tedaj imel 1700 fl.). – V: Dnevnik št. II od 4. marca 1898 do smrti 23. 3. 1906. Hrani NUK, rokopisni oddelek, (gl. op. 5).

12 Novice 23 (1865) 5 (1. febr.), str. 34 in (1865) 6 (8. febr.), str. 43–4..

Ko je leta 1875 potoval v Rim, so ga v Trstu opozorili, naj prosi za mesto tržaškega nemškega pridigarja. Polnih 15 let (do 1891) je opravljal to službo, nato je postal katehet, profesor na tržaški realki, kjer je deloval do leta 1905. Kmalu po preselitvi v Trst je pri Mohorjevi družbi izšlo v posebni knjigi njegovo delo *Potovanje v Rim* (Celovec 1878, 176 str.), ki je bilo lep čas – dokler niso začeli potopisi kar deževati – prav zanimivo in poučno branje širšega kroga ljudi, še zlasti mohorjanov.

Preden končam, se še enkrat vrnimo k njegovi pesmi *Dere sen jas mali bija!* Več raziskovalcev se je doslej že spraševalo, kdo je v resnici avtor tega pikro-šaljivega besedila, ki v več variantah in z različnim številom kitic kroži po vzhodnem Štajerskem, zlasti po t. i. Prlekiji. Na to vprašanje najbrž ne bo nikoli zadovoljivega odgovora, saj za besedila pesmi, ki jih osvoji ljudstvo, skoraj obvezno velja, da so predmet vseh mogočih in nemogočih redakcij, krajšanja ali daljšanja celo do »okroglih« nesmislov. Avtorstvo takšne pesmi, če je sploh docela izvirna, se s sodelovanjem »ljudstva« izgublja in se včasih pripisuje temu avtorju (npr. Gomilšaku), ob drugi priložnosti pa komu drugemu (npr. P. Skuhali).

Kapelski rojak, prof. L. Stanek, je leta 1958 v obširni študiji objavil štiri različice prleške pesmi o študentu, kot so jih zapisali različni zapisovalci poleg anonimno objavljene različice v *Brivcu* (1898) in v Glonarjevi *Slovenski pesmarici* (1940). Gomilšakov zapis, ki šteje samo 24 kitic (ne 32 ali 35 in celo 40), se od drugih razlikuje. Vendar se domneva, da je tudi v tržaškem šaljivem listu *Brivec* objavljena verzija Gomilškova priobčitev, saj je ta Bišanec tedaj živel (in tudi objavljajl) v Trstu.

Nekoliko izčrpnješe biografije Jakoba Gomilšaka (veliko jih sploh ni) navajajo, da je mož med drugim sodeloval pri *Slovenskem narodu*, tržaški *Edinosti*, dopisoval pa je tudi v nemške, Slovincem prijazne liste (tako npr. v *Grazer Volksblatt*, v katerem je leta 1875 popisal protestantizem v Radgoni)¹³. Sodeloval pa je Gomilšak (za časa službovanja v Radgoni) tudi s štajerskim zgodovinskim društvom v Gradcu in nekaj malega objavil v glasilu tega združenja deželnih zgodovinarjev in ljubiteljev domoznanstva.

Gomilšak, ki je bil delaven kot mravlja, je užival v pokoju le slabo leto. Če mimogrede primerjamo življenjsko dobo dr. Muršca z Gomilšakovo, lahko za prvega, ki je živel 89 let, in drugega, ki je dočakal samo 63 let, rečemo, da je Muršec živel četrto stoletja dlje kot njegov nečak

13 J. GOMILŠAK, Der Protestantismus in Radkersburg (Bruchstück aus der von J. Gk angelegten Pfarrchronik). – priobčeno v *Grazer Volksblatt* 1875.

Jakob Gomilšak. Letošnja, 90. obletnica smrti (1996) tega pomembnega Bišanca je dala povod, da se ga spominjamo, da obudimo in osvežimo znanje o njem in mu izrazimo hvaležnost, ki gre našim narodnim delavcem, kot je bil poleg dr. Muršca tudi Jakob Gomilšak. In kakor ta dva moža nista pozabljala na svoje rojake, tako so se tudi Bišanci spominjali njiju. Naj sklenem: dobro ime ne seže samo v deveto vas, ampak se tudi zapiše v zlato knjigo zgodovinskega spomina.

*Predavanje ob 90. obletnici smrti Jakoba Gomilšaka
19. oktobra 1996 v Domu vaščanov v Trnovski vasi.
Besedilo ni bilo objavljeno.*

ANDREJ PAVLIČ

BIOGRAFSKI PODATKI NEKATERIH OSEBNOSTI OKRAJA MURSKA SOBOTA IZ OBDOBJA AVSTRO-OGRSKE MONARHIJE (1867–1918)

UVOD

Preoblikovanje avstrijskega cesarstva v dvojno monarhijo leta 1867 je prineslo novo, bolj pozitivno kakovost življenja v Prekmurju. V narodnostnem smislu sicer ne, ker se položaj narodnosti na Madžarskem kljub relativno ugodnem zakonu XLIV: 1868 o enakopravnosti narodnosti ni bistveno spremenil. Razkorak med določili zakona in stvarnostjo glede uporabe jezika je bil vsaj v železnožupanijskem Prekmurju precejšen, če vemo, da so na sodišču v Murski Soboti po doslej znanem podatku šele leta 1910 zaposlili tolmača za slovenski jezik. Napredek v razvoju madžarske polovice monarhije predstavlja predvsem sprejemanje liberalno meščanske zakonodaje, kot so npr. že omenjeni zakon o narodnostih, zakon IV: 1869 o ločitvi uprave in sodstva, občinski zakon XVIII: 1871 in drugi. Prvine meščanskih oblik življenja in združevanja ljudi v okraju Murska Sobota predstavljajo društva, ki nastajajo in so bolj ali manj aktivna od začetka do konca dobe dualizma. Sedež murskosoboškega okraja, ki ima leta 1898 44.986 prebivalcev, je podeželsko mesto¹ Murska Sobota, ki šteje leta 1869 1.455 prebivalcev, leta 1910 pa 2.748 prebivalcev. Slovencev je bilo v okraju največ, hkrati pa so bili formalno najslabše izobraženi, srednji sloj so v Murski Soboti predstavljali številčno daleč šibkejši, pa vendarle dosti bolj izobraženi madžarski in židovski uradniki, odvetniki, zdravniki, lekarnarji, učitelji in trgovci. Tudi Slovenci so lahko uspeli v teh poklicih, če so se madžarizirali. Zanimiv primer madžariziranega Slovenca je bil Pongrac Pósfay, roj. Pollák, ki je začel svojo karierno pot kot skromni uradnik na najnižji stopnji upravne uradniške hierahije in je kasneje dosegel mesto višjega okrajnega glavarja kot najvišji položaj v okraju ter potem dolga leta opravljal to

¹ Mezőváros.

službo. Madžari so imeli okraj in trg Mursko Soboto za najzahodnejšo trdnjavo madžarstva in zato ne preseneča njihova enotnost in večja ali manjša aktivnost, npr. v društvenem življenju. Ker je bil krog teh izobražencev relativno ozek, najdemo posameznike, ki so bili aktivni pri več društvih ali drugih okrajnih ustanovah. Prav gotovo je tu odigral precejšnjo vlogo okrajni madžarski tednik *Muraszombat és Vidéke*,² ki je poročal o vsakem dogodku v okraju, prinašal zapisnike o skupščinah društev in ljudeh, ki so bili na njih prisotni ali odsotni. Najdemo tudi podatke, kdo in koliko denarja so prispevali ob kakšni prireditvi ali dogodku. Tudi zato vlogo tega časopisa vidim kot neke vrste družbenega nadzornika posameznika v njegovem madžarstvu in hkrati mobilizatorja madžarskega prebivalstva v okraju.

V članku navajam mogoče doslej manj znane podatke o osebnostih, ki so živele, delovale in umrle v murskosoboškem okraju v dobi dualizma. Večino podatkov prinašajo nekrologi v *MéV*, posredno pa lahko prek njih spoznamo tudi katere družbene, politične, gospodarske in kulturne ustanove in oblike, ki so se – ali pa ne – razvile v okraju v omenjenem obdobju.

LUDVIK AGUSTICH – od leta 1835 je bil z manjšimi prekinitvami uradnik v Prekmurju.³ Rodil se je 18. aprila 1809 v Markišavcih, leta 1835 je postal županijski zapriseženec,⁴ leta 1848 okrajni glavar,⁵ leta 1863 višji okrajni glavar,⁶ kasneje, leta 1872 z reorganiziranjem županije,⁷ je znoval deloval kot okrajni glavar.⁸ To funkcijo je opravljal do 31. decembra 1883. Umrli je 4. maja 1885.⁹

PONGRAC AGUSTICH – upokojeni kraljevi sodnik. Pongrac je bil potomec stare ugledne plemiške družine,¹⁰ ki se je naselila in razširila v okraju Murska Sobota in katere moški so imeli tu dolgo vodilno vlogo. Rodil se je v Noršincih leta 1841. Oče Aleksander je bil višji glavar,¹¹ ki je sina poslal na šolanje v Sombotel in Maribor. Z osemnajstimi leti se

2 Murska Sobota in okolica. Začeli so ga izdajati 25. 12. 1884 in je v obdobju dualizma izhajal do 10. 8. 1919. Sprva je bil odgovorni urednik Štefan R. Takács, izdajatelj pa Mark Grünbaum in Jožef Vogler. Kasneje so se spreminjali lastniki in tudi uredniki (dalje *MéV*).

3 Tótság.

4 Esküdt – taka oseba je sodelovala pri urejanju občinskih upravnih in sodnih zadev.

5 Szolgabíró.

6 Főszolgabíró. Dobesedno je to višji plemiški sodnik in dokument časa, ko sta bila sodstvo in uprava še združena, kot piše A. Leskovec. V slovenskih prevodih se uporablja tudi izraz višji glavar, ki je na čelu okraja. Nasploh potrebuje slovensko zgodovinopisje enotno izrazoslovje madžarskih pojmov.

7 Leta 1872 dobimo v okviru Železne županije enotni okraj Murska Sobota s 114 naselji.

8 Na podlagi zakona XLII: 1870 je taka oseba pomagala višjemu glavarju.

9 Halálözás (10. 5. 1885). *MéV*, 1, str. 2.

10 Avtor članka Sinkovih piše, da je Pongrac Agustich potomec družine, ki izvira iz »tótsági razdertói«. Ali je to slovensko Razdrto ali kateri drugi kraj, je stvar nadaljnjega raziskovanja.

11 Főbíró kot okrajšava za főszolgabíró.

je zaposlil kot pripravnik pri davčnem uradu v M. Soboti in kasneje v Némétujváru in Devecserju. Ob prvem pišu ustavnosti je zapustil davčni urad in v letih 1861–1867 se je zaposlil v uradu zemljiške knjige v Sombotelu. Sprva je bil pisar, potem je opravljal še druge službe. Takrat ga je županija pooblastila kot županijskega zapriseženca in v tej vlogi je služboval v okraju Gornja Lendava, tj. na Cankovi, pri glavarju Juriju Sággyju. V letih 1868–1872 je deloval kot glavar petanjskega okraja. Ko se je z zakonom javna uprava ločila od sodstva,¹² je z nazivom sodnika najnižje prve stopnje¹³ prešel k murskosoboškemu okrajnemu sodišču. Tu je bil od leta 1877 do leta 1898 vodja urada okrajnega sodnika. Maja 1897 je napredoval v VII. razred. Deloval je tudi pri splošnokoristnih ustanovah. Leta 1886 je kot predsednik društva odprl vrtec v Murski Soboti,¹⁴ bil je član odbora kazina,¹⁵ kot član odbora in starosta se omenja pri glasbenem in pevskem društvu,¹⁶ bil je tudi član odbora gasilskega društva v Murski Soboti.¹⁷ Od skupno 40 let javne službe jih je kar 31 preživel v murskosoboškem okraju na področju uprave in sodstva. Leta 1899 se je iz Murske Sobote preselil v Sombotel.¹⁸

BERNÁT ÁRVAI – eden od ustanoviteljev murskosoboške hranilnice¹⁹ in od začetka član uprave. Rad se je udeleževal sej predstavniškega telesa²⁰ občine Murska Sobota in šolskega skrbništva. Bil je med ustanovitelji kazina in član njegovega odbora že od začetka. Umrli je 4. februarja 1912, star 84 let. Pokopan je bil na murskosoboškem židovskem pokopališču.²¹

JOŽEF BERKE – odvetnik, rojen leta 1817. Na začetku štiridesetih let 19. stoletja se je ta mladi odvetnik s svojim delovanjem in značajem postavil v tabor in med prve vrste tistih, ki so se borili za družbene reforme na Madžarskem. V Prekmurju je bil privrženec napredka, plemenite preprostosti in svobode. Boril se je za enakost pred zakonom. Leta 1848 je imel že tak ugled med srednjim plemstvom in ljudstvom, da ga je komaj 31-letnega reformna stranka za murskosoboško okrožje postavila za kandidata za državni zbor. Vendar pa je s pičlo volilno večino v tem boju zmagal in postal poslanec murskosoboški grof Anton Szapáry.

12 Z zakonom IV: 1869 ločijo na Madžarskem sodstvo od uprave in s tem je v rokah županij ostala le uprava.

13 Albíró.

14 Muraszombati kisdédóvó egylet.

15 Muraszombati Casino.

16 Muraszombati dal- és zene egylet.

17 Muraszombati önkéntes tűzoltó egylet.

18 Sinkovich, E. (7. 5. 1899). Agustich Pongrácz. *MéV*, 15, str. 1–2.

19 Muraszombati Takarékpénztár.

20 Képviselő-testület.

21 Árvai Bernát (11. 2. 1912). *MéV*, 28, str. [2–3].

Ideja madžarske ljudske svobode je bila tu na meji s Štajersko in Hrvaško tako razširjena kot v drugih madžarskih pokrajinah in kot borec za enakost pred zakonom, ki jo je razglašal med ljudstvom, je Berke pozival slovensko prebivalstvo pokrajine, naj vstopi med domobrance. V času osvobodilne vojne 1848–49 je v tem mejnem okraju deloval kot vladni poverjenik. Zaradi oddaljenosti domače pokrajine od bojišč pa je bilo treba tu pravzaprav skrbeti edino za javno varnost. Na začetku Bachovega obdobja mu niso dovolili opravljati odvetniške službe, ker pa je bil že prej pravni zastopnik na gornjelendavskem gospostvu in kasneje na rakičanskem, pa tudi sodišče je občutilo primanjkljaj odvetnika njegovega kova, so mu dovolili prakso. Ta poklic je opravljal do smrti, tudi takrat, ko je bil član parlamenta. Z vzpostavitev ustavne dobe ga najdemo na političnem bojišču. Bil je vodja opozicije. Kot član leve sredine se je uspešno boril proti Deákovi stranki in tudi skrajni levici. Med leti 1869 in 1880 je bil murskosoboški državni poslanec.²² Njegova politika je bila preprosta; čim več storiti za blaginjo ljudstva. Sledi je pustil tudi na družbenem področju delovanja. Kot evangeličan augsburške veroizpovedi in brat križevskega župnika Janeza Berkeja je imel skoraj odločilno besedo v cerkvenih in šolskih zadevah. Ob ustanavljanju hranilnice v Murski Soboti sprva ni verjel v njeno preživetje in tudi ni sodeloval pri izdelavi njenih pravil. Zavedal pa se je svojega ugleda in tega, da bi z njegovim umikom to podjetje utrpelo škodo. Pozorno je pregledal načrte in sprejel zastojno mesto ravnatelja hranilnice, ki so jo ustanovili leta 1874²³ s 15.000 forinti začetnega kapitala. Njegovi začetni dvomi so bili neupravičeni, ker se je hranilnica lepo razvijala. Kot človek in odvetnik je bil spoštovan med svojimi strankami in stanovskimi kolegi, pa tudi kot demokrat v vseh pogledih. Umrli je leta 1893.²⁴

MIHAEL BERKE – zemljiški posestnik, eden od stebrov mursko-soboške hranilnice, evangeličanskega verskega občestva v Murski Soboti in družbenega življenja. Umrli je 2. julija 1895.²⁵

EVGEN CSORNA – častni višji glavar. Kot pripravnik v upravi je 21. junija 1883 stopil v službo županije in leta 1885 napredoval v glavarja. V tej funkciji je služboval v Murski Soboti, Németujváru in Kőszegu. Bil je predsednik podružnice Rdečega križa v Murski Soboti (1890) in sode-

22 Bil je državni poslanec v letih 1869–72, 1875–78 in 1878–81. *Magyarország varmegyei és városai, Vasvármegye*, Budapest, 1898, str. 246–247 (dalje Vasvármegye, 1898).

23 Prim. *Vasvármegye*, 1898, str. 471. Tu navajajo leto ustanovitve 1873.

24 Olajos, S. (7.5.1893). Berke József. (1817–1893). *MéV*, 9, str. 1–2.

25 Berke Mihály (7. 7. 1895). *MéV*, 11, str. 2.

lavec MéV. Leta 1894 ga je veliki župan²⁶ Železne županije imenoval za častnega višjega glavarja, tri leta kasneje so ga premestili v Monošter. 29. avgusta 1904 so ga izbrali za člana skrbstvenega organa za sirote in druge osebe²⁷ v Sombotelu in na tem položaju je tudi umrl leta 1906, star 50 let.²⁸

ALBERT FÜRST – trgovec. Trinajst let je bil predsednik dobrodelnega in pokopališkega društva Chevra kadisa.²⁹ Umrl je 13. februarja 1913 v 69. letu. Pokopali so ga na židovskem pokopališču v Murski Soboti.³⁰

FRANC GÁSPÁR – katoliški duhovnik, rojen 17. januarja 1843 v Števanovcih v okraju Monošter. Osnovno šolo je končal v rojstni vasi, šolanje je nadaljeval v gimnaziji sirotišnice v Kőszegu in na sombotelski gimnaziji. Po maturi je nadaljeval izobraževanje v sombotelskem semenišču. Po končanju le-tega je bil 22. julija 1871 posvečen za duhovnika. Kaplanoval je na Gornjem Seniku, Tišini, 6. januarja 1880 pa je prišel v Mursko Soboto, kjer so ga po smrti duhovnika Hülla istega leta imenovali za župnika. To delo je opravljal več kot četrto stoletje. Živahno je sodeloval v družbenem življenju Murske Sobote. Od leta 1892 je bil član municipalnega odbora Železne županije,³¹ od leta 1902 pa ravnatelj hranilnice južne Železne županije.³² Nekaj časa je bil namestnik predsednice in pokroviteljice dobrodelnega ženskega krščanskega društva v Murski Soboti,³³ grofice Szapáry. Bil je tudi član odbora in podpredsednik (1898) podružnice županijskega gospodarskega društva za okraj Murska Sobota,³⁴ predsednik kazina, predsednik murskosoboškega katoliškega društva³⁵ (1898), član odbora gasilskega društva, član odbora glasbenega in pevskega društva (1898). Umrl je leta 1906, ne da bi se mu uresničila želja – dati Murski Soboti novo cerkev.³⁶

MARK GRÜNBAUM – tiskar, kot ustanovitelj prve tiskarne v Murski Soboti pomemben za razvoj kulturnega življenja. Skupaj s Štefanom R. Takátsem sta 1883³⁷ ustanovila tednik MéV. Grünbaum je sicer prišel v Mursko Soboto leta 1879 in se zaposlil kot pisar-dnevničar pri okrajnem sodišču. Kot izučeni tiskar in še vedno pisar si je priskrbel prvo

26 Főispán.

27 Árvaszéki ülnök.

28 Csorna Jenő (16. 9. 1906). *MéV*, 22, str. [3].

29 V pravilih je društvo navedeno kot Chevra Kadischa.

30 Halálózás (16. 2. 1913). *MéV*, 29, str. 3.

31 Vasvármegye törvényhatósági bizottság.

32 Délvasmegyei Takarékpénztár.

33 Múraszombati jótékony keresztény nőegyesület.

34 Múraszombati gazdasági fiók-egylet.

35 Múraszombati katolikus kör.

36 Gáspár Ferencz: 1843–1906. (21. 1. 1906). *MéV*, 22, str. [1–2].

37 To letnico navaja MéV. Gl. op. št. 2.

ročno stiskalnico in tedaj so tudi ustanovili časopis *MéV*. Januarja 1890 je prevzel urejanje časopisa. V tem času je razvijal tiskarno, od ročnega tiska je prešel na strojni tisk in še naprej uvajal novosti. Kmalu je odprl knjigarno in papirnico. Leta 1894 si je dal madžarizirati priimek v Gondos. Tri leta kasneje se je zaradi zgrešene prijateljeve ponudbe preselil v Nagykanizso, kjer pa je materialno obubožal. Odtod je šel v Budimpešto in se kot delavec zaposlil pri književni in tiskarski družbi Pallas,³⁸ kjer je delal do smrti. V družbenem življenju Murske Sobote je bil spoštovan in priljubljen kot ustanovitelj in prvi predsednik samoizobraževalnega društva mladih obrtnikov,³⁹ pri dobrodelnem židovskem ženskem društvu⁴⁰ je bil zapisnikar skupščin in opravljal druga pisarska opravila; bil je blagajnik židovske občine in navdušen član pevskega društva. Umrl je v Budimpešti 8. junija 1914, star 62 let.⁴¹

MARIJA GYÖRY – grofica Radványa.⁴² Rojena 7. oktobra 1840 v Nagy Perkatu v Fejérski županiji. Leta 1861 se je poročila z grofom Gezo Szapáryjem. Znana po dobrotelnosti je bila kar 26 let predsednica ženskega dobrodelnega društva v Budimpešti, ustanovila je tudi samaritanško društvo. Bila je ustanoviteljica in pokroviteljica murskosoboškega ženskega krščanskega dobrodelnega društva in dolgoletna predsednica reškega dobrodelnega društva. Za njeno delo so jo večkrat odlikovali; bila je dvorna dama kraljice Elizabete, nosila je prvi razred Elizabetinega reda, bila je pripadnica 10-članskega uglednega laičnega ženskega reda, ustanovljenega v Avstriji,⁴³ rimski papež je njeno življenje in delo počastil z lento *Pro Ecclesia et Pontifice*. Večji del življenja je preživela v murskosoboškem gradu Szapáryjev, zimske mesece pa je preživljala v Budimpešti. Umrta je 27. maja 1908.⁴⁴

JURIJ HORVÁTH – odvetnik. Dejaven v javnem življenju Murske Sobote. Deset let je bil ravnatelj hranilnice južne Železne županije, dve leti odgovorni urednik časopisa *MéV*, bil je član odbora murskosoboške bolnišnice in podpredsednik komisije načrtovane železnice Murska Sobota–Gyanafalva. Deloval je v društvih, gospodarstvu in državnih dejavnostih, bil je borec za modernizacijo Murske Sobote. Umril je 5. januarja 1895.⁴⁵

38 Pallas irodalmi és nyomdai r. t.

39 Iparos ifjak önképző egyesület.

40 Múraszombati izr. nőegylet.

41 Gondos-Grünbaum Márk (14. 6. 1914). *MéV*, 30, str. [3].

42 Občina na Slovaškem.

43 Csillagkeresztés hölgy.

44 Özv. gr. Szapáry Gézané meghalt. (31. 5. 1908). *MéV*, 24, str. 2.

45 Horváth György (13. 1. 1895). *MéV*, 11, str. 2.

PAVEL HORVÁTH st. – odvetnik in veleposestnik. Dolga leta je bil aktiven v življenju okraja in občine Murska Sobota. V okraju je začel delati kot glavar, s ponovno vzpostavitvijo ustavnega življenja je odprl odvetniško pisarno in desetletja opravljal odvetniško prakso. Bil je član odbora podružnice gospodarskega društva v Murski Soboti (1890) in član sombotelske odvetniške zbornice. Umrl je 17. marca 1916, star 86 let in je pokopan v Murski Soboti.⁴⁶

JOŽEF Kladziwa – veleposestnik. Živel je na Petanjcih, javnega življenja se ni veliko udeleževal. Kolikor mu je zdravje dopuščalo, je vodil svojo posest in deloval na področju dobrodelnosti. Bil je član odbora podružnice gospodarskega društva. Hčerka Olga je bila poročena z grofom Sigismundom Batthyányjem. Umrl je 9. oktobra 1912 v 83. letu starosti, pokopan je na Petanjcih.⁴⁷

FRANC KONDOR – državni učitelj, sprva je služboval v šoli v Kruplivniku, od tam so ga premestili v šolo v Kupšince, ki je pod njegovim vodstvom postala vzorna šola. Bil je goreč domoljub, madžarstvo je bilo njegova ljubezen, madžarizacija pa najplemenitejša ambicija. Ob ustanovitvi sekcije za madžarizacijo leta 1893, ki je nastala v okviru splošnega učiteljskega društva za murskosoboški okraj, je bil avtor nje-nega programa in pravilnika. Ta sekcija se je leta 1897 preimenovala v Madžarsko prosvetno društvo za vendsko krajino.⁴⁸ Bil je član odbora tega društva (1900). Znan je bil kot dober gospodar in je – poleg šole – zgljedno skrbel za drevesnico in se ukvarjal s čebelarstvom. Bil je tudi predsednik nadzornega odbora hranilnice in član odbora gospodarskega društva (1898). Umrl je 26. januarja 1908, star 47 let, pokopan je v Murski Soboti.⁴⁹

MELANIJA MAGERLE – žena petanjskega veleposestnika Jožefa Kladziwe. Bila je ustanovna članica dobrodelnega ženskega krščanskega društva. Umrli je 11. marca 1914 v 68. letu.⁵⁰

LADISLAV MÁRTONY – evangeličanski učitelj. Kot odlični glasbenik je bil skoraj 10 let član glasbenega in pevskega društva v Murski Soboti, nazadnje je bil dirigent. Bil je tudi član evangeličanskega učiteljskega društva.⁵¹ Umrl je 22. aprila 1902, star 52 let.⁵²

46 Halálózás (19. 3. 1916). *MéV*, 32, str. [3].

47 Kladziwa József (13. 10. 1912). *MéV*, 28, str. 3.

48 Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület.

49 Kondor Ferencz (2. 2. 1909). *MéV*, 25, str. [1–2].

50 Kladziwa Józsefné (14. 3. 1909). *MéV*, 25, str. 2–3.

51 Vendvidéki ág. hitv. evang. tanító egylet.

52 Mártony László (27. 4. 1902). *MéV*, 18, str. 3.

MATJAŽ METZKER – oskrbnik gospostva grofa Szapáryja. Rodil se je 1856 v Spodnji Avstriji v mestu Pachfort. Strokovno šolo je končal v Grosauu in kot izobraženi kmetijec je prispel na posestvo grofa Harracha v Rohoncz. Tam ga je spoznal grof Geza Szapáry in ga zaposlil na svojem perkataškem posestvu v županiji Fejér. Leta 1881 je prišel v Mursko Soboto in bil ob oskrbniku Furjakovitsu gospodarski pisar. Kot oskrbnik je nasledil Furjakovitsa. Murskosoboško Szapáryjevo gospodarstvo je zvesto in pošteno upravljal do leta 1906, ko ga je grof Szapáry dal v najem. Metzker se je takrat upokojil. Rojen v avstrijski polovici monarhije je želel postati madžarski državlján. Državljànsko prisego je položil leta 1903. Bil je navdušen pevec in je pomagal ustanoviti glasbeno in pevsko društvo, kjer je bil od leta 1884 njegov član. Zaradi zaslug so ga leta 1898 izbrali za podpredsednika društva. Bil je član uprave hranilnice južne Železne županije. Kot pooblaščenec murskosoboškega gospostva je bil član predstavniškega telesa občine Murska Sobota, leta 1903 je bil na podlagi zaupanja meščánov izbran za člana županijskega municipalnega odbora. Bil je tudi član odbora gospodarskega društva (1898). Umrl je 2. septembra 1907, star 51 let, in je pokopan na murskosoboškem pokopališču.⁵³

GAŠPER MINTSEK – zdravnik, v Murski Soboti je v tej službi deloval 45 let. Bil je član odbora podružnice gospodarskega društva. Umrl je 3. februarja 1912 v 66. letu starosti.⁵⁴

GEZA PINTÉR – odvetnik, ravnatelj hranilnice, predsednik glasbenega in pevskega društva, član županijskega municipalnega odbora. Umrl je 9. julija 1898, star 43 let, in je pokopan na v Murski Soboti.⁵⁵

PONGRAC PÓSFAY – višji glavar, pravzaprav ena ključnih osebnosti okraja Murska Sobota v obdobju dualizma. Rojen kot Slovenec⁵⁶ Pollák se je madžariziral in uspešno vključil v madžarski upravni sistem, v katerem je delal kariero. Kot višji glavar je bil tri desetletja na čelu okraja. Bil je samouk, ki je začel delati v upravi na najnižji stopnji uradniške lestvice. Brez kakršne koli diplome je bil vzoren glavar, obvladovanje te službe pa potrjuje dejstvo, da ga je glede reševanja vprašanj javne uprave tudi ministrstvo dvakrat poklicalo na posvet. Njegovih ambicij zgolj delo v uradu ni moglo izpolniti, zato je bil aktiven tudi na področju urejanja gospodarskih, kulturnih in družbenih vprašanj okraja. Ustanovitev murskosoboške okrajne bolnišnice leta 1893 je v ve-

⁵³ Metzker Mátyás (8. 9. 1907). *MéV*, 23, str. [2–3].

⁵⁴ Mintsek Gáspár (4. 2. 1912). *MéV*, 28, str. [2–3].

⁵⁵ Pintér Géza (10. 7. 1898). *MéV*, 14, str. 2.

⁵⁶ Škafar, I. (1937). *Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina*. Celje, 1937, str. 22.

liki meri njegova zasluga. Glede na njegove zasluge in pripravljenost so mu osrednje državne oblasti tudi dovolile tako edinstveno obliko, da je vodil bolnišnico in skrbel za njene gospodarske zadeve. Komaj je bila bolnišnica ustanovljena, se je lotil uresničevanja načrtov železnice in po dolgih letih bojev so poleti 1907 ta opusteli okraj vključili v železniško omrežje. V Murski Soboti nekoč ni bilo zemljiškoknjižnega urada in so zemljiško knjigo vodili pri okrajnem sodišču v Monoštru. Pollák je pri pravosodnih oblasteh dosegel, da je Murska Sobota dobila svojo zemljiško knjigo. Madžarizacija krajevnih imen je tudi njegova zasluga. Bil je pobudnik te akcije v okraju še pred državnim gibanjem. Na predlog vlade in pokojnega velikega župana Kálmána Rada mu je kralj dovolil spremeniti družinsko ime Pollák v Pósfay in uporabljati pred imenom plemiški naslov veliko- in malobakovski. V murskosoboškem okraju je bilo več državnih osnovnih šol kot v vsej Železni županiji. S stališča madžarizacije je to pomembno dejstvo tudi Pósfayeva zasluga. Ob tisočletju madžarske države leta 1896 je vlada postavila precej ljudskih šol. Pósfay je ob tej priložnosti izkoristil prijateljstvo s takratnim kulturnim ministrom Wlassichem in prosil za šole v okraju ter jih tudi dobil. Zadnja njegova velika stvaritev je bila meščanska šola⁵⁷ v Murski Soboti, pridobljena po precej pisanjih, posvetovanjih in rotenjih. V počastitev njegovega javnega delovanja ga je kazino leta 1905 izbral za svojega predsednika, 23 let je bil član uprave hranilnice in 6 let njen ravnatelj, bil pa je tudi predsednik Madžarskega prosvetnega društva za vendsko krajino. Eno njegovih glavnih prizadevanj je bila čim popolnejša in splošnejša madžarizacija okraja. V letih pred prvo svetovno vojno se je upokojil in zaradi bolezni umaknil iz javnega življenja. Rodil se je 22. januarja 1852 v Markišavcih. Že kot šestnajstletnik je 1. oktobra 1868 stopil v županijsko službo in kot pripravnik deloval pri bakovskem glavarju Alojzu Kereszturiju. V letih 1871–77 je bil glavarjev namestnik, od 1878. do 1884. leta pa pomožni glavar pri Ludviku Augustichu. Z odhodom pokojnega dr. Geze Ernuszta 26. oktobra 1885 je s pooblastilom županijskega municipalnega odbora postal višji glavar. Po dolgem in napornem javnem delovanju se je 1. maja 1914 upokojil. Umrli je 23. aprila 1918 v 67. letu starosti.⁵⁸

KOLOMAN SINKOVICH – oskrbnik gospodstva in blagajnik hranilnice. V okraju ni bil med voditelji javnega življenja. Njegovo življenjsko

57 Ustanovljena jeseni 1913.

58 Pósfay Pongrácz (28. 4. 1918). *MéV*, 34, str. [1–3].

vodilo je bilo: svobodna in neodvisna Madžarska. Umrli je 15. aprila 1908 v murskosoboški bolnišnici v 60. letu starosti, pokopan je v Bakovcih.⁵⁹

IGNAC SLEBICH – učitelj, upokojeni ravnatelj osnovne šole v Mur-ski Soboti. Rojen leta 1837 v Velikih Dolencih, šolal se je v Győru. V ta-kratnem času še niso zahtevali pisnih kvalifikacij, dovolj je bila pripra-vljenost za službo. Ta njegova lastnost ga je usposobila za učiteljsko pot, na katero je stopil leta 1853. Državno šolstvo takrat še ni bilo urejeno in tako je začel poučevati na verski šoli. Služboval je v raznih krajih Prek-murja tako v Železni kot Zalski županiji. Ko so ustanovili prve državne šole, je deloval kot kantor-učitelj pri Sv. Juriju pri tamkajšnjem kano-niku in župniku Vendelu Ratkovichu. Leta 1873 so ustanovili osnovno državno šolo v Murski Soboti. Ta je bila eden prvih državnih zavodov in na predlog šolskega nadzornika in tudi pesnika Lászla Szelesteya so Slebicha poklicali k vodenju šole. Zgodovina te osnovne šole je hkrati bi-ografija učitelja Slebicha, ker je od imenovanja do upokojitve leta 1906 v njej delal. Bil je prvi predsednik splošnega učiteljskega društva za mur-skosoboški okraj⁶⁰ in je s svojim delovanjem prispeval k razvoju šolstva in učiteljstva v okraju. Bil je tudi član uprave hranilnice južne Železne županije. Umrli je 10. marca 1911.⁶¹

GEZA SZAPÁRY – grof Murske Sobote, Szécsiszigeta⁶² in Szápára,⁶³ kraljev glavni dvorni mojster, kraljev tajni svetovalec, član cesarsko-kraljeve zbornice, veliki križar Leopoldovega reda, vitez I. razreda reda železne krone, dedni član madžarskega Gornjega doma. Rojen je bil 27. septembra 1828 v Pozsonyu.⁶⁴ Po študijah je vstopil v polk težke konjeni-ce, kjer je bil poročnik. V madžarski osvobodilni vojni 1848–49 se je kot domobranec bojeval vse do usodnega poraza Madžarov pri Világosu.⁶⁵ Takrat je padel v avstrijsko ujetništvo in bil dolgo zaprt v gradu v Ara-du.⁶⁶ Po osvoboditvi je precej časa bival v Parizu. Konec 50. let se je vrnil v domovino in do leta 1861 gospodaril na svoji posesti. Istega leta so ga izbrali za državnozbornskega poslanca za murskosoboško okrožje in to je predstavljal tudi v drugem mandatu leta 1865. Leta 1868 so ga imenovali za velikega župana Zalske županije. S tem je postal član Gornjega doma, dokler ga na predlog ministra za promet Lajosa Tisze niso povabili za

59 Sinkovich Kálmán (19. 4. 1908). *MéV*, 24, str. [2].

60 Vastankerületi tanító-testület muraszombati járásköre.

61 Slebich Ignác (12. 3. 1911). *MéV*, 27, str. [2–3].

62 Szécsisziget – občina v Zalski županiji.

63 Szápár – občina v Veszprémski županiji.

64 Bratislava.

65 Občina v Romuniji.

66 Grad Arad je blizu mesta Arad v Romuniji.

podpredsednika sveta za javna dela. Leta 1872 ja bil ponovno izbran za poslanca, leto dni kasneje je mandat odpovedal, ker ga je kralj imenoval za guvernerja Reke in Primorja. Leta 1881 je z županom Ciotto vodil v Budimpešto 263-člansko reško delegacijo, ki so jo navdušeno sprejeli. Takrat ga je kralj odlikoval z Leopoldovim redom velikega križa. Deset let je upravljal Reko, leta 1883 je ta položaj zapustil, ker je bil imenovan za madžarskega kraljevega glavnega dvornega mojstra. V zakonu z grofico Marijo Győry sta se jima rodila sinova Ladislav, ki je bil guverner Reke in član cesarsko-kraljeve zbornice, in Pavel, prav tako član zbornice. Umrl je 5. aprila 1898 in je pokopan v kraju Sorokujfalu v Železni županiji.⁶⁷

TEODOR SZÉCHENYI st. – grof Sárvárja⁶⁸ in Felsővidéka, kraljev tajni svetovalec, veleposestnik, podpredsednik družbe Južne železnice, častni predsednik Prekmurske hranilnice,⁶⁹ več let državni poslanec murskosoboškega okrožja. Rodil se je 12. marca 1837 huzarskemu polkovniku in kraljevemu tajnemu svetniku grofu Pálu Széchenyiju in grofici Emilii Zichy Ferraris. Že mlad je začel vojaško kariero, vendar je to službo opustil s činom huzarskega majorja. Konec 70. let 19. stoletja je kupil gornjelendavsko⁷⁰ posest Nádasdyjev in prišel tja gospodarit. Poročil se je z grofico Jenny Erdődy, v zakonu se jima je rodil sin Teodor ml. Grof je bil razsvetljen človek in privrženec demokratičnega liberalizma. V parlamentu je štirikrat zastopal okrožje Murska Sobota. Politično udejstvovanje pa ni bilo njegov končni cilj. Videl je zanemarjenost domačega okraja, nekultiviranost in druge pomanjkljivosti. Bil je v stalnem stiku z ljudmi, ki so vodili okrožje, med njimi spoštovan in ugleden. Prva njegova velika stvaritev je bila splošna bolnišnica v Murski Soboti. Njeno osnovo je predstavljal denar, ki so ga zbrali od denarnih kazni še v Bachovem obdobju. Ko je županija zvedela, da ima Murska Sobota 70.000 kron premoženja, si je ta znesek želela prisvojiti. Vodilni ljudje okraja pa so želeli graditi bolnišnico in energično posredovanje grofa Széchenyija je pripomoglo, da se je županija temu denarju odrekla in so lahko začeli graditi. Murskosoboški izobraženci so za učinkovitejšo madžarizacijo na društveni osnovi leta 1888 ustanovili otroški vrtec. Zaradi finančnih težav je začetno rodoljubno navdušenje kmalu splahnelo in grof Széchenyi je potem vrtec vzdrževal na lastne stroške vse do

67 Gróf Szápáry Géza m. kir. főudvarmester. szül. 1828. szeptember 27-én. Meghalt 1898. április 5-én (10. 4. 1898). *MéV*, 14, str. 2.

68 Sárvár – mesto v Železni županiji.

69 Muravidéki Takarékpénztár.

70 Gornja Lendava je danes Grad na Goričkem.

podržavljenja. Javnih cest je bilo v okraju komaj kaj. Na Széchenyijevo pobudo je županija dala zgraditi ceste Šalovci–Gornji Petrovci–Vidonci, Černelavci–Bodonci–Gornja Lendava in Pertoča–Gornja Lendava, kjer je tudi osebno vodil dela. Precej je naredil za okrajno železnico. Ob zakoličenju trase železnice Murska Sobota–Gyanafalva je k stroškom prispeval 16.000 kron, vendar ta proga ni bila uresničena. Za železnico Murska Sobota–Körmend pa se je sploh treba zahvaliti njemu. Županija je za železnico izglasovala 360.000 kron in zaradi Széchenyijevega vpliva so tudi drugi pristojni glasovali za ta znesek. Vendar pa takratni minister za trgovino baron Láng ni hotel odobriti odločitve municipija. Županijski gospodje so po tistem upali, da bo minister ta znesek le poslal, ker bi bila gradnja železnice brez teh 360.000 kron nemogoča. Zainteresirani za železnico so znova prosili za pomoč Széchenyija, ki je osebno odpotoval k ministru v Budimpešto in dosegel, da je minister to odobril in se podpisal pod odločitev županije. Na področju kmetijstva je Széchenyi v okraju udomačil vrsto goveda pinzgau, ki je bilo primerno za gričevnate predele. Gospodarjem je brez plačila dajal na voljo drage plemenske živali. Bil je znan po svoji dobrodelnosti in je s prispevkom 6000 kron postavil temelje soboškem občestvu augsburške evangeličanske veroizpovedi. Za zvon katoliške cerkve v Murski Soboti je prispeval 2.000 kron. Podpiral je okrajna gasilska društva, pomagal je revežem in tistim, ki sta jim ogenj ali toča uničila premoženje. Iz javnega življenja se je umaknil leta 1905. Aktiven je postal spet leta 1910 ob organiziranju delavske stranke. To njegovo udejstvovanje je zaradi bolezni trajalo le kratek čas. Zadnja njegova pomembna vloga je bila pri ustanavljanju Prekmurske hranilnice, ki ji je zapisal 50.000 kron. Predsedniško mesto v hranilnici je odklonil, so ga pa izbrali za častnega predsednika. Umrli je 17. junija 1912 v Pöstyénu,⁷¹ pokopan je na gornjelendavskem pokopališču.⁷²

ŠTEFAN R. TAKÁTS – učitelj, ravnatelj državne šole v Murski Soboti in zelo aktiven v javnem življenju, predvsem pri raznih društvih in drugih ustanovah v okraju. Bil je blagajnik murskosoboške ljudske knjižnice⁷³ (1888), tajnik in blagajnik podružnice gospodarskega društva, prvi urednik MéV, podpredsednik Kmetijske banke,⁷⁴ blagajnik dobrodelnega ženskega krščanskega društva (1897), član odbora glasbenega in pevskega društva (1898). Kot podpredsednik županijskega učiteljskega

⁷¹ Mesto na Slovaškem.

⁷² Gróf Széchenyi Tivadar halála (23. 6. 1912). *MéV*, 28, str. 2–3.

⁷³ Muraszombati népkönyvtár.

⁷⁴ Muraszombati Mezőgazdasági Bank r.t.

društva za murskosoboški okraj je na njegovi seji 4. oktobra 1893, kjer so v okviru tega društva ustanovili sekcijo za madžarizacijo, postal njen predsednik. Kasneje, ko se sekcija preoblikuje v Madžarsko prosvetno društvo za vendsko krajino, je postal podpredsednik. Ob upokojitvi leta 1912 se je odselil iz Murske Sobotе.⁷⁵

JOŽEF VOGLER – profesor, lastnik petanjskega vreca mineralne vode. Leta 1880 se je naselil v Prekmurju. Preučeval je okraj, zanimalo ga je predvsem območje vzdolž reke Mure. Medtem ko je neuspešno iskal premog in petrolej, je pri neki krivini reke Mure naletel na izvir mineralne vode. Rodil se je leta 1835 v Spodnji Avstriji. Že kot dvajsetletnik je bil na Dunaju glavni učitelj. Usposobljen za ljudsko vzgojo je leta 1861 ustanovil učnovzgojni časopis *Volksschule*.⁷⁶ Sam je prispeval načrt za madžarski šolski časopis *Néptanítók Lapja*,⁷⁷ pri čemer se je opiral na časopis, ki ga je že sam ustanovil. Leta 1866 je na Dunaju vzpostavil in opremil javno glavno realno šolo, v kateri je bil ravnatelj do leta 1869. Izčrpan in nevrozen je opustil naporno učiteljevanje in se naselil na posestvu v Motvarjevcih, kjer je mirno živel in gospodaril do leta 1882. Tega leta je kupil izvir mineralne vode, znan kot petanjski vrec. Z veliko energije in stroški ga je toliko razvil, da so ga zdravniške avtoritete odlično ocenile in je lahko uspešno konkuriral ne le domačim, ampak tudi tujim izdelkom. Zaradi širokega znanja je bil Vogler cenjen tudi v tujini, številna društva so ga izbrala za častnega člana, med drugimi italijanska kraljeva akademija Chieti-Florenz. Leta 1889 je bil urednik *MéV*, bil je tudi predsednik podružnice županijskega turističnega društva za murskosoboški okraj.⁷⁸ Umrl je leta 1905 in je pokopan na Petanjcih.⁷⁹

Franc Völgyi – učitelj. Dolga leta je bil predsednik županijskega splošnega učiteljskega društva za okraj Murska Sobotа, predsednik društva katoliških učiteljev⁸⁰ v okraju in dopisni član podružnice gospodarskega društva (1890). Leta 1909 je praznoval štirideseto obletnico poklica, za katerega je živel.⁸¹

IVAN dr. VRATARITS – pravnik, rojen 13. junija 1874 v Černelavcih. Osnovno šolo je končal v Murski Soboti, gimnazijo pa v Šopronu. Študiral je v Budimpešti, pravno prakso je opravljal v Békéscsabi in Sombo-

⁷⁵ Takáts R. István bucsuzik (10. 11. 1912). *MéV*, 28, str. 2.

⁷⁶ Ljudska šola.

⁷⁷ Časopis za ljudske učitelje.

⁷⁸ Magyar turista egyesület vasvármegyei osztálya a muraszombati járás részére.

⁷⁹ Vogler József. 1835–1905 (14. 5. 1905). *MéV*, 21, str. [1–2].

⁸⁰ Szombathely-egyházmegyei róm. kath. tanító-egyesület muraszombati köre.

⁸¹ Völgyi Ferencz 40 éves tanítói jubileuma (13. 6. 1909). *MéV*, 25, str. [2–3].

telu. Za doktorja prava je bil promoviran 24. decembra 1899, odvetniški izpit je opravil 21. oktobra 1901. Mesec dni kasneje je v Murski Soboti odprl pisarno. Prva njegova dejavnost je bila reorganizacija Kmetijske banke, ki je bila v krizi. Odkar je bil dr. Vratarits njen pravni svetovalec, se je lepo razvijala. Kot mladi odvetnik je aktivno sodeloval pri vodenju cerkvenih in občinskih zadev. Z njegovo pomočjo je Kmetijska banka ustanovila podružnici v Rogašovcih in Gornjih Petrovcih. Bil je tudi inšpektor murskosoboške in moravske evangeličanske verske skupnosti, član odbora podružnice gospodarskega društva (1890), član županijskega municipalnega odbora in predstavniškega telesa občine Murska Sobota, član odborov Madžarskega prosvetnega društva za vendsko krajino, kazina in glasbenega in pevskega društva. Umrli je leta 1909.⁸²

KAREL WILFINGER – državni učitelj v Krogu. Bil je vnet madžarizator, dolgo časa tajnik Madžarskega prosvetnega društva za vendsko krajino in član njegovega odbora (1900). Med šolskimi letnimi počitnicami je organiziral novačenja in pošiljanja slovenskih otrok v popolnoma madžarske kraje, da bi se bolje naučili madžarščine. Ti so bili tam deležni popolne oskrbe, delali so tudi kot pastirji. Nekaj časa je bil urednik MéV, kjer je tudi objavljajl svoje prispevke. Opravljajl je pisne zadeve⁸³ pri kato-liškem društvu (1898) in okrajnem obrtnem društvu.⁸⁴ Umrli je 23. febru-arja 1912 v 46. letu življenja in je pokopan na kroškem pokopališču.⁸⁵

82 Dr. Vratarits Iván (28. 11. 1909). *MéV*, 25, str. [2–3].

83 Jegyző.

84 Múraszombati járási ipartestület.

85 Wilfinger Károly meghalt (25. 2. 1912). *MéV*, 28, str. 3.

ANDREJ PAVLIČ

BIOGRAPHICAL DATA ABOUT SELECTED PERSONS FROM
THE DISTRICT OF MURSKA SOBOTA IN THE PERIOD
OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE (1867–1918)

The formation of the Austro-Hungarian Empire in 1867 brought a liberal civil legislation to Hungary and the spreading of urban ways of life also to Prekmurje. In Murska Sobota a form of urban life in the period of dualism was the formation of societies. This article contains biographical data about 29 people from the district, mostly extracted from the obituaries in the newspaper *Muraszombat és Vidéke*. Most of these people were members of one or several societies. They were active in the political, economic and social life in the district. They were of Slovene, Hungarian and Jewish nationality and of Catholic, Evangelical and Jewish religion. Slovenians could only succeed in the country town Murska Sobota, which Hungarians saw as the utmost western fortress of Hungarianism, by receiving education at Hungarian institutions and by succumbing to the Hungarian influences, which also meant that they had to change their surname. As professional differentiation was still minor at that time, the clergy also participated in social life and societies. Thus the catholic priest from Murska Sobota Franc Gáspára actively participated in various societies in Murska Sobota, in the local savings institution and in the bodies of Vas County. Besides the data about town folk the data about district aristocrats who died in the period of dualism are also presented. The title of the article suggests that the data are biographical, which means that a better picture of a certain person can only be obtained if the central register as well as archival and other sources are examined. Further research of the life of these people seems sensible, if we wish to avoid the solely national aspect and become better acquainted with the ways of life in the period of dualism in Prekmurje.

JELKA PŠAJD

VHOD – PREHOD MED MATERIALNIM IN DUHOVNIM

UVOD

Vrata simbolizirajo kraj prehoda med dvema stanjema, dvema svetovoma, znanim in neznanim, zunanjim in notranjim; vrata se odpirajo v skrivnosti. Hkrati vabijo, pozivajo k temu, naj se jih prestopi; so povabilo v hišo. So kraj prihoda, prehoda in odhoda. Vrata tudi zapirajo. Zanima me, kateri dogodki/šege so v preteklosti – in še danes – potekajo pri vratih oziroma na vhodu. Kako pomemben prostor hiše je bil vhod? Ali bogato okrašen vhod res samo vabi ali tudi varuje in preprečuje nepovabljenim prišlekom vstop v notranjost? So vrata (zunanj) družinska zgodba hiše oziroma njena identiteta? So vrata zgodba o naročniku/lastniku, zgodba kamnoseka/rezbarja, zgodba celotnega zaselka oziroma vasi?

Ravninski del Prlekije v severovzhodni Sloveniji pozna bogato okrašena, rezljana vrata in kamnite portale oziroma vhode. Gre za opečnato grajene kmečke hiše premožnejših kmetov, ki so si gmotno lahko privoščili kamnoseka in rezbarja, da sta izdelala bogato okrašen vhod.

Do 17. stoletja so bili vhodi, zlasti zaradi varnosti, večinoma ozki in zaprti z enojnim vratnim krilom. Skoznje je lahko prihajal po en obiskovalec, vrata so se vedno odpirala navznoter. Kasneje, ko so vhode pomembnejših stavb zaprla velika dvokrilna vrata, je postala razlika med posameznimi vhodi toliko bolj očitna, saj so imeli skromnejši domovi še naprej enojna vrata. Še v prvi polovici 20. stoletja niso imela dvojna vrata le estetskega in funkcionalnega pomena, pač pa so bila sama po sebi – statusni simbol. Taka ali drugačna vrata, začetna in hkrati končna točka doma, so svetu neposredno in neprestano sporočala, kdo živi za njimi. Prav tako vrata tudi v materialnem smislu niso zanemarljiv element doma. So predmet za dolgo tehnično rabo, ves čas delovanja popoln in

nenadomestljiv.¹ Vhod pojmem kot prostor, kraj, v katerega se prihaja ali vstopa in zajema pojme portal, prag, vratnice, (hišna) vrata. Vhod je tudi prostor pred vrati, npr. v Prekmurju t. i. *šator* (pokrit vhod, podprt s stebri) ali *podstenj* (ilovnat prostor pred vrati vzdolž hiše, pod streho – na suhem) oziroma *trnac* (zagrajen lesen prostor pred vrati vzdolž hiše pod streho). Portal je arhitekturno ali likovno poudarjen, reprezentativen vhod v hišo, navadno kamnit (redkeje lesen), sestavljen iz (kamnite) prečne grede in podbojev. Vrata so odprtina v zidu oziroma naprava z gibljivo pritrjeno leseno dvodelno ploščo za zapiranje te odprtine, sestavljena iz dveh vratnih kril. Prag je spodnji del (navadno dvignjen) vrata odprtine med podbojema.

VRATA KOT PREHODI (IZ ZUNANJEGA V NOTRANJE)

Vrata simbolizirajo kraj prehoda med dvema stanjema, dvema svetovoma, znanim in neznanim, svetlobo in temo, bogastvom in revščino, vrata se odpirajo v skrivnost. Vendar imajo dinamično, psihološko vrednost: ne označujejo le prehoda, temveč vabijo, pozivajo k temu, naj se prestopi. V simboličnem pomenu nas najpogosteje vabijo k prehodu iz posvetnega v sveto. Tako vlogo imajo portali katedral, vrata templjev in mest. Tako je Kristusova vrnitev – kot pomen prihoda – napovedana in opisana kot vrnitev popotnika, ki potrka na vrata. Prvotno krščanstvo je kot dedič izročila pričakovalo Kristusovo vrnitev na velikonočno noč in med bedenjem prežalo, da bo od mrtvih vstali potrkal na vrata sveta. Tako je mogoče bolje razumeti, da so vrata simbolična oznaka za samega Kristusa: edina vrata, skozi katera lahko ovce pridejo v stajo, se pravi v kraljestvo izvoljenih. Vrata evocirajo tudi misel dostopne ali prepovedane transcendence, pač glede na to, ali so zaprta ali odprta; ali se prag prestopi ali pa se vrata samo gledajo. Vrata so komunikacija skritega orodja.²

Vhod je tudi pogost motiv v literarnih delih. Ivanu Cankarju so dur/rag simbol (1) roba, (2) druge strani, (3) vesti (?) in (4) prehoda v smrt (op. sledi podčrtanim besedam): »/.../ *Kajti očitno mi je bilo, da stoji prav tik za to ustno beseda, ki čaka, da stopi nanjo ter se razodene ljudem; kakor stoji človek za durmi, drži za kljuko ter se le še za trenutek obotavlja, da pritisne nanjo.*

1 Tatjana Oblak Milčinski, Vrata v Verdu. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: Vrhniški razgledi 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 179, 195.

2 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 678–680.

/.../ Že je bila iz dna vsega spoznanja planila (1) do roba, do duri, stresla že rožljaje za kljuko; tedaj se je zavrtel ključ zadnjikrat in za zmerom, zob se je zasadil v črno kri. In ustna se niso ganila več. Na zaklenjenih durih pa se je poznalo, kdo je stal pravkar tik za njim, kdo je trkal nanje, preden je okamenel. /.../ Nikoli nisem bil tako blizu tisti zadnji, edini besedi, ki se ustavi človeku na ustnicah, kadar prestopi (2) prag na ono stran. /.../ Tisto noč sem slišal te besede rahlo trkaje na (3) duri svojega srca, slišal že njeno nerazločno šepetanje.«³ »/.../ Moje telo je bilo mrtvo truplo; vse duri do življenja, veselja in žalosti so bile zaklenjene mojemu srcu, niti spomina ni bilo več. /.../ Tiho, slovesno so se odprle duri in ogromna je (4) stala na pragu sodnica Smrt.«⁴ Francetu Prešernu⁵ so vrata Ajdovskega gradu simbol med krščanstvom (na zunanji strani zidu) in poganstvom (za obzidjem), med krščanskim koroškim (nemškim) vojvodo Valjahunom in poganskim slovanskim bojevnikom Črtomirjem.

Dostopi na pokopališča (op. avt.: vhodi v hišo) predstavljajo prehod iz utilitarnega tehničnega sveta prometnic na svečano območje, pomenijo prehodni člen in pripravo na emocionalno doživetje pokopališča (op. avt.: doma). Dostopi so torej posebno oblikovano vmesno območje. Ta posebnost se lahko izraža s spremembo strukture talne površine (op. avt.: pri vходу v hišo s simboli na portalih, vratnicah, ograjah, stopnicah). Stopnice so tudi simbolni element ločitve dveh ravni. Premagovanje te višinske ovire poudarja ločnico dveh svetov. Vrata kot vhod na pokopališče so simbolno poudarjena meja med območjem živih in mrtvih.⁶

MAGIČNA DEJANJA, KI SO POTEKALALA NA VHODU

Vrata so simbolno varovala pred slabim vremenom (točo, neurjem), pred požarom tako, da so vanje zataknili vejico ali celo blagoslovljeno butaro oziroma *presmec*. Isti pomen so imeli napisi oziroma križci Sv. treh kraljev (ki so hodili na predvečer praznika, 6. januarja, in pisali na vrata začetna imena svojih črk ter letnico), ali pa so gospodinje na ta dan same zabile tri lesene križce na vrata hleva, da bi varovali domačo živad.⁷ Konjska podkev na vratih je priljubljeni amulet za srečo oziroma odganjanje nevarnosti. Da se mrtvi ne bi vračali, so zlivali vodo (op.

3 Ivan Cankar, Edina beseda, Izbrana dela VII., 1973.

4 Ivan Cankar, Konec, Izbrana dela VII., 1973.

5 France Prešern, Krst pri Savici (Uvod).

6 Zdenka Gorjup, Pokopališča v Sloveniji, Arhitekturni muzej Ljubljana, Ljubljana 1988.

7 Mimika Vodušek, rojena 1925, Sveti Jurij 10 (občina Rogatec), 5. 11. 2008.

avt.: verjetno čez prag?!)) v trenutku, ko so mrliča odnašali iz hiše.⁸ Prav tako so vodo ali mleko zlivale čez prag ženske, ko je v hišo prišla ženska, ki so jo v vasi imeli za coprnico in so verjeli, da z vodo odide tudi vse slabo, ki naj bi ga ženska prinesla v hišo.⁹

Zelo je v navadi, da najdejo svatje zaprta vrata, ko pridejo z ženinom pred poroko na nevestin dom, pa tudi po poroki najdejo vrata zaprta na nevestinem in ženinovem domu. To šego so do nedavnega razlagali kot spomin na ugrabitev neveste, a sodobni razlagalci vidijo v tem odganjanje zlih duhov. V zvezi z zapiranjem vrat je tudi pogajanje za nevesto in ponujanje lažne neveste ter skrivanje prave, s čimer so hoteli prevarati duhove in usmeriti njihovo pozornost na nepravo nevesto.¹⁰ Za nevesto je nevarno prestopiti prag ženinove domačije, kajti pod njim domujejo zli duhovi in so podtaknjeni razni smrtonosni predmeti, ki utegnejo nevesto onesrečiti. Da pa ji ne bi bilo na hišnem pragu kaj storjeno, da bi bila v novem domu srečna, ali da ne bi prinesla nesreče k hiši, jo skoraj po vseh krajih Slovenije prenašajo čez hišni prag v vežo.¹¹ Ko nevesta pride na dom po *zdavanju* (po cerkvenem obredu), ne sme sama stopiti čez prag, še manj pa nanj, marveč jo mora čezenj dvigniti ženin – da ji nihče ne bo mogel storiti kaj hudega.¹²

Nvesto, ženo svojega sina, sprejme mati na hišnem pragu s hlebom kruha s ključi hišnih vrat in soljo ter vinom ter ji jih preda kot novi gospodinji. Vpričo svatov prereže nevesta ponujeni hleb kruha v znamenje, da prevzema gospodinjstvo, in prosi ženinove starše, da jo sprejmejo kot svojo hčer pod streho.¹³ V Prekmurju pravijo, ko nevesto pripeljejo na novi dom in ona trikrat brčne v prag in pravi: *Prišla je nova gospodinja, da ji boš pokoren*, da bo tedaj še isto leto umrla stara gospodinja. Vse pa stori tako, da nihče ne vidi in sliši.¹⁴

Svet mrtvih in živih naj se tedaj dokončno loči, mrtvi naj se ne vrača, ampak v miru počiva v večnosti. Pred neznanimi silami in nevarnostmi se na različne načine in z različnimi dejanji ob smrti in pogrebu zavaruje tako mrtve kot žive.¹⁵ Zlasti morajo pogrebci, ki nosijo mrliča iz hiše, paziti, da

8 Mirjam Mencej, Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 1997, str. 114.

9 Franciška Pšajd (1924–2006), Jiršovci 31 (občina Destričnik), pomlad 2005.

10 Vilko Novak, Apotropejske prvine v slovenskih ženitovanjskih običajih, v: Etnolog, Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1942, str. 48.

11 Boris Orel, Slovenski ljudski običaji, v: Narodopisje Slovencev I. del, Ljubljana 1944, str. 292.

12 Vilko Novak, Apotropejske prvine v slovenskih ženitovanjskih običajih, v: Etnolog, Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1942, str. 50.

13 Boris Orel, Slovenski ljudski običaji, v: Narodopisje Slovencev I. del, Ljubljana 1944, str. 292.

14 Vilko Novak, Apotropejske prvine v slovenskih ženitovanjskih običajih, v: Etnolog, Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1942, str. 50.

15 Tatjana Oblak Milčinski, Vrata v Verdu. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: Vrhniški razgledi 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 208.

ga nesejo z nogami naprej, drugače bi se njegova duša utegnila vrniti v hišo. Potem napravijo na hišnem pragu s krsto križ, ponavadi Andrejev križ, da ne bi duša hodila nazaj. Ponekod s tem mrliča opomnijo, da je njegovega življenja konec. S tem križem na pragu začarajo mrtveca, da se ne bi več povrnil. Svoj čas so s križanjem praga krotili zle duhove, ki imajo svoj glavni sedež ravno pod hišnim pragom, da ne bi mogli škodovati mrtvecu.¹⁶ Po podedovani šegi v Selah na Koroškem pa tu in tam še vedno postavijo na hišni prag glinasto ali porcelanasto posodico, v kateri sta žareče oglje in les iz cvetnonedeljske butare. To pripravi ženska, ki ima na skrbi pospravljanje po hiši, potem ko odnesejo umrlega. Prvi pogrebec, ki nese krsto skozi vrata, brcne skledico z nogo, da se razbije. Nekateri menijo, da je to starosvetna navada, s katero nekako povedo, da je življenje končano.¹⁷

VRATA KOT SPREJEMANJE IN DAJANJE

Kdor ima vrata, ima seveda tudi hišo, in bolj ko je bogat, toliko bogatejša ima vrata – pomen vrat se bolj navezuje na materialno zavest človeka. Odpiral jih je, ali pa tudi ne, tistim, ki so si le kljuke podajali. Tepežkanje na dan nedolžnih otročičev (28. decembra) ali friškanje na novega leta dan izvira iz starodavnega kulta zelenja; življenjska moč se iz šibe ob udarcu prenaša na človeka. Prihod Svetih treh kraljev in napis kratic velja za enega najuspešnejših blagoslovov hiše in družine.¹⁸ Maškaram – ki pridejo za pusta pred vrata odganjat zimo (zlo) in želet dobro letino (sajenje repe na dvorišču) – je potrebno kaj podariti, sicer si prikličesh nesrečo nad hišo in družino. Vse kolednike je potrebno obdarovati.

Stara vera, da beračem ne smeš odkloniti pomoči, saj so to božji poslanci, je znana tudi pri nas.¹⁹

VRATA KOT PROSTOR SLOVESA

Slovo, ki je potekalo na pragu hiše, je bilo pomembno ob človekovih prelomnih dogodkih; ob smrti in poroki. Tudi obsmrtna pesem *Kako na*

¹⁶ Boris Orel, *Slovenski ljudski običaji*, v: *Narodopisje Slovencev*, I. del, Ljubljana 1944, str. 309, 310.

¹⁷ Marija Makarovič, *Sele in Selani*, Krščanska kulturna zveza, Celovec 1994, str. 348.

¹⁸ Tatjana Oblak Milčinski, *Vrata v Verdu*. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: *Vrhnški razgledi 6*, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 206, 208, 209.

¹⁹ Tatjana Oblak Milčinski, *Vrata v Verdu*. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: *Vrhnški razgledi 6*, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 190, 206.

mrtvaškem pragu jemlje deklica slovo iz Ihana z začetka 20. stoletja govori o pomenu slovesa.²⁰ Krsto z mrtvim so še v 80. letih 20. stoletja nesli z nogami naprej in jo na pragu trikrat dvignili. To je pomenilo še zadnje slovo mrliča od hiše.²¹ Mrliča odnesejo iz prostora (op. avt.: skozi vrata), kjer je ležal, z nogami naprej, saj gre tudi človek z nogami iz hiše.²² »Mojo staro mamo so nesli ven iz hiše z nogami naprej, in ko so jo nesli ven, so krsto morali dati trikrat dol in nazaj gor – tako je kot mrlič vzela slovo od hiše. Pa ko je umrl moj mož, so ga na pragu trikrat dvignili in spustili.«²³

Nevesta je ob poroki pred odhodom v cerkev pokleknila pred mater na hišni prag ter jo v govoru prosila za odpuščanje in skrb, ki jo je imela z njo, na koncu pa je rekla: *»Ne pozabite me, liuba mati, in ne zapirajte za menoj dveri, da se bon imela kam potegniti, če mi bo treba hoditi na sküito, zakaj san bog ve, kaj me še čaka.«* Mati je nato stopila k hčerki, jo prekržala in poškopila z blagoslovljeno vodo.²⁴

KAMNITI PORTALI IN REZLJANA VRATA V SLOVENSKIH GORICAH

Taka ali drugačna vrata, začetna in hkrati končna točka doma, so svetu neposredno in neprestano sporočala, kdo živi za njimi. Na pragu se človek predstavlja, prek vrat komunicira s svetom. Tu sta na preizkušnji njegova gostoljubnost in odnos do sveta. Dodatno označevanje, opremljanje in krašenje bivališč in samega vhoda ima izvor tako v duhovnem kot družbenem odzivu človeka na naravo, konkretno življenje, okolje, verske predstave in navsezadnje na samega sebe.²⁵ Hiša oziroma njen vhod kot načrtno urejen prostor z znamenji pripoveduje zgodbo o njenih ljudeh na poseben, drugačen način. Mnogi zahtevni in likovno kakovostno oblikovani detajli, vpeti v harmonično kompozicijo kmečkih hiš, kažejo, da je tudi kmet dokaj dobro vedel, kaj je oblikovana arhitektura. Nanjo je bil ponosen, saj je stavba s svojo modno podobo že od daleč pričala o njegovi pomembnosti in gmotni moči. Z likovnim oblikovanjem zunanosti, ki je bilo le del celotne podobe funkcionalno

20 Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, 3. zvezek, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, str. 593.

21 Jelka Pšajd, Deda smo pokopali, duge poravnali, življenje pa teče dalje, Seminarska naloga, OEIKA, Ljubljana 1994, str. 3.

22 Helena Rožman, Človeka več ni, pusto je vse, v: Poletna delavnica Podsreda, Kozjanski park Podsreda in ZOTKS – Gibanje znanost mladini, Podsreda 1994, str. 103.

23 Ilonka Braunstein, Tak si moren vō vtalati, ka mi dojde, v: Če klonkaš, sa ti opre, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2007, str. 45.

24 Ignac Koprivec, Kmetje včeraj in danes, Glavna hranilnica pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, 1939, str. 49–54.

25 Tatjana Oblak Milčinski, Vrata v Verdu. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: Vrhniški razgledi 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 179, 190, 212.

oblikovanih stavb na kmetijah, je lastnik dosegel tudi želeno različnost in individualnost.²⁶ Na pročelju hiše v kraju Ročica je še viden okvir, narujen iz ometa, v katerem je bila zapisana misel: »Ta hiša je zdaj moja, pa vendar moja ni, ko drug za mano pride, jo tudi zapusti. Ta tretjega bodo nesli kot mrliča iz nje, prijatelj moj, povej, čigava hiša je.«²⁷

V zidani hiši v Dravinjskem Vrhu (pri Podlehniku v Halozah) iz leta 1972 je v peščenem reliefu nad vrati vklesan moški, oblečen po meščansko, in se dotika grozdja na trti.²⁸ Sklepamo lahko, da gre za meščana/gospoda (iz 19. stoletja?), ki ima v lasti to hišo (zidanico ali viničarijo) in je lastnik okoliških vinogradov.²⁹

Hiša v Rihtarovcih je imela polkrožno portalno gredo s sklepnikom, na kateri je izbrisan zapis inicialk lastnikov in sta slabo vidni dve glavi. Po pripovedi gospodinje gre za dva duhovnika³⁰, ki naj bi bila v hiši rojena in sta dala delati cerkev pri Kapeli.³¹ Na obeh straneh podbojev je pod zaključkom portalnih gred v pravokotniku izklesana letnica; na levi strani 18, na desni izbrisana prva številka, druga pa bi lahko bila 8 (?). Po obliki portala in gradnje cerkve pri Kapeli leta 1824 gre vsekakor za nastanek portala iz prve polovice 19. stoletja, čeprav sta bili »dve glavi« v tej hiši rojeni že prej (leta 1752 in 1735).

Hiša v Lukavcih iz leta 1914 že pri mogočnem vhodu pokaže vse znake in napise, ki govorijo, da sta bili tu gostilna in mesarija. Na fasadi je pod dvojnimi podstrešnim oknom in v širini vhodnih vrat v štukaturnem okvirju napisan lastnik (mesar in gostilničar) »M. Makovec«, na levi in desni strani tega napisa pa na fasado napisana »gostilna« in »mesarija«. Pod novejšo barvo se vidi, če dobro in natančno pogledamo, napisa v nemščini »Gasthaus« in »Fleicherei«. Na fasadnem okvirju vhodnih vrat sta v vencu na levi strani reliefna steklenica, na desni strani visok, poln (pivski?) kozarec, nad vratmi pa letnica 1914. Nad velikimi vhodnimi okni sta grozda. Ne moremo spregledati, da gre javni objekt – gostilno.

26 Živa Deu, Stavbarstvo slovenskega podeželja, Založba kmečki glas, Ljubljana 2001, str. 49.

27 Elizabeta Ajtnik, Propadajoča kmetija, v: Ljudi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana 2008, str. 105.

28 Gorazd Makarovič, Fototeka Slovenski etnografski muzej in Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1972.

29 Dravinjski Vrh je razloženo slemensko vinogradniško naselje, kjer lapornata in ilovnata zemlja v ugodni prisojni legi daje kakovostna vina. Kvaliteta vin in bližina mesta sta prispevala k temu, da so imeli ptujski meščani pretežno nemške narodnosti leta 1935 tu v posesti 80 % vseh vinogradov. Obdelovali so jih viničarji. V 70. letih 20. stoletja je bilo tu še veliko viničarjev, med njimi tudi nekaj bivših gosposkih hramov. Glej vir: Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, str. 391.

30 J. Bečaj, Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, 1979.

31 V dobro ohranjeni starinski hiši št. 14 sta se rodila prvi zavedni ravnatelj mariborske gimnazije Andrej Kavčič (1752–1826), narodni buditelj in podpornik, ki je izposloval 20 štipendij za mariborske gimnazijce slovenske narodnosti in volil v oporoki svoja posestva mariborski županiji, da nudi vsako leto dvema dijakoma celotno oskrbo; njegov brat Martin Kavčič (1735–1828), ki je ustanovil za slovenske dijake več štipendij in dal leta 1824 zgraditi cerkev pri Kapeli. Glej vir: Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, str. 54.

Kamnit portal na hiši v Sp. Ivanjih iz leta 1857 je delo kamnoseka Lovrenca Borka³². Pri tej hiši je bil namreč tudi rojen. Ravna portalna gred je bogata z uokvirjenimi napisi. Stranska okvirja imata izklesan napis: *Toti hram pustita spovati – Jakob ino Anna Borko, Anno 1857*«. V sredinskem okvirju je napis IHS, srce s sidrom in črke z vmesnimi križi: +Z+D A+B.I.Z, +SAB IHS IZHG, P+B FSS (?). Podboja sta pri vrhu okrašena z geometrijskim reliefnim likom in imitacijo jonskega kapitela.

Ravna portalna gred na hiši v Sp. Ivanjih 24

Foto: Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, julij 2003

Pri kamnitih portalih hiš v Bučevčevih št. 13 in 33 gre verjetno, če primerjamo okrasje, za istega kamnoseka. Na obeh portalih je podobna okrasna razdelitev in postavitev okrasja. Hiša št. 33 je last Alojza Šafariča³³; vhod je dvignjen z dvema stopnicama. Na portalni gredi z nadstrešno polico so vklesani letnica 1871, hišna številka 33 ter rastlinske

32 Lovrenc Borko oziroma Worko je bil rojen v Spodnjih Ivanjih in se je leta 1858 priženil k Mali Nedelji in tam leta 1913 tudi umrl. V družini je bilo več moških potomcev, ki so znali umetniško ročno delati, tudi klesati. Lovrenc je bil samouk. Znan je bil po svoji natančnosti, za ljudi, ki so kakšno delo dobro in lepo napravili, so rekli: »To si pa tako lepo naredil kot Borko.« Obdeloval je ošeški kamen, ki so ga njegovi naročniki vozili iz Oseka. V Precetincih je izdelal kapelo, v notranjosti je njegov kamnoseški znak in napis. Izdeloval je kamnite portale na kmečkih premožnih hišah, cerkvah in šolah. Njegova dela so portali hiše ob mlinu v Ivanjih, na kmečki hiši v Drakovcih 81, na šoli pri Mali Nedelji, v malonedeljski cerkvi je položil cementni tlak, klesal je portale na kmečkih hišah v Občini Sveti Jurij ob Ščavnici in Občini Križevci pri Ljutomeru. Deloval je od približno 1852. do začetka 20. stoletja. (Vir: Ludvik Rudolf, rojen 1944 pri Mali Nedelji, ustni podatek, 2007.) Kamen za portale so, vsaj nekateri, vozili iz kamnoloma v Oseku v Sveti Trojici. Spodnji Osek zajema predvsem hribovit svet. Na več mestih je pod plodno prstjo kamenje, ki ga ponekod še lomijo za lastne potrebe, a so ga v prejšnjih časih tudi prodajali. Od tod je tudi doma kamnosek Matija Rozman (1836–1929) z umetniškimi ambicijami, ki je delal v mnogih cerkvah. Ošeški kamen je bil primeren za oblikovanje s kladivom in dletom. Družina Kranjc iz Sv. Trojice je imela v lasti večje gozdne površine na katerih so se, in se še vedno, nahajale plasti ošeškega kamna. Ko so bili kamni izvlečeni iz rovov, so jih začeli obdelovati kamnoseki že v samem skladišču; največ pa zidarji na gradbiščih kamor so jih pripeljali v konjski ali volovski vpregi na lesenih vozovih. Zaradi težkega načina pridobivanja tega gradbenega materiala je bilo kamenje za zidavo zelo drago in cenjeno. (Vir: Krajevni leksikon Slovenije. IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, str. 80 in Ludvik Rudolf, rojen 1944 pri Mali Nedelji, ustni podatek, 2007.)

33 Fanci Šarf, Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, 1973.

vitice iz zavoji s križem in sidrom. Na gredi sta na vsaki strani še okvirja – verjetno prostor za inicialke lastnikov (?), ki sta prazna. Na portal je v krogu na sredini vklesana hišna številka 33. Podboja krasijo vitice, sklenjene v cvetlični okras, na vrhu podbojev je narobe obrnjen tulipan, spodnji del je rebrast. Vratnice so rezbarsko bogato delo, razdeljena v tri polja. V prvem so rastlinske vitice in zavoji, v drugem vitice, v tretjem riba, vmes geometrijski lik romb. Vratna pripira je v spodnjem delu razširjena, okrašena s pokončnim romбом, kapitelni zaključek pripire je preprost. Hiša št 13. je last Janeza Mira; vhod je dvignjen s tremi stopnicami. Na portalni gredi z nadstrešno polico je vklesana letnica 1896, v krogu s sidrom je na sredini številka – verjetno št. 13, vendar tega ni mogoče razbrati s fotografije³⁴ ter inicialke prvih lastnikov P. M. Š. Podboja krasijo večji rastlinski motiv v sredini in narobe obrnjen tulipan zgoraj. Lesena vrata so obita s pločevino, pripira je v zgornjem delu zavihana, v vrhnjem delu so vrata razdeljena na osem zastekljenih polj.

Hišni portal v Buččevcih 33

Foto: Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, november 1973

34 Fanči Šarf, Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, 1973.

Večje stanovanjske hiše in gospodarska poslopja v Bučečevcih pričajo o nekdanji trdni kmečki posesti.³⁵

Preprost kamniti portal na vhodu hiše v Očeslavcih je neokrašen, na portalni gredi je vklesana letnica 1894, inicialka lastnikov S M(?³⁶) K (Kovačič?³⁷) in v skrajnem desnem robu N 22 (kot hišna številka iz leta 1894?). V hišo vodijo tri stopnice. Vhodni portal je narejen iz fasadnega reliefnega okrasa. Lesene vratnice so bogato izrezljane v treh poljih; spodnji je diamantni, srednji ima cvetlični motiv s stranskimi volutami, zgornji – največji, ki se zaključuje s trikotno streho, je okrašen z rastlinskimi viticami in zavoji ter pilastrom, ki se zaključuje z imitacijo korintskega kapitela. Vratna pripira z okrasnimi utori je zaključena z enostavnim kapitelom. Vratnice so v zgornjem delu razdeljene na pet zastekljenih polj.

Kamnit portal hiše v Očeslavcih 63

Foto: Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, 28. junij 1979

35 Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, str. 128.

36 Črko prekriva vhodna luč in domnevam, da gre za M – Marijo kot pogosto žensko ime takratnega časa.

37 J. Bečaj, Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, 1979.

Vhod hiše v Okoslavcih je nedostopen³⁸, na njem so postavljene rože v lončkih, pot okrog dveh stopnic pa je zaraščena. Na kamniti portalni gredi so v zaokroženem okvirju s krono inicialka lastnikov M G B, cvetni okras ter letnica 1878. Podboja imata rastlinske okrase, v sredini je večji cvetni okras s tremi klasi žita. Vrata so novejša, v zgornji polovici zastekljena in zamrežena s kovinskimi viticami.

Kamnit portal iz leta 1875 v Kokoričih je verjetno izdelal kamnosek Lovrenc Borko. Vhod je dvignjen z dvema stopnicama. Na portalni gredi z nadstrešno polico je vklesana letnica 1875, v črno obrobljenem reliefnem vitičastem okvirju sta izpisana lastnika hiše v nemščini MARTIN MARIA IWANSCHIZH (Ivančič), ta napis pa z obeh strani gledata dve živalski glavi (kača ali pes?) s krono, izpeljani iz stiliziranega cveta. Krona,

Hišni portal v Kokoričih

Foto: Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, april 2004

38 Sklepamo lahko, da se reprezentativna vrata – ogledalo hiše, ki so bila obrnjena na cestno stran, niso odpirala vsak dan; ob posebnih in redkih priložnostih. Kljuje na vratih iz druge polovice 19. stoletja so na obeh vratnih krilih, kar verjetno nakazuje na to, da ko so se vrata odprla, so se na stežaj. Vsakodnevno so hišni prebivalci vstopali skozi druga – dvorišna vrata.

jezik in oči na živalski glavi sta pobarvani rjavo. Na desni strani vhoda je v črnem reliefnem okvirju stara hišna številka N. 4. Podboja sta bogato okrašena z dveh strani (dve vidni ploskvi podbojev – zunanja in notranja) s stiliziranim cvetjem, geometričnimi liki, viticami, srcem, v enem stiliziranem cvetu so trije žitni klasi, sakralni motiv, ki bi lahko bil Kristusove črke ΑΧΡΩ (?). Tudi lesene vratnice so mojstrsko delo, razdeljene v tri polja; ploskve v vseh treh so reliefno zapolnjene z geometrijskimi vzorci; spodnja z diamantnim vzorcem, sredinska z vzorcem ribje kosti in zgornja z rombastim vzorcem. V višini industrijsko izdelanih kovinskih kljuk sta s tremi kovinskimi žebliji pribiti izrezljani ribi. Na vrhu so vrata zastecljena s štirimi polji, na sredinski prečki je izrezljano srce.

Kamniti portal v propadajoči hiši v Drakovcih je izdelal kamnosek Lovrenc Borko. Nad portalno gredjo v sredini je božje oko v trikotnem reliefnem rjavem okvirju. Na portalni gredi so vklesani letnica 1869, cvetlični motiv, imena lastnika in lastnice Franc in Barbara Gašparič v

Vhod hiše Drakovci 81

Foto: Fototeka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, 22. julij 2003

okvirju, v sredini portala sta dve stilizirani vejici, ki obkrožata napis IHS. Podboja imata cvetlični motiv, cvetlične vitice in tulipan, obrnjen navzdol. Vratnice so bogato rezljane, razdeljene na tri polja s cvetličnim okrasjem, stiliziranim cvetjem in ribo, spodnji del ima reliefni diamantni vzorec. Vratna pripira je v spodnjem delu razširjena, po celem okrašena z diamantnim robom, kapitel je stopničast. Zgornji del vrat je zastekljen in razdeljen na tri polja. V hišo vodijo tri stopnice; na prvo stopnico so vklesani letnica 1912, pod njo stilizirana vejica, na obeh straneh pa kvadrat in romb, zapolnjen s 25 zvezdicami; na drugi stopnici je enak geometrijski lik z zvezdicami.

VRATA KOT ZGODBA O LJUDEH

Vprašanje je, v kolikšni meri so naročniki in mojstri poznali prvinski pomen določenih oblik in simboliko posameznih znakov. Tudi če so nekateri liki v davnini imeli določen pomen, jih je redukcija podob na različne like sčasoma spremenila v dekor, ko se niti izvajalec niti naročnik ne spominjata njegovega pomena. V okrasju vrat se tako verjetno v večji meri zrcali živi, sodobni čas kot pa nezavedna davnina. Meja med znakom in simbolom je zato pri vzorcih na vratih težko določljiva. Tako kot so nekateri simboli sčasoma izgubili svojo vsebino in sporočilnost in postali znaki, tako je tudi marsikatera oblika, ustvarjena kot znak, v določenih razmerah pridobila simbolni pomen. Figuralne prvine posameznih delov vrat so v največji meri rezultat dekorativnih postopkov, ki jih omogočajo različni materiali. Mojstri – izdelovalci vrat so se očitno naslanjali na cerkvene in meščanske vzore in jih sproti prilagajali potrebam posameznih naročnikov. Vrata so krasili v mejah praktičnosti, funkcionalnosti in tehnološke izvedljivosti. Splošni statusni simbol – materialna pomenljivost je bila pravzaprav edina zavestna sporočilnost vrat. Razumevanje posameznih oblik ostaja tako na ravni nezavednega, dekoracija pa na ravni vzorca.³⁹

Med najlepše in najštevilčnejše stavbne člene v lesu sodijo rezljana vratna krila. Pri številnem preprostem in manj pogostem kakovostnem oblikovanju in krašenju lesenih členov v podeželskem stavbarstvu se torej izražajo zadovoljivo gospodarsko stanje, naravne danosti

³⁹ Tatjana Oblak Milčinski, Vrata v Verdu. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: Vrhniški razgledi 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 165, 190, 195, 196.

z identitetno uporabo lesa ter tradicionalni razvoj rezbarske obrti. Vendar so domači mojstri funkcionalno oblikovane stavbne člene likovno poudarili, pogosto s simbolnimi motivi iz krščanskega življenja. Večino oblikovanih in rezbarsko okrašenih lesenih stavbnih členov so izdelali lastniki sami, izurjeni v ročnih spretnostih, ali pa priučeni rezbarji in rezbarji samouki v manjših rezbarskih delavnicah. Pri krašenju in oblikovanju vratnih kril (op. avt.: v Pomurju) prevladujejo prvine pobaročnih, historičnih slogov. Med kakovostno oblikovanimi vratnimi krili je pogost plastični okras vratnih kril v obliki profilno oblanih okvirov in polnil. Večinoma so tako oblikovana vratna krila dopolnjena še z reliefnimi rastlinskimi vzorci. Bogato je okrašena tudi zaporna letev med vratnimi krili, pogosto ima obliko pilastra z rezljanim ali žlebičastim trupom, bazo in kapitelom. Figuralna motivika je izjemna.⁴⁰ Kar nekaj sakralnih motivov se pojavi na predstavljenih vhidih. Krščanski simboli oziroma prispodobе želijo poudariti svoj globlji pomen. Največkrat so brez razpoznavne povezave s tem, kar predstavljajo, in so zato razumljivi le posvečenim. Zaradi pomanjkanja izročila se njihov pomen izgublja.⁴¹ Vsi simboli, ki se pojavljajo na vratih, so pomembni krščanski simboli in zagotovo jih je kamnosek poznal. Lahko ugibamo, da je njihov profani, »ljudski, kmečki« pomen preprost, splošen in jasen – božja prisotnost naj varuje pred slabim in hudim hišo, njene prebivalce in celotno domačijo oziroma posest. Na notranji strani portala hiše v Kokoričih bi lahko bile Kristusove črke ΑΧΡΩ – prvi dve črki besede Kristusa v grščini, torej X in P, pri čemer P seka X (oziroma tvori črko X!?) navpična os, ter A kot alfa in omega – kar pomeni, da je Kristus začetek in konec ustvarjalnega razvoja, pomenijo neskončnost Boga.⁴² Napis IHS kot Jezus Kristus Odrešenik se pojavi na portalu hiš v Drakovcih in Spodnjih Ivancih in so delo kamnoseka L. Borka. Srce s križem in sidrom ali krog s križem in sidrom so na portalu hiš v Sp. Ivanjcih in Bučočovcih. Trikotnik z očesom kot relief v fasadi nad portalom v Drakovcih je prispodoba za Sveto trojico (trojstvo Boga Očeta, Sina in Sv. duha).

Motiv ribe na lesenih vratih hiš v Drakovcih, Bučočovcih in Kokoričih ima verjetno⁴³ krščanski simbol. Kristus je pogosto prikazan kot ribič, kristjani pa so ribe, kajti voda pri krstu je njihov naravni element in

40 Živa Deu, Stavbarstvo slovenskega podeželja, Založba kmečki glas, Ljubljana 2001, str. 51–53, 149–150.

41 Wilfried Koch, Umetnost stavbarstva, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 477.

42 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Ljubljana 1993, str. 247.

43 Tudi portali teh hiš so polni krščanskih motivov in ne gre kar tako spregledati povezave med kamnosekom in rezbarjem oziroma mizarjem. Zagotovo sta se poznala, sploh, če je šlo za domače rokodelce in mojstre, ter o izdelkih tudi debatirala in se dopolnjevala.

instrument njihove regeneracije; riba simbolizira Kristusa. Riba je tudi hrana, ki jo je jedel od mrtvih vstali Kristus in je simbol evharističnega obeda in pogosto nastopa skupaj s kruhom.⁴⁴ Prav tako je Jezus z dvema ribama nasitil množico mož.⁴⁵ Riba je tudi simbol življenja in plodnosti, ker se tako hitro množi in ker ima neskončno veliko iker. V ikonografiji indoevropskih ljudstev je riba emblem vode, simbol plodnosti in modrosti. Ribo na vratih bi lahko simbolno razumeli na dva načina: hiša ima dovolj hrane in bogastva (če sodimo po okrasju vhoda, je šlo vsekar za premožnega lastnika in naročnika), ali pa, da gospodinja obilno nasiti vse obiskovalce, ki pridejo k hiši (pa naj bodo to delavci, ki so za plačilo delali pri hiši, npr. viničarji, dninarji, »želarji«; sosedje, vaščani, berači ali »gospoda«).

Pogosti rastlinski motivi na kamnitem portalu so cvet tulipana, žitni klas, rastlinske vitice in cvetovi. Navzdol obrnjen cvet tulipana krasi portale hiš v Bučevcih, Kokoričih in Drakovcih. Trije žitni klasi so na portalih hiš v Kokoričih in Okoslavcih. Na splošno je klas simbol rasti in rodovitnosti, je hrana in seme obenem. Nakazuje prihod zrelosti tako v rastlinskem in živalskem življenju kot v duševnem razvoju; gre za razcvet vseh sposobnosti v bitju, podobno ejakulaciji.⁴⁶

Na portalni gredi hiš v Okoslavcih in Kokoričih se pojavi krona. Krona je na vrhu glave, zato ima zvišen pomen; ne le da sodeluje pri vrednosti glave, vrha človeškega telesa, marveč tudi pri vrednostih tistega, kar presega glavo, darilu od zgoraj: označuje transcendentni značaj izpolnitve. Krona je nagrada za preizkušnjo in obljuba večnega življenja, kakršno je življenje bogov. Zaradi svojega sončnega izvora je simbol kraljevske oblasti oziroma božje oblasti. Pozneje je krona (venec) simbolizirala navzočnost Kristusa, kajti Kristus je kot krona na glavi izvoljenih.⁴⁷

Kačja oziroma pasja glava s krono, katere trup se končuje z zavitiimi cvetnimi motivi, se pojavi na portalni gredi hiše v Kokoričih. Simbol kačaste oblike naj bi kače tudi odvrčal. Sama kača velja v krščanskih predstavah za nevarno, zlo žival. V določenih predstavah pa je še ohranjena prvotna svetost živali – v pravljicah naj bi kot hišna žival celo prinašala srečo. Tako dobra kot zla je kača v ljudskem verovanju pogost pojav, tesno povezan s simbolom, pa tudi likom zmaja.⁴⁸

44 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Ljubljana 1993, str. 509–510.

45 Mt 14, 13–21.

46 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Ljubljana 1993, str. 232.

47 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Ljubljana 1993, str. 287–288.

48 Tatjana Oblak Milčinski, Vrata v Verdu. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: Vrhniški razgledi 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 204.

Vozli, zavoji kitic so dokaj pogost motiv pri krašenju lesenih delov, pri kovanju železa. Prekrivajoče in križajoče se figure imajo v ljudskih predstavah vedno čarobno moč. Imajo obrambni značaj, so meja med navadnim in čarobnim.⁴⁹

SKLEP

Bogastvo okrasja, ki plemeniti sicer preprosto oblikovane vratne okvirje, je presenetljivo: izraža splet visoke kulturne ravni naročnikov, ki so si želeli okrasno oblikovanih kamnitih izdelkov, dovolj spretnih in izobraženih kamnosekov in mehkih kamnin, v katerih je bilo mogoče urešničiti okrasne motive. Prav izjemno bogastvo in izbor takšnih motivov združujeta stavbne člene, izdelane v obravnavani pokrajini, v tipološko razpoznavno enoto.⁵⁰ Številni kamniti portali na kmečkih hišah v Bolehnečicah in v Križevcih pri Ljutomeru so identiteta teh vasi konec 19. stoletja. Jasno je bilo, da so bili to premožni lastniki kmetij, ki so zmogli dovolj sredstev, da so bogato pozidali vhod hiše. Umetniško obdelan kamen je bil statusni simbol, ki so ga vgrajevali v svoje domove le premožni naročniki.⁵¹ Ravninski del Murskega polja in Prlekije je bogat s kamnitimi okrasnimi portali in priča o bogastvu posameznih kmetij. Če je naročniku/kmetu bogato obdelani portal pomenil v prvi vrsti statusni simbol, pa je spreten in izobražen kamnosek znal dodati še krščanske simbole, ki jih ni malo. Napisi in znamenja na vhodu govorijo o tem, kdo je živel v hiši, kdaj jo je dal sezidati in kaj je bil. Zagotovo je kamnosek poznal katoliško simboliko znakov; lastnik mu je, po mojem mnenju, prepustil način okraševanja, ki je bil prej odvisen od višine plačila kot pa od lastnikovega simbolnega/krščanskega razumevanja znakov.

Za boljše razumevanje in poznanje posameznih znakov na vhodu pa bi bilo potrebno z raziskovalnim pristopom od vrat do vrat proučiti družino (njen način življenja, družinsko zgodbo), ki je živela za vrati.

49 Tatjana Oblak Milčinski, *Vrata v Verdu*. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: *Vrhnški razgledi* 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 204.

50 Živa Deu, *Stavbarstvo slovenskega podeželja*, Založba kmečki glas, Ljubljana 2001, str. 57.

51 Tatjana Oblak Milčinski, *Vrata v Verdu*. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: *Vrhnški razgledi* 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005, str. 165, 190, 195, 196.

LITERATURA

- Gorazd Makarovič, Cvetlični motivi v ljudski umetnosti, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1973/74.
- Gorazd Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981.
- Nataša Konestabo, Etnološka interpretacija podeželske stavbne podobe, v: Svet mojih prednikov, Društvo za kulturo in ljudsko izročilo Izakovci, Murska Sobota 2000.
- Peter Krečič, Pokopališča v Sloveniji, Arhitekturni muzej Ljubljana, Ljubljana 1988.
- Vladimir Knific, Pocarjeva domačija v dolini Radovne, v: Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: zbirka vodnikov; 199, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana 1999.
- Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica, Objava arhivskih virov, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2006.
- Zmaga Ciglič, Legenda o kamnu; Kamniti svet, Pokrajinski muzej Koper, Koper 1993.

VIRI

- Likovna umetnost, Leksikon Cankarjeve založbe, Cankarjeva založba, Ljubljana 1985.
- Živa Deu, Stavbarstvo slovenskega podeželja, Založba kmečki glas, Ljubljana 2001.
- Wilfried Koch, Umetnost stavbarstva, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.
- Jelka Pšajd, »Jaz si še sploh rad kaj s svojo ženkico pogučin«, v: Panonski letopis, Panonski institut, Pinkovac–Güttenbach, 2005.
- Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980.
- Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Ljubljana 1993.
- Tatjana Oblak Milčinski, Vrata v Verdu. Oblikovni in simbolni pomen hišnih vhodov, v: Vrhniški razgledi 6, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjev dom Vrhnika, Vrhnika 2005.
- Ur. Jelka Pšajd, Če klonkaš, sa ti opre, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2007.
- Marija Makarovič, Sele in Selani, Krščanska kulturna zveza, Celovec 1994.
- Mirjam Mencej, Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 1997.
- Narodopisje Slovencev I. del, Etnografski muzej v Ljubljani, Ljubljana 1944.
- Etnolog, Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1942.
- France Prešeren, Krst pri Savici, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991.
- Ivan Cankar, Izbrano delo VII, Mladinska knjiga, Ljubljana 1973.
- Ur. Marja Lorenčak, Poletna delavnica Podsreda, Kozjanski park Podsreda in ZOTKS – Gibanje znanost mladini, Podsreda 1994.
- Jelka Pšajd, Deda smo pokopali, duge poravnali, življenje pa teče dalje, Seminarska naloga, OEiKA, Ljubljana 1994.
- Ignac Koprivec, Kmetje včeraj in danes, Glavna hranilnica pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, 1939.
- Elizabeta Ajtnik, Alojz Peserl, Milena Lozar, Jelka Pšajd, Lüdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana 2008.

JELKA PŠAJD

THRESHOLDS – CROSSINGS BETWEEN THE MATERIAL AND THE SPIRITUAL

The richness of decoration which ornaments the otherwise simply designed door frames is surprising; it indicates the high cultural level of clients, who wanted artistically designed stone products, skilled and educated stonecutters and soft rock, in which decorative motifs could be carved. The exceptional richness and selection of such motifs connect building elements in the described region into a typologically recognizable whole. Numerous stone portals of farmhouses in Bolehnečici and in Križevci pri Ljutomeru affected the formation of the identity at the end of the 19th century. It was clear that those who could afford a richly built house threshold were wealthy farm owners. Artistically processed stone was a status symbol, integrated only in the homes of wealthy clients. The level part of Mursko polje and Prekija is rich with decorative stone portals and bears witness of the wealth of individual farms. If for the client/farmer a richly decorated portal was foremost a status symbol, a skilled and educated stonecutter liked to add Christian symbols, which were not few. Inscriptions and signs on the threshold expressed who lived in the house, when it was built and who the owner was. The stonecutter definitely knew the Christian symbolism of signs; the owner, I believe, left the manner of decoration to the stonecutter. The decoration depended more on the amount of pay than on the owner's symbolic/Christian understanding of signs.

For a better understanding and knowledge about particular signs on thresholds it would be necessary to examine the family (its way of life, family story) who lived behind the door – with a research approach from door to door, from family to family.

MARK KRENN

ŠALOVSKI RIBJI LOK

Ribolov na reki Velika Krka v Šalovcih med leti 1975 in 1984

REKA VELIKA KRKA

Reka Velika Krka izvira izpod »Špic brega« v Čepincih. Dva kilometra stran, v Neradnovcih, izvira Mala Krka, ki se kot Adrijanski potok pred Šalovci izliva v V. Krko. Veliko vode prinese v reko tudi Peskovski potok, ki izvira v Vidoncih in se ji priključi pri starem nogometnem igrišču v Šalovcih. Manjši pritoki, predvsem s severa, ne prinašajo pomembnejše količine vode v V. Krko, ki na svoji vijugavi poti do madžarske meje pri Hodošu naredi dobrih 15 km.

Že od Markovcev teče reka v 4 do 6 metrov globoki strugi in je iz zraka videti kot globoka brazda, ki razpolovi meliorirana žitorodna polja, vse do madžarske meje. Na Madžarskem se pri kraju Muraszemenye izliva v mejno reko Ledavo, ta pa kmalu zatem konča pot kot levi pritok Mure. Od izvira pod čepinskim hribovjem do združitve z Ledavo teče 54 km.

V svoji globoki strugi V. Krka verjetno nasledi svojo predhodnico Pravrko, ki je tod tekla že pred 900.000 leti. Prapleistocenske naplavine, na katerih ležijo današnje obdelovalne površine, segajo prav v ta čas in so posledica delovanja Pravrke.

Struga V. Krke je gramoznata, s trdo podlago in občasnimi ilovnatiimi plastmi, le ob obrežju najdemo bolj fini nanos.

Obilne spomladanske meteorne vode V. Krko za kratek čas spremenijo v podivjano reko, ki napolni strugo in odnaša vse pred sabo. Večjih poplav po melioraciji sredi 70. let 20. stol. ne poznamo. Do tistega časa je bila celotna dolina do madžarske meje prepletena z močvirji in manjšimi jezerci, ki jih je z vodo oskrbovala prav V. Krka. Od drevesnih vrst je ob njej največ jelše, gabra in akacije.

Bogastvo rastlinskih in živalskih vrst je bilo takrat neizmerno. Danes ni več tako.

Reka Velika Krka v Šalovcih, 14. september 2009. Foto: Tomislav Vrečič

RIBOLOV IN ZAKONODAJA V PRETEKLOSTI

Ribolov v V. Krki je bil najbrž živ v vseh zgodovinskih obdobjih. Območje Šalovcev in okolice je bilo naseljeno že v mlajši kameni dobi, o tem pričajo najdbe kamnitega orodja, ostanki prazgodovinskih gomil itn. Načina ribolova in orodja, ki so ga pri tem uporabljali do začetka 20. stol., ne poznamo. Pravzaprav se ni ohranilo nič, po čemer bi lahko sklepali oziroma ugotavljali tehnično izvedbo te dejavnosti. Začetni pisni viri tam od 11. stol. v glavnem omenjajo pravice in dolžnosti pri ribolovu. Viri za spremljanje zgodovinskega razvoja ribolova so materialni in pisni.

Materialni viri so ostanki orodij, ki so se uporabljali pri ribolovu, pisni pa listine, urbarji in zakoni državnih uradov in graščinskih arhivov ter statistike. Sem spadajo tudi likovne upodobitve ribolova ter fotografije, ki pa so seveda mlajšega datuma.

V srednjem veku je ribolovno pravico podeljeval kralj, kar pa je bilo povezano tudi z nekaterimi pravicami do zemljišč, ki so obdajali ribolovno vodo.

Ribolovno pravico (IUS PISCANDI) so pogosto podelili samostanom in cerkvi. Pravice posameznikov so bile različne glede predmeta in

načina ribolova. V srednjem veku je utegnila biti pravica posameznikov utemeljena s tem, da je smel loviti ribe v določeni vodni strugi, z določenim številom ribičev, na določen način in do določenega števila rib. Po 16. stol. imamo več pisnih in tvarnih virov o ribolovu.

Ribolovna pravica pride v roke fevdalcev in mest, vendar je v precejšnji meri pripadala deželnemu knezu. Ko so na začetku 16. stol. začela zemljiška gospodstva omejevati ribolov podložnikom in določati kazni za divji ribolov, je postala zahteva po ribolovu del pritožb podložnikov v kmečkih uporih 1515. Podložniki, ki pa so imeli pravico do ribolova, so plačevali davek zemljiškemu gospodu v glavnem v »ribjih naturalijah«. Dajatve v zvezi z ribolovom so bile odpravljene z zakonom o zemljiški odvezi 7. septembra 1848, kar pa zopet ni pomenilo, da je bil ribolov dovoljen.

Ribolov na V. Krki so v 19. stol. urejali madžarski Zakon o ribolovu iz leta 1888 in izvršne odredbe iz 1889. Po priključitvi Kraljevini SHS leta 1919 urejajo ribolov odredbe iz leta 1928 ter revirske ureditve iz leta 1929. Šele z Zakonom o sladkovodnem ribolovu iz leta 1937 je bila odpravljena različna zakonodaja v državi in postavljena enotna načela o pravici do ribolova ribiških ustanov in skladov za vso državo. Vse do današnjih dni ribolov ostaja pod nadzorom države in odredb, ki regulirajo pravico do ribolova. Od srednjega veka je torej ribolov kontroliran s strani kralja in fevdalcev oziroma zemljiških gospodov, od konca 19. stol. pa s strani države. Šalovci z okolico so vse do odprave fevdalizma pripadali zemljiškemu gospodstvu v Zgornji Lendavi, današnjemu Gradu.

NAČINI RIBOLOVA V V. KRKI V DRUGI POLOVICI 20. STOLETJA

Od ribjega sveta zasledimo v V. Krki v glavnem klene, občasno je bilo videti tudi kako drugo ribjo vrsto. Še v 80. letih 20. stol. je bilo v reki ogromno rakov jelševcev. Kleni so v tistem času dosegli velikost do maksimalnih 40 cm. Njihova življenjska doba je bila med 10 in 12 leti. Konec 70. let 20. stol. je bilo v reki večje število jegulj. V rastju ob reki je bilo več živalskih vrst; različne kače, žabe, pijavke, kuščarji, pižmovke in verjetno vidre, ki jih podnevi ni bilo mogoče videti. 2. generacija ribolovcev se je najbolj bala pižmovk, saj je med njimi krožila zgodba, da je v Peskovcih za ugrizom pižmovke umrl deček, ki se je rad igral v potoku. Verjetno so strašljivo zgodbo ustvarili starši, da bi otroci bolj pazili, ko so se igrali v potoku.

Ribe so lovili v glavnem domačini in zaradi posebnih prehranjevalnih navad (svinjina, govedina) te niso veljale za kulinarčno specialiteto.

Najbolj primitiven način ribolova v plitkih sladkih vodah je ribolov z rokami, tudi v V. Krki so ribe lovili tako; riba se na slepo zatipa med prepletom korenin in grmičevja. Ko so s prsti ribo prijeli, so jo s hitrim sunkom potegnili iz vode, dostikrat neuspešno. Manjše ribe je na ta način težje uloviti, ker so spolzele med prsti in rastjem. Tak način ribolova je bil bolj za zabavo in dokazovanje spretnosti posameznika.

Bolj se je uveljavila tehnika ribolova z navadnimi košarami. Večje košare iz vrbja so domačini še dodatno prepletili z listnatim vejevjem ter jim tako povečali volumen in navidezno ustvarili naravno mimikrijo, v katero so se zatele preplašene ribe. Takšna košara se je potopila oziroma prislonila na enem koncu vodnega grmičevja. S čofotanjem in plašenjem na drugi strani so silili zbegane ribe v pripravljeno past. Ta način ribolova je bil med vsemi najbolj donosen.

Klasični ribolov s trnkom je bil omejen na določene mirnejše predele reke, kjer je bila voda globlja, do enega metra. Ker pa je V. Krka večinoma dinamična in plitva reka, je bil ta način ribolova še najmanj uspešen, tudi zaradi tega, ker je rastje in grmičevje v vodi oviralo normalen lov.

ŠALOVSKI RIBJI LOK

Leta 1975 pride v tehnologiji ribolova na reki V. Krki do pomembnega »tehničnega odkritja«, ki dotedanje arhaične ribolovne tehnike postavi na stranski tir. Pravzaprav lahko govorimo o revolucionarni in rafinirani tehniki ribolova v lokalnih okvirih. Eden izmed šalovskih osnovnošolcev je med počitniškim dolgočasjem in pod vtisom filma *Salaš u Malom Ritu* leta 1975 dobil idejo za izviren način ribolova.

Film je postavljen v obdobje druge svetovne vojne in govori o dogodkih v majhnem mestu nekje v Vojvodini. V enem od prizorov glavni junak, legendarni srbski igralec Slavko Štimac, iz maščevanja izstrelji gorečo puščico na sosednji senik in s tem povzroči preplah med Nemci, ki so zajeli talce v naselju. Spektakularno izstreljena goreča puščica, ki jo filmski igralec izstrelji z nogami, je bila ideja za nastanek ribolova z lokom in puščico za ribolov v V. Krki.

Prvo generacijo ribolovcev so sestavljali Žarko Grkinič, Bojan Jandrašič, Branko Prelec, Vinko Širovnik in Srečko Panič.

Druga generacija, ki nadaljuje z novo tehnologijo, se priključi nekje med leti 1979–1980. V tej skupini so bili Rudi Svetec ml., Davor Panič, Mark Krenn in Simon Rajnar (nekaj časa).

Občasno so se glavnima skupinama pridružili še drugi fantje v sekundarni vlogi nosačev ulovljenih rib. Hierarhična razlika med ribolovcem-strelcem in nosačem rib je bila povezana s starostjo sodelujočih. Mlajši so vedno nosili ribe.

Rekonstrukcija ribolova z lokom in šibo. Foto: Tomislav Vrečič

Za obe generaciji je bilo značilno, da niso izhajali iz kmečkih družin, ki je otroke zaposlila s kmečkimi deli tudi med poletnimi počitnicami. Ribolov je za pripravo lovnega orodja terjal kar nekaj časa, sam lov je lahko trajal do štiri ure, največkrat med 13. in 18. uro. Obe generaciji ribolovcev sta bili iz Šalovcev.

Klasični lok in pripadajoča navadna športna puščica pri lovu na majhnem prostoru v strugi V. Krke in na ribe, ki so se motale med vodnim rastjem in koreninami, ni bil primeren. Skupini iz prve generacije šalovskih ribolovcev je bilo jasno, da potrebujejo za nemoteno približevanje plenu med vejami dreves, ki so se nagibale k vodi, manjši lok.

V tehnični izvedbi je *šalovski ribji lok* posnemal klasični lok, ki se je lahko kupil v športni trgovini, bil pa je izrazito manjši. Osnovna lesena palica za lok ni nikoli presegla 95 cm dolžine, delovna površina oziroma

dolžina napete žime ali vrvice primerno ukrivljenega loka pa je dosegla največ 70 cm.

Lok je bil izdelan iz leske, ki je rasla na obrobju šalovskih gozdov. Za izstrelno vrvico so uporabljali žimo, ki so jo dobili iz starih loparjev za badminton. Manj kakovostna je bila navadna vrvica, saj se je hitro strgala. Ribji loki so služili največ eno ribolovno sezono (junij–september), čez leto se je leska izsušila in za proženje puščic ni bila več primerna.

Loki so veljali za dobre, če so imeli primerno prožnost in pravšnjo napetost sprožilne vrvice. Zgodilo se je, da je preveč napet lok počil. To se je dogajalo tudi med lovom, rezervnega loka ni imel nihče s sabo.

Loke so tudi krasili. To so bila v glavnem prečno olupljena polja skorje leske. Izrezljani kolobarji so dali loku dodatno vrednost in tako obdelan lok je bil v ponos lastniku. Na obeh koncih loka so si nekateri zatakneli tudi naključno najdena peresa kokoši ali druge perjadi. Načeloma si je vsak ribolovec-strelec lok izdelal sam.

Še bolj kot lok je bila pomembna puščica. Ne ve se, kdo izmed prve generacije ribolovcev jo je izdelal oziroma izpopolnil. Za puščico so začeli uporabljati jekleno šibo iz ogrodja dežnika (na kateri je bilo prišito platno): jekleno šibo so previdno odstranili od osnovnega ogrodja dežnika. Manjšo šibo, ki je bila nekakšno drseče koleno pri odpiranju in zapiranju dežnika, so z mizarским dletom ali podobnim orodjem ločili od glavne jeklene šibe, pred tem so odstranili platno dežnika. Z dletom ali kleščami so preščičili vrh šibe pri stičišču glavnih šib dežnika. Uho pri spodnjem delu šibe, skozi katero je šla osnovna vrvica, ki drži platno, so razpolovili s primernim oziroma tisti trenutek dostopnim orodjem. Utor, ki je pri tem nastal, je bil namenjen namestitvi puščice v sprožilno vrvico in oprijemu s prsti. Sam vrh puščice oziroma jeklene šibe je prva generacija zbrusila do ostrine vrha igle. Druga generacija je ost puščice s kladivom dodatno sploščila in šele takrat zbrusila do primerne ostrine. S tem so dobili navidezno težnost pri vrhu puščice. V resnici pa je bilo to zgolj estetske narave. Pri zadetku je tako prirejena jeklena puščica šla skozi celotno telo ribe in se največkrat zapičila ali v korenine grmičevja ali v prodnata tla reke. Puščica je bila dolga okoli 60 cm.

Bistvo tega načina ribolova je prav v izdelani puščici, ki je s svojimi značilnostmi primerna za lov na klene, ki v V. Krki običajno niso presežali 30–35 cm dolžine. Zadelek z običajno športno puščico bi takšno ribo namreč dodobra razmesaril. Redkokatera riba se je otrsela puščice pri dobrem oziroma smrtnem zadetku skozi teme glave. To se je lahko

zgodilo samo v globlji vodi, ko je puščica spolzela skozi trup ribe, ali pa ob nespretnosti strelca, ki je z napačnim prijemom v vodnem rastju po nerodnosti sam spravil ribo s puščice. Zaradi posebnih letalnih lastnosti puščice so bili zadetki optimalni iz neposredne bližine, maksimalno z razdalje 60–80 cm. Zadetki z večjih razdalj so bili silno redki in o njih se je potem še nekaj časa govorilo. Na večji razdalji se je izstreljena puščica zaradi neobtežene osti začela obračati. Na cilj, oddaljen med 4 do 5 metri, je že priletela plosko. Z veliko vaje pri prijemu puščice in drži luka je dober strelec nadzoroval tudi daljši strel. Vsekakor je bilo potrebno upoštevati težišče puščice. Puščica se je proti cilju merila pri konici, če so to pomohli v vodo, so zaradi zrcalnega odseva dobili izkrivljen oris puščične konice. Konica je morala biti tik nad gladino, da je bil strel dobro pripravljen.

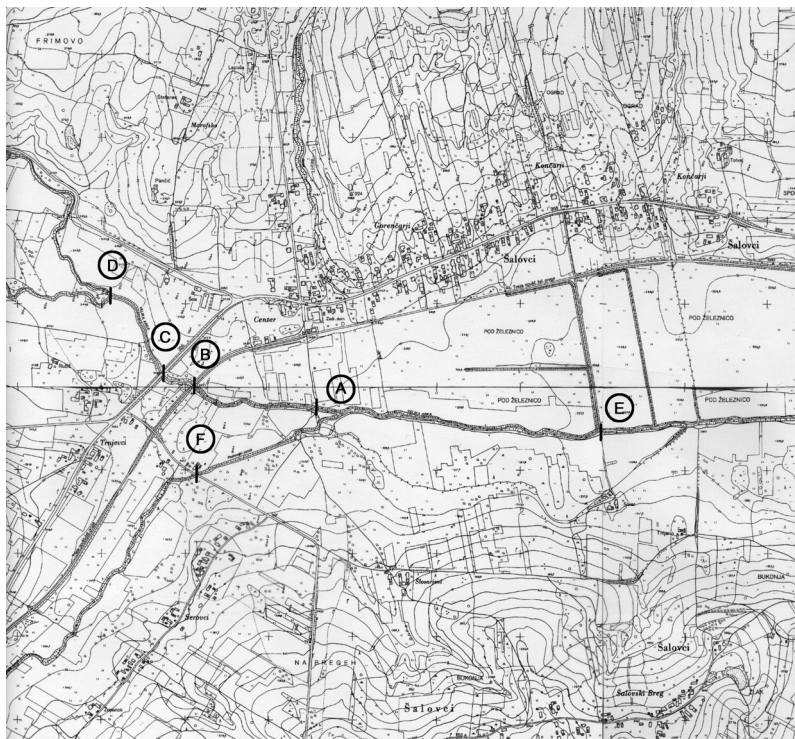
Poškodbe z lokom so bile stvar odgovornega ravnanja.

LOV IN LOVNE RELACIJE

Ribolovci so se k reki odpravili zgodaj popoldne. Poznali so več ribolovnih tras. Prva in najbolj popularna je bila med leseno brvjo pri starem šalovskem nogometnem igrišču (glej na skici točko A) in železniškim mostom (glej na skici točko B). Večkrat so pri tem nadaljevali še do cestnega mostu (glej na skici točko C) pri šalovski vpadnici. Skupna dolžina te ribolovne poti je bila slab kilometer. Daljša ribolovna trasa je bila med začetno točko pri leseni brvi in sotočjem Adrijanskega polotoka ter V. Krke (glej na skici točko D), 400 m višje od cestnega mostu. Najdaljše variante so vključevale ribolovne poti od izhodišča (točka A) prek (točke D) po Adrijanskem potoku do mostu tik pred Adrijanci. Ali pa pot od izhodišča (točka A) prek točke D po kraku V. Krke proti Markovcem, ki se je končala nekje na pol poti do Markovcev (odvisno o izčrpanosti ribolovcev). Obe različici sta bili dolgi okoli tri kilometre v eno smer.

Ribolovci so se zbirali predvsem na starem nogometnem igrišču, zato so lov začeli pri točki A pod leseno brvjo (ki je danes že propadla). Včasih so pešačili do Solarjevega mostu (glej na skici točko E), kilometer vzhodneje od lesene brvi pri nogometnem igrišču. Na tej relaciji so bili verjetno najboljši ulovi.

Lovili so vedno bosi, v kratkih hlačah in majicah. Najredkeje so šli v lov po strugi Peskovskega potoka, in to v glavnem od sotočja z V. Kr-

ko do *Abrnoga* mostu (glej na skici točko F) 500 metrov stran. Tam je bila struga potoka ozka in tudi rib ni bilo veliko.

Sam lov je bil najprej odvisen od bistrosti vode. 3 do 4 dni po dežju ribolov z lokom zaradi kalne vode ni bil možen. Zaradi peščenih usedlin in mulja na določenih odsekih so se ribolovci premikali proti toku, da si ne kalili vode. Po končanem lovu so vedno izstopili iz struge in se po obrežju ali travnikih peš vračali domov.

Ribolovno skupino so sestavljali 2 do 3 strelci in nosači, ki pa jih tudi ni bilo več. Ko je bila zadeta prva riba, je eden od nosačev, ali pa tudi strelec, naredil rogovilo iz veje, ki se je nagibala v vodo. Njen krak so ribi potisnili skozi škrge. Če riba pred tem postopkom ni dobila smrtnega strela, jo je strelec s puščico skozi glavo ročno prebodel. Rogovilo pa si je nosač zataknil za pas kratkih hlač tako, da so mu ribe bingljale po golih mečih. Taka rogovila je merila do 40 cm. Če je bilo na rogovili več zataknenih rib, je nosač prijel oba kraka in jo nosil v roki. Riba je občasno potopil v vodo, da se niso preveč izsušile. Rogovila pa ni bila predmet

ribolovne estetike, ampak praktične uporabe, saj je olajšala nošnjo rib med lovom. Strelci so se mestu, kjer so se zadrževali večji kleni, približali čisto potihoma, da bi jih presenetili. Ribe so se ponavadi zbirale v prvi večji vodni bazi, ki je bila sestavljena iz grmičevja, debela ali koreninskega spleta dreves, ki so rasla ob vodi. Pojav, ko so bile ribe razvrščene ena ob drugi, je prva generacija poimenovala *parkiranje*, češ *parkejrle so*.

Prvi strelec je takoj, ko je imel priložnost za strel, puščico silovito sprožil. Včasih je do prvega strela preteklo več minut. Če je prvi strelec zgrešil, je dal možnost drugemu. Ob zadetku so ostale ribe navadno pobegnile in se skrile med vodno grmičevje, ob vlečenju ribe iz vode pa so odplavale. Včasih so se pri določenem grmu ribolovci zadrževali več kot uro. Večjih rib ni bilo v vsaki vodni bazi. Dostikrat so večjo ribo zalezovali več dni, preden so jo ulovili.

Ponekod, predvsem v globlji vodi, so bili kraji, kjer so se ribe lahko uspešno skrivale. Večje ribe se iz globočin niso nikoli preveč oddaljevale. Tudi spomladanska deževja, ko se je struga dodobra napolnila, glavnih rib voda iz njihovih matičnih baz ni premaknila.

Zelo atraktivno ribolovno mesto je bilo 200 m vzhodno od lesene brvi pri nogometnem igrišču. Imenovalo se je *kopališče Kika*. Tu je bil pas globoke vode, dolg 6 do 8 m, kjer so ribolovci tudi plavali. Ob plavalnih vajah so v tem delu vedno čakali na kako večjo ribo, pa čeprav so bili zadetki tu zelo redki. Na tem mestu je starejši ribolovec ujel klenu, daljšega od 50 cm, s košaro, prepleteno z listnatimi vejami.

Ob dobrem lovu je vsak strelec ulovil vsaj 6 do 8 klenov, daljših od 25 cm. Če je bila bera slabša, so na zadnjih stotih metrih lovili rake, ki so jih streljali bolj za zabavo in jih niso ubijali. Naluknjane so vračali nazaj v vodo. Podobno so počeli tudi z žabami.

Ujete ribe so vedno odnesli domov, enkrat samkrat pa so jih spekli pri železniškem mostu in jih na pol surove pojedli. Prva generacija je ustvarila še en ribolovni izraz – *matica*. Pod tem pojmom so imeli v mislih ribo vseh rib in so o njej veliko govorili, nikoli pa je niso ujeli.

Zadnji lov s šalovskim ribjim lokom v V. Krki je bil poleti 1984. Tisto leto je nekdo iz Adrijancev v tamkajšnjem potoku umival sode in zlij vanj večjo količino strupenih kemikalij. Te so pomorile vodne živali v reki od Adrijanskega potoka do Madžarske. Od tega si ni opomogla še do danes; rib je malo, pa tudi rake težko najdeš.

LITERATURA:

- Jeno Horvat: Naravni park ob Krki, Zalaegerszeg.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev – zgodovina agrarnih panog. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1970.
- Anton Božič: Lovski zakon za Štajersko, Celje 1908.

PRIPOVEDOVALCI:

- Žarko Grkinič, rojen 1962, Šalovci
- Bojan Jandrašič, rojen 1964, Šalovci
- Davor Panič, rojen 1969, Šalovci

IVAN ŠKAFAR

GRADIVO K ZGODOVINI TRETJEGA REDA V PREKMURJU

I. KAKO JE JOŽEF KLEKL ST. POSTAL TRETJEREDNIK

Kak sem jaz postao tretjerazrednik?

Leta 1905. meseca januara so me poslali mil. Püšpek za plebanoša – brez moje prošnje – na mesto g. Zrinji Karla k Sv. sebeštjani.

Da cerkev in faro ponovim, sam si naložo veliko delo na rame. A hvala prečistoj Dev. Mariji i sv. Sebeštjani, svoje delo sem dovršo Bogi na veliko čast in dušam na obilno zveličanje. Srce Jezušovo se je razlejalo na to malo med evangeličance, ki tvorijo preteno večino prebivalstva –, pravim na to malo, med evangeličance stišnjeno farico. A delo je požrlo moje moči. Zgübo san popolnoma zdravje. Ne sam bio ne za živeti, ne za vmreti. Živci so mi popolnoma odpovedali, posebno srce mi je oslabilo. Zdravio sam se v Gradci, (), v Iki pri morji i v Küsegi – pa vse zaman.

Gda san prišo k sv. Sebeštjani i zvršavao še delo zveličanja duš z vsov gorečnostjov, dobim pismo od Sv. Trojice od nekega p. frančiškana, ki me opomijao, pač z lepimi rečmi prosijo, naj stopim v tretji red sv. Ferenca. Gda sam to pismo prečteo, sam se pač lüšno zasmejao: no, to pa ja ne včinim, to mi je ne potrebno. Ve pa z božov pomočjov verno spunjavam svoje duhovniške dužnosti, to je zadosta, ne ka bi na sebe jemao ešče tretjeredniške. Ne sam poznao tretjega reda i ne sam ga želo pa tüdi nepotreben se mi je zdeo za duhovnika. Zato niti v miseo ne mi je prišlo, da bi bogao toga dobroga frančiškana opomin.

Kar sam više omeno, sam te ešče bio pri svojem zdravji, gda sam dobo pobüdo i ponüdbo za vstop v tretji red. a prišo je pa sledkar beteg, beteg strašen. Trpelo mi je telo, a ka je bio telovni beteg proti duševnomi?! Morje žalosti, zapuščenosti, nemirov je leglo na mojo dušo, da od premučelih sküšnjav niti ne govorim. K Jezušu pred tabernakl sem rad hodo. A svetloba in toploota, štera je prle sijala ž njega v mojo dušo i to segrevala, je popolnoma mrla za mene. Vsakdenešnji krüh mi je bio mo-

litev i veliko trpljenje z željov, da bi rad ozdravo i delao za rešenje düš. Pa ta žela ne se je mogla nikak spuniti.

Prvi trak vüpanja sam dobo na god 8. dec. l. 1908. gda smo obhajali slovesno (g. kaplan Tüll so te den prišli) 50. obletnico lurške prikazni. V düšo mi je te prišlo prepričanje, ka me mati mojega zdravnika bo ozdravila najprle v düši – to ščistila, olepšala i rešila betega, potem pa telo. I po tom dnevi se je začela svetlost vračati v düšo. Po mali toli, kak v kleti skoz reška – a šla je li notri i vido sem vsaki den več.

Zatem sem meo ednok edno senjo. To pišem l. 1928. jan. 1. – senjo sem pa meo pred 18 leti. Klečao sam pred tabernaklom tišinske cerkvi, gde sem začeo svojo dühovniško službo. Sam sem bio v cerkvi i svetlo je bilo v njej. Prazna, süha mi je bila düša, a razmila je dobro, ka se njoj je z tabernakla gučalo. Ete glas sam čüo: »Če ščeš ozdraviti, prosi za blagoslov sv. frančiška.«

Senja je bila tak jasna, odgovor na mojo želo tak točen, da sem vzeo za boži glas to celo delo. A jaz tretjerednik ne sem šteo postati. Zakaj, sem više povedao. I da ne sem šteo, zato ne sam iskao blagoslova sv. Ferenca v njem. Tisti blagoslov, šteroga je molo sv. Frančišek nad svojimi i šteti se moli nad kotrigami, gda te oblübo položijo, sem začeo zato večkrat moliti v vüpanji, ka mi dober Jezuš po toj molitvici podeli zaželjeno zdravje. Pa zmoto sem se. Zdravje ni od daleka ne se vračüvalo, čeravno sem že vso svojo vrednost potrošo, da je dobim. Začela se je zato v mojoj düši še vekša borba, kak je bila prle. A sladko Srce Jezušovo, ki svojih ne ostavi, ki se v njega vüpajo, tüdi mene grešnika ne je. Dobo sem od njega svetlost, ka blagoslov svetoga Ferenca samo v njegovom tretjem redi dobim.

Zdaj sam se pali nasmejao. A te sme se je od prvejšega ločo v velikoj ponižnosti.

Leta 1909. jula 10. sem postao tretjerednik. Sprejeo me je – moj mili, iskreni, dober prijateo, dr. Franc Rogač tišinski rojak – vslüzben v Somboteli, kanonik, p. prelat zdaj – pri Svetom Sebeštjani. Oblübo sem pa napravo na Tišini pred tabernaklom, gde sem v sneh klečao i odkod sam dobo opomin, naj prosim blagoslov sv. Ferenca, če ščem ozdraviti – napravo sem jo v roke g. kaplana dr. Mirko Lenaršiča – l. 1910. jula 11. na obletnico svojega mašniškoga posvečenja, šteri den vsako leto obhajam z kakšov posebnov pobožnostjov.

Po svetlosti, ki sem jo dobo z tabernakla, sem se odločo, da idem v penzijo i da idem v Črenšovce. Še to leto, 1910. okt. 1. sem se preselo v Črenšovce v hišo Horvat Martina (Lešnjek), kde sem bio edno leto, za-

tem pa v hišo Bedernjak Ivana, ki stanuje v Trnji – njegove hiše števil. v Črenšovcih je pa 8. Iz te hiše vsem sem začel kak tretjerednik svoje delo, da bi vodo i na popolnost pripelal mnogo tretjerednikov. Dober Jezus mi je pa dal za te stvari potrebno zdravje. Tak sem postal jaz tretjerednik i tak sem prišel jaz nevreden za voditelja dušam, od štirih mnogo so bile od mene popolnejše i pred Bogom več vredne kak jaz.

Klekl Jožef

Vpok. Plebanoš sebeštjanski, voditeo tretjega reda v Črenšovcih.

(Zapisnik tretjeredniške podružnice – skušćine v Črenšovcih. – Str. 1–4).

II. O ČRENŠOVSKI TRETJEREDNIŠKI SKUPŠĆINI OD USTANOVITVE LETA 1911 DO LETA 1928

USTANOVITEV 3. REDA V ČRENŠOVCIH

Leta 1910. avg. 15. sem se poslovio od svojih ljubljenih sebeštjanskih far-
nikov. Za edno leto, ravno na te dni, l. 1911. avg. 15. mi je dobra nebe-
ška mati dala doživeti to veliko milošćo, ka sem lahko nastavo tretji red
v Črenšovcih za Črenšovsko, törjansko faro i Slovence lendavske fare.
Za Vogre lendavske fare zavolo navukov nismo mogli nastaviti, navu-
kov če pa ne, – nikaj ne vala tretji red. štiri se je javo, smo ga zato spre-
jeli i dobro v svojem maternom jeziku navuk, a z predganiće smo samo
Slovencom predgali, štirih je bilo najveć, to je vsi ŽSlovenci, Vogrov pa
samo 1 – 2. za patrona tretjega reda smo zvolili Presveto Srce Jezušovo.
Plebanoš, ki so mi dali dovoljenje, so bili Vugrinćić Boldižar. Svedoka
ustanovitve sta bila Munda Franc nadvućiteo i Fontánji Peter, vućiteo,
oba z Črenšovec. Potrebno pooblastilo za ustanovitev i vodstvo 3. re-
da so mi dali leta 1910. julija 13. P. fabiani Placid, provincial franćiškan-
ski iz Ljubljane. Zapisnik ustanovitve smo podpisali vsi više imenüvani
izvzemši g. provinciala, kak je to razvidno iz knjige v štiro so spisane
kotrige. Te zapisnik so podpisali l. 1912. marca 17. vizitator, g. Cassia-
nus Zemljak, kvardijan od Sv. Trojice v Slov. goricaj. – V knigo, štire pr-
va stran nosi te zapisnik, sam spisaio potem vse kotrige tretjega reda iz
imenüvanih far, ki so bile že pred tem dnevom sprejete bodisi od me-
ne, bodisi od drugih. Te dni jih je bilo sprejetih devet. Po težkih borbah

začeto delo je dober Bog preobilno blagoslovo. Kotrige podružnice tretjeredniške v Črensovcih –, štera je spadala pod Sv. Trojico kak skupščino – so rasle nagloma, a ne samo vu broji, nego tudi vu svetosti. Glejmo oboji naraščaj.

NARAŠČAJ KOTRIG I NJIHOVE SVETOSTI.

Iz malega semena je zraslo veliko drevo, ki je dosta i to dobroga sada prineslo. Za edno leto po ustanovitvi je štela naša podružnica že nad 200 kotrig. To število je ptem leto za letom raslo. Za deset let po ustanovitvi, to je l. 1921 je pripadalo tretjemi redi že nad 600 kotrig. Dnes, l. 1928. jan. 1. je od ustanovitve vpisanih kotrig 792, to je okroglo osemsto. Zastopan je vsaki stan i vsaki spol, poleg sirote služeečke dekle tudi bogata kmetica, poleg zakonskoga moža i zakonske žene tudi dečki in dekle. Vsi so pa ednoga srca i edne duše, ljubijo se med sehom k ak bratje i sestre, hodijo radi k božoj službi, predvsem k gostomi sv. Prečiščenjanj. Ka naša niti 5000 diuš broječa fara ma v leti 1927- tom pokazati štirideseštiri jezero sv. Obhajil, se ma v prvom gorečnosti tretjerednikov zahvaliti. Vsako dobro delo vu fari se je začelo po njih i iz vsakih žrtv za božo čat pripada njim najveksi deo. Z celim srcem si prizadevlejo spopolniti se i to se njim tudi posreči. Stare slabe navade zginjavlejo ž njihovih hiš, – te se spreminjavlejo v hiše spodobne k Nazareškoj hišici, v šteroj je živela sv. Držina.

To je povprečna slika življenja tretjeredniške skuščine – postala je najmre samostalna skupščina, kak niže popišemo – v Črensovcih. Kak vsaka še tak dobro posejana i obdeana njiva rodi tudi kokoj, plevel, snet, tak se najde tudi v napoj skuščini nedostatek pri nešternih kotrigah, a teh je malo. Pretežna večina spada v okvir, kak sam ga više nariso, zvün toga jih je celo malo, pri šterih se čaka na popolnejše življenje. Pohüjšljivcov pa ne trpimo med sebov; kak zvedimo za vekši prestopok proti pravilom, kotrigo izbrišemo, če je pa menši, včinimo to po trikratnom opominanji, če svoje krivice ne popravi. V 17. letih nam je trbelo samo 13 oseb izbrisati to je trinajset zavolo slaboga oponašanja. Pa zmed teh so neke potlej z pravov pokorov zaprosile zopetni sprejem.

Pri toj priliki naj omenim držanje naših tretjerednikov: življenje i držanje pod boljševiškov vladov l. 1919. – Bilo je to brez izjeme skoro tak vzgledno, trdno, junaško, verno da je vredno vse hvale. Še mlačni so postali goreči v toj dobi i se potegüivali z nevarnostjov svojega življenja za

pravice Kristušove Matere cerkvi i za njegove duhovnike. Tretjerednica je bila, ki me je na stan sprejela, ki me je hranila, oblačila v skrivališči; tretjeredniki so bili, ki so me tu obiskovali, tretjerednika hiša me je poslala v drugo faro na varnejše mesto; tretjeredniška hiša me je tu sprejela, tretjerednik me je v njo sprevedel i ž nje še naprej do končne rešitve. Ednok, kda je bila nevarnost največja, da me vlovijo, je z osvedočenostjo stopila tretjerednica pred mene pa jasno povedala: »Gospod, če bi Vas našli, jaz stopom pred nje pa njim povem: mene usmrtime mesto njih. Vi ste potrebni za ljubev«. I da ne so me našli, spolovili i mantrali so tretjerednike moje – trpeli so ti strah – vozo, bitje a izdali ne so me. – Boljševiških Novih eden ne vzel v roke, njihovih naukov se je vsaki popolnoma otresel – ; bili so pravi krščaniki iz prvoga stoletja krščanstva.

Nastane zdaj pitanje, ka je vzgojilo te duše do te popolnosti, do toga junaštva? Boža milošća. Sredstva, po šterih je pa ta pritekala i spolnjevale kotrige tretjega reda, so bila različna. Na kratki je tu popišemo. Sredstva, po šterih so se kot rige spolnjevale.

Ta sredstva so sledeća: a) navuki, b) ostroća pri sprejemi, obljubi i vodstvu kotrig; c) misijoni i druge cerkvene pobožnosti; nazadnje pa d) vpeljevanje kotrog v duhovno življenje.

a) Navuki. Predpisani mesečni sestanki so se vršili vsaki mesec. Če zavolo betega šterimesec ali več mesecev ne bi se mogli, se je sledkar vsikdar nadomestila zamuda. Nadale kotrige so mogle v vsaki vesi vküp priti k voditeli na mesec ednok, kde so kaj zmolili i čteli pravila pa kaj drugo dobroga. – Navkuki so se vršili vsikdar v cerkvi i so meli vvsikdar namen, duše pripelati bliže k Jezuši v Oltarskim Svestvi. A v oltari je bio pri vsakom navuki na sredi med nami, mi pa okoli njega čuvala sta n as pa pri njem Dev. Marija i sv. Jožef. Več navukov je objavo tudi M. List. Držali so se navadno po večernici, parkrat pred večernicov, ednok v časi velike predge zavolo odpotovanja v Belgrad. Navuke so rade poslušale kotrige ne samo iz naše skupščine, nego še z drugih far, posebno iz beltinske, pa prišle so tudi v najslabšem vremeni. Dnevi navukov so bili dnevi romanja. Včasi je velika črensovska cerkev bila nabito puna, a vsikdar je pa bilo najmenje do 600 – 700 ljudi pri navuki. Tudi drugi verniki, ki neso bili tretjeredniki, so se radi vdeleživali navukov. Vsebina navukov je bila strogo dogmatična, z šterov so prišla v zvezo potem tretjeredniška pravila i tak primerjanje na življenje. Milost sv. Duha je včasi vplivala tak močno, da so se srca topila, oči suzile – ali

pa je brez skuz prišlo nenavadno poboljšanje duše kak sad navuka vu družbo. Vsikdar sem se pred Najsvetejšim pripravlao na predgo i vsikdar samo z blagoslovom šo na predganico, ki sam si ga sproso ž njegovoga srca i iskao vsikdar ne drugo kak samo njegovo čast i zveličanje dūš. Predgao je zato vsikdar samo Jezuš i ne jaz. Jaz sem bio samo šker njegova. Uspehi so zato njegovi. Večna hval anjemi naj bo, ka te slabe škeri ne je zavrgeo.

b) Ostroča pri sprejemi, oblјubi i vodstvu kotrig. Ta ostroča popravici ne bila nikaj zvūnrednoga. Obstoјala je v točnom spunjavanji vodil. Sprejemali smo samo poštene, trdne krščenike, ki so znali, za koj se ide. Pri oblјubi pa smo zahtevali popolno spoznanje pravil. Voditeo i voditelica sta mogla navčiti, odnosno skreti, da so se novinci navčili pravila pred oblјubov. Če šteri ne jih je znao, nese je pūsto k oblјubi. Ta ostroča je porodila pravo tekmo pri kotrigah; edna pred drugo bole se je navčila vodilo; so bile celo, štere so je znale na pamet. Samo ob sebi se razmi. Da starejše i v pameti ne tak nadarjene osebe so vživale milejše postopanje, a glavne reči so pa vseedno mogle znati. Ka se tiče ostroče v vodstvu, je ta vsebūvala dvoje: 1) voditelstvo je moglo močno paziti na kotrige i njihove prestopke javiti predstojniki i 2) te je pa odstavo nevredne kotrige iz reda, poniznim pa dao pokoro, da so se poboljšale. Največ se je grešilo proti pravilom ž plesom. Po gostūvanjah je nora navada v tom kraji, da pleše vse, kam a noge, čeravno so plantave i boleče te. Tak so se silile tūdi tretjerednice v ples i par tretjerednikov. Ali takših je ilo razmeroma malo. Krivce so mi voditelje – voditellice naznanile, sem je pokarao, njim naložo za pokoro kakšo molitev ali prepovedao obhajilo parkrat, pa je pomagalo. Zbristi sam mogo samo edno, pa ta se povrnola nazaj. Pobolšale so se vse, pa dnes kda to pišem, veselo lehko trdim, da je rešen, hvala dobromi bogi, naš tretjired te posvetnosti.

Omeniti pa moram tū ešče edno falingo, veliko falingo, štera je delala veliko žalost Srci Jezušovomi. Ta falinga je bila tak zvana »krmina«. Obstoјala je v tom, da so že pri mrtveci jeli, pili, posebno pa so sprevodi držali celo gostūvanje, se opijanili, svajūvali na največše razžalenje bože i na veliko škodo zveličanja svoje dūše. Proti toj grdoj navadi sam vodo teški boj i hvala dobromi Srci Jezušovomi i pressvetoj Družini, odpravo sem jo z pomočjov tretjerednikov popolnoma. Kak je prva hiža, kde se je na gostūvanji ne igralo i plesalo, bila tretjeredniška v Trnji pri Horvat Sabo Matjaši, tak se je prva krmina odpravila pri sprevodi tretjerednice Čurič Marije, ledične vrle deklice, iz Črensovec hš. 35. Te sprevod brez

krmine je naednok zrūšo hūdoga dūha v toj grešnoj navadi i začeli so se pravi krščanski sprevodi vu fari i širili po tretjem redi tūdi zvūn fare.

Pilo, plesalo se je rado. Nezmernost i razvūzdanost je bila velika v toj kraji. Dobri, greci dūhovniki so se jako trūdili, da te hūdobije odpravijo, ali samo celoma se njim jet o posrečilo, priti mogo trtji red, skoz šteroga je njihovo goreče prizadevanje dobilo korono zmage. Tretjired je začeo boj proti nerednosti plesa, tretji red proti pijanosti krmine. A naj to patanovo zanko, popolnoma razlomi, je po krminišo poprek proti škodljivomi alkoholi. – Divjala je svetovna bojna. V morji nevol se je potaplalo človečanstvo. V to žalostno dobo smo posabili boj proti alkoholi i ustanovili za zmago nad njim "Molitveno družbo za pobolšanje sveta i tak za vtrditev stalnega mirū od Marijine sedere zemelske i nebeške radesti." To se je godilo l. 1916. Namen molitvene zveze je bio častenje Marijine radesti dosegnoti: 1) "naj se dūhovniki namnožijo i na veliko svetost podignejo; naj se grešni svet po njih da voditi, se pobolša, posteti, spopolni; 2) ka nam tak pride blaženi mir i če je že prišo, ka se nam zastalno vtrdi; 3) v šterom mo mi vsi njena (Marijina) deca i po njen službenice Jezušovoga Srca." Te troji namen smo šteli dosegnoti po molitvi veseloga rožnoga venca, po večkratnom sv. prečiščavanji, po poslušanjji krščanskih navukov i zatiranji opojnih pijač. Leta 1916 meseca juna je v M. Listi popisan namen te družbe i vsa njena pravila. Boj je bio teški, ar je alkohol bio preveč vkornjen v ljūdeh, grozno so se opirale ešče ženske, a Marija je zmagala. 83 to je osemdeset i tri rož po 14 kotrig v ednoj se je nabralo, ki so začele v tej krvavih časah podpirati Matercerkev. K toj vojski Matere-Cerkve so se pridružili pa ešče močnejši vojaki, to so tretjeredniki z Obljūbov svete čistosti ali devištva. Okoli sto jih je polagalo dec. 8. vsako leto ednoletno obljūbo čistosti za dūhovnike, za Matercerkev po želi Jezušovoga Srca. Samo sodnji den bo odkrio keliko milošč je priteklo po toj dvojnoj pobožnosti na svet, keliko porpore je dala pobožnost teh duš milijonom mirajočih na bojiščah i keliko živih je obdržala pri Srci Jezušovom, ki bi se ovak odtrgali od Njega...

Oba šerega ali popravici en šereg z dvema vojskama se je držao dobro, karati i brisati je trbelo ščista malo.

c) Prle kak bi začeo naštevati pobožnosti po šterih so se kotrige spopolnjavale, naj se mi dovoli, sa se tū javno zahvalim tistim dūšam, ki so me v strašnih boljševiških časih skrivaqle, hranile i rešile smrti, ki so trpele bitje i voo, ki so bile izpostavljene navekšim nevarnostam zavolo mene, a ne so me ovadile, gde se skrivlem, so me čuvale i ljūbile: te dūše so bi-

le trtjeredniki i tretjerednice. Nikdar takše gorečnosti i odločnosti, kak zdaj. Više sem že opisao to, tü povdarjam samo zahvalnost, ki sam njim job io dužen skazati.

Zahvalen sem šte obiti i zato naj zahvalnost to skkaem, sem šteo njihovim düšam i poleg njih še drüгим dati kem več dühovnih dobrot. Zato sam držao na lastre stroške za nje sedemsto-letnico obstoja tretjega reda l. 1921. avg. 25–29. Sinovie vseh treh redov sv. Frančiška so nas obiskali, meli navuke i spovedavali. Gorečnost je bila telikajša, da se je vse trlo okoli spovednic i naša veloika cerkev ne mela prostra za ves narod, ki nas je obiskao. Posebno krasna je bila molba Najsvetejšega nevtrgano 40 vör. Tretjeredniki so z svojo gorečnostjov privlekli neštete drüge za sebov, tak da se računa sv. Prečiščevanj v teh dnevah osem jezero. Vse to je obširno popisano v M. Listi l. 1921. avg. Sept. – okt. Snopiči. – Par let kesnej smo obslůžavali tiho sedemstoletnico ran sv. Frančiška samo za trtjerednike z navukom i gostim sv. Obhajilom. Sloveno smo pali obhajali l. 1927. sedemstoletnico smrti sv. Frančiška z 40 vörnov molbov Najsvetejšega. Že prvi sveti misijon, šteroga je črensovka fara mela, se je vršo na posredůvanje l. 1925. prvi misijon v Slov. Krajini za dečke i dekle i pri vseh teh i drüгих pobonostih je tretji red bio pero vsega, ki je vse gibalo i itek pa lepota vseh slavnosti. Tretji red je bio najbolje žedna zemlja, štera se je najbolje napila z božov rosov, je bio roža sunčavnica, štera je nepremeknjeno gledala na bože Sunce: Jezusa. Zato pa ne čüdo, če je pot eh pobožnostih rasla tal epa roža sv. Frančiška i je cvela lepo pa dišala prijetno, da se je dopadnola dobromi Bogi i vsem dobrotnim ljüdem. Hüdobni toga i ovoga sveta.

č) Gori popisane pobožnosti i vodstvo so kotrige samoobsebi že vodile v dühovnoivljenje. A poleg teh pa so ešče bia posebna sredstva za to. Takša so bila: a) posebni navuki za vse i posebi za voditele i voditelice; b) vsakodnevne obiskovanje Najsvetejšega; c) vsakodnevno premišljevanje; d) spovedavanje e) zgledi popolnosti. Neso vsi vsega toga opravljalí, ali so ništerni v popolnosti vse to dovršavali, vsega toga opralvjali, ali so ništerni v popolnosti vse to dovršavali, drügi pa se včili od njih i šli naprej po poti popolnosti. Ki sam opazüvao njihove slabosti, gda so vstopili v tretjired, sam z srčnov radostjov gledao njihov napredek, kak so si slačili doli staro obleko, poškropljeno od nasladnosti sveta i kak so si oblačili obleko Kristušovo z križom pretkano. Za vse to Njemi bodi hvala, brez koga se nikaj ne more godili i doprinesti, ne malo, ne veliko, Njemi: ljübljenomi Jezusi. On je vse to včino, jaz sam bio samo šker v

njegovih rokah i to slaba, strhljiva šker v duši i teli. On me je zvalo, da se po mojoj slabosti tem bole odiči, kak piše njegov sv. Apoštol: "Slabe na sveti je zvalo Gospod, naj osramoti te močne." (I. Kor. 1. -27).

KNJIŽNICA.

Naj se kem bole širi dober düh med tretjeredniki, smo si hitro naročili en omar i leto za leotm spravljali v njega poleg knjig družbe sv. Mohora i "Cvetja" druge pobožne knjige i časopise. Leta 1928. je Omar že skoro pun s knjigami. Knjige se rade nosijo vö i čtejo, pa ne samo od tretjerednikov, nego i drugih. Knjige mata na skrbi Cigan Matjaš iz Žižkov pa Žižek Veronica iz Črensovec. Omar je v hiši Žižek Martina v Črensovcih. Ka se j epa Žižek Veronica odselila z očom na Kameščak pri Lotmerki, gde so oni kupili posestvo, je skrb knjižnice ostala na Cigan Matjaši, a omar pa ešče na starom mesti po dovoljenji Hozjan Marka, novoga lastnika hiše, ki jo je od Žižek Martina küpo i koga žena je tüdi dobra tretjerednica.

SKRB ZA BETEŽNE I POKOJNE KOTRIGE.

Naše kotrige z pravov ljübeznostjov do blinjega obiskavajo i pomagajo betežnike ne samo tretjerednike, nego ešče druge. Tüdi darüjejo sv. Obhajila za pokojne, šterih imena se njim s predganice tüdi naznanijo. Pri sprevodi pridejo v lepom številu vküp, tüdi pri meši za pokojno kotrigo, kak je v toj fari itak spošna navata i med potjov na cintor molino sv. rožni-venec za pokojnoga düšo. Pri pokojnoga teli, kak že više omeno, se več ne je i pije, nego moli, kak se dostaja krščenikov. Vsako leto dajo po navadi tüdi za opokojne kotrige sv. mešo slüžiti.

SKRB ZA SIRTE I DRÜGE DOBRE NAMENE.

Naši tretjeredniki, kakk sploh naši Sloveni v Slov. Krajini, so smileno-ga srca. Vodilo je v toj njim že prirojenoj smiljenosti samo še krep i povekšava. Vsako scroto i vsaki dober namen podpirajo ne samo po svojo moči, nego smelo trdim, eče prek moči. Ali je mogoče ne prek moči, kda slüžečka dekla svoje krvavo zaslüžene krajcare da v cerkvene namene, štere bi v staresti jako potrebüvala, samo zato, naj se Jezuš oltari dobro godi. Keliko nabiranj, hoje, trüda, špotov vzemejo z veseljom na sebe, naj morejo samo sirotam ino cerkvi pomagati. Če pogledamo knigo bla-

gajniško, vidimo v njej te troji izdatek: 1) cerkev, 2) sirotei 3) dobre knjige. Zaistino krščanski duh. Pa glejmo te dare od l. 1911. kak sam začeo tretjered tūdi voditi.

Leta	Dari	Izdatki
1911	86.72 K	67.44
1912	295.30 K	206.26
1913	376.96 K	333.38
1914	383.34 K	376.30
1915	470.68 K	470.27
1916	504.47 K	505.42
1917	857.62 K	857.62
1918	703.80 K	757.50
1919	991.50 K	991.50
1920	1526.–	1526.–
1921	6599.20	6178.20
1922	1050.10	<u>Dinari</u> 915.70
1923	1202.90	1089.–
1924	1544.65	2107.–
1925	1113.25	1368.18
1926	1456.50	1446.90
1927	1293.75	140580

Leta 1921 smo dobili vkūp veliko ŝuo, ar so nam na sirte dali tūdi ne-tretjeredniki veĉ jezero koron. Poprek vsako leto se je dalo veĉ, kak je raslo ŝtevilo kotrig i dare je samo zvnredno slaba letina zmenŝala.okoli 11 jezero dinarov so dale kotrige iz svojega siromaŝtva vkūp v 17 letah i s temi dari podprle cerve, sirte i obogatile svojo knjiŝnico. V oĉeh veĉno-ga Plaĉnika so ti ali dari oloceni za veliko plaĉilo, ar so je darūvale po-prek siromaŝke dūŝe i ar so je z dobrim namenom darūvale.

SAMOSTALNA JE PODRŪNICA POSTALA.

l. 1924. Dovoljenje za nabiranje tretjerednikov in njim deliti odvezo pa papove blagoslove sem dobo l. 1910. jula 13. od g. provinciala Placia Fagiani. Za ustanovitev samostalne skūŝĉine, ka imen ne bo trebelo poŝiljatik Sv. Trojici pa l. 1924. avg. 19. To leto smo obhajali tiho 700 letnico ran sv. Franĉiŝka, gda so nam navuk drŝali vlĉ. G. Andrej Tumpej, lazarist iz Ljubljane. Pri samostalnosti podruŝnice sem proso, naj se da

oblast i g. Čačič Jožefi, pleb. V Črensovcih, ka lahko mesto mene dajo odveze i majo vodsvo reda. Tak je tudi ordinariat v Maribori potrd. Pečat.

Z podobov Srca Jezušovoga, komi smo naš tretji red posvetili, sam dao hitro napraviti i je noso slovensko – madjarski napis pod madjarskov vladov. V novoj državi sam ga dao popraviti i je dobo samo slovenski napis, kak je tu natisnjeno.

VODITELJE I VODITELICE.

V vsakoj občini so zvoljeni po predpisi vsako tretje leto voditelje i voditelice, ki majo na skrbi tretjerednike i mi avijo vse, ka je potrebno za popraviti, odpraviti, pohvalti, naraščaj, smrt, i vse ka spada k tretjemu re-di. Tej pripravijo nove priglašence za sprejem, novince pa opitajo navuk, pripelejo k obljudi. Lehko povem, da so prave matere i očevje svoje dece, dobri pastirje njihovih duš. Večkrat se tudi samo njimi posvetujem, pa njim dam potrebbe navuke za vodstvo, kak to predpiše tretjeredniški ceremonial. Tei pobirajo vkup tudi vsakoletne dare za tretjered. Nešterna voditelica i voditeo sta tak gorečiva, da bi zmožna bila voditi tudi samostan. Hvala dobromi Srci Jezušovomi za to miliščo.

Naj sad ostane, steroga je tretjered dozdej rodio i se ešče povekša i polepša, sam romao l. 1926. v Rim i n agro sv. oče Frančiška v Assis pa proso za sebe i celi tretjered nikaj ne drugo, kak: njegovoga duha. To je bila tudi glavna prošnja 700 letnice njegove smrti l. 1927. Vüpan se, da je dober Oča posluhno moje prošnje i nam je sproso svojega duha vu velikoj meri. Trpljenje, štero nam Bog pošilja, je svedočanstvo za to. Dobili smo duha sv. Frančiška i naj ga ohranimo za sebe i one, ki za nami pridejo, smo se odločili, da postavamo "Dom sv. Frančiška" v Črensovcih.

Klekl Jožef

Vp. Plebanoš, voditeo 3. reda.

(Zapisnik tretjeredniške podružnice – skupščine v Črensovcih. – Str. 4–18.)

GOVOR VILKA NOVAKA NA GORNJEM SENIKU DNE 11. MARCA 1956

Dragi Slovenje, dragi Siničarge! Poštíváni gostje!

Vaš kulturni dom de se zvao po našem znamenitom, vučenom rojáci dr. Avgusti Pavli, zato je sikši od vas radoveden, što je bio te mož. Pa tüdi potrebno je, da znate, što je bio, vej de se pa iz vašega kulturnoga doma širilo znanje, šteromi je on celo svoje življenje slůžo. V vašem domi se bodo igrale igre, drame, poslušali bodete pesmi. – Dr. Pavel je slůžo celo svoje življenje tüdi lěpoti, pisao je pesmi, lepe knige, štere naj človeka zdigávlo nad žmetno sagdeněšnje življenje, naj njemi ga olějšajo i ga bogšega napravijo! Pokojni dr. A. Pavel, ki je tak rano v 59tom leti stàrosti mrô pred desetimi leti, je raziskávao v znanosti življenje svojega lůstva, zato Vam je vsem tem bole blůzi, ar je od Vas piso. Zato naj dnes nede ob slednjim, da od njega kaj čůjete, liki v vašem kulturnom domi morete večkrat poslušati od njega guče; čteti, ka je od njegovoga dela napisano i ka je on sam napiso. Dr. Pavel pa je tüdi znameniti, ar je bio vsikdar živo vezald'e med Slovenci i Vogri, ar je slovenske knige naših pisatelov i pesnikov prestavlo na vogrski jezik, da so vogrski lidgé spoznali Slovence i je zlůbili. S tem je približao oba sósidniva naroda, da se spoj bole pošťujeta i želeta ne samo v miri, nego i v bratinstvi, v lůbezni živeti kak dobriva sósida. Zato vogrski narod slaví i diči našega rojaka Avgusta Pavla, zato so njemi včera v spomin na desetletnico njegove preráne smrti odkrili v Szombathelyi na njegovoj hiži spominsko tablo – i zato smo tak srečni, da dnes tü pri vas na Gornjem Seniki obhajamo Slovenski den, velki svetek tü kre Rabe vsej slovenskih vesj!

Ves slovenski narod zna že za te svetek – v duhu so z nami!

Moja posebna radost i čest je, da sem pozvani, naj gučim od žitka i dela našega dragoga dr. Avgusta Pavla. On me je prvi pripelo že pred 26-imi leti esi v vaše kraje, na obá Saníka, v Štence pa Sakalovce, v Slo-

vensko ves. Ta imena vaši vesij so mi bila draga, že kak dijaki, gda sam prijatela Pavla vogrski spis od vaši ognišč pa k'ún prestavo na slovenski jezik. Tak sem vzlübo vaše kraje, da sem tüdi sledi prišo esi, da sem piso edno i drügo od vas i vašega življenja. Da se malo oddužim za to pokojnomi prijateli, naj vam s prostimi, domačimi rečmi pokažem, ka je delao i kakšega pomena je to delo. Vüпам se, ka te me razmili, pa žao mi je, da nemrem tak čisto po domačoj vašoj reči gučati, ar san na Dolinskön, Martaston doma – rad vas pa man ránč tak, kak svoje bližánje màrkaste dolnje rojake, či ne šče bole!

Življenje pokojnoga dr. Avgusta Pavla je bilo tiho, mirno odzvuina, nemirno i bogato pa v njegovom srci i njegovej düši. Naródo se je 28. augustuša 1886 na Cankovi, med Sobotov i Radgonjov. Tak letos ravno pretecé 70 let od njegovoga narodjenjá, ali nemo mogli dičiti, kak je to návada v kulturnom sveti, živoga Pavla – zato de vaša dužnost, da se v vašem domi, ki nosi njegovo ime, v d'esen spomenéte z njega. Oča njemi je bio kmet i krojač-šnajdar, tüdi je dostakrat po vaših krajéh hodo, rano njemi je mro. Mati je trno mékoga srca bila, vrêla za odgájanje svoje devétere decé, med šterov je naš Gusti drügi bio. Rada je čtela knige i novine, tak ka je po njoj sin Gusti prišao do njih, tak vzlübo svoj dománji gezik, šteroga je celo življenje študéro. Mati je trno lübila toga svojega sina, kak i sin njo. Mrla je 95 let stara pred ništernimi leti. Stariške so

vso svojo deco šoláriverat dali, ali eden je sledi mogo doma verstvo prek vzeti, pa je te v prvoj bojni spadno. Drügi so se vsi zošoláрили – eden brat i tri sestre so se za vzgojitele, za školnike návčili. Tak vidimo, da je v famíliji Pavlovoj lübézen do včenjá sebé i drügi trno živa bila. Avgust je z edenajstim letom prišo zdomi v gimnazijo v Monošter, Szentgotthárd, gde je že prvo leto najbolši dijak bio. Od 1897 do 1901ga leta je raso i se včio tú v vašen varaši, v vašoj bližini. Gda je štiri razrede spuno, te je odišo v Somboteo, gde je 1905oga leta z najbolšim svedočanstvom opravio maturo na gimnaziji. Odločo se je, da postane profesor, da bo drüge včio spoznavati vse lepo i dobro, ka se je sam návčo. V Pešti se je štiri leta vrelo včio za profesora latinskoga (diačkoga) i vogrskoga jezika, ali njemi je to ne zadosta bilo – tú na univerzi, vseučilišči je spoznao to, da je na gimnaziji nigdar ne čüo, da se na najvišišoj šoli lejko vči tüdi svojega materinoga jezika. Z velikim veseljom je poslušio včenjé profesora Oskára Asbótha, šteri ga je vodo do znanja, kak so si v rodi slovanski jeziki – to znanje zovemo primerjávjajoče jezikoslovje, pósebi pa se je pri nej i sam dobro návčo srbskohrvatski, polski i ruski jezik. Znao je, da si s tem znanjom nede krüha slüžo na vogrskih gimnazijah, ali on je tak lübo svojo dománjo materno reč, da ga je to veselilo, spoznavati drüge jezike vekših narodov, šteri so z njegovim jezikom v rôdi. Tak hitro se je poglôbo v znanje, študium teh jezikov, da je že kak visikošolec pomagao svojemi profesori pri pisanji knige o našem jeziku. Profesor Asboth sam piše, da je mladi Pavel bio njegov najbogši voditeo i vučiteo pri tom deli. Vučenik je bio vučiteo svojemi profesori! Naš Pavel je bio zvün reda vreli pri deli ar je poleg svojega včenjá na vseučilišči doma v leti i med letom poslúšao, kak lidgé po domačem gučijo, je spitávo to pa ono i si vse to zapisio. Prečteo je tüdi vse knige, štere so naši pisatelje napisali od obeh Küzmičov dale i si zapisao iz njih vnožína reči, da je to porabo pri svojem deli. Poleg toga, da se je dosta mogo skrbeti za vsagdenišnji krüh z včenjóm drügi dijakov, je že za časa včenjá na vseučilišči napiso celo knigo o svojem domačem jeziku, piso je vogrske i slovenske pesmi, srbske i hrvatske pesmi pa je na vogrsko prestavio i čteo svojim profesorom i sošolcom, tivárišom. – Gda je 1909ga leta dokončao včenjé, je mogo eno leto soldačijo slüžiti nato eno leto se vaditi na gimnaziji v Pešti. 1911 so ga poslali za profesora v Tordo, gde je osto dve leti. Od tam je prišo v Dombovár i na konci leta 1913 dosežno na vseučilišči čést doktora modroslovja – filozófije. Komaj je minolo leto, mogo je v bojno, gde je že septembra 1914 v Galiciji bio težko ranjeni v nogô, tak da je pet

i pol leta samo s kankami i sledi dúgo s palicov mogo hoditi. Gda je iz špitálov prišo, so ga v kancalárijó poslali tumač je bio, ár je znao polski, rusoški i drúge jezike. Mira si je túdi zdaj ne dao; kelko je vtegnó, je píso svoje znanstvene študije. Po bojni je prišo nazaj na prvejšé slúžbeno mesto, gde so ga želeti imenovati za ravnitela gimnazije, ali zavolo slaboga zdravja je to ne prevzeo. Že gda je na fronti bio, so ga na vseučilišči izvolili za profesora, samo da ga je minister zavolo mladosti ne potrdó. S tem se je njegova pot čisto inači zasüknóla, ne se je nigdar mogo posvetiti samo zananosti, ka bi lejko včino, če bi prišo za profesora na vseučilišče. L. 1920 so ga zvali túdi v Slovenijo, v Ljubljano na vseučilišče, da bi tam včio i raziskavo náš stari slovenski jezik i túdi vogrski jezik. Ali túdi to se je ne moglo spuniti v tistih nemirnih časih. Ar je v vremeni Karolyijove vlade i republike kak demokratskoga mišljenja človek preveč v šoli hvalo i čteo dijakom pesmi Endreja Adyna šteri je glaso bratstvo, enakost i slobodo vseh narodov, so ga zvali na odgovornost. Pa túdi zato, ar so ga zvolili v vredništvo novín i v voditelstvo kulturnoga sindikata. Bio je dva meseca v vozi, temnici. Obsodili so ga na oster opomin i na premestitev v Miskolc. Posrečilo se je da je prišo v Szombathely, gde je ostao do konca. Bio je najprlé profesor na ženskoj, sledi na moškoj gimnaziji. Dobroga vučítela nemrejo prehvaliti njegovi dijacke. Ali njemi je šola ne zadostna bila, želó je delati več za kulturo varaša i celoga orsaga. Vleklo ga je v muzeum, gde je začno vrejüvati knigarnico, iz štere je napravó lepo i dobro šker za znanstveno delo. Nato je vrejüvao narodopisni (néprajzi) oddelek muzeja, tam gde se shranjújejo iz življenja vesnic vsakevrste orodjé, plügi, brane, pasti za lovino, nošnja, posoda, pohištvo, da vsaki more viditi, kak lüstvo živé dnes, kak je živelo inda sveta i gde bodo za sto i več let mogli viditi naše dnešnje življenje. Zato je vnogo okoli hodo ne samo po vogrskih vesnicaj, po Órségi, liki túdi eti po vašoj okolici, zbirao je vse to i spravlaó v muzej, da bi tam vučenjaki mogli študerati, varaški lidgé pa viditi, kak vesničar živé, ki njim krüh spravla. Postano je namestnik ravnitela muzeja, on sam ga je vodo ves čas, ali pravi ravniteo je postano komaj po oslobodnjenji na konci zadnje bojne. Te je pa šló njegovo delo i življenje že nepričaküvano proti konci. Zdrav i močen človek, pun volé za delo, je kak posekani hrast spadno 2. januara 1946 leta. Kak so poštüvali njegovo delo, nam kaže to, da so po vogrskih i slovenskih novinah pisali o njem z najveksšov hvalov i najglobokejšim žalüvanjom. Njegovi prijatelje so vödáli túdi spominsko knigo, v šteroj so natenci popisali njegovo življenje i delo. Letos, za deseto obletnico nje-

govoga odhoda od nas, pa so v Somboteli štiri večere zapored gučali različni profesorje vseučilišč i drugi od pomena njegovoga velkoga dela. Denešnji svetek pa nam znova svedoči, da njegovo delo poštujemo.

Poglednimo si to njegovo delo malo bole natenci! Prva Pavlova lü-bezen je valála njegovomi i našemi maternomi jeziki. Napisao je knigo A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana – Navuk od glasov cankovskoga slovenskoga narečja, to je tiste forme jezika, štero tam gučijo. V toj knigi najprlé popíše, kak se deliljo prebivalci krajine med Rabov i Mürov na Bákare, Ravence, Goričance, Marke, Dòlince itd., ali na prvom mestu ste tũ popisani vi, štere zové Boméce, i od šterih piše, da živéjo v vesej Slovenska ves, Spaugnji i Gournji Sinik, Čöpenca, Dòlence, Števanovce pa blüzi njih. V njihovom jeziki, tak piše Pavel, najdemo dosta zanimivih pa znameniti posebnosti, na priliko v Slovenskoj vesi i njenoj okolici gučijo ženske tak kak moški: gja san šou, un je šou. V toj knigi natenci popišüje vse gláse, kak se gučijo na Cankovi, pa tũdi v drugih krajëj naše krajine, npr. pri vas pravite gja san šou, indri pravijo gje ali ge san šou, drugi pa jes san šou – tak vidimo, da ništerni izgovarjajo j-drugi g ali gj. Takši razločki so tũdi pri drugih glásaj, zato znanost raziskavle, kak je to nastanolo i zakaj. Ta Pavlova kniga je glasovitna daleč zvün slovenske i vogrské zemle, ar vučenjaki po vsoj Europi, gde študerajo slovanske jezike, najdejo v njoj material za svoje delo i tak morejo spoznati naš jezik. Vrednost knige je spoznala Vogrška akademija znanosti, ki jo je vödála i Pavli dala za njo posebno plačilo.

Dr. Pavel je napisao ešce več drugi spisov o našem jeziki, kak so ga pisali v tistom časi v kalendaraj i novinaj, pa kak so ga gučali. Celo življenje je nabirao material o njem po vseh krajéh, gde je hodo, ali zavolo življenjskih težav je ne mogo vse to dati na svetlo. Okoli 1500 strani toga njegovoga del je ostalo v rokopisi.

Dosta materiala o našem jeziki je zapiso Pavel tũdi v tistih spisih, v šterih je zapišüvao naše narodne pesmi i príповesti pövsem tak, kak je lüstvo popëvle i pripovedáva. Poleg toga pa je meo odprêto okò tũdi za vse življenje lüstva, za njegov náčin življenja. Začno je to življenje popišüvati, tak kak to dela že prvlé spominana znanost narodopisje ali etnografija (néprajz). Kak muzejski ravniteo je ne samo nabirao za muzej orodjë, staro blago, liki je začno tũdi popišüvati vaše iže. Tak je že 1927 leta napiso vogrski spis Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál, steroga smo tũdi v slovenskom jeziki na sveklo dali pod naslovom Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. Priporočo bi vam, da bi eti

v vašem kulturnom domi to njegovo delo vküper prečteli, ar tü najdete same sebé, vaše vesnice, vaše lidí popisane i fotograferane, tak pokojno-ga Franca Žampara T'örnovoga ali Blincinoga iz Slovenske vesi, Traibar-no Nanico v Sakalovcih i vnoge drüge. Če to prečtéte, té bodete najbolje razmeli, ka ščé ta znanost, štero zovémo narodopisje i videli te, kak je pisao dr. Pavel. Popiso je künje, v šterih je bilo odpreto gñišče – vse to je tüdi namálano, popiso je vse po vašoj domačoj reči, ka je v künji pa v hiži, kákša šker, posoda, pohišтво. Vse to je velkoga pomena za zna-nost, stera tak lahko dosta vözbrodi za zgodovino kulture. V tom spisi se je tudi spomeno iz moža, ki je prvi med našim lüstvom popišüvo ži-tek i návade našega lüstva – to je tibo Jožef Košič, ki je 40 let živo eti na G. Siniki kak plivanoš, od 1827 do 1867. Te znameniti mož je za vogrske knige piso od Slovincov, sledi je pa lepe slovenske knige napiso, od šte-rih se edna zove Zobrisani Slóven med Mürov i Rabov 1846, drüga pa Zgodbe vogrskoga kralества 1848.

Drügi Pavlov spis, v šterom je popisano življenje v vašem kraji, se zo-vé Rigászás a Vendvidéken és az Órségben, štampano že med zadnjov bojnov 1942. Tü popišüje, kak lovijo länfore v Števanovci, Andovci, Véri-ci, Ritkarovci, Sakalaufci, v Gornjon Siniki, Otkouvci. Ne samo vogr-ski, tüdi slovenski, v vašoj dománjoj reči je zapiso, ka so njemi ftičerd'e pripovídávali. Kak i da se namažejo šibice, kak se tledjíce razobesijo, ge se máji gori postavljajo, ak more meti sikši ftičér, ka delajo ftičeri z länforami. Zvedo je v Farkašovci, kak so vaši lidjé tá prinesli to lovino i Vogre návčili lanfore loviti. Pa ne samo v vašoj krajini je dr. Pavel ho-do, dobro je pozno tudi Órség, popiso je stare hiže tam i življenje v njih. Brigao se je za starodavno kulturo lüstva, v štefoj so se očúvali stari, sto i jezeroletni náčini dela, navade. To znanje lüstva, ta forma življenja vèških lüdi je začetek i pódlaga vse kulture, ki se je ne začnola v varašaj. Zato se znanost briga za te starinske ostanke vesničke kulture, pa naj bodo to pesmi, pripovisti, stari leseni plüg i brana, živež, obleč, návade pri rojstvi, ženitvi i smrti i vnogo drügoga. Vse to vučenjaki popíšejo v raznih krajaj i na rázličnih mestaj zemle i tak najdejo, da je pri nas dosta navad ranč takši kak daleč od nas pri kakšem lüdskom narodi. Tak mo-rejo razložiti, zakaj se je razvila takša navada, ka pomenijo stare compr-nije, ódked so prišli razni náčini dela, orodjé itd. Človek má rázum zato, da misli, te se spitávlé, zaka je to tak, ovo pa nači, ódkec je to, ka pome-ni, znamenüje, ka veže i drüži lüdi na sveti i ka je loči. Odgovor na to nam dava znanost. I takša znanost je tüdi narodopisje, ki opišüje narod,

njegovo življenje, njegovo kulturo. To sem vam zato povedo, da bole razmíte, zaka je dr. Pavel vse to popišúvo.

Posebno je že od mladih let našega prijatelja profesora Pavla zanimalo, ka je čúo med Slovenci pripovidávati i ka je čteo túdi v vogrskih knjigaj – zato si je postavó pitanje, kak je to, da si slovensko lústvo ešče lepše pripovidavle od Matjaš krála kak vogrsko. Slovenci si pripovidavlo, da je dober Matjaš krao ne mro, liki spi v raznih goráj na Štajerskom, na Kranjskom, na Koroškom. Že v starih časaj, gda so popevali i pripovidávali od krala, ki se zbúdi, gda de nevola našega naroda najveksa, pa pride s svojov vojskov, s svojimi vojaki iz gore pa obláda neprijatelja. Te do pa znova zlati časi na sveti, nede več neprijateljstva, bojne, lúbezen i mir de vladao med narodi. (prečrtano: Tak vidite, da si Slovenci čisto nači pripovedavlo od Matjaša krala, kak Vogri.) Túdi slovenski pesniki i pisateli so vsigdar pisali od krala Matjaša, ki njim je pomeno slobodo i srečo njihovoga naroda. Kak je do toga prišlo? Slovenci so z vekšim talom živeli pod Avstrijov i tak je Matjaš krao en čas vlado túdi Slovencom na Štajarskom. Tú so dobro pomnili njegovo vlado, pa so si po njegovej smrti pravili od njega vse dobro, kak je inda sveta lepó pa dobro bilo na sveti. S Štajara so se te pesmi i pripovisti širile tudi na drúge slovenske krajine. Dr. Pavel je dosta piso vogrski od teh slovenskih pesmi i pripovesti od Matjaš krala, večkrat je gučo, naprejdavo od njih i nameno je napisati velko knigo o tom pitanji – ali toga se je ne včakao.

Iz vsega toga ste že vidili, da je dr. Pavel ne bio kakši v sebé i svojo sobo zapreti vučenjak, ki se ne bi brigao za življenje okoli sebé i za lúdi. Med lúdi je hodo, od njihovoga življenja je piso, za nje se je skrbo v šoli, v muzeji. Bio je čütečega srcá, za lépoto gorečega, za srečo lúdi skrbečega. Ne njemi je bilo vseedno, če lústvo okoli njega trpi, strada i nevoulo prenaša. Pa to čütenje i mišljenje svoje je ne zapirao v sebé, liki njemi je dao najlepšo formo, obliko – svoje misli i čütenje je stisno v lepó zebráne rečí, te je pa spravo kak korine, rože v lepi šopek, v lepe pesmi. Pesem nas vse sprevaia, če smo veseli, radi popevamo, če smo žalostni, znova vpesmi, popevki iščemo tolažbo. Tak dela prosti človek, tak dela šolani človek, če njemi je dana moč i zmožnost, da zna pesmi pisati. Takšo zmožnost je meo Avgust Pavel i krepo si jo je s čtenjóm lepih pesmi v vnogih jeziki. Že kak dijak je piso slovenske i vogrske pesmi, srbske i slovenske je na vogrsko prestávlo. Ali težko življenje njemi je po mladih letaj vzelo veselje od pisanja pesmi, tak da je komaj kak že mož v najlepših letaj znova začao pisati vogrske pesmi, gda njemi je dúša že

tak puna bila, da je ne mogo duže zadržavati v sebi, ka je čüto i trpo. Po vnoĝih vogrskih novinaj so štampali njegove pesmi od njegovoga 40to-ga leta naprej. Gda je pa v 47 leti bio, je dao na svetlo prvo knigo svojih pesmi z napisom Vak völgý öléñ így zsolozsmázok – Tak popevlem psalmuše v náročaj slepe doline. Mnogi vogrski i slovenski pisateli so kak najbole pohvalili te njegove pesmi. V njih je ne gučo samo od svojih spominov na mladost, da ga globoko korenjé veže z domačov zemlov, iz štere ga je iztrgalo življenje – čüto je trpljenje vsega sveta, kak pravi pesnik, poet, zato njegove pesmi spevlo o tom, kak sovraštvo, neprijateljstvo zapevle kak velikanski občinski potop celo svet. Vido i čüto je, kak vse bole dávi velka socialna nevíla človečanstvo, kak lüdjé stradajo krüha i vsega potrebnoga, drügi pa zapravljajo. Tak je stopo med borce za novi, pravičen socialni red na sveti. Te novi svet pa je zdrüženi tudi s pravícov zavse narode do slobode. Tak piše: Minden-Tavaszkokat várok/magyarnak, rácnak, gyözőnek, igásnak. – Za tri leta, za svoje petdeseto leto, je poslo med svet drügo knigo svojih novih pesmi z napisom Felgyújtott erdő – Vužgana goušča. V toj knigi je ešče bole ostro pokazo, kak divje nesmileno je denešnje življenje, v šterom so lidgé kak vucké eden na ovoga, tak da pesnik pravi, da same zverine vidi, samo človeka ne. Zato njemi je strašno živeti med varaškim kaménjom, srce ga vleče na domače trate i njive. Dosta lepi reči čüje i čté, kak naj se svet pobogša i človek srečnejši postane, ali pravoga dela za brata-človeka nindri ne vidi. Tak je naš prijateo i rojak stopo med tiste proroke novoga časa i življenja, ki so rüšili stari sprhnjeni svet pa kovali düše i srca za lepši, bogši svet. Te njegove pesmi so prestávlali tudi v slovenski, hrvatski, nemški, talijanski jezik.

Avgust Pavel se je od negda postavo med tiste, ki so pripravljali sveti mir – pa ne s praznov, jalnov rečjóv, ki naprej liže, odzajaj pa grize. Ne, s poštenim delom, naj se narodje spoznajo med sebo i se tak vzlübjijo. Vido je, da Vogri nika ne vejo od Slovincov, Horvatov, Srbov. Zato je že kak visikošolec piso od njih, kazo je na zveze, štere so davno bilé med njimi. Narodi so kak sôsidge, eden ovomi moro pomagati, eden ovoga poštvüvati i lübiti. Pavel je spozno, da je tisto pravo vezálje, ki narode veže, samo kultura, ne prazne reči. Kultura so pa knige, so pesmi, romani, so kepi glasovitih málarov, je muzika. To segne vsakomi v srce, pa če prečté Vogrin slovensko pesem ali slovenski roman, pa spozna – lepa je, lepi je, glejte, tam prek so tüdi lüdje, ki čütijo i trpijo kak mi – zakaj bi si neprijátelje bili? Zato je dr. Pavel začno prestávlati slovenske pripovedi

na vogrski jezik. Prlé je ni edne slovenske knige ne biló v vogrskom jeziki, bilé so od vseh mogočih narodov knige predstavlene, samo od sóse-dnoga ne – je to ne čüdno i protinaturno? Pavel je prestávlo največšega slovenskoga pisatela dela, Ivana Cankara, štera so na svoj jezik že davno predstavili ne samo Angleži v Ameriki, liki tudi daléšnji Finci i Rusi, da od bližánjih narodov ne gučimo. Prva kniga, štero je presavo, se je zvala Hlapec Jernej in njegova pravica – Jernej szolgalegény és az ő igazsága (1937). Tüdi zdaj so vogrske novine pune bilé hvale ne samo Pavlovoga lepoga vogrskoga jezika, liki tüdi dozday njim nepoznanoga slovensko-ga pisatela Ivana Cankara. Ta pripovist glási žalostno istino, da svet zav-rže človeka, ki dela za drüge i njemi na stara leta ne dá pravice, da bi v meri živo i se do sitoga nàjo. To je pripovist socialne pravice, ki jo je naš Cankar že pred 50mi leti glaso vsemi sveti, zato je tudi najšo pot po vsem sveti. – Drüga pripovist, štero je Pavel prestavo, je tudi delo isto-ga pisatela Ivana Cankara: Potepuh Marko in kralj Matjaž – Mihaszna Marko és Mátyás király. To je zato dao vogrskomi narodi v roke, ar Ma-tjaš krao oba naroda veže i zato, ar v toj knigi Cankar kaže trpljenje slo-venskoga naroda pod tújimi narodi, pa čakanje i želenje Slovincov, naj je pride Matjaš krao rešit, naj njim prinesé slóbedo. – Gda je ešče dosta lepih kratkih Cankarovih pripovesti prestavo po različnih novinaj, te je malo pred začetkom drüge bojne prišla na svetlo nova kniga, štero je darüvo Vogrom: Cankarov roman Na klancu – A szegénysoron. Tüdi v toj knigi kaže pisateo Cankar težko življenje sirmakov, malih delavskih i kmečkih lüdi. Ali tüdi med bojnov je ne prehenjao s tem svojim delom, dale je prestavlo slovenske pesmi Župančiča, Meška, Sardenka, Jenka, Ketteja, Gregorčiča, pripovisti Prežihovoga Voranca, Franca Levstika i davo na sveklo v novinaj. Pri vsakoj priliki je piso od Slovincov, o tom, ka Slovinci od Vogrov pišejo, naglašao je, da ne pridemo do prijatelsko-ga življenja, dokeč nas kultura ne zdrúži.

Slovinci i Vogri smo zahvalni našemi velkomi sini i kulturnomi de-lavci, da je raziskavao naše življenje i da se je trüdo za zbližanje obeh na-rodov. Vogrski narod njemi je posebno zahvalen tüdi zato, ar je delao za vogrsko kulturo kak dober profesor, ravniteo muzeja, kak pesnik i pisa-teo, kak znanstvenik. Pri tom se moremo ešče staviti pri ednom njego-vom velkom deli – Pavel je 10 let vrejüvao i s svojimi prijateli vödávao znanstvene, vučene novine, zvane najprlé Vasi Szemle od 1933 do 1940, od tistoga mao pa Dunántúli Szemle. V te najprle frtaoletne, sledi dvo-mesečne novine so pisali vogrski zgodovinari, naturoznanci, jeziko-

slovci, narodoslovci i drügi vučenjaki ne samo iz Železne županije, liki tüdi iz Zala pa Veszprém županije, štere krajine so popišüvali i raziskavali. Pisali pa so v nje tüdi iz velkih mest, iz Budapesta i drüghih. Te vučene novine so glasovitne bilé ne samo na Vogrskom, liki tüdi prek mej. Pavel je tudi peneze za štampanje teh novin sam vküp spravo s posebnim društvom prijatelov muzeja.

Poleg vsega toga dela je pa dr. Pavel opravo vnožino dela tüdi v raznih društvaj invalidov, profesorov, pisatelov itd. Mnogi lüdjé so se v nevoli obračali na njega i najšli v njem pomočnika.

O vsem tom, ka smo na kratko spômenoli, bi mogli nàduzi i nàšerci gučati, da bi bole spoznali istinski pomen dr. Avgusta Pavla. Liki že iz vsega povedanoga vidimo, da je bio mož, ki je delao za napredek kulture, znanosti, zato zaslüži, da se po njem imenüje té vaš kulturni dom. Njegova lübézen do istine, do znanosti, do naroda, do knige naj vodi vse tiste, ki bodo hodili v te dom, da spoznavajo pravo kulturo. Na njega naj mislijo pri tom deli, na njegovo delavnost, ki ne išče svoj hasek, liki bližnjega dobro. Vidimo tüdi, da se je profesor Pavel trüdo za lübézen med vogrskim i slovenskim narodom, da je ne pozabo i ne zavrgo svojo materno reč, liki jo je lübo kak najbole, ar je njoj posveto dosta svojega dela. Lübo je vogrski narod i vogrsko kulturo, zato je želo, naj tudi oni spoštüjejo slovenski narod. Tüdi v tom se ravnajte po njem, tak da vodo vaše slovenske vesnice živo vezáld'e med Vogri i Slovenci na ovoj strani mejé. S tem bodete pomagali zagotoviti i vtrditi mir med sôsedi. To želêmo vsi od srca! Ime i delo dr. Avgusta Pavla ne bo pozableno ne med vogrskim i ne med slovenskim narodom! Njegovomi spomini – slava!

MARJAN TOŠ

27. JANUAR – MEDNARODNI DAN SPOMINA NA ŽRTVE HOLOKAVSTA ŠOA – SPOMINJAJMO SE!

Generalna skupščina OZN je 1. novembra 2005 sprejela resolucijo Spomin na holokavst, s katero je razglasila 27. januar kot mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta. Spominski dan imamo tudi v Sloveniji, saj smo tudi Slovenci med drugo svetovno vojno trpeli in umirali v nacističnih koncentracijskih taboriščih.

Slovenski taboriščniki še danes ocenjujejo, da so bili praviloma prezrti in pozabljeni, kadar se je pri nas govorilo o žrtvah v koncentracijskih taboriščih. Dolgo so bili prezrti tudi slovenski Judje, ki so bili največje žrtve holokavsta, kar je le še pripomoglo k njihovemu zdesetkanju. Judje so v novoveškem času – in tudi v slovenski sodobnosti na ozemlju današnje Slovenije – najbrž tudi zaradi posledic strašnega genocida med 2. svetovno vojno zaznamovani s svojo fizično odsotnostjo. Po srednjeveških izgonih iz slovenskih dežel Koroške, Štajerske in Kranjske med leti 1496–1515 so se sredi 18. stoletja vnovič v večjem številu naselili v Prekmurju. Judovska skupnost v pokrajini ob Muri je dosegla največji razcvet ob koncu 19. stoletja in bila nato v prvih desetletjih 20. stoletja najbolj vplivna in dejavna na celotnem slovenskem ozemlju. Žal je bila uničena v holokavstu med 2. svetovno vojno, ko so tudi sicer slovenski Judje doživeli veliko preganjanje in uničenje v zloglasnih koncentracijskih uničevalnih taboriščih.

Zgodovinska dejstva potrjujejo znane ocene, da je bila med 2. svetovno vojno glede na številčnost tedanjega prebivalstva na Slovenskem uničena znatna, gospodarsko zelo pomembna in organizirana judovska sredina, ki je bila za nameček po letu 1945 iz javnega in socialnega spomina zelo temeljito izrinjena in potisnjena na rob zgodovinskega spomina. To velja še zlasti za predvojno vplivno in številčno močno judovsko skupnost v Prekmurju, kjer je največ Judov živelo na območju Murske

Sobote in Lendave, nekaj pa tudi na prekmurskem podeželju. V času modernosti so Judje na ozemlju današnje Slovenije v smislu populacijske entitete najbolj zaznamovani s svojo pretežno fizično odsotnostjo. A številčna skromnost ni ovira za aktivno delovanje in prizadevanje, da bi njihova vloga postala opaznejša in pomembnejša tako v verskem kot predvsem kulturnem pogledu. K ohranjanju judovske zgodovine, kulture in dediščine naj bi še več pripomogli tudi obe ohranjeni sinagogi, zelo stara srednjeveška v Mariboru in mnogo mlajša iz sredine 19. stoletja v Lendavi. Obe delujeta kot kulturna centra in se med seboj tudi vsebinsko povezuje. Žal je bila mogočna murskosoboška z začetka 20. stoletja leta 1954 barbarsko in po nepotrebnem porušena. Kljub temu je zgodovinski spomin na slovenske Jude ostal in se na neki način celo postopoma krepi. A Judje se javno še vedno neradi opredeljujejo kot Judje, saj so tragedije holokavsta živo v spominu. Med drugo svetovno vojno je namreč slovenska judovska skupnost doživela strahoten udarec, ki ga je nato dodatno »obtežila« povojna oblast s postopnim brisanjem Judov iz javnega, socialnega in ne nazadnje tudi zgodovinskega spomina. Zlasti predvojna vplivna judovska skupnost v Prekmurju je bila potisnjena na rob zgodovinskega spomina in iz njega skoraj povsem izbrisana.¹ Danes so Judje organizirani v eno najmanjših judovskih skupnosti v Evropi: uradno članstvo šteje nekaj nad 100 ljudi. Vendar to populacijsko dejstvo v današnji Sloveniji nima neposredno sorazmernih učinkov na oblikovanje idej o Judih. Položaj je ravno nasproten: pozitivna in negativna senzibilizacija do Judov, judovstva, dogajanj v Izraelu itn. so del vsakdanjika v oblikovanju etničnih ideacij in razlikovanj v vseh zvrsteh javnosti na način, ki bi ga izhodiščno lahko označili kot sorodnega temu, kar je Paul Lendvai (1971) označil kot »antisemitizem brez Judov«². Ob tem je pri nas bolj ali manj obveljal stereotip, da so bili Judje na Slovenskem v holokavstu uničeni in jih preprosto ni več. Pri tem pa ni bilo zaslediti celovitih in poglobljenih znanstvenih prispevkov o posledicah holokavsta in povojnega izbrisa Judov v Prekmurju (in preostalih delih Slovenije) iz socialnega in zgodovinskega spomina.

¹ Marjan Toš, Zgodovinski spomin na prekmurske Jude, doktorska disertacija, Ljubljana 2007.

² Hannah Starman, Judje in ideacija v sodobni Sloveniji; Razprave in gradivo št. 45, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 2004, 161.

HOLOKAVST – NENAPISANA ZGODOVINA

Mnoge okoliščine te hitre pozabe še vedno niso docela razjasnjene in k odstranjevanju temnih lis povojnega slovenskega judovstva lahko veliko pripomorejo tudi posamezni projekti, s katerimi se prikazuje judovski življenjski bogato dediščino na Slovenskem. Sinagoga Maribor s programsko ponudbo vedno znova opozarja na zgodovinsko prisotnost in pozabljene sledove slovenskega judovstva, tudi na posledice zgodovinske pozabe ljudi, ki so v skupni zgodovini pomembno sooblikovali nekdanjo podobo slovenskih mest in dežel. Še zlasti pa izpostavlja nekatera manj znana poglavja o zgodovini judovstva na Slovenskem v 20. stoletju. Takrat je bila najmočnejša judovska skupnost v Prekmurju, predvsem v Lendavi in Murski Soboti. Leta 1944 je doživela usodni udarec in množično uničenje v nacističnih koncentracijskih taboriščih. Največ Judov je dočakalo smrt v zloglasnem Auschwitzu, tam, »kjer so sežigali svojce v krematorijih in govorili, da pečejo kruh za taboriščnike«. Spominu na prekmurske Jude je bila ob letošnjem dnevu holokavsta, ki smo ga v Sloveniji prvič tudi uradno zaznamovali kot spominski dan, namenjena tudi zanimiva razstava v mariborski sinagogi, ki jo je zasnoval mag. Franc Kuzmič iz Pokrajinskega muzeja Murska Sobota. Izbral je ostanke predmetov nekdanjih soboških Judov, ki jih je danes le še peščica, in z njimi zelo tankočutno opozoril na zgodovinsko prisotnost judovskega življenja v pokrajini ob Muri. Razstava je naletela na velik odmev, in to kljub relativni skromnosti razstavljenih predmetov. In to zaradi poudarkov na nekaterih nosilnih eksponatih, kot sta na primer vhodna vrata nekdanje soboške sinagoge in taboriščna obleka preživelega judovskega interniranca. Zlasti slednja je v osrednji dvorani mariborske sinagoge delovala naravnost šokantno. Ob razstavi, katere častni pokrovitelj je bil predsednik republike Danilo Türk, je izšla tudi zloženka z zgodovinskim pregledom prisotnosti Judov v Prekmurju izpod peresa mag. Franca Kuzmiča. Morda je dovolj le zanimiv sklep, »da so Judje v preteklosti pomembno prispevali k vsestranski podobi Prekmurja. Vprašanje je, kakšno bi bilo Prekmurje, če bi jim bilo dopuščeno živeti in ustvarjati še naprej.« Odgovora na to vprašanje ni dal še nihče. A bil bi nadvse zanimiv!

Šoa (shoah) je torej zelo udarila po prekmurskih Judih, ki so del katastrofe in opustošenja, s čimer ponazarjamo poboje evropskega judovskega prebivalstva med 2. svetovno vojno. Izraz šoa v mednarodnem zgodovinopisju zamenjuje običajni izraz holokavst, s katerim označuje-

mo množično uničevanje oz. iztrebljanje Judov v nacističnih uničevalnih taboriščih med 2. svetovno vojno (pri starih Grkih in Rimljanih je bil holokavst žgalna daritev, pri kateri se je daritvena žival popolnoma sežgala). Šoa je bila možna znotraj tradicije antisemitizma, ki je dosegel tragični vrh z najbolj radikalnim množičnim uničenjem Judov, in jo je treba umeščati v širši kontekst antisemitizma 20. stoletja, ko so bili »Judje kot veliki drugi« v Evropi večkrat žrtve oziroma poglavitni krivci za vse v kriznih družbenih in gospodarskih razmerah. Dr. Marta Verginella opozarja, da se mnenja o poimenovanju nacističnega uničenja Judov še vedno krešejo. V novejšem času je postal prevladujoči izraz »holokavst«, ki je postal domač in razširjen zlasti v poljudni publicistiki. Besedo »holokavst« smo povzeli po latinski obliki *holocaustum*, ki je prevod grškega izraza *holocaustos* (v pridevniški rabi pomeni v »celoti požgano«). V izvorni rabi je beseda označevala prakso nomadskih ljudstev, ki so v znamenje zahvale in sprave bogu obredno prinašala žgalne daritve³. Po zaslugi krščanskih cerkvenih očetov, ki so jo uporabljali predvsem za to, da bi z njo izrazili svoje nasprotovanje temu, kar so sami imeli za nesmiselne in okrutne judovske obrede, se je beseda prijel tudi v krščanski latinski kulturi. »Toda prišla se je skupaj s slabšalnim pomenom, vsebovanem v moralni obsodbi tistega, ki ponuja žgalne daritve. Kaj lahko v tem socialnosemantičnem kontekstu pomeni današnja uporaba tega izraza za poimenovanje nacističnega iztrebljanja Judov? Ali izraz napeljuje k dojetju sežiganja trupel v krematorijih kot neka-kšne žgalne daritve, ki jo Judje darujejo svojemu bogu? Ta razlaga se lepo sklada z vdanostjo v usodo, ki so jo smrti zapisani taboriščniki kazali, ko so čakali, da bodo odbrani. In če to sprevrženo špekulacijo še nadaljujemo: ali to, kar spominja na prostovoljno dejanje samožrtvovanja, ne pomeni, da so bili njihovi morilci le njihova zunanja roka, ki za to, kar je storila, ne more nositi odgovornosti«, se sprašuje dr. Marta Verginella. Po njenem se zdi, »da izraz holokavst postavlja enačaj med predajo svetemu in smrtjo v plinskih celicah, med biblijsko šoa in Auschwitzem«. Dr. Lev Kreft opozarja, »da holokavst presega kakršnokoli individualno ali kolektivno krivdo ali sramoto in zanj so predobro vedeli že tedaj, ko se je začel, da bi lahko govorili o skritosti. Konec koncev je šlo za dolgo načrtovan in dovolj očitno izpeljan načrt. Holokavst je usojena vloga nenapisane zgodovine, ker se ga ne da spremeniti v zgodovino; iz holokavsta se ne da izpeljati zgodovinskega smisla in napredka.« Po nje-

3 Marta Verginella, Zgodovina žrtev in krvnikov, v: Wolfgang Benz, Holokavst, Ljubljana 2000, 123.

govem se zgodbe o holokavstu ne da povedati, kakorkoli bi jo pripovedovali, »bi ne mogli spraviti s sveta dejstva, da ste lahko vsak trenutek žrtev hladnega, načrtnega in vendarle okrutno izpeljanega iztrebljanja, ki sovraži v vas nekaj, na kar nimate nikakršnega vpliva, tisto, s čimer ste se rodili, celo če sami niste niti vedeli za to.«

SLOVENSKI JUDJE SO SKUPAJ Z DRUGIMI SLOVENCMI TRPELI V TABORIŠČIH SMRTI

Prekmurski (in drugi slovenski) Judje so trpeli kot vsi drugi, ki so krvavo občutili nacistični škorenj po prihodu nacistov na oblast v Nemčiji leta 1933 in vse do propada nacistične Nemčije leta 1945. Govorimo torej o posledicah ideologije, ki je hotela imeti sredi Evrope etnično, rasno in kulturno čisto družbo. In resnično moramo vedno znova poudarjati, da spominjati se holokavsta zahteva pogum; odkrito se soočiti s prikazom tega zla brez milosti; trpeti zaradi neutolažljive žalosti otrok in staršev; občutiti praznino in izgubo; brati nedoumljiva pričanja o izprijenem in zlobnem človeškem umu; povleči se v senco suma, ki jo holokavst poskuša vreči na moralo vseh ljudi in narodov. »Da bi izgubljena življenja milijonov imela trajno vrednost, se moramo spominjati tega zla in biti budni. Šele takrat lahko resnično pričakujemo, da bodo pepel in neoznačeni grobovi milijonov žrtev, tudi nedolžnih otrok, lahko postali posvečena tla, iz katerih vedno znova rastejo človeško upanje, spoštovanje in moralni pogum. Zgodovinarjem in drugim zato ostaja – in to kljub številnim študijam in dokumentom, ki so bili sprva namenjeni ohranjanju sledi in nato prikazovanju dogajanja – naloga, da nam pojasnijo vzroke in namen zločina: Je bil holokavst logični in torej vračunani cilj ideologije antisemitizma in večvrednosti germanstva; je bil sestavina politike moči, premišljeni račun z vštetim premeščanjem prebivalstva; je bil to od samega začetka Hitlerjev namen, je bil pomor Judov posledica radikalizacije nacističnega gospostva, ali kratko malo rezultat ponujenih možnosti? O dejstvih holokavsta ni mogoče dvomiti, še vedno pa traja iskanje razlage s stališča človeške morale in razuma.«⁴ Tudi zato se moramo holokavsta vedno znova spominjati, da se največje zlo 20. stoletja, ne bi več nikoli in nikjer ponovilo.

4 Wolfgang Benz, Holokavst, Ljubljana 2000, 107–108.

Prav spominjanje postaja vedno bolj aktualno vprašanje, in to še zlasti ob upoštevanju dejstva, na katerega je pred časom opozoril Tony Judt (*Le Monde diplomatique*, junij 2008), »da je takoj po letu 1945 generacija naših staršev od sebe odrinila problem zla, ker je bil zanjo preveč nabit s pomeni. Nevarnost, prežeeča na generacijo, ki bo prišla za nami, je, da ga bo odrinila od sebe, ker ima zdaj premalo pomena«. Kako naj torej to preprečimo? Pri spremljanju aktualnega dogajanja na Bližnjem vzhodu in predvsem v Gazi smo soočeni tudi z znanimi opozorili na račun Izraela, ki se je z vsemi sredstvi lotil obračuna s Palestinci. Ob tem je povsem na dlani ugotovitev iz preteklosti, na katero je že pred časom opozoril tudi Tony Judt, »da preveč žive kritike Izraela samo znova oživljajo antisemitizem. Izhajajo iz antisemitizma. In z antisemitizmom je odprta pot – naprej in nazaj – v leto 1938, h kristalni noči, od tam pa v Treblinko in Auschwitz«. Strinjamo se lahko, da glavne žrtve šoe – Judje – upravičeno gojijo svoj lastni spomin nanjo. Toda pobje Judov ne zadeva samo njih. Iz dneva v dan slišimo ponavljajoče se fraze »nikoli več«, toda še naprej doživljamo genocide, od Palestine do Darfurja, od Ruan-de do Čečenije.

Posebno poglavje pa so bili januarski dogodki v Gazi, ki so zaradi radikalnih ukrepov in uporabe vseh razpoložljivih bojnih sredstev Izraela zoper Palestine naleteli na oster odziv javnosti tudi v Sloveniji. Bili so povod za doslej edino in razsežno napisno akcijo na mariborski sinagogi, ki je imela v sebi naboj ogorčenja zoper početje v Gazi in hkrati znake antisemitizma. V Sloveniji je antisemitizem pojav v okolju, v katerem ni avtohtonega izvora in ne predstavlja močnejše zgodovinske dediščine. Je kot akademski primer za zgled in opozorilo pred podobnimi represivnimi pojavi. Ne moremo govoriti o odkritem antisemitizmu večjega obsega, a kljub temu moramo spremljati vsak drobni pojav z elementi tega negativnega predsodka: nadvse poučna je namreč pot, ki jo je sovraštvo do Judov prehodilo od sovraštva na imaginarni ravni do konkretno izraženega sovraštva v izgredih in pogromih. To je treba poznati, saj ji je podvržena vsaka ideologija, ki gradi na predsodkih in izkorišča skupine ljudi za lastno promocijo.

MARJAN TOŠ

PREVRATNI DNEVI 1918/1919 PRI LENARTU
V SLOVENSKIH GORICAH¹MAISTROVE SPOMINSKE SLOVESNOSTI NA ZAVRHU
V SLOVENSKIH GORICAH NOVEMBRA 2008

Sveti Lenart v Slovenskih goricah je dočakal prvo svetovno vojno leta 1914 kot tipični podeželski trg, ki je na zunaj, zlasti zaradi napisov, kazal nemško lice, v resnici pa je bil slovenski. Večina tržanov je bila slovenskega rodu, mnogi pa so svojo pomembnost radi dokazovali z nemško govorico. Okolica je bila povsem slovenska. Po ljudskem štetju iz leta 1910 je štel lenarški sodni okraj 17.115 Slovencev in le 380 Nemcev. Prva svetovna vojna (1914–1918) je terjala veliko žrtev, zlasti med vpoklicanimi v vojaške enote, ki so morali na frontne bojne črte. Iz Slovenskih goric se je na veliko rekrutiral 47. pešpolk. Vojna je prinesla veliko žalosti in gorja, zaradi nje je skoraj povsem zamrlo društveno življenje, občutno so se poslabšale življenjske razmere med prebivalstvom. Delovne sile je bilo manj, polja so bila slabše obdelana, pomanjkanje moške delovne sile zaradi vpoklicev v vojaške enote se je občutilo tudi v vinogradih in obrti. Bilo je manj živine, saj so oblasti na veliko jemale konje, pa tudi govedo in drobnico. Ljudje so precej obubožali, dajati so morali tudi vojno posojilo, svoje so opravile še bolezni. Na podeželju je občutno primanjkovalo industrijskih izdelkov, tako da so bili ljudje po štirih letih vsega naveličani in so si želeli predvsem mir. Lenarško območje je zajelo tudi gibanje za majniško deklaracijo in splošno prepričanje, da bo Avstro-Ogrska vojno izgubila. To se je tudi zgodilo in v začetku novembra 1918 so se z bojišč začeli vračati domov v Slovenske gorice prvi vojaki. Mnogi med njimi so se že prej v Mariboru pridružili Maistro-

1 Obširneje o tem: Marjan Toš, Nekateri pomembnejši dogodki pri Sv. Lenartu in v okoliških krajih v času med dvema svetovnima vojnama, v: Zbornik občine Lenart, Lenart 1996; Marjan Toš, Prevratni dnevi 1918/1919 pri Lenartu v Slovenskih goricah, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 2/1997, Maribor 1997; Marjan Toš, Sokolsko društvo Lenart 1908–1998, Lenart 1998; Zbornik ob 100-letnici sokolstva v Lenartu, Športno društvo Lenart, Lenart 2008.

vi vojski², v kateri je bilo iz krajev med Dravo in Muro tudi sicer veliko prostovoljcev – borcev za severno mejo in zvestih Maistrovih bojnih tovarišev. Med Mariborom in Radgono slovenska oblast v začetku ni imela vojaških postojank. Obstajala je nevarnost infiltracije prostovoljnih avstrijskih čet, zato se je odvetnik dr. Milan Gorišek od Svetega Lenarta kot rezervni kapetan in ljudski tribun povezal s podpredsednikom Narodnega sveta v Mariboru z dr. Franjem Rosino in generalom Rudolfom Maistrom. Dosegel je ustanovitev narodne straže, ki je bila sestavljena iz dveh vodov. Prvi je imel sedež pri Sv. Lenartu in mu je poveljeval vodnik F. Breznik, drugi vod se je zadrževal pri Sveti Trojici in mu je poveljeval narednik M. Ketiš. Poveljnik celotne narodne straže, ki je v celoti izpolnila svoje poslanstvo, je bil dr. Milan Gorišek. Z njegovo pomočjo so Slovenske gorice postale »oskrbovališče«, ki je s hrano, denarjem in prostovoljci zalagalo Maistrovo slovensko vojsko³.

Že 3. novembra 1918 je bil ustanovljen Narodni svet za trg Sv. Lenart v Slovenskih goricah. Za predsednika so izvolili dr. Milana Goriška, znane lenarškega odvetnika in domoljuba, ki je dočakal konec prve svetovne vojne kot stotnik v Kotorju. Za podpredsednika Narodnega sveta je bil izvoljen veliki lenarški narodnjak, zavedni Slovenec in župnik Josip Janžekovič. Ta je pri večerni napitnici med drugim povedal: »Ti, ki so nas hoteli ponižati, so ponižani, mi trpini pa smo povišani«. Občinski sluga Vinko Gorjup je prvič prebral oglase v slovenskem jeziku 4. novembra 1918. V noči od 7. na 8. november je od Lenarta zbežal načelnik orožniške postaje Franc Jurše. Odšel je v avstrijski Cmurek. 10. novembra 1918 je bilo pri Lenartu cerkveno slavlje, na katerega je župnik Josip Janžeko-

2 Rudolf Maister se je rodil 29. marca 1874 v Kamniku. Odločil se je za vojaški poklic, na Dunaju je leta 1894 končal častniško šolo. V vojaških veščinah se je izpopolnjeval še v Brucku ob Litvi in v zborni šoli v Gradcu. Kot pehotni častnik je služboval v Ljubljani, Celovcu, Przemyslu, Celju in v Mariboru. Med prvo svetovno vojno je postal poveljnik črnovojniškega okrožja za Spodnjo Štajersko, od prvega novembra 1918 pa poveljnik Štajerskega obmejnega poveljstva v Mariboru. Narodni svet ga je imenoval za generala, bil je karizmatična vojaška osebnost, znal si je pridobiti naklonjenost častnikov in tudi navadnih vojakov. V razburkanem času, ko se je prihodnost Maribora in Spodnje Štajerske kazala v navzkrižnih videnjih, je general Maister skrbel za poudarjeno prisotnost slovenske vojske na severovzhodu Slovenije, izpostavljal pa je tudi svojo poveljniško vlogo (prim. Bruno Hartman, General Rudolf Maister, častnik in osebnost, v: General Maister, Zbornik referatov s simpozija, Maribor 2001, 12–13). General Maister je umrl v Uncu leta 1934, pokopan je v Mariboru.

3 Aleš Anih, Zgodovinske sledi generala Rudolfa Maistra – Vojanova v lenarški občini, v: Zbornik občine Lenart, Lenart 1996, 41–42. Narodni svet za Štajersko je bil ustanovljen 26. septembra 1918. V njem so bili zastopniki Kmečke zveze (Vsoslovenske ljudske stranke) in Jugoslovanske demokratske stranke. Na socialdemokrate niso mogli računati. Mariborski socialdemokrati so bili nemško usmerjeni in so se pozneje povezali z nemškim mariborskim mestnim svetom. Za predsednika Narodnega sveta je bil imenovan deželni in državni poslanec dr. Karel Verstovšek, za podpredsednika odvetnik dr. Franjo Rosina, za tajnika prof. Franjo Voglar in za blagajnika teolog in zgodovinar dr. Fran Kovačič prim. Lojze Penič, Priprave na prevrat leta 1918, v: General Maister, Zbornik referatov s simpozija, Maribor 2001, 20). Svet si je med drugim postavil naloge: določiti narodne meje proti nemški Štajerski in Madžarski, ustanoviti po vsem slovenskem Štajerskem narodne straže in krajevne narodne svete, skrbeti za financiranje, sestaviti kataster narodnega in tujega posestva, povabiti k sodelovanju slovenske socialne demokrate ter reševati prehrabena vprašanja v industrijskih in revnih slovenskih krajih. Narodni svet je najprej deloval kot politična organizacija, a je konec oktobra 1918 že postal organ oblasti. Nastopal je vzporedno s staro avstrijsko oblastjo ter se z njo velikokrat tudi pogajal.

vič povabil slovenske razumnike in v napitnici med drugim izrazil željo, da bi se med Slovenci v Lenartu končali spori, da tudi strankarska pripadnost ne bi preveč ločevala in da bi vsi skupaj složno delovali v dobrobit novonastajajoče države. Ob tej priložnosti je bil izrečen javni apel, da naj se pozabijo vsa nasprotovanja med dr. Milanom Goriškom in notarjem Franom Štupico. 13. novembra 1918 se je v Lenart vrnil dr. Milan Gorišek in prevzel vodenje Narodnega sveta. Poveljeval je tudi vojaški enoti, nastanjeni v telovadnici ljudske šole. Njegova navzočnost in velika avtoriteta sta pripomogli k urejenosti javnega življenja v trgu. Med lenarškimi tržani je bilo v tem času precej strahu zaradi vse večjega števila vojakov (predvsem konjenikov), ki so se skozi Lenart umikali proti Madžarski in Avstriji. Ljudje so se bali ropov, požiganja in umorov. A strah je bil povsem odveč, saj so se vojaki urejeno vračali skozi trg, tako da ni bilo ne ropanja ne nasilja nad domačini. Občasno so vojaki v Lenartu celo prenočili, prodajali so konje in se v smeri proti Sveti Trojici umikali naprej proti domu. 17. novembra 1918 je dr. Milan Gorišek z oddelkom oboroženih vojakov odšel v prostore občinskega urada in zahteval od nemškega župana Henrika Sollaga, da preda posle regentu Radoslavu Kopicu, lenarškemu nadučetlju. Od tam so odšli pred poslopje okrajnega sodišča in davkarije, da bi odstranili grbe z avstrijskimi orli. Vsi, razen grba na sodišču, so imeli samo nemške napise. A vojaki niso imeli veliko dela, saj je predstojnik sodišča dr. Josip Kranvogel odstranil grb že prejšnji večer, ponoči pa ga je skril še davčni sluga Andrej Krepek. Tako je ostal samo še grb z avstrijskim orlom in nemškim napisom nad finančnim uradom kot zadnji ostanek avstro-ogrske oblasti pri Lenartu. A so tudi tega sneli, in to celo tako nesrečno, da je padel na tla in se razbil. 19. novembra 1918 so zelo mirno odstranili nemškega poštarja Antona Serapina. Poštni urad pri Sv. Lenartu je prevzel Franc Krajnc. 20. novembra 1918 je na zvoniku lenarške cerkve zaplapolala mogočna slovenska trobojnica in oznanila, da je trg Sv. Lenart v slovenskih rokah. Tega dne je Narodni svet zasedel prostore »Schulverein« in poslopje »Vereinhaus«, s katerega so prav tako izobesili slovensko trobojnico. Pouka je bilo konec 2. decembra 1918. Občinski sluga Vinko Gorjup je 3. decembra 1918 javno obveščal in razglašal po trgu, da je treba odstraniti vse nemške napise. Kdor tega ne bo storil, mu bo to storila nova slovenska oblast.

14. decembra 1918 je bila pri Lenartu velika slovesnost v počastitev »ujedinjenja« in nove države SHS. Na slovesnosti v Lenartu so sodelovali

učenci slovenske šole, godba, oddelek vojakov in veliko domačinov. Tega dne so v vseh javnih uradih in trških zgradbah, v katerih so živeli Slovenci, izobesili slovenske trobojnice. Povorka se je najprej ustavila pri župnišču. Tam je župnik Janžekovič govoril o pomenu nove države in poudarjal narodnostni čut in ljubezen do domovine. Nato je povorka krenila okoli cerkve do Rotovža, kjer je govoril nadučitelj Radoslav Kopič. Ta je imel čustveno nabit govor, poudaril je, da je s tem zadoščeno vsem krivicam, ki so jih doživljali Slovenci. Povorka se je dokončno ustavila pri zgradbi sodišča, kjer so vojaki izstrelili dve salvi iz pušk. S pesmijo Lepa naša domovina se je slovesnost v Lenartu končala. Naslednjega dne je bila še slovesnost v lenarški cerkvi, na kateri je imel slavnostno pridigo kaplan od Sv. Ruperta (Voličine) Franc Pavlič. Ta je zbrano množico pri Sv. Lenartu prvič pozdravil namesto z »dragi kristjani« z »dragi Jugoslovani«. Po slovesnem bogoslužju je bila še krajša slovesnost, na kateri so sodelovali vojaki in uradniki pod vodstvom dr. Milana Goriška. Na njegovo povelje so v čast kralja pod poveljstvom praporščaka Franca Breznika izstrelili dve salvi. Vse skupaj so zaokrožili s pravim veseljačenjem po lenarških gostilnah, ki je trajalo pozno v noč.

V tem času je bilo podobno tudi v drugih krajih, na primer pri Sveti Trojici, pri Sv. Antonu in drugod. Navdušenje nad ustanovitvijo nove države, Kraljevine SHS, je v Slovenskih goricah hitro splahnelo. Tudi ob samem prevratu po zlomu Avstro-Ogrske navdušenje nad spremembami v Slovenskih goricah ni bilo povsod enako. Marsikje je bilo čutiti celo veliko apatičnosti. Znani kronist lenarškega dogajanja, sodni starešina dr. Ožbalt Ilauinig, je v svojih zapisih o dogajanju ob koncu prve svetovne vojne pri Lenartu celo pripisal, »da je bila sreča, da tu ni prišlo do plebiscita – Slovenske gorice bile bi izgubljene kakor divni Korotan«⁴.

Ljudje so kmalu ugotovili, da vlada v novi državi strogi centralizem, pa tudi agrarna reforma ni bila v celoti uresničena, saj so imeli Nemci še naprej v lasti veliko zemlje, tudi vinogradov, ki so jih obdelovali ob pomoči viničarjev. Teh je bilo v osrednjih Slovenskih goricah in tudi v okolici Lenarta veliko, njihovo življenje pa marsikdaj zelo skromno, celo bedno ...

4 Marjan Toš, Nekateri pomembnejši dogodki pri Sv. Lenartu in v okoliških krajih v času med dvema svetovnima vojnama, v: Zbornik občine Lenart, Lenart 1996, 38. Ilauinig je bil dober poznavalec lenarških razmer in jih je kot kronist skrbno beležil. Še posebno obsežna je njegova avtobiografija v rokopisih Moje življenje, ki jo hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Je tudi avtor znane povesti Črni križ pri Hrastovcu, ki je bila dramatisirana in velikokrat uprizorjena na slovenskogoriških podeželskih odrih.

MARJAN TOŠ

DOKUMENTI IN PRIČEVANJA O POVOJNIH KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH V SLOVENIJI

Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Filovci – Sektor za popravilo krivic in za narodno spravo Ministrstva za pravosodje, zbral in uredil dr. Milko Mikola, 307 str., Ljubljana 2007.

Zajetna publikacija velikega formata prinaša v prvi vrsti veliko novih informacij o v javnosti manj znanih zgodovinskih dejstvih iz prvih mesecev po drugi svetovni vojni, ko so po zmagi protihitlerjevske koalicije, na strani katere je bila tudi Slovenija, na naših tleh nastala nova, komunistična koncentracijska taborišča. O njih se vse do družbenih in političnih sprememb leta 1990 uradno ni veliko vedelo, čeprav se je med ljudmi v posameznih okoljih o tej temi vseskozi govorilo. V lokalnih okoljih taborišča namreč niso bila nobena neznanka, znane so bile nekatere okoliščine in celo podrobnosti, pa tudi mnoge žrtve in njihovi »rabljci«. Dr. Milko Mikola, ki vodi sektor za popravilo krivic in narodno spravo pri Ministrstvu za pravosodje, je v publikaciji verodostojno opozoril na dejstva in z objavo dokumentov ter pričevanj objektivno predstavil temno plat povojne zgodovine na Slovenskem. Pri tem se je v glavnem izognil vrednostnim sodbam in osebnim interpretacijam ter se naslonil na nekatere ocene in podatke iz razpoložljive literature in arhivskih virov, predvsem pa vse skupaj podkrepil s konkretnimi dejstvi, ki izhajajo iz priložene dokumentacije. Ta je predstavljena vsebinsko in smiselno po zaokroženih sklopih, tako da si bralec lahko ustvari dokaj celovito sodbo in lažje dojame vso globino tega tragičnega povojnega dogajanja na Slovenskem v prvih mesecih po koncu druge svetovne vojne leta.

Dr. Milko Mikola v krajšem uvodu pojasnjuje, da se je o komunističnih koncentracijskih taboriščih, ki so nastala ob koncu vojne 1945, do nastopa demokratičnih sprememb v Sloveniji vedelo zelo malo. »Razlog za to ni toliko v pomanjkanju pisnih virov kot v dejstvu, da za slovensko komunistično oblast uradno sploh niso obstajala in se jih skoraj pol stoletja ni smelo niti omenjati. Tega je upoštevalo tudi slovensko zgodo-

vinopisje, saj so tudi za slovenske zgodovinarje predstavljala tabu temo. Šele po nastopu demokratičnih sprememb v Sloveniji so zgodovinarji in drugi pisci tem taboriščem začeli namenjati več pozornosti. Vendar je pri posameznih med njimi še vedno opaziti, da se želijo tej tematiki izogniti. Zgodovinarji, ki o teh taboriščih pišejo, pa jih ne poimenujejo »koncentracijska taborišča«, marveč zanje uporabljajo izraz »zbirno taborišče«. S tem se verjetno želijo izogniti zlovesčemu izrazu »koncentracijsko taborišče«, ki zbuja asociacijo na nacistična koncentracijska taborišča, kar pa ni prav, saj se na ta način prikriva pravi značaj povojnih taborišč v Sloveniji. Da je pri teh taboriščih dejansko šlo za koncentracijska taborišča v pravem pomenu besede, najbolj verodostojno dokazujejo sicer redki ohranjeni dokumenti tistega časa (avtor navaja poročila načelstva OZNE za okrožje Celje načelstvu OZNE za Slovenijo, glave dopisov, ki jih je uporabljalo vodstvo koncentracijskega taborišča Strnišče pri Ptuj, in dodaja, da so ta izraz uporabljali tudi partijski funkcionarji in najvišji predstavniki tedanje oblasti v Sloveniji). Tudi postopanje z interniranci v teh taboriščih nedvoumno dokazuje, da so bila to koncentracijska taborišča. Iz pričevanj nekdanjih internirancev je mogoče ugotoviti, da se postopanje z njimi ni kaj dosti razlikovalo od postopanja z interniranci v nacističnih koncentracijskih taboriščih, saj so bili izpostavljeni različnim najokrutnejšim oblikam fizičnega in psihičnega nasilja (za objektivnejšo sliko in stvarnejšo oceno bi morda le kazalo izpostaviti širši kontekst nacističnih koncentracijskih taborišč kot »tovarn smrti«, zlasti za uresničevanje genocidne politike, na primer nad Judi, česar za slovenska povojna taborišča najbrž le ne bi mogli nekritično trditi – op. avt.). Po krutosti ravnanja z interniranci sta izstopali koncentracijski taborišči za pripadnike slovenskega domobranstva in civilne begunce v Šentvidu nad Ljubljano ter na Teharjah pri Celju.« Avtor ob tem pripominja, da lahko ti dve taborišči upravičeno označimo za »taborišči smrti«, saj so – z redkimi izjemami – interniranci večinoma končali na moriščih. Sicer pa se podrobneje v razmere v teh taboriščih ne spušča, jih ne opisuje in še manj analizira, pač pa se že v uvodu posveča štirim taboriščem, od katerih je bilo tisto v Filovcih ustanovljeno že aprila 1945 (Prekmurje je Rdeča armada osvobodila prej, kot je Jugoslovanska armada dokončno pregnala okupatorje z območja ostale Slovenije), preostala tri pa maja in junija tega leta. Njihovo ustanavljanje je bilo neposredno povezano z akcijo »čiščenja«, ki jo je OZNA s pomočjo enot KNOJ-a (Korpus narodne obrambe Jugoslavije) začela izvajati takoj

po končani vojni. Žrtve tega čiščenja pa so bili v največji meri pripadniki nemške in deloma tudi madžarske manjšine ter tisti Slovenci, ki so se znašli na seznamih OZNE. Skupaj je bilo na njih 17.750 oseb, sezname pa so se po koncu vojne še dopolnjevali. Avtor nas ob koncu kratkega uvoda opozori, da lahko glede na internirance, ki so bili v njih, povojna koncentracijska taborišča na Slovenskem, delimo v tri skupine:

1. koncentracijska taborišča za pripadnike nemške narodne manjšine,
2. koncentracijska taborišča za pripadnike madžarske narodne manjšine,
3. koncentracijska taborišča za domobrance in civilne begunce, ki so bili vrnjeni iz avstrijske Koroške.

Z avtorjem se lahko z delitvijo strinjamo, kakor tudi njegovo oceno, »da koncentracijska taborišča poleg množičnih izvensodnih pobojev predstavljajo enega najhujših zločinov komunistične oblasti v Sloveniji«. O njih še vedno ni veliko znanega, kar pa ne velja za koncentracijsko taborišče Teharje in deloma še za koncentracijski taborišči Hrastovec pri Lenartu in Strnišče pri Ptuj, o katerih imamo že nekaj zgodovinskih in drugih del. O ostalih pa je napisanega malo ali skoraj nič. Povsem točna je njegova trditev, da imajo zaradi pomanjkanja drugih dokumentov (izjemno dragocene bi bile taboriščne knjige) za poznavanje povojnih koncentracijskih taborišč v Sloveniji toliko večjo vrednost pričevanja nekdanjih internirancev (za Hrastovec so na razpolago tudi pričevanja nekaterih prič dogajanja, med katerimi je bila tudi povojna aktivistka lenarškega Rdečega križa Marica Kramberger, ki je o razmerah v taborišču v spominih zapisala marsikaj zanimivega). Veliko pričevanj je v spisih vladne Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic, ki jih hrani arhiv Ministrstva za pravosodje. Vendar pa se ta pričevanja nanašajo le na koncentracijski taborišči Strnišče pri Ptuj in Hrastovec pri Lenartu in deloma še na koncentracijski taborišči Brestrnica pri Mariboru in Filovci, o ostalih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji pa v spisih omenjene komisije takšnih pričevanj ni. Zaradi njihovega pomena in dokumentarne vrednosti, predvsem pa zaradi dostopnosti širši javnosti, so se na Ministrstvu za pravosodje odločili, da jih objavijo. Seveda ne vseh, pač pa le izbrana pričevanja in druge dokumente, ki pričajo o povojnih koncentracijskih taboriščih na Slovenskem. V publikaciji je 70 faksimilov, njihovi izvirniki, razen treh, pa so v spisih vladne Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic. Del objavljenih pričevanj so nekdanji interniranci napisali osebno, del pa je takšnih, ki so jih kot priče v postopkih za priznanje statusa žrtve povojnega nasilja podali pred

pristojnimi okrožnimi sodišči. Vsem tem pričevanjem je dodanih še 40 faksimilov različnih, bolj ali manj naključno ohranjenih dokumentov, ki so nastali v zvezi s povojnimi koncentracijskimi taborišči v Sloveniji. Ti dokumenti se nanašajo skoraj izključno na taborišči Strnišče pri Ptuj in Hrastovec pri Lenartu.

Pred objavljenimi dokumenti in pričevanji dr. Milko Mikola strnjeno predstavi koncentracijska taborišča za pripadnike nemške in madžarske narodnosti v Sloveniji leta 1945 in že uvodoma opozarja, »da je bilo ustanavljanje povojnih koncentracijskih taborišč za pripadnike nemške manjšine v Sloveniji neposredno povezano z izvajanjem njihovega izгона. Za izvedbo načrta o izgonu pripadnikov nemške manjšine so, tako kot v drugih jugoslovanskih federalnih enotah, tudi v Sloveniji zanje ustanovili koncentracijska taborišča. Osrednje za Nemce iz celotne Slovenije je OZNA ustanovila v Strnišču pri Ptuj, ostala koncentracijska taborišča pa so bila še v Hrastovcu pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, v Brestrnici pri Mariboru, na Studencih pri Mariboru in na Teharjah pri Celju.« Omenja tudi nekaj »zbirnih baz«, od koder so internirance vodili v Strnišče pri Ptuj in druga taborišča, ustanovili pa so jih na Tezmem pri Mariboru, v Kamnici pri Mariboru, v Slovenskih Konjicah in v Hrastniku. Skupaj s pripadniki nemške manjšine so bili v posameznih koncentracijskih taboriščih internirani tudi Slovenci. Med njimi je bilo največ takšnih, ki so bili osumljeni, »da so se med okupacijo s svojimi dejanji prekršili zoper slovensko narodno čast.« Slovenija je bila med vsemi jugoslovanskimi federalnimi enotami edina, kjer so bila vsa koncentracijska taborišča ukinjena že leta 1945. Taborišči Filovci in Hrastovec sta bili ukinjeni že na začetku septembra 1945, taborišče Strnišče pa na začetku oktobra 1945. Posamezne internirance so iz Strnišča in Hrastovca odpustili že konec avgusta 1945. Ostalo je veliko nepojasnjenega, ostal je tudi strah preživelih, ki so doživljali hude psihične travme. Pečat taboriščnikov so dolga leta nosili tudi njihovi svojci in celo potomci. Publikacija nam torej brez dvoma že odgovarja na nekatera vprašanja, za celovito poznavanje pa bodo potrebne še nekatere komplekse analize in zgodovinske študije. V marsičem pa se bodo lahko vendarle naslanjale na ocene in ugotovitve dr. Milka Mikole, ki je z objavo pričevanj in drugih dokumentov »opravil dobro delo«.

Verjamemo da bomo na to temo prebrali še kaj, morda tudi več o prizadevanjih posameznikov, da bi internirancem olajšali trpljenje, kot se je to dogajalo v Hrastovcu pri Lenartu. Žrtvam tega taborišča,

med njimi je bilo veliko prekmurskih Madžarov, je občina Lenart že leta 1996 postavila spomenik. To je bilo eno prvih tovrstnih dejanj na Slovenskem, ki so mu botrovali tudi mnogi posamezniki z željo, »da bi sila spomina na povojno zlo 1945 prečistila duha«. Tako namreč piše na spomeniku, ki stoji ob ribniku v neposredni bližini enega od hrastovskih morišč.

MARJAN TOŠ

SAMOSTANI NA SLOVENSKEM DO LETA 1780

Založba Ostroga, Maribor 2008, 427 str.

Nova mariborska založba Ostroga je izdala zajetno knjižno publikacijo z naslovom *Samostani na Slovenskem do leta 1780*. Besedila za knjigo velikega formata trde vezave so prispevali Jože Curk, Polona Vidmar in Sašo Radovanovič, fotografije pa Martin Plos in Srečko Knafelc. Lektorica je bila Senka Dreu, oblikovali so jo sodelavci studia Moj repro, natisnili pa v tiskarni Kočevski tisk. Knjiga, na pogled zelo estetska, vabi bralca, da prebere njeno vsebino – podobno kot vrata samostana v Žičah, ki krasi barvno ovojnico.

Dobili smo še eno kompleksno, monumentalno delo, za katero se stran za stranjo izkaže, da bi moralo stati na knjižnih policah vsakega bolje izobraženega prebivalca Slovenije. Prva stran Moli in delaj! /Ora et labora!/ prinaša znamenite besede, ki od sv. Benedikta predstavljajo sinonim za redovno življenje ... Spremno besedo, ki sledi uvodnemu preglednemu kazalu vsebine, je napisal mariborski nadškof in metropolit dr. Franc Kramberger. Izpostavil je vlogo in pomen samostanov na Slovenskem, delovanje redovnikov in redovnic na slovenskem ozemlju in poudaril, da monografija razodeva njihovo življenje in hkrati tudi duhovnost našega naroda. »Samostani so bili in so poseben glas, nagovor vsem ljudem; so bili in so kraji miru in molitve, izhodišča verske in duhovne prenov. Iz njih so prihajale nenehne spodbude za poglobitev verskega življenja. Redovne skupnosti so se vedno lotevale novih, za poslanstvo Cerkve življenjsko pomembnih nalog; bile so odgovor na znamenja, vprašanja in stiske časa. Od samostanov in redovnih skupnosti so ljudje vedno pričakovali rešitve, smernice za življenje, markacije v prihodnost in odprtost za človeka v vrvežu sveta. Ljudje niso nikoli potrebovali verskih funkcionarjev, ne sklonjenih pesimistov in

preplačanih problematikov, marveč ljudi, na katere se je možno zane-
sti; neke trdne točke, na katere so se lahko oprli. In to so bili samosta-
ni z redovniki«, je v vsebinsko jedrnatih spremeni besedi zapisal nadškof
in metropolit. Zelo tehtno je ob koncu svojega zapisa opozoril, »da sa-
mostani niso bili le bivališča redovnikov in redovnic, ko so se umakni-
li svetu, da bi v samoti in za zidovjem uresničevali karizmo in pravila
svojih ustanoviteljev; samostani so bili socialne ustanove, žarišča du-
hovnih vrednot, središča vzgoje in izobrazbe naroda; samostani so bili
blagoslovljeni kraji, kjer so se rojevali kultura, umetnost in pogosto pra-
va znanost. Zaradi tega so pravo bogastvo naroda«.

Splošni uvod je zelo na mestu, saj predstavi kulturne, duhovne, po-
litične in socialne zgodovinske okoliščine nastajanja prvih samostanov;
njihovo razumevanje je nujno potrebno za umestitev teme v širši evrop-
ski in še le nato v regionalni, današnji slovenski prostor. Ravno ta splo-
šni uvod, ki mu sledi še kratka predstavitev samostanskih redov na Slo-
venskem do leta 1780, ko je takratni cesar Jožef II. s cerkvenimi reforma-
mi korenito posegel v samostansko življenje, bralcu, ki se še ni približe
srečal s to tematiko, ponuja dober okvir in primerno podlago za teme-
ljitejšo seznanitev z njo. Ta del knjige sicer ne prinaša kaj posebno no-
vega, a s strnjenimi povzetki bralcu osvežuje spomin na vprašanja o
samostanih na Slovenskem, ki na svojevrsten način za svojimi mogoč-
nimi zidovi (ali celo samo za ruševinami) še vedno »skrivajo preneka-
tero zgodbo, ki mogoče še živi med ljudmi v bližnji okolici in ki na ne-
ki način zaokrožuje podobo preteklosti pokrajine«. Uvodno besedilo je
zelo strnjeno in nas na kratko popelje v čas nastajanja samostanov na
slovenskih tleh. Ob tem pa nam avtorji postrežejo še z nekaterimi splo-
šnimi informacijami o nastanku samostanov nasploh, njihovem širjenju
po Evropi, njihovi arhitekturi in seveda o samostanskih redovih na Slo-
venskem do leta 1780. Žal je urednik knjige Sašo Radovanovič spregle-
dal tiskarsko napako v vmesnem naslovu poglavja Samostanski redovi
na Slovenskem do leta 780, a tega ne smemo šteti za »smrtni greh«, saj
je iz besedila jasno razvidna zgodovina posameznih redov, v nadalje-
vanju pa še pregled nastanka samostanov na Slovenskem. Avtorji nas
opozorijo na sicer znano dejstvo, »da je sorazmerno pozno nastajanje
samostanov na slovenskih tleh pomenilo pomembno zavoro kulturne-
ga življenja pri nas. Prve samostanske ustanove so začele nastajati v 11.
stoletju z darovnicami velikih teritorialnih zemljiških gospodstev, trajne
samostanske ustanove na današnjem slovenskem ozemlju pa šele v 12.

stoletju«. Ob tem pa ne bo odveč znova izpostaviti, »da so bili samostani, ki so nastali na slovenskem ozemlju, ustanove, ki so v marsičem, prvič po koncu antike, v slovenske dežele prinesle tedaj v Evropi običajno kulturno življenje in širile njegov vpliv. To velja tako za romansko arhitekturo kot za bogato miniaturno okrasje rokopisnih kodeksov. S samostanskimi šolami, namenjenimi vzgoji novincev, se je začela prva, nekoliko širša šolska organizacija, čeprav le v obliki meniške šole. S svojim gospodarstvom so bili pomembni tudi za vsakdanje življenje, tako so v svojih delavnicah izdelovali različna orodja in jih podarjali ljudem, s hospitali so ob alpskih prelazih lajšali potovanja in razvijali poznavanje zdravilstva. Glavno delovanje samostanov pa je bilo usmerjeno v vero, kar je terjalo ustanavljanje samostanskih knjižnic«. Večina samostanov, predvsem stari meniški in kontemplativni redovi, je prenehala delovati z uveljavitvijo cerkvenih reform cesarja Jožefa II. v zadnji četrtini 18. stoletja. Tako je po letu 1782, ko so reforme začele veljati, na Slovenskem ostalo 21 samostanov. Redovništvo se je začelo vidneje obnavljati šele konec 19., predvsem pa v 20. stoletju. S tem se končuje uvodni del knjige, ki mu sledi še pregled vseh samostanov, in to po abecednem vrstnem redu krajev, v katerih so nastali. Začne se z benediktinci v Ankaranu in konča s kartuzijani v Žičah. Morda takšen način ni najbolj posrečen in bi lahko bil pregled narejen na osnovi vloge in pomena, ki so ga imeli posamezni redovi oziroma samostani, in njihovega poslanstva v širšem prostoru.

Knjigo odlikuje bogat, naravnost razkošen slikovni material – mogoče deluje celo tudi kot povabilo, da si kdaj ogledamo te skrite koticke naše države, ki so (žal) prenekateremu celo popolnoma neznani ali tuji. Barvne reprodukcije solidne kakovosti dopolnjujejo še izbrani zračni posnetki, zlasti v uvodnih delih knjige pa so nadvse primerne in dovolj ilustrativne tudi reprodukcije starih bakrorezov, zemljevidov, tlorisov in številnih arhitektonskih elementov. Kljub nekaterim pomanjkljivostim (pogrešamo krajše povzetke v tujih jezikih, še zlasti v angleščini in nemščini; nimamo pregleda uporabljenih virov in literature; pričakovali bi vsaj imensko kazalo in še kaj bi se našlo) smo vendarle dobili zanimivo in berljivo delo – ne le zaradi pregleda, temveč zaradi interdisciplinarnosti, s katero so se avtorji lotili teme; zgodovinsko, umetnostnozgodovinsko, arhitekturno, urbanistično in ne nazadnje tudi gospodarsko-politično.

Knjigo Samostani na Slovenskem se splača imeti na knjižni polici, saj je pisana dokaj preprosto, v razumljivem jeziku za najširši krog bralcev, in bi lahko bila uporabna tudi kot koristen pripomoček za učinkovitej-

šo turistično promocijo. Prinaša ravno dovolj ustreznih informacij tako za nekoliko zahtevnejše bralce, ki jih zanimajo zgodovinske korenine in iztočnice, kot tudi za tiste, ki se želijo le površinsko seznaniti s tem pomembnimi elementi slovenske zgodovine in kulturne dediščine, kar samostani nedvomno so. Torej ne gre za nobeno znanstveno monografijo, pač pa za knjigo, ki nam tudi zaradi bogate slikovne opreme, odstira manj znana poglavja naše preteklosti in nas naravnost sili, da se o njih informiramo. Zahtevnejši pa vzamemo v roke tudi še kaj drugega, kar je o samostanih na Slovenskem že nastalo izpod peres uglednih zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, teologov in drugih raziskovalcev tovrstne tematike. A zaradi tega ni vrednost dela Samostani na Slovenskem nič manjša, pač pa je koristen prispevek v zakladnico slovenskega zgodovinopisja.

FRANC KUZMIČ

FRANZ JOSEF SCHOBER: VOM LEBEN
AN DER GRENZE – O ŽIVLJENJU OB MEJI.

Laafeld/Potrna, 2009. 2 knjigi (289 in 307 str.). Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 13. knjiga).

F. J. Schober v dveh knjigah prikaže avstrijsko-slovenski obmejni prostor. Avtor najprej predstavi mejo med Avstrijo in Slovenijo, ki je nastala po razpadu monarhije in je danes spet ni več. Toda, kot ugotavlja, še vedno obstaja jezikovna meja med na nemško in slovensko razdeljeno Štajersko, kar pri nekaterih sproža spor.

Nato avtor obdela Batthyányje kot posestnike v Prekmurju ob meji s Kučnico, meji med nekdanjo Avstrijo in Madžarsko.

Razmere po prvi svetovni vojni med drugim obravnava primer Cmureka in okolice. Opisuje težave pri oblikovanju nove meje med Avstrijo in novo SHS ter težave, ki so se ob tem pojavljale.

Zanimiv je tudi prikaz krajev Ocinje, Kramarovci in Fikšinci, kjer so v tem predelu Prekmurja živeli »Nemci« in so se morali ob koncu druge svetovne vojne izseliti.

Sledi opis mejnega prostora Apač in okolice, ki je kot južni predel spadal pod avstrijsko Radgono in po prvi svetovni vojni pod Jugoslavijo. Po drugi svetovni vojni so bili številni »Nemci« pregnani s svojih domačij in si tako našli novo bivališče severno od Mure na območju Radgone.

Pozornost zasluži tudi opis življenjske poti zdravnika dr. Juliusa Mattheya - Gueneta, ki je prišel konec prve svetovne vojne kot zdravnik v Apače. Ob koncu druge svetovne vojne je moral zbežati v Avstrijo in zadnja leta življenja je preživel v mejnem mestu Radgoni.

Zgodba ruskega zdravnika dr. Sergeja Kapralova in zgodba Antona Festla sta bolj ali manj povezani s Slovenskimi goricami.

Za nas je zanimivo poglavje o antisemitizmu, kjer avtor osvetljuje različne vidike židovske usode ob meji.

Knjigo končuje z vojno za Slovenijo leta 1991, kjer podaja pregled dogodkov na avstrijsko-slovenski meji v radgonskem kotu leta 1991, prispevek pa sklene z vstopom Slovenije v Evropsko zvezo, kar se je zgodilo 1. maja 2004, in odpravo meje decembra 2007.

Knjiga torej zajema dogajanja v času uvedbe meje med Avstrijo in Slovenijo (Jugoslavijo) in njeno odpravo. Na koncu je zajeten seznam literature.

Za pregled in orientacijo je v dodatku seznam obmejnih krajev ob Muri in Kučnici z narodnostno statistiko iz leta 1910 in konkordanco krajevnih imen.

VINKO ŠKAFAR

ŠTIRISTOLETNICA PRVE (GRADIŠČANSKE)
MEKINIČEVE PESMARICE

Pred 400 leti, leta 1609, je hrvaški protestantski pisatelj in začetnik slovestva pri gradiščanskih Hrvatih Grgur Mekinič izdal prvi del in po dveh letih, leta 1611, drugi del protestantske pesmarice. Ker je bil gorički del Prekmurja včasih zelo povezan z Gradiščanskim, saj je spadal pod isto Železno županijo in katoliško škofijo v Győru, so te vezi ostale tudi v času protestantizma v 16. in 17. stoletju. Podobno kot je ohranjeno pisno sporočilo, da je bila leta 1676 Postilla (1586) Antona Vramca (1538 Ormož – 1587 Varaždin) v Dokležovju¹, so najbrž prihajale tudi pesmarice Grgurja Mekiniča med protestantske vernike v Prekmurje, čeprav o tem ni pisnih dokazov. Marjan Smolik² je pred 30 leti odkril edini za zdaj znani ohranjeni izvod Mekiničevih protestantskih pesmaric v ljubljanski Semeniški knjižnici. Ivan Škafar, poznavalec prekmurskih starih knjig, je pomagal Smoliku pri razvozlanju Mekiničevih pesmaric in je o tem napisal svojo razpravo.³ Šele po Smolikovem in Škafarjevem odkritju so se začeli Hrvati bolj zanimati za Mekiniča in o tem objavili nekaj razprav. Pred 20 leti, leta 1990, pa je Kršćanska sadašnjost v Zagrebu izdala faksimilni natis Mekiničevih pesmaric⁴ s spremno študijo Alojza Jembriha⁵.

1 Od sedmih danes ohranjenih Vramčevih Postill je ena bila leta 1676 v Dokležovju. Prim. Alojz Jembrih, Rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli (1586), v: Slavistična revija 37(1989), 304.

2 Marjan Smolik, Grgur Mekinič in njegovi pesmarici 1609 in 1611, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1969), 246–272.

3 Ivan Škafar, Grgur Mekinič Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj in začetnik slovestva pri gradiščanskih Hrvatih, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1969), 273–295.

4 I. DUŠEVNE PESNE PSALMI TER HVALE VZDANJA DIAČKE, OD BOGABOJEČIH UČENIH MUŽI. V nimškom i nikoliko V ugerskom Jaziku spravne, a sada pak V Hrvatski jazik preobermute po. Gerguru Pythiraeu alit Hervatski Mekiniču Pri S. Križi kol Šoprona Plebanušu. ŠTAMPANE PRI SV. KRIŽI PO Imre Farkašu u letu Kristuševo. 1609. II. DRUGE KNJIGE DUŠEVNIH PESAN, PSALMOV, Himnušev ter hvale vzdania diačak vzetih iz Sv. Pisma, iz govora Sv. Otac, iz molitav mudrih knjižnikov, lipo spravne i popisane po GERGURU PYTHIRAEUŠ u, alit Hervatski Mekiniču. Pri Sv. Križi koll Šoprona Plebanušu. ŠTAMPANE PRI SV. KRIŽI, kakor perve, tako i ove, na vlašćem strošku Authora, po Imre Farkašu, u letu Kristuševo 1611.

5 Alojz Jembrih, Grgur Pythiraeus Mekinič i njegove pjesmarice (1609. i 1611.), v: Duševne pesne Grgura Mekiniča, faksimil, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990, 1–161.

Ni moj namen razpravljati o Mekiničevih pesmaricah, saj so to že opravili Marijan Smolik, Ivan Škafar, Alojz Jembrih in drugi avtorji, ki jih Jembrih navaja.⁶ Rad bi samo opozoril, da so gradiščanski Hrvatje v Železni županiji na zahodnem Ogrskem zelo zgodaj dobili svoje pesmarice. Zanimiva je tudi trditev Ivana Škafarja, da naj bi bil Mekinič deloval tako med štokavskimi in kajkavskimi gradiščanskimi Hrvati kakor tudi med Prekmurci v Prekmurju.⁷ V tem primeru bi bili tudi prekmurški evangeličani lahko uporabljali njegove pesmarice, kot so uporabljali katoliški duhovniki v dolnjem delu Prekmurja Postilo, kajkavski pridigarški priročnik Antona Vramca. Znano pa je tudi, da je Mekinič poleg uporabe nemških virov poznal tudi slovenske protestantske pesmarice in jih uporabljal pri sestavljanju svojih pesmaric. Tako je lahko šlo za nadaljevanje uraškega književno-prevajalskega kroga in tudi za hrvaško-slovensko jezikovno in kulturno povezavo.

Že ob odkritju Mekiničevih pesmaric pred 40 leti (leta 1969) je Marijan Smolik zapisal: »Z obema pesmaricama pa se odpira tudi raziskovalcem slovenske protestantske pesmi bogato primerjalno gradivo, ki ne bo tako brž izčrpano. Zlasti bodo verjetno te pesmi dragocene pri raziskovanju prekmurske cerkvene poezije, ki je Mekiničevi domovini najbližja, pa doslej še ni bila deležna temeljite zgodovinske raziskave.«⁸

S tem kratkim zapisom sem želel samo spomniti na 400. obletnico izdaje prve Mekiničeve pesmarice in tudi spodbuditi, da bi se kdo lotil Mekiničevega vpliva na prekmursko, predvsem protestantsko pesem.

6 Alojz Jembrih, *Literatura o Grguru Mekiniču*, v: Alojz Jembrih, n. d., 152–158.

7 Prim. Ivan Škafar, n. d., 280; Alojz Jembrih, n. d., 27.

8 Marijan Smolik, n. d., 262.

FRANC KUZMIČ

MURSKA SOBOTA – KRONOLOGIJA MESTA

Pojasnilo: Ker je v prejšnji številki zbornika računalniški škrat izbrisal več letnic in so zato nastale številne napake, objavljamo popravljeni prispevek.

KRONOLOGIJA MESTA

MURSKA SOBOTA

190 m; 12.148 preb. (1981), 13.857 preb. (1991), 12.437 preb. (2002)

1255

V zbirki listin, ki se nanašajo na zgodovino Zalske županije, je na eni od njih datiranje z nazivom »Bel Mura«. Ta naziv se je uporabljal za označevanje dvorca in prvotnega soboškega naselja.

1297

V zbirki virov za obdobje madžarske vladavine Arpadovih potomcev najdemo dokument s podrobnejšo označitvijo naselja z imenom Belmura in navedbo cerkve, zgrajene v čast sv. Nikolaja. Štefan, sin Haholda in veliki župan v županiji Borsod, je dobil Belmuro v dar od kralja.

1331

Omenja se »arhidiakonat Belmura«, kar govori o cerkvenoupravni vlogi Murske Sobote v 14. stoletju.

1336

V listini, izdani ob umestitvi Nikolaja Szécsyja za gospodarja zemljišča Belmura, je Murska Sobota navedena kot »civitas Muraszombota« (s 15 okoliškimi kraji).

1348

Murska Sobota je prvič omenjena s tem imenom (Murasombota).

1366

Murska Sobota omenjena kot mesto »civitas«.

1436

V dokumentu se ob imenu Belmura omenja za Soboto tudi ime Murazombatya.

1476

Zemljiški gospod Sobote Nikolaj Szécsy je tega leta za meščane in tujce določil dajatve ob sv. Juriju in sv. Mihaelu; vseh drugih obveznosti jih je osvobodil; pozneje so to potrdili grof Aleksij Thurzo de Bethlenyfalwa (17. 6. 1540), Margareta Széchy (15. 8. 1569) in Ladislav Poppel (23. 5. 1572).

1478

V listini iz tega leta se »Belmura« označuje kot mesto.

1479

M. Sobota dobi svobodne sejemske pravice in pravico pobirati ustrezno pristojbino. Izdal Matija Korvin z listino v Olomucu 6. 8. 1479.

1541

Dokument iz tega leta izpričuje, da je potekala razdelitev grajskih posesti v Gornji Lendavi (Grad), Szigetú, v Murski Soboti in Letenju. Polovica posesti je pripadla Ani in Elizabeti Thurzo, druga pa Marjeti Szécsy, por. z Nikolajem Salmom. V urbarialni listini iz tega leta se omenjajo naslednji predeli Sobote: Horvatovo mesto, mestni predel Tvrtka in mestni predel Nowaka.

1549

Po zaznambi v eni od listin iz tega leta je bilo v M. Soboti 24 in pol »port« (hiš oziroma hišnih posesti); z neidentificiranim predelom skupaj 51 in pol.

1599

V popisu davščin je omenjen »predikator trga«, ki je bil za vojno takso dolžan plačati 2 forinta.

1605

Okoli tega leta so Bocskayeve čete, imenovane »kruci«, porušile slabo zavarovano soboško naselje, ki je bilo zunaj grajskega kompleksa v neposredni bližini Rakičana. Novo naselje je bilo pozneje zgrajeno ob obrambnem grajskem jarku.

1627

V vizitacijskem zapisniku iz tega leta se omenja kot mestni duhovnik pri cerkvi sv. Nikolaja Janos Gederoci, ki je bil ordiniran za predikanta že leta 1616; sodeč po tem zapisniku je v M. Soboti poleg cerkve obstajala tudi šola. Na podlagi popisa v tem letu so bili meščani plemiškega porekla v M. Soboti, ki so posedovali po eno posestno enoto, zadolženi, da za obrambne namene v dvoje opremijo po enega konjenika – skupno 19 konjenikov (kar pomeni, da je bilo v Soboti 38 takih meščanov).

1628

Cesar Ferdinand II. v dopisu vasvárskemu kapitlju potrjuje izjemne pravice, dane Murski Soboti.

1632

Soboški protestantski učitelj Juraj Branik (po rodu iz Slovaške), prvi znani lokalni šolnik, v pismu zaprosi zemljiško gospodarico Evo Poppel (soprogo oziroma vdovo po Ferencu Battyanyu) za naturalno podporo, ker je njemu namenjena količina žitaric na pristavi zgorela; kot je razvidno iz ohranjenega pisma, je bila njegova prošnja uslišana.

1633

V listini, datirani 6. 4. 1633, v spodnjem soboškem gradu ali Rakičanu (in inferiori Castello Muray Szombat, aliter Rakicsán) so omenjeni obrambni okopi, zidovi, jarki, notranje in zunanje obrambno zidovje, utrjeno s posebnimi utrdбами. Omenjen je tudi dolg most prek jarka ali okopov. Ob obrambnem zidu so se vrstila stražarska mesta (»strása«).

1644

Iz pisma posestnega upravnika v Rakičanu oziroma M. Soboti, Blaža Temlina, je razvidno, da so se obrambne planke, ki so obdajale »zunanje mesto« Sobote, na več mestih podrle, vprašanje straže pa ni bilo rešeno.

1648

Amhet Alčajbeg pisno zahteva od vasi v soboškem in gornjelendavskem okrožju 70 ljudi, ki so s sekirami in lopatami dolžni priti v Veliko Kanižo na utrdbeni dela.

1649

Turki oropajo v M. Soboti »zunanje mesto«, pet hiš požgejo, 6 ljudi ubijejo, 32 pa jih odpeljejo.

1651

V M. Soboti se kot luteranski senior omenja Tomaž Križan, soudeležen pri razreševanju kalvinsko-luteranskega spora v Martjancih.

1652

Iz pritožbe plemiških krajanov M. Sobote ogrskemu kraljevemu namestniku je razvidno, da je bilo mesto opustošeno in da bi ga bilo treba znova zgraditi.

»Zunanje mesto« se je stisnilo v notranjem, to pa bi bilo treba zdaj urediti. Szécsenyjeva, ki ima največjo posest, o vsem tem noče ničesar slišati.«

1653–1667

Na rokopisni geografski karti, izdelani za potrebe cesarskega vojaškega štaba in s prikazom Prekmurja, dela Hrvaške in Slavonije, je za Mursko Soboto – verjetno prvič – navedeno slovensko ime Sobota.

1687

Predstavnika županijskih oblasti, Ferenc Oppora in György Udotovits, sestavita zapisnik o tem, kar je iz soboškega gradu oziroma graščine od-tujil grof Ferenc Nadasdy. Iz inventarnega popisa ob tej priložnosti je razvidno, da je od kletarskih potrebščin v gradu npr. 45 praznih sodov, od težkega orožja pa top in možnar; od živinskega staleža pa se omenja-jo 4 voli in 154 molznih krav. Grof Peter Szapary kupi soboški dominij (soboško posestvo s trgom Martjanci in 40 vasm) od Franca Keryja in njegove žene Julije Szécsy; naslednjega leta mu ga ogrski kralj formalno podeli kot fevd in ga leta 1690 imenuje za »dednega gospoda«.

1698

Po vizitacijskem zapisniku v Soboti naštejejo 250 prebivalcev, od teh le 70 katoličanov.

1706

Okoli 5.000 krucev ob vrnitvi z roparskega pohoda na štajersko stran prenoči v Soboti in Rakičanu; večina (3.000) se nastani v M. Soboti.

1722

Brata Peter in Nikolaj Szapary, soboška veleposestnika, sta povzdignje-na v grofovski stan.

1726

Za M. Soboto iz Dobre (Neuhaus) potrdijo pravico do mitnine (carine), ki je bila dodeljena že leta 1540.

1765–1787

V zvezi z vojaškim orisom Sobote v tem obdobju je njeno poimenovanje zaznamovano v treh jezikih: Muraszombat-Olsnitz-Ujnitz- Sobota. V orisu se omenjajo: lokalni dvorec, ki ga obdaja izsušeni jarek, katoliška cerkev in gostilna. Navedeno je tudi, da je potok ob pristavi močvirnat.

1767

Urbarialni popis iz tega leta izkazuje v M. Soboti kot zemljiška gospodarja Imreja Batthyanya in Petra Szaparyja ter skupno 42 tlačanskih »port« (hišnih posesti) in 13 želirjev; k soboško-rakičanskemu dominiju spada 40 okoliških in drugih krajev (npr. Čikečka vés, Košarovci itn.). Tega leta se soboški tlačani pritožijo kralju, ker jim zemljiški posestniki nočejo priznati najemniškega privilegija, ki so ga prejeli že leta 1476 in ga okrepili leta 1630 (namesto 4 forintov zahtevajo zdaj za najemnino 12-14 forintov).

1786–1789

V popisu iz tega obdobja se v M. Soboti izkazuje 554 katoliških duš (z župnikom in kaplanom).

1808

V repertoarju Johanna Lipskega se M. Sobota omenja v treh jezikih: madžarskem Szombat (Mura), nemškem Oisnitz in »hrvaškem« (slovenskem) Szobota.

1828

Popis iz tega leta izkazuje v M. Soboti naslednje kategorije in število prebivalstva: 184 davkoplačevalcev, 68 želirjev, 26 želirjev brez hiš, 22 dečkov, 15 deklic, 8 služabnikov, 15 obrtnikov in 4 trgovce. Živinski stalež obsega: 10 vprežnih volov, 32 konj in 53 ovac. Sezidano je prvo šolsko poslopje.

1836

V statistično-zemljepisni publikaciji iz tega leta Elek Fényes ugotavlja, da je Sobota (ime je navedeno tudi v tej obliki) podeželsko mesto« s slovenskim »vindus« prebivalstvom. V njem živi 665 katolikov, 30 evangeličanov in 98 židov. Poleg omembe katoliške župnijske cerkve in grajskega dvorca z angleškim vrtom navaja še: »Zemljišče je ravninsko in plodno, vendar ga prizadevajo mnoge povodnji, in to tako, da se je po ulicah pogosto treba premikati na konju, tudi čiste vode ni moč piti.« Poudarja, da je prebivalstvo siromašno in oproščeno tlake, prav tako

tradicijo znanih živinskih sejmov. V M. Soboti je sedež veleposestva, ki ga posedujeta grof Jožef Szapary in grofovska družina Batthyanyjev.

1842

Ustanovljena naj bi bila prva javna lekarna.

1856

V mestu začne delovati prvo večje trgovsko podjetje.

1858

Iz šolskega poročila za to leto je razvidno, da v M. Soboti deluje katoliška osnovna šola, ki vključuje v pouk 182 učencev iz Sobote in 10 okoliških krajev. Za pouk v slovenskem, madžarskem in nemškem jeziku skrbita učitelj in pomožni učitelj. Ustanovljena je farna javna šola.

1860

Prva katastrska izmera soboškega zemljišča.

1871

Ustanovljena je veletrgovina z železom, nekaj let pozneje še parni mlin (prvi v kraju) – lastnik Geza Hartner.

1873

V M. Soboti ustanovljena dvorazredna državna ljudska šola – prva te vrste v županiji, z madžarskim učnim jezikom; dve leti pozneje dobi novo zgradbo. Obratovati začne tovarna ruma in likerja, verjetno ena prvih manufaktur z omenjenim imenom, ki leta 1893 vzpostavi podružnični obrat na Vaneči; lastnik podjetja je Franc Kirbis. Ustanovljena je hranilnica Muraszombati Takarékpénztár z osnovnim kapitalom v višini 30.000 forintov. Začetek pouka na državni ljudski šoli.

1875

Delovati začne kazino s knjižnico za izbrane družbe.

1882

Ustanovljeno gasilsko društvo.

1884

Konec leta (25. decembra) začne v M. Soboti izhajati – v madžarščini in prekmurščini – prvi lokalni list MURASZOMBAT ES VIDEKE (Murska Sobota in okolica), ki je po letu 1889 tiskan samo v madžarščini.

1889

V katoliškem popisu tega leta v M. Soboti 1244 katoličanov, 227 evangeličanov, 4 kalvinci in 311 židov.

1893

V M. Soboti zgrajena bolnišnica s kirurškim in internim oddelkom.

1897

Ustanovljeno Madžarsko izobraževalno društvo za Slovensko krajino (Vendvidéki magyar közművelődési egysület), ki se je razvilo iz odseka za izobraževanje in madžarizacijo pri učiteljskem društvu soboškega okraja iz leta 1893; društvo je madžarizacijsko usmerjeno.

1898

M. Sobota postane sedež okraja; tu so okrajno sodišče, davčna uprava in kraljevski notariat.

1900

Deluje že občinska obrtna nadaljevalna šola; njen prvi upravitelj je Ignac Sleich.

1901

Ustanovljena parna žaga; njen lastnik je Geza Hartner.

1907

Zgrajena je železniška proga prek Hodoša iz notranjosti Madžarske. Položili so temeljni kamen za novo sinagogo; arhitekt Lipot Baumhorn. Zgrajeno je sedanje evangeličansko župnišče; arhitekt Ernő Gerely.

1908

31. avgusta blagoslovijo novežo židovsko sinagogo. Zgrajeno je kantorjevo stanovanje.

1909

Položijo temeljni kamen za evangeličansko cerkev.

1910

18. septembra blagoslovitev nove evangeličanske cerkve, zgrajene v neogotskem stilu.

1912

Zgrajena je sedanja katoliška cerkev v neoromanskem stilu; arhitekt La-szlo Takacs.

1913

Ustanovljena je deška meščanska šola in predana v upravljanje državi.

1918

28. decembra kapetan Jure Jurišič s četo prostovoljcev prodre v Prek-murje in zasede M. Soboto.

1919

Delovati začne gimnazija, ki šele v 30. letih dobi višje razrede. Ustano-vljeno je telovadno društvo Sokol. 3. januarja madžarska vojska preže-ne Jurišičeve prostovoljce in znova zavzame M. Soboto. 16. februarja je v Turkovi gostilni ustanovljena območna organizacija socialdemokratske stranke Madžarske; njen predsednik postane Šandor Černjavič. 22. mar-ca – takoj po oklicu Republike svetov na Madžarskem – je v M. Soboti vzpostavljen tričlanski direktorij, ki se v posebnem, v prekmurščini ti-skanem »razglasu« obrne na »lúsztvó szlovenszke okrogline«. 29. maja Vilmoš Tkalec v M. Soboti – z balkona hotela Dobrai – razglasi Mursko republiko, ki 3. junija istega leta razpade. 6. julija v M. Soboti ustanovijo društvo mladih komunističnih delavcev. 21. julija je v M. Soboti zdru-žitev socialdemokratske strankine organizacije s komunisti. 12. avgusta regularne čete jugoslovanske vojske zasedejo M. Soboto in Prekmurje, ki ga priključijo h kraljevini SHS.

1920

Izhajati začne list Prekmurski glasnik; izhaja do leta 1922. Ustanovlje-na je Narodna čitalnica z nalogo razvijati in širiti kulturno in družabno življenje. 1922 Narodna čitalnica je razpuščena; njeno premoženje prei-de v lastništvo telovadnega društva Sokol v Murski Soboti. Na občnem zboru prekmurskih evangeličanskih cerkva v M. Soboti ustanovljen se-niorat – Prekmurska sinjorija. Začetek obratovanja Tovarne mesnih iz-delkov in izvozne klavnice Josipa Benka.

1924

Zgrajena železniška proga M. Sobota–Ljutomer. 1. oktobra začne delova-ti evangeličanski dijaški dom. Ustanovljen je Športni klub Mura, ki po-leg nogometa goji še atletiko, tenis, namizni tenis, plavanje, kolesarstvo, šah, sabljanje, zimske športe in hazeno (ženski rokomet).

1925

Začetek obratovanja Tovarne perila Janeza Cvetiča.

12. novembra je v M. Soboti poplava. Ustanovljena dijaška četa skavtov na Državni realni gimnaziji v Murski Soboti.

1926

Ustanovljena tiskarna Panonija. Na vrh Triglava menda stopi prvi Prekmurec – Vladimir Škerlak, vodja dijaške čete skavtov na Državni realni gimnaziji v Murski Soboti.

Priključitev mesta na električno omrežje. Preselitev pošte iz Cifrakove hiše v novozgrajeno hišo Čeha na Lendavski cesti.

1929

Odprtje telovadnega doma Telovadnega društva Sokol (danes TVD Partizan) Murska Sobota.

1930

Ustanovljen centralni antitrahomski ambulatorij. Ustanovljena druga lekarna Pri angelu na Lendavski cesti 1.

1931

Na mestnem pokopališču odkrijejo spomenik jugoslovanskim prostovoljcem – legionarjem, ki so padli za osvoboditev Prekmurja leta 1918 na soboških ulicah. Začno graditi zdravstveni dom v Grajski ulici v M. Soboti.

1932

Začetek obratovanja Tovarne perila Ludvika Šiftarja. Lastnik soboškega gradu Ladislav Szapay na Dunaju naredi samomor (skoči skozi hotelsko okno) zaradi velike prezadolženosti. (Prim. Murska krajina, 29. 5. 1932, str. 2) Izhajati začne Novi čas, tednik za gospodarstvo in prosveto; izhaja do leta 1933.

1934

Ustanovljen Klub prekmurskih akademikov. Mestna občina na dražbi kupi soboški grad.

1935

Ustanovljen protituberkolozni dispanzer. V Fazaneriji je zgrajeno javno kopališče.

1936

V Fazaneriji je zgrajeno nogometno igrišče.

1938

1. junija začne poslovati Okrožno sodišče v M. Soboti.

1939

Zgrajen je Trgovski dom. Delovati začne zasebna dvorazredna trgovska šola združbe trgovcev za okraj M. Sobota – danes srednja ekonomska šola.

1940

Zgrajen je prvi stanovanjski blok v mestu – Železničarski dom.

1941

6. aprila nemške čete zasedejo M. Soboto. 16. aprila madžarska okupacijska vojska zamenja nemško. 31. oktobra Madžari na grajskem dvorišču obesijo Štefana Cvetka in Evgena Kardoša.

1944

Madžari aprila, oktobra in novembra izvedejo množične aretacije in deportacije Židov in Slovencev.

1945

3. aprila Rdeča armada osvobodi mesto. 12. julija slovesnost ob odkritju spomenika bratstva jugoslovanskih in sovjetskih narodov. Načrt izdelala sovjetski vojni inženir Arončik, vsa gradbena dela pa vodi arhitekt F. Novak. Delati začno 24. marca. Spomenik je zgrajen iz železobetona, obložen z italijanskim kararskim marmorjem, visok 17,35 metra. Kip sovjetskega rdečearmejca izdelala Boris Kalin, kip partizana pa Zdenko Kalin, brata iz Ljubljane. Kipa sta visoka 2,40 metra.

1946

1. marca začne za šol. leto 1945/46 delovati glasbena šola. Iz zasebnih tekstilnih tovarn Ludvika Šiftarja in Janeza Cvetiča ustanovijo Tovarno oblačil in perila Mura.

1949

Izhajati začne tednik Ljudski glas, zdaj Vestnik.

1950

Dograjeno poslopje nove gimnazije, zdaj osnovne šole; delo arh. Novaka.

1952

Zgrajeni so prvi bolnišnični objekti v Rakičanu. Na gimnaziji je ustanovljena taborniška organizacija; svoje delovanje razširi po soboških osnovnih šolah ter drugod po občini in pokrajini.

1953

Ustanovljena Obmurska tiskarna.

1954

V okviru časopisnega podjetja Naš tisk, pozneje Pomurski tisk, začne delovati založba Obmurska založba, danes Pomurska založba. Na mestnem pokopališču odkrit spomenik padlim v osvobodilni vojni in žrtvam fašizma v letih 1941–1945.

1955

M. Sobota postane sedež okraja za Pomurje; to funkcijo opravlja do leta 1962. Ustanovljen je Pokrajinski muzej. Ustanovljena Študijska knjižnica. Delovati začne Tovarna mlečnega prahu.

1956

Dograjen je 7,6 kilometra dolg razbremenilni prekop Ledava–Mura; od-tlej je mesto zavarovano pred visokimi vodami. Izhajati začne revija Svet ob Muri; izhaja do leta 1958.

1957

Prva asfaltirana ulica v mestu. Prvi televizijski sprejemnik v mestu.

1958

Ob ekonomski začno graditi trgovsko šolo in telovadnico; arh. Feri Novak; odprta leta 1959. Soboški aeroklub odpre Pomurski letalski cen-ter s športnim letališčem na zemljišču Müzge. Začetek oddaj Radia Murska Sobota.

1959

Ustanovljena je šola za zdravstvene delavce.

1960

Odprtje atletskega stadiona pri gimnaziji.

1961

V mestu odpro prvo samopostrežnico trgovskega podjetja Potrošnik (ta-kratna Titova). Zgrajeno je novo poslopje Tovarne oblačil in perila Mura (v takratni Panonski ulici); leta 1975 vse obrate preselijo v industrijsko cono.

1962

Na mestnem pokopališču odkrijejo skupno grobnico ruskim vojakom, padlim na slovenskih tleh med drugo svetovno vojno. Ustanovljen je Kmetijski kombinat Pomurka, pozneje ABC Pomurka.

1963

Vpeljana avtomatska telefonska central. Mesto dobi kanalizacijo.

1964

17. oktobra odprtje osnovne šole 3 Murska Sobota. Začetek delovanja osnovne šole s prilagojenim programom (Osnovne šole 4).

1966

Mesto obišče predsednik države Josip Broz - Tito.

1967

Odprt je hotel Diana. Zgrajena je prva blagovnica v mestu (zgradilo jo je trgovsko podjetje Potrošnik). Začetek meddržavne likovne razstave Pannonia.

1968

Ustanovljen je mešani pevski zbor Štefan Kovač.

1969

Ukinjena je železniška proga Murska Sobota–Hodoš.

1970

Zgrajena čistilna naprava.

1971

Mesto je priključeno na vodovodno omrežje. Podjetje Mlinopek zgradi mlin z žitnim skladiščem. Zgrajena je Tovarna ženskih oblačil Mura.

1972

Delovati začne mestna biološka čistilna naprava ob Ledavi.

1973

V Rakičanu je ob bolnišnici zgrajena srednja zdravstvena šola.

1974

Zgrajen je nakupovalni center z blagovnico Merkur (t. i. šoping).

1976

Zgrajena Tovarna ženskih plaščev Mura. Center poklicnih šol preseli delavnice h kanalu. Delovati začne baptistična cerkvena občina. Zgra-

jena je nova klavnica s hladilnico v okviru Tovarne mesnih izdelkov. Ustanovljeno mešano podjetje Westmur v Nemčiji.

1980

Soboška galerija začne delovati v novih prostorih. Center poklicnih šol se skupaj z Gimnazijo preseli v nove prostore ob kanalu. Podpis partnerstva z mestom Ingolstadt v Nemčiji. Odprt je Srednješolski center tehniško-pedagoške usmeritve.

1981

Ustanovljene Invalidske delavnice Solidarnost.

1982

Maja je organizirana adventistična cerkvena občina.

1983

Odprtje poštnega prizidka.

1987

Odprtje Kirurškega oddelka Splošne bolnišnice v Rakičanu; grajenega s finančno pomočjo Pomurcev in solidarnostjo republike; 1988 preselitev vseh oddelkov iz mesta.

1988

Zgrajena je mestna športna dvorana ob Osnovni šoli 3. Zgrajen Blagovno-transportni center.

1991

Pomurska založba postane samostojno podjetje. V vojni za Slovenijo je mesto dvakrat raketirano (pri vojašnici).

1992

Na vrhu hotela Diana uredijo hotelsko kopališče, dvorano za fitnes, finsko in turško savno, solarij ... 11. septembra začne delovati lokalna televizijska postaja – 1. oddaja v živo.

1993

25. maja začne delovati Radio-Radio (Štefan Celec). Začne oddajati televizijska postaja AS.

1994

Prve lokalne volitve v mestni svet.

1995

1. januarja začne delovati na novo organizirana Mestna občina Murska Sobota, ki poleg samega mesta obsega še kraje: Bakovci, Černelavci, Krog, Kupšinci, Markišavci, Nemčavci, Polana, Rakičan, Satahovci in Veščica.

1996

Podpis dogovora med Srednjo ekonomsko, trgovsko in upravnoadministrativno šolo, mestno občino, ministrstvom za šolstvo in šport o novogradnji šolskih prostorov. Ustanovljene so mestne četrti (Center, Partizan, Ledava, Park, Turopolje), ki zamenjajo krajevne skupnosti. 8. junija je podpisana listina o pobratenju z ameriškim mestom Betlehem. Izšla je poskusna številka Soboških novin, glasila Mestne občine Murska Sobota. Začetek prireditve Soboški dnevi, pozneje Festival soboški dnevi.

1997

3. aprila je izšla prva številka Soboških novin, glasila Mestne občine Murska Sobota. Preureditev ploščadi pred soboškim gradom. Začetek kulinarične prireditve Bogračijada. Mesto dobi svoj grb, ki ga je oblikoval akademski slikar Sandi Červek. Občinski praznik je postal 16. julij; tega dne leta 1348 se prvič pisno omenja Murazombatha. Prenovljeni prostori mestne občine, nov vhod iz Slovenske ulice. Začetek urejanja mestnega prometa, tudi modre cone. 12. septembra odprtje stalne zbirke Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti; odprl jo je predsednik države Milan Kučan. 19. decembra odprtje nove športne dvorane (2460 kvadratnih metrov) pri Osnovni šoli 1. Veletrgovina Potrošnik začne po mestu zapirati manjše prodajalne.

1998

Zgrajen je poslovno-trgovski center Šavel (7800 kvadratnih metrov); v njem prve pomične stopnice v Pomurju; arhitekt Edo Jalšovec. Zgrajena je nova, pokrita tržnica; arhitekt Andrej Kalamar. Ob gradu v soboškem parku preuredijo otroško igrišče. Prva uradna poroka v novi poročni dvorani v soboškem gradu. Prenovljena blagovnica, ki je bila zgrajena leta 1967. Konec leta v središču mesta prenovijo Pomursko banko. Stojnice tržnice zaradi gradnje prizidka LB – Pomurska banke začasno preselijo na prostor med Galerijo in Blagovnico. Odprtje nove telovadnice pri Osnovni šoli 2. Nadzidava Osnovne šole 3.

1999

Ustanovljen je zasebni vrtec Lavra.

2000

27. oktobra podpis listine o vzpostavitvi prijateljskega sodelovanja z občino Podstrana na Hrvaškem. Zvezda-Diana v obnovljenih prostorih gostišča sredi mesta odpre pivnico, kjer točijo pivo (svetlo in temno) iz lastne pivovarne.

2001

Binkoštna cerkev v Murski Soboti se preseli v novo stavbo v Ciril-Metodovi; arhitekt Edo Jalšovec. Odprtje Varstveno delovnega centra v Trstenjakovi 69. Dograditev poštno zgradbe. V Slovenski ulici čistijo platane.

2002

V mestu začetek gradnje plinskega omrežja

2003

V Industrijski ulici predani namenu perutninska klavnica in hladilnica, veterinarska postaja KG Rakičan in Mesni center. 20. novembra začne v novi zgradbi delovati Pokrajinska in študijska knjižnica.

2004

Urejanje Ulice Štefana Kovača. Februarja slovesno odprtje Pokrajinske in študijske knjižnice. Mestna občina v čast 25 članicam Evropske unije zasaди ob Ulici Štefana Kovača 25 lip in jih poimenuje Drevored Evropske unije. Urejena je nova sprehajalno-učna pot in obnovljena trimska steza v gozdu Fazanerija. Mesto dobi novo čistilno napravo.

2005

V novembru na pokopališču posvetitev žarnega zidu; prva žara v žarnem zidu. TV Idea – Kanal 10 se preseli v nove prostore v Kocljevi ulici. Konec leta pred Splošno bolnišnico nameščena vojaška mobilna bolnišnica Role 2; 2007 preseljena v Maribor. Na začetku leta mesto in pokrajino prvič obišče slovenska vlada.

2006

Mladi dobijo v gradu svoje prostore MIKK in KRIK. Začetek gradnje železniškega podhoda v Lendavski ulici. 25. junija v stolni cerkvi sv. Nikolaja razglasijo novo murskosoboško škofijo s sedežem v Murski Soboti in škofom dr. Marijanom Turnškom.

2007

V drugi polovici septembra začne po 40 letih vnovič voziti mestni avtobus sobočanec. Zgrajena in v začetku julija predana namenu nova mrliška vežica. Porodnišnica je preseljena v novo zgradbo. Ureditev trga ob Kocljevi ulici, poimenovan Trg kulture. Ponovni obisk slovenske vlade v Murski Soboti in pokrajini. Prvič organiziran glasbeni festival Soboško poletje na trgu pred Galerijo. Začetek gradnje nove glasbene šole.

2008

Na začetku leta preselitev ekonomske šole v nove prostore na Noršinski cesti. Odprt je zabaviščni center Party Max s tremi sodobnimi kinodvoranami (skupno 443 sedežev) s sistemom za gluhoneme.

Fotografija na ovitku:
Vhod hiše Drakovci 81

ISSN 0354-012X

9 780354 012133